

ИСТОРИЯ

на

БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ.

ОТЪ

Стефана С. Тодичева.

УЧЕБНИКЪ

за

гимназиите и сръдните училища

споредъ програмитѣ, уредени отъ Министерството на Народ.
Просвѣщеніе.

Пловдивъ

Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ

1897

ИСТОРИЯ

на

БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ.

ОТЪ

Стефана С. Тобиета.

УЧЕБНИКЪТЪ

за

гимназиите и сръдните училища

споредъ програмите, уредени отъ Министерството на Народ.
Просвѣщение.

Второ, прѣработено и допълнено, издание.

Пловдивъ

Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ

1897

ПРЪДИСЛОВИЕ.

(Къмъ първото издание).

Капиталниятъ и сериозенъ трудъ по българската история на младия чешки ученъ и нинѣ министъръ въ Княжеството г. Д-ръ Иречекъ направи прѣвратъ въ книжнината по Отечественната ни История. Отъ когато се яви на бѣлъ свѣтъ този трудъ въ нашата учебна литература се усѣти нужда отъ едно по-пълно, по-систематическо и по-добро ръководство по този прѣдметъ.

Слѣдъ Иречковата история нашитѣ учебници и ръководства по Отечественната ни История станяхъ неудобни за прѣподаване. При массата нови издирвания въ нашето историческо мнѣло, старитѣ ръководства на Войникова, Шишкова, Цанкова, и др. имахъ нужда отъ голѣми допълнения, прѣработвания и пр., това, което не станя.

Ний се заловихми за съставлението на едно ново ръководство по Българската История именно съ цѣль да дадемъ нѣщо по-ново, нѣщо по-пълно, нѣщо по-свършено. Съ своята работа ний имахми прѣлъ видъ да съставимъ на български една книга както за срѣднитѣ училища, така сжщо и за нашитѣ учители и прѣподаватели.

Ний не направихми много нѣщо. Помжчихми се да съставимъ това ръководство, като взехми за образецъ на съдържание и система г. Иречковата История, която на много мѣста просто сме прѣвождали. Отъ своя страна, ний гледахми да приспособимъ тази История на программата за прѣподаване Историята въ срѣдни училища въ Княжеството.

Твърдѣ малко ний заехми отъ други нѣкои исторически трудове, като гледахми, че г. Иречекъ ни е далъ вече единъ сравнително най-пълненъ трудъ.

Има ли дѣйствително нашата история нѣкакви прѣимущества надъ другитѣ, — нѣма да говоримъ. Смѣемъ да кажемъ само, че нашето ръководство е най-пълно отъ съществуващитѣ; то е съкратено отъ пълната История на г. Иречка. Но ний не се мамимъ съ мисълта, че сме направили нѣщо съвършено.

Ний бихми желали напротивъ да видимъ своята книга подвъргнѣта на една най-строга, но безпристрастна критика. Ний сами ниждами, че има какво и що да се критикува: едно защото въ всѣко първо издание се пропускатъ много несъгледани погрѣшки; — друго, защото ний сме имали прѣдъ видъ програмата на Българ. Княжество, безъ обаче да е обяснено до сега какво се изисква отъ единъ учебникъ по Българ. История. Най-послѣ, — трѣбва да исповѣдаме, — врѣмето за съставлението на настоящия ни трудъ бѣше твърдѣ късо, а налѣганята на приятелитѣ твърдѣ голѣмо за да я искараме по-скоро.

Ний сами подиръ отпечатванѣето на своя трудъ съгледахме не малко недостатки, къмъ поправянѣето на които и пристѣпихме за едно второ издание, което ще стане въ слѣдующата учебна година. Особенно ний сме рѣшили да измѣнимъ нѣкои критически страници, които съ се пропустили у насъ повечето волно, — като сме искали, при нѣманѣето на други учителски ръководства, книгата ни да послужи и за прѣподавателитѣ. Въ слѣдующето си издание ний ще се помъчимъ да бъдемъ още по-ясни и достъпни за учащитѣ се.

Ний ще посрѣтнемъ съ голѣмо благодарение всички бѣлѣжки и критики, съ които бихе ни почели частно чрѣзъ писма, или гласно, чрѣзъ печата — нашитѣ учители и историци. Тѣхнитѣ указания, ний вѣрваме, ще ни послужатъ за бъдѣщото поправление и улучшение на нашата книга. Не трѣбва да забравяме, че хубавитѣ европейски ръководства и учебници съ станѣли таквизъ само подиръ дълго прѣработванѣе, многогодишно поправянѣе и многократно прѣизданѣе.

1881 г. Пловдивъ.

Къмъ второто издание.

По независими отъ съставителя причини това второ издание закъснѣ до сега да види бѣлъ свѣтъ. То се съвсѣмъ отличава отъ първото, защото е прѣработено отъ основа, допълнено и нагласено да служи за учебникъ въ гимназиитѣ и срѣднитѣ ни училища.

Вѣроятно, ще се забѣлѣжи една несъразмѣрность между старата и новата българска история. Също така ще удари, може би, въ очи обширната глава за държавно-културния животъ на старитѣ Българи. Но въ това отношение, независимо отъ личното ни мнѣние, че така трѣбва да се изучава въ гимназиитѣ и срѣднитѣ училища българската история, ний сме се раководили отъ програмитѣ по прѣдмета, изработени отъ министерството на Народното Просвѣщение. Впрочемъ, нагледното распрѣдѣление на материала въ нашата история дава възможность на прѣподавателя да съкратява колкото и което намѣри за умѣстно.

Нито си помислями, че сме написали нѣщо пълно и свършено. Напротивъ, нѣкои грѣшки не можихми и тоя пѣтъ да забѣгнемъ, главно, защото при печатаньето бѣхми записани и съ другата си работа, та не можихми, колкото трѣбва време да посветимъ на толкова тежкия си трудъ. При все това, ний нито расчитвами, нито искаме снисхождение отъ критиката. Напротивъ, само благодарни ще ѣ бждемъ ако тя, без-

пощадно, но обективно и справедливо, подвѣргне подъ
своя прѣгледъ този ни трудъ.

Не само печатнитѣ критики, но и писменитѣ и
устни бѣлѣжки, които би ни се направили отъ добри
и услужливи четци, ний ще приемемъ съ особена
благодарность.

Пловдивъ, 1 октомврий 1896 г.

СЪДЪРЖАНИЕ.

	Стр.
I. Географически прѣгледъ на Балканския полуостровъ прѣди дохождането на Българитѣ	1
II. Най-старитѣ жители на Балканския полуостровъ	5
III. Заселването на Славнитѣ въ Балканския полуостровъ	11
IV. Основание на българското царство въ Балканския полуостровъ	17
V. Първитѣ български господари: Аспарухъ и неговитѣ прѣмъници	23
VI. Епохата на Крума (802 — 814)	28
VII. Покръстванието на Българитѣ и царь Борисъ (842 — 888)	34
VIII. Св. Св. Кирилъ и Методий и начало на българската книжнина	38
IX. Вѣкътъ на царь Симеона (888 — 927)	44
X. Царь Петръ (927 — 968)	52
XI. Царь Самуилъ и Западното българско царство	59
XII. България подъ византийска власть	64
XIII. Освобождение отъ византийското иго. — Второто българско царство	68
XIV. Мощество и разцѣлтване на второто българско царство	75
XV. Куманскитѣ Тертеровци и Видинскитѣ Шишмановци	80
XVI. Турцитѣ въ Европа и първитѣ имъ завоевания въ България	84
XVII. Окончателното подпадане на България подъ Турцитѣ	88
XVIII. Причинитѣ за падането на Българското царство	95
XIX. Старобългарски държавно-културенъ животъ прѣвъ XII — XV столѣтия	100
XX. Състоянието на България подъ турското иго	122
XXI. Размирни врѣмена: Карджалии и Пазвантоуду	130
XXII. Фанариотското владичество	137
XXIII. Войнитѣ на Русия съ Турция	142
XXIV. Възраждането и неговитѣ по-главни дѣйци	147

	Стр.
XXV. Българският черковен въпрос и неговите главни дѣйци	157
XXVI. Политическо-революционни движения	173
XXVII. Въстанието и кланъето за 1876 г.	191
XXVIII. Сърбско-турска война и Цариградска конференция.	193
XXIX. Русско-турска война на 1877 г. — Сан-Стефанският и Берлинският договори.	200
XXX. Българското княжество и Источна Румелия до съединението	203
XXXI. Княжество България. Прѣди и подиръ съединението	210
Притурка.	
XXXII. Кратъкъ погледъ върху просвѣщенieto и княжнината	219

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ.

I.

Географически прѣгледъ на Балканския полуостровъ прѣди дохожданъето на Българитѣ.

1. Названіе на Балканския полуостровъ, прѣдѣли, планини и води. — 2. Най-старитѣ зѣми въ полуострова. — 3. Областно разпрѣдѣленіе и градове въ римско врѣме.

1. Названіе на Балканския полуостровъ, прѣдѣли, планини и води. — Балканскитѣ полуостровъ носи названіето си отъ турската дума Балканъ, което ще каже планина. Това названіе е дадено на най-источния отъ тритѣ южно-европейски полуострови за това, че прѣлъ срѣдата му отъ западъ къмъ истокъ, по посока къмъ Черно-море. Стара-Планина отива и прѣсича полуострова на двѣ половини: сѣверна и западна. Стара-Планина по турски се зовѣла Коджа Балканъ, по латински и елзевски Хемусъ (Хемъ), Емусъ, а старобългарски — Каменица. Балканскитѣ полуостровъ се е наричал въ старо врѣме Трако-Иллирийскитѣ.

Границитѣ на Балканския полуостровъ сѣ, така да се каже, естествени. На П. той граничи съ Егейското (Бѣлото), Мраморно (Проπονтида) и Черното (Шотъ Евксински) морета; на З. съ Адриатическото и Ионическото морета; на Ю. съ Сръдиземното море, а на С. се съединява съ Европейския трупъ (континентъ), отъ който го дѣлятъ рѣкитѣ Дунавъ и Сава.

Планинитѣ въ Балканския полуостровъ сѣ отъ четири системи: 1) Динарскитѣ планини — най-югоисточнитѣ клонове на Алпитѣ, отъ които е Индъ-Планина. 2) Карпатскитѣ — които достигатъ прѣлъ Трансилванскитѣ планини до Банатската, които пѣлъ достига Стара-Планина, като минава Дунава при водопада на Желѣзнитѣ Врата и отива къмъ сѣвероисточния хатъ на Сърби; 3) Славонскитѣ, между Драва и Сава; 4) Уединената Баба-Датска-Планина.

Разнитѣ планински вериги се расклоняватъ лъчестообразно отъ сѣдмнитѣ три планински вълноне:

I. Отъ възела на Шаръ-Планина (Scardus), — най-високата планина на полуострова, съ върхове Люботрънъ (3050 м. надъ морето) и Борабъ; Шаръ се издига въ сѣверозападна Македония; простара се на СЗ. до Диварскитѣ планини.

II. Мезонската Планина, на СИ. отъ Ипава; отъ нея се простара Камбунската планина, която се свързва на И. съ грамадната Олимпъ (1985 м.) до Солунския заливъ. На югъ отъ Мезонската планина излиза Пиндъ-Планина, която се разстила по цяла Гърция, Ета, Парнасъ, Хемиконъ.

III. Рила Планина (Scopius) се издига въ сръдята на полуострова между Черно и Адриатическо морета, надъ изворитѣ на рѣкитѣ Марица, Места и Искъръ. Най-високъ връхъ е Мусагла (2930). Рила и Шаръ се съединяватъ чрезъ Черна Планина (Бара-Дагъ) и Осоговска планина; на С. Рила се съединява съ Витоша (2300), на Ю. чрезъ Прѣдѣлъ-Планина съ Паринъ-Пл., на З. Рила е отдѣлена отъ Осоговската планина чрезъ р. Струна и на И. се свързва съ Родопитѣ, които се разстилатъ по голѣмото пространство между р. Марица, Места и брѣговетѣ на Егейско море. Отъ къмъ СИ. Рила се върже чрезъ Вахианската-Планина и Стара-Планина.

Стара-Планина, продължение отъ Барнатскитѣ гори, се простара отъ р. Тимокъ до брѣговетѣ на Черно-Море, гдѣто се свързва между Варненскитѣ и Бургаскитѣ заливи. Тя се простара главно съ посока отъ западъ къмъ изтокъ и е дълга 350 километра (или 50 мила). Сѣвернитѣ доли на Ст.-Планина сѣ съ леки стръмнини или наклонни равнини, които отиватъ до Дунава. Напротивъ южната поля е много стръмна.

Сръдния Гора, изобщо казано, (Сръдногорскитѣ планини) се отдѣли отъ Рила и върши паралелно съ Балкана на югъ, като служи за прѣдѣлъ между Софийското поле и Тракийското, а Малкия Балканъ е успоредна съ Ст.-Пл. на сѣверъ. На З. Сръдния Гора се дѣли отъ Сръбскитѣ планини чрезъ Българска Морана, а на И. се съединява съ Странджа Планина, която се простира отъ крайкорскитѣ брѣгъ дора до Византийския полуостровъ.

Водитѣ на Балканския полуостровъ се испичатъ къмъ нѣтъ морета: Черното, Егейското, Сръдноземното, Ионическото и Адриатическото. Водораздѣлни линии има нѣколко; главната е Странджа-Планина, която падаво съ Стара-Планина. Рила и Шаръ, дѣлятъ полуострова на дѣл: на сѣверъ водитѣ текатъ въ Черно-Море, главно прѣкъ Дунава, на В. къмъ Адриатическо и Егейско морета.

2. Най-старитѣ земи въ полуострова. — Земитѣ на Балканския Полуостровъ прѣди адаанѣето на Българитѣ сѣ имали разни имена. Тѣзи имена сѣ се мѣнявали споредъ врѣмето и народноститѣ, които сѣ обитавали въ тѣхъ.

Първитѣ имена, които се срѣщатъ у староврѣмскитѣ историци, на тѣзи земи сѣ: Иллирия (Иллирикунъ), която е била земята на-

дълъж край Адриатическо море, Македония, Тракия, Мизия (Сѣверна България), Тесалия, Елада (Гръция).

Тракия се е простирала отъ Хемусъ до Тракийско море (Егейско или Бѣло море) и отъ Евксинския пунктъ (сега Черно море) до Западнитѣ Родопи. Посрѣдъ Тракия тече Хебрусъ (Марица), въ които се вливатъ рѣкитѣ Ардискусъ (Арда) и Тонсусъ (Тунджа). По този начинъ Тракия е заемала най-хубавото мѣсто на полуострова, а голѣмата ѣ часть прави богато равно поле, обиколено съ планини. Въ тази страна по-забѣлжителни стари градове били: Византия (огнотѣ Константинополъ, Стамбулъ, Цариградъ), Адрианополисъ (Одринъ, Едирне), Филиппополисъ (Пловдивъ, Филібе), Аполонъ (сега Созополъ), Анхиалисъ, Диамнополисъ (Ямболъ), Верея (Стара-Загора) и пр.

Македония се простирала отъ Хемусъ до Тракийско море и отъ Родопитѣ до Палирия и Гърция. По нея текатъ главни рѣки: Нестусъ (сега Места), Стримонъ (сега Струма), Акциусъ (сега Вардаръ), Халмакмонъ (Бистрица). Главни градове били: Тесалоника (Солунъ), Филиппи, Олимпидусъ, Пела, Болхида и пр.

Мизия е заемала мѣстото отъ Евксинския Понгъ до Скардийскитѣ Планини и отъ Давубиусъ (Дунавъ) до Хемусъ. Тя се дѣляла на Долна Мизия, въ които влизала и Долна Скития (сега Добруджа), и Горна Мизия (съ Дардания въ нея). Главни рѣки, които текатъ прѣзъ Мизия и се вливатъ въ Дунавъ, сж: Патрусъ (сега Янтра), Утусъ (сега Видъ), Ескусъ (сега Искъръ), Цебрусъ (сега Цибра или Цибрица), Тижакусъ (Тимокъ), Маргусъ (Моравъ) и Дриусъ (Дрина). По-главни градове въ Стара Мизия били: Марцианополисъ (сега Прѣслава), Сардика или Триадина (София), Нансусъ (Нишъ), Дуросторумъ (Силистра), Сингидунумъ (Бѣградъ), Нонасъ (Свищовъ), Одесусъ (Варна), Константина (Кюстендже).

Иллирия се е простиралъ покрай Адриатическо море и имала е градоветѣ: Скодра (Скадаръ и Шкодра), Аполониусъ, Ендимнусъ или Дирахнумъ, Ляусъ на р. Дрило (Дринъ).

Гръция е имала главни градове: Атина, Спарта, Тива. Въ Гръция по едно врѣме сж влизали:

- 1) Тесалия съ гл. градове Лариса и Фарсалъ.
- 2) Епиръ съ Ахиракія и Додоиа.
3. Областно распрѣдѣление и градове въ римско врѣме.—По-положителни свидѣния за Балканския полуостровъ прѣди

идването на Българите имаи отъ времето на римското владичество. Границитѣ на новитѣ присъединени къмъ Римъ провинции на Балк. полуостровъ обаче не са биле тоже еднакви. Мизия се е прости- рала на дълъж по долина Сана и по Дунава, отъ р. Дрина до мо- рето и е достигала на вкстрѣ дору до Шаръ, а на истокъ до по- литѣ на Хемусъ (Ст. Па.). Западната частъ, която била между ри- китѣ Дрина и Цибра, наричала се Горня Мизия и обемала въ себе си: Дардания, съ градоветѣ Навсусъ (Нишъ) и Ливлянъ (на Косово-поде); югочната частъ се зовала Долня Мизия. Слѣдъ нагубата на Трапновата Дакія (Трансилванія и Влахо-Молдания), една нова Дакія била устроена въ Мизия — Дакія Аврелианова.

Въ края на III стол. (въ 297 г. слѣдъ Р. Хр.) императоръ Диоклецианъ раздѣлилъ пачово римската империя и споредъ това дѣление полуостровътъ ималъ двѣ диоцезии (епархии). Тракий- ската епархия съдържала 6 окръга или области: 1) Тракия, съ главни градове — Филипополисъ (Пловдивъ) и Верея (Ст. За- гора); 2) Хелмонтаусъ, съ гл. гр. Адрианополисъ и Анхи- алисъ; 3) Евронтъ, съ гл. гр. Хераклея, Сидимбрия и Балинополисъ; 4) Родопа, съ гл. гр. Еносъ и Трапнопполисъ (развалини при Деде- Агачъ); 5) Долня Мизия, съ гл. гр. Маринянополисъ (развалини въ Девня, при Варна), Никополисъ при Балкана (Никопъ при Тър- ново), Доросторумъ (Силвстра); 6) Скития, сегашна Добруджа, съ градове Тохи (при Бюстенджа), Ноннодунумъ (Искча).

Другата епархия при Диоклециана е била Мизийската или, при Константинъ Велики, Дакийската; а въ IV столѣтие тя е имала слѣднитѣ провинции или окръзи: 1) Горня Мизия, почти сегашна Сърбия; 2) Погранична Дакія или Дакія, отъ Тинокъ до Видъ; 3) Срѣдиземна Дакія, която се наричала и Дакія Аврелианова за разлика отъ прѣдшната Дакія Трапнова, съ гл. гр. Сердика (София), Навсусъ (Нишъ) и Пауталия (Кюстен- дилъ); 4) Дардания, съ гл. гр. Скопье; 5) Македония; 6) Тесалия; 7) Ахатя (Дрениа Гръция); 8) Превалия въ Ал- банія, съ гл. гр. Шюдра; 9) Нови Епиръ (сѣверенъ) и 10) Стари Епиръ (юженъ).

Първата епархия се управлявала отъ источния преторъ, дру- гата — отъ така наречения илаирйски преторъ. Римскитѣ завое- ватели били основали много колонии на всѣждѣ.

II.

Най-старитѣ жители на балканския полуостровъ.

1. Трако-Илирийцитѣ и тѣхнитѣ колѣна. — 2. Битѣ обичаи, езици, права, искусства и заносвания. — 3. Трако-Илирийско владичество. — 4. Поричжане на първобитното население. — 5. Може ли да счита Славянитѣ за първобитни жители на Полуострова?

1. Трако-Илирийцитѣ и тѣхнитѣ колѣна — Най-старитѣ жители на Балканския полуостровъ сѣ принадлежали на трако-илирийската чедидь и се дѣлиа на двѣ племена: источно и западно.

На источното племе принадлежали Тракийцитѣ, а може и Македонцитѣ, които най-вѣроятно е, както въ наше време ставъ съ Албанскитѣ прѣселаници въ Елада, скоро да сѣ се подчинили подъ гръцкото влияние и да сѣ се прѣтопили. Битъ да се жаникъ много, можемъ прѣдположи, че и Пелазгитѣ сѣ били тѣхни сѣплеженици. — Илирийцитѣ и Епиротитѣ сѣ съставлявали западното племе.

Споредъ Д-ра Фридриха Мюллера, Трако-Илирийцитѣ най-първи и най-напрѣдъ сѣ се отдѣлили отъ общия индо-германски корень и, като излѣзли изъ планинската арменска страна въ Азия, проникнували доста и дошли да завзели Балканския полуостровъ. Много по-поздиръ дошли Белгитѣ и удѣрели на Западъ; поздиръ тѣхъ огивали Италийцитѣ съ Гърцитѣ, сѣнитѣ Германцитѣ и най-поздиръ Славянитѣ, които, споредъ Мюллера, най-късно се отдѣлили отъ арийското си отечество.

Границитѣ на илирийскитѣ живища сѣ били покрай брѣговетѣ на Адриатическо-море, отъ устието на рѣка Но до р. Гениуса (Шкумба) въ Албания; а нѣкъ въ страната на Югъ отъ тамъ (до границитѣ на Еллинскитѣ Итоли) сѣ живѣли Епиротитѣ. Между Тракийцитѣ и Илирийцитѣ е съществувало извѣстна близость и сродно отношение.

Тракийцитѣ въ днешно време сѣ взе съвсѣкъ изчезнали, какъ споредъ нѣкои, поричженитѣ акъ потоци да били сегашнитѣ Ружани (Власитѣ). Отъ Илирийцитѣ и Епиротитѣ е останалъ дивий народъ Албанцитѣ или Арисутитѣ (Слав. Арбанаси, абл. Шкенитаря), на брой 1,300,000, ду-

ши. Споредъ надирването на Хаиз, Нѣмски консулъ, отъ Илирийцитѣ сѣ останали Гегитѣ, сѣверни албанци, а отъ Епиротитѣ — Тоснитѣ — Южни. И сега р. Шкумба дѣли Гегитѣ отъ Тоснитѣ. Езикътъ на единѣтѣ и другитѣ е доста различенъ, а оснѣтъ това забѣлжителна е и охвата между тѣзи братски племена. Така щото Албанцитѣ сѣ най-старовѣрѣнскитѣ отъ живущитѣ въ Европа народи, подиръ Баснитѣ.

Границитѣ на тракийскитѣ жилища сѣ били: на Западъ — Дрина, срѣдното течение на Българска Морава и горната Струма; на Югъ — Егейско море; на Сѣверъ — до Дунавъ, и на Истокъ — до Черно-море.

Между Тракийскитѣ народи, живущи на Югъ отъ Балкана, особено се отличавалъ воинственитѣ и независимѣ иллирски народъ въ Родопитѣ: Сатритѣ (споредъ Херодота) или Дианитѣ (у Тукидида). На най-високитѣ върхове тѣ имали пророчище на Диониса съ пророчи, бесси (жреци) и съ жрица, както въ Делфитѣ. По Албански бесси ще каже нѣра, вѣрностъ; отъ това може да се обясни названието и народността на тѣзи жреци. Названието на жрецитѣ Бесси било отпослѣ прѣнесено на всички Сатри (мечъ, сатъръ). Беситѣ най-често пазили своята народностъ отъ всички Тракийци. Главнитѣ нѣмъ градъ се наричалъ Бесситръ (сега на това мѣсто е Баткувъ, на Югъ отъ Т. Назарджикъ).

Най-личното и силното племе на Тракийцитѣ било Одрискитѣ (сѣверни врагове на Беситѣ), живущи по коритото на Марица. По край Егейско море сѣ живѣли Савенитѣ, въ долината на Струма Дентелититѣ, Медитѣ и Одамантитѣ.

Въ Горна Македония, въ областта на источницитѣ на Вардаръ, и Струмична, живѣли Неонитѣ, на които поселенията се простирала до морето при устието на Струма. Тѣ сѣ живѣли въ свайни (надлъжни) *) постройби, на които съществуването е доказано исторически.

Между Илирийцитѣ забѣлжителни сѣ горно-италианскитѣ Венети, Истри, Иноди, Либурни, Далмати, Ардеи, и Антериати, по Бояна и Косово поле, най-храброто и многобройно илирийско племе. По Българската Морава живѣли Дардани, а около Охридското езеро Дассарети.

Отъ Епирскитѣ и Македонски племена да поменемъ само Долонитѣ въ Пиндъ и Минкеститѣ въ Западна Македония.

*) Свайни се наричатъ такива постройби, които сѣ правили на нѣкое по-чурливо или блатисто мѣсто, надъ водене, забити въ земята.

Откъдъ разгледахми погледните колѣна на най-старитѣ балкански жители, най-ще прѣживеатъ къмъ тѣхний домашенъ животъ, езикъ и закѣтити.

2. Битъ, обичаи, езикъ, нрави, искусства и завоевания. — Споредъ Херодота, Тракийцитѣ били най-многобройни отъ всички, поне подиръ Индийцитѣ; ако тѣ би имали само единъ повелителъ, то щѣли да бждатъ необходими и неосранны по-силни отъ всички други народи. Понече не се случило това, тѣ били слаби. Тракийцитѣ живѣли въ градища и села, занимавали се съ земледѣлие и рударство; но като грабѣръ и войнвншия народъ понече облачали войната и грабежътъ. Почти всички племена имали еднакви нрави. Тѣ имали по много жени; у нѣкои най-любимата се принасяла жертва на смъртния одъръ на мужа, и се погребвала наедно съ него. На момчетата се давала по-голяма свобода, отъ колкото на женитѣ; а онии жени, които били хупувани, се пазили и държали много строго. Когато се раждало дѣте, всички роднини, които се сберали, облизвали го; при това тѣ изпозивали всички челоуѣшки мочестини; този обичай и досега е унасенъ у Македонскитѣ Ружини, които сѣ порицани потонци на Тракийцитѣ. Напротивъ, кога умиралъ нѣкой, тѣ го погребвали съ радостъ и съ пѣсни, и казвали, че той сега се ползува съ пълно блаженство, тъй като се отървалъ отъ всички земни мочестини и бѣди. Тѣ вѣрвали въ безсмъртнето на душата. Мъртинѣ по-нѣкога се изгарали, а по-нѣкога закопавали; когато вече издигнали гробътъ, тогызъ въ честь на умръли правили военни игри и борби. Народътъ почиталъ за богове Ареса, Диониса и Артемида; а царьотъ — Хермеса; таза поне били нарѣчани отъ Гръцитѣ. Празникътъ на Артемида (Венера, богини на хубостята и плодороднето), които по тракийски се зовала Котисъ или Бендисъ, се отличавалъ съ необуздани хора, игри и веселия. Тракийцитѣ обичали празнотята и били мастори да пикатъ вино. Тѣ обичали още татуируваннето (да се дучатъ по тѣлото разни образи).

За езика на Тракийцитѣ сѣ останали твърдѣ малко бѣлѣжки у старопрѣжениитѣ писатели. Ханъ е най-много издирилъ тоя езикъ и то благодарение на сравненето му съ албанския. Една тракийска дума е Дакмаца и ще рече — страна на овчари.

Въ искусства Тракийцитѣ не били отишли много напредъ. Нахѣрени сѣ внастива нѣкои изображения въ знаменития замъкъ на Мариа Браденича и другадъ и то сѣ твърдѣ груби и неподѣлани работи. Така също на върховетъ на Балкана сѣмъ-тъкъ се срѣщатъ изображения на змии, мечи и на други животни.

Дълго време балканскитѣ стари жители живѣли отдѣлно, раскрасни. Видимъ само Одриситѣ (най-личното тракийско племе) се опитали да ги съединитъ въ едно господарство. Одриский князь Тересъ съединилъ около 450 год. до Р. Х. много отъ племената въ едно широко господарство, което прѣдалъ сѣву си Ситалку, добръ полжитъ въ Историкта. Сентесъ, наследникъ на Ситалку, повелѣвалъ надъ всички страна отъ Дунавъ до Егейско море и отъ Визнора до околноститѣ на София. Надъ другитѣ колѣна, що обитавали пататъкъ къмъ западъ, прѣобладавали тогызъ Три-

балитѣ. Подиръ свирѣта на Сентеса, всичко се пакъ раздѣляло и разпръскало.

Посетивъ Филипинъ Македонскій е създаде втори пътъ едно силно господарствъ. Подиръ армянопротитна война, той покорила Илирийцитѣ и Тракийцитѣ до Дунавъ и основала няколко македонски колонии въ Бессатра (Ватунъ), Плокидия, Ямболъ и пр. По-малката войска на Александра Великий са била Трако-илирийци. Но измѣненитѣ прѣцирри се поминали пакъ по време борбата на Диодохитѣ.

Въ III стол. до Христа въ една частъ на Балканския полуостровъ, въ сегашна Босна се живяватъ Келтитѣ. За Келтитѣ не е било никакъ изчово да ограбватъ и опустошатъ съвършено ослабнѣлия по визата на савитѣ туземци полуостровъ. На южнитѣ поли на Балкана, въ долините на триандафинитѣ, между Балкана и Сръднотора тѣ основали силно господарство съ главенъ градъ Тиде или Туан; отъ тамъ сегашното Туловско поле. Отъ тоа мѣсто бѣли 66 години (279—213) тѣ безпокоили Тракийскитѣ горни между Дунавъ и Егейско море, както и елливскитѣ търговски республики при Понтъ и Пронотида.

3. Римско владичество. — Во времето на втората пуническа война (218—201 г. до Р. Хр.) на полуострова се живяватъ Рижляни. Двѣ и половина столѣтия тѣ са били длѣжни да се борятъ за да завладеятъ трако-илирийскитѣ земи. Отчлално е било съпротивлението на Илирийцитѣ, Скордисцитѣ, Панонцитѣ; много кръвъ била пролѣта, додѣто най-послѣ тракийскитѣ племена се подчинили на римското иго. Дарданитѣ и Тракийцитѣ били покорени следъ осемгодишна борба (78—71 г. до Р. Х.). Въ тѣзи именно борба е издѣлялъ Аппий Клавдий въ Родоитѣ; Кай Скрибоний Вурионъ проникналъ до Дунава и подиръ тригодишна война той билъ удостоенъ за триумфъ; М. Лукуллъ довършилъ завоеванието, като стигналъ до Черного море. Тукъ най-слабий отъ Тракийскитѣ князе Котисъ, повелителъ на Одрититѣ, билъ поставенъ въ реда на подвластнитѣ римски владѣтели.

Но и съ това още не била свършена горската война въ Хемусъ (Стара-Планина) и Родоитѣ. Въ това време когато въ сѣвна Тракия билъ оставенъ мѣстенъ князь, задѣленъ да плаща данѣкъ, страната между Дунавъ и Хемусъ била покорена отъ Вреста и прѣвърната въ римска провинция (29 г. до Р. Х.); тя била нарѣчена Мизия, по името на Мизитѣ, които живѣли тамъ.

Тракия е прѣвърната въ Римска провинция еднакъ при императора Клавдия (въ 46 г.); но и тогавъ по-прѣднитѣ изредби въ били измѣнени у Горцитѣ на Хемъ и Родоитѣ.

4. Поримчване на първобитното население. — Разбира се ясно, че непрѣкъсванитѣ и изпрѣбителни войни са

направили да оръдѣ твърдѣ много населението въ сѣверната частъ на полуострова. Мѣстнитѣ устжили хѣто на чужденитѣ. Сега на полуострова се посрѣщали двата главни езика на римската империя: латинский и еллинский. Тукъ била границата между Истокъ и Западъ. Латинский езикъ се распространилъ най-много на Сѣверъ: въ Дунавска България, Босна и Сърбия; а грѣцкии — на Югъ: въ Источна Тракия и Южна Македония. Че това е било така става ясно отъ надписитѣ, които се намиратъ по разни намѣтници. Поримчванѣето се почело и отивало много бърже. Въ IV, V и VI столѣтия ний срѣщамъ много латинска рѣкописи на туземни писатели и латински названя на градица; даже латинский езикъ станалъ официаленъ. Въ това сѣщото време пропалѣла една смѣсь между латинский и туземнитѣ езици; и отъ тази смѣсь се е появилъ, въротно, румѣнскый езикъ.

Така, страната между Дунавъ и Балкана наречена Мизия, гдѣто живѣло племето на Мизитѣ, както и Тракия, били окончателно прѣвърнати въ римска провинция. Това станало около врѣмето на Р. Христово. Заедно съ завоеванието и съ прѣселванието на свои прѣселници, Римлянитѣ донасяли не само езика си, но и държавнитѣ си наредби (институтитѣ). Всички азиатски мѣста имали за управители императорски замѣстници, които държали въ рацѣтѣ си гражданската и военна власть. Подъ тѣхна заповѣдь се нахождали по-долнитѣ чиновници, които разиравали управлението, финанцитѣ, войската, сѣдилницата. Освѣнъ съществували до тѣхното владичество градове, римлянитѣ основали нови градове и заселища. Особо се славяли за поримчванѣето на Дакия, гдѣто били прѣселени много римски прѣселеници. Не по-малко помагала за поримчванѣето и самата римска войска, която се смѣтала въ полуострова 120,000 души. Въ тази войска се смѣсвали значитѣли Иллирийци, били се заедно съ Римлянитѣ и сиоматили за утѣчаванѣето на римското владичество.

На Балкански полуостровъ ний срѣщамъ и до днесъ много богатъ материалъ за описанѣе и изработванѣе на живота подъ владичеството на Римлянитѣ; развалини отъ голѣми градове, останки отъ широка пѣкнина, безбройни надписи и богати археологически находки, които свидѣтелствуватъ най-краснорѣчиво за голѣмото развиванѣе на мѣстната промишленность и търговия; за голѣма жалость, повечето отъ всичко това още не е описано и гвардѣ малко е познато.

5. Можемъ ли счита Славянитѣ за първобитни жители на полуострова? — Тукъ му е мѣстото да досегнемъ до спорна въпросъ: Славянитѣ били ли сж между първобитнитѣ жители на полуострова?

Учението, че Юнитѣ Славяни сж най-старитѣ първобитни жители на полуострова до сега още не е изчезнало съвършено. Но неговитѣ проповѣдици не сж съгласни помежду си. Павелъ Носифъ Шафаржкъ мисли, че Славянитѣ сж отъ незапамятни времена тукъ вмедно съ Тракийцитѣ и Егиротитѣ. Но въ съчиненнето си Слованске Старожитности той е измѣнилъ погледа си до нѣкъдѣ. Отъ рускитѣ писатели подържатъ тѣя теория: Бутковъ, Чертковъ, архиепископъ Филаретъ; отъ полскитѣ — Желевскъ и Бѣловскій; а отъ Южно-славянскитѣ: Сърбитѣ Хаджичъ, Берковичъ, Милоевичъ, отъ Българитѣ — Беронъ, Раковски, Захариевъ.

Но най-сполучено е разгледагъ този въпросъ Маринъ Дриновъ. Сербицитѣ издирвания на Дриновъ сж го довели до твърдѣ важни изушки резултати. Той доказва, че Славянитѣ сж почемали да идватъ и да се заселватъ въ Балкански полуостровъ еднакъ отъ III столѣтие (сл. Хр) и че това се е свършило въ VII столѣтие. При всичко, че този въпросъ не е рѣшенъ окончателно, но това житѣие на нашия ученъ историкъ Дриновъ ни се види най-първо.

III.

Заселването на славянитѣ въ Балканския полуостровъ.

1. Прѣселването на Славянитѣ въ III — IV столѣтия. Господаруването на Римлянитѣ въ Дакия и облъскването на Славянитѣ съ Римлянитѣ. — 2. Първитѣ дъри отъ славянско заселване (колониация) на Полуострова. — 3. Окончателно заселване на Славянитѣ въ Полуострова. — 4. Славянски племена. — 5. Стария битъ на Славянитѣ. — 6. Раздѣлене на Славянитѣ.

1. Прѣселване на славянитѣ въ III — IV столѣтия. Господаруването на Римлянитѣ въ Дакия и облъскването на Славянитѣ съ Римлянитѣ. — Додѣто славянскитѣ историци Шафарикаъ, Рачки и даже Гизафердингъ отнасятъ заселването на Славянитѣ къмъ периода на великото прѣселване на народитѣ и мислятъ, че то се е свършило за 50 и не повече години, бълг. историкъ Дриновъ поддържа, че това прѣселване не е станало изведнѣжъ, а лека полека и че то се е продължавало пѣли 300 години; то се почело въ III столѣтие, а се свършило въ VII-то. Дръ К. Пречекъ приема само това мнѣние, което се вижда да е най-вѣрно. Но да видимъ какъ е станало това

Най-напрѣдъ трѣба да се каже, че, додѣто римското владичество на Балканския полуостровъ се разклати и отслабихъ порази славнитѣ нападения на Вестготитѣ, Хунитѣ, Остготитѣ и други дъви племена, за заселването тука на славянитѣ сж приготвила добра почва.

Въ сегашна Трансилвания (Нанония) — живѣлъ въ първо столѣтие сл. Хр. единъ народъ Даки. Тѣзи Дъки били отъ тракийско племе, а наедно съ тѣхъ сж живѣли много Славяни, които се расширили дори до Дунавъ, т. е. въ Дакия (сега Молдава, Влашко и Трансилвания). Има нѣкой дъри, които доказватъ, че Славянитѣ сж живѣли въ Дакия въ врѣмето на римското господаруване. Римскій императоръ Траянъ прѣвзелъ Дакия въ 107 година и я присъединилъ на римската империя. Но на 271 година, Дакия, много пѣти нападана отъ варварскитѣ народи, била отдѣлена отъ римската империя. Римското господаруване въ Дакия е имало не малко влияние не само на Дакитѣ, но и на Славянитѣ, както на тѣзи, що живѣли въ самца Дакия, така и въ близкитѣ мѣста. Името на тогоязи, който побѣдилъ Дакитѣ, т. е. името на Траянъ е станало толкосъ прочуто у Славянитѣ, щато то се чува и до сега въ пѣснитѣ и приказнитѣ на Сърби и Българи. Нашитѣ пѣсни я до днесъ въспѣватъ «царя Траяна». Много мѣста посжтъ у насъ названieto на Траяна.

Когато Римляните се появили въ самитѣ Карпатски долини, тогасъ произлязло първото имъ спорѣшанье, сблъскване съ Славянитѣ. Това сблъскване е даало първий и главни поводъ на Славянитѣ да се тегнажтъ на Югъ. Между народитѣ, които най-много се борили въ II и III столѣтия съ Римлянитѣ за обладанъето на дунавскитѣ страни и на Балканския полуостровъ, особено сж забѣлжватили Карпитѣ, (отъ които сж полузмили названъе Карпатскитѣ гори) и Костобокитѣ. Тѣзи народи трѣбва да сж били Славяни (Шафаракъ и Дриновъ). По едно врѣме тѣ били побѣдени и наедно съ други народи били натиснати или доброволно прѣседени въ дунавскитѣ области (298 год.). Варитѣ се сирѣли въ Мизия, Тракия и Иллирия.

2 Първитѣ дири отъ славянско заселване (колониация) на полуострова — Така е станало началото, първий онитъ на славянското заселване на Балканския полуостровъ. Слѣдователно, то се е подкачило много по-прѣди откозкото обикновено полагатъ. Най-напрѣдъ цѣли 200 години Славянитѣ, които сж прѣседвали, продължавали да си живѣжтъ распоксани на родове, старѣйшинства и чезди и малко би ги взелъ нѣкой за еднородно цѣло племе. Тѣ живѣвали и като подвластни на Римлянитѣ колони (coloni)*) въ Мизия, Тракия, Далмация и Македония, но по-сегитѣ около 500 г. сл. Р. Х. се подкачили тѣхнитѣ по-самостоятелни и обширни походи: съ цѣль да си намѣржтъ нови мѣстожителства.

И така, въ областитѣ на Полуострова въ VI столѣтие Славянитѣ не само че били познати, но вече станали твърдѣ многобройни и ямали не малко влияние въ работитѣ както из Полуострова, така и на византийската империя.

Источната Римска Империя взела да се отчайва отъ створитѣ си владѣния на Балканския полуостровъ доводно отрано. Още около 50 години слѣдъ Р. Хр. императоръ Анастасий направилъ една дълга стѣна отъ Славярия, на Мраморно море, до Черното. Тѣзи стѣна била дълга около 60 мили и отъ Цариградъ била далече само 40 мили, което ще каже ти е ограждала само столицата и една малка частъ отъ околнота. Всичкитѣ други области, които се намѣржали на Стѣрь и из С. Западъ отъ тѣзи стѣна, били оставени

*) Колонитѣ во врѣме на римското владѣнство сж били една класа жители, занимавали мѣсто между селскѣ свободнитѣ и робитѣ. Тѣ сж били привѣржани о землѣ, които обитавали и не носели да бѣжѣтъ тукоси отъ нея, нито продавали откълно.

на произвола на варваритѣ: Вестготи, Хунни, Ост-Готи пр. (отъ 375 до около 500 год.) и за тѣхъ Византийското правителство не щѣло да знае. Поради това и тогавашнитѣ историци говорѣтъ за тѣзи страни тогдѣ малко и много тъмно.

Императоръ Юстинианъ (който е билъ отъ славянски родъ и царувалъ отъ 527—565 год.) възстановилъ властѣта на империята върху тѣзи мѣста. Неговитѣ прочути воеводи и пълководци, макаръ съ голѣми трудове и залѣгания, най-посрѣдъ можели да расширѣтъ византийскитѣ граници пакъ до Дунавъ, като отблъснали за малко врѣме задъ него варварскитѣ полчища и като ги въоружили майсторски единъ противъ друго. Кадѣ край на неговото царуване, ливантъ се обаче нови на падагели. Най-наурѣдъ още при неговий животъ, а сѣтѣ при живота на наследникитѣ му, тѣзи нападателни племена разсипали новитѣ византийски крѣпости и построения, но тѣ не бѣрали, както своитѣ прѣдшественици да се награвѣтъ съ плячка и да се върнатъ, а гледали вече да се заселѣтъ въ опустѣлитѣ византийски области. Тогавашнитѣ грѣцки и римски историци сѣ наричали постоянно тѣзи нови племена съ общото име Славяни или Словѣни (Славяни, Славяни).

Така вече VI-й вѣкъ на Балканския полуостровъ, смѣло можежъ каза, е имало не малко заселени Славяни, отъ които мнозина сѣ постѣпвали на византийска служба и сѣ достигали до високи чинове. Сега се вече знае за вѣрно, че императоръ Юстинъ, който отъ простъ селянитѣ станъ византийски царъ, а сѣщо и сестриний му синъ великий Юстинианъ, сѣ били Славяни. Жената Юстинова се зовяла Любиня, сестра му Бегленяна. Сѣжъ Юстинианъ се явенувалъ Управда, баща му Истокъ, а сестра му тожъ Бегленяна. Нѣма никакво съмнѣние че тѣзи имена сѣ често Славянски. Юстиниановитѣ родъ е билъ отъ Ведрана, село въ Дарданската областъ. Коего ще рѣче, около срѣдата на V-й вѣкъ въ тѣзи областъ е имало славянско население.

3. Окончателно заселване на Славянетѣ въ полуострова. — Тѣи тихо и незабѣлжено сѣ се прѣселвали Славянитѣ на Балканския полуостровъ до VI вѣкъ. Отъ тогавъ обаче се поченватъ нѣмъ редъ по-едри прѣселвания, за които поменаватъ и историцитѣ и които ставали съ доволно многобройни дружини. Императорътъ византийски провождалъ на срѣща нѣмъ войски, но на празно. Въ половината на VI вѣкъ ний ги срѣщали дору на Югъ отъ Балкана. Въ 550 г. една чета, споредъ Проконин, отъ 3000 души минала Дунавъ, дошла до Марица и за чудо голѣмо расцѣлила византий-

ската войска, която я изпъла на срѣща. Отъ това може найбѣрно да се заключи, че Прокопий се много мамѣ, като поддържа, че тѣя чета е била само отъ 3000 души.

Подиръ това ний виждаме, че на Балканския полуостровъ сж прѣвнѣли доволно многобройни Славянски дружини и въ 551 год. стигнали до Солунъ: въ 559 год. ударили до Анастасиевата стѣна, дѣто разбили императорската войска: въ 578 год. около 100,000 Славяни проникнали дори до Еллада.

4. Славянски племена. Като се размѣстили и утвърдили добръ въ новитѣ за тѣхъ страни, Славянитѣ, ако и да посѣли едно общо мѣ, не се съединили въ едно нѣко политическо тѣло. Тѣ се подѣлили на много малки племена, отъ които всѣко си имало особено название, особено и управление. Това е било и най-голямо зло и провадане на славянски напѣдѣкъ.

Имената на тѣзи племена не сж всички познати. Но по-често поменаванитѣ сж:

Между Дунавъ и Балкана:

Сѣлерици, Бранчезци, Кучевани, Тимочани, Моравани.

На Югъ отъ Балкана:

Загорци, Драговичи, Морави;

Въ Македония и Епиръ:

Сакудати, Драговичи, Бързани, Сможани, Струмани, Рунхши,

Войничи, Велесичи, Загорци;

Въ Еллада и Пелопонезъ:

Милинци, Езерци, Велесичи.

Това сж познатитѣ; а кой може да рече, че освѣнъ тѣзи не е имало още и други Славянски племена, за които Византийскитѣ писатели не сж имали случай да споменатъ?

Всичкитѣ тѣзи и други извѣстни намъ славянски племена се размѣстили по Балканския полуостровъ въ VI вѣкъ и въ първата половина на VII вѣкъ, но никазъ не — по-късно. Отъ срѣдата на VII-в вѣкъ не намираме вече никакви свидѣтелства за славянски дружини да сж минавали тамъ отъ юкъ Дунава. Въ разселването юкъ на тѣзи славянски племена е началото на нашия народъ, началото на нашата Българска история.

Да направимъ сега единъ малкъ повторителенъ погледъ назадъ:

Славянското прѣселване се е почнало въ III столѣтие и се е продължавало току рѣчи 250—300 години. Петдесетъ или даже стогодишни прѣселвания едвамъ ли щѣхъ де сж достатъчни за да направятъ толкова съществено измѣняване въ всички етнографи-

чески отношения. Славянитѣ се явявали тукъ постепенно. Най-напрѣдъ тѣ се прѣселили като мирни колонии срѣдъ Трако-Илирийцитѣ, Румянитѣ и Гърцитѣ, привикнали на римския общественъ животъ и дали на Византийцитѣ отлични пълководци. По-посатъ въ края на V столѣтие тѣ захванали да се прѣселватъ на голѣми дружини съ оружие въ рѣцѣ. Шафарикъ се е изманилъ, като мисли, че славянскитѣ челяди никога не съ се нуцвали като въоръжени маси въ Мизия и въ съседнитѣ съ нея страни, а се явявали всекога раскласно и мирно, като искали само да си намѣрять удобни за разработване земи и като прабѣгвали до оружие само, когато е трѣбвало да се бранятъ. Това гледище на работитѣ е съвсѣлъ измалчико. Истината е че Славянитѣ, като анимавали поелата въ Тракия, Македония, Мизия и Илирия, били сѣций оми воинственъ народъ, който прѣвъ срѣднитѣ вѣкове непрѣкъсвано се борилъ съ Византийцитѣ и въ наше врѣме не единъ патъ е изралъ Турнитѣ да треперятъ отъ него.

5. Старий битъ на Славянитѣ. — Старий битъ (животъ) на Славянитѣ: челядни, общински и държавни порядъци, характеръ, вѣра и божества. — Славянитѣ обикновено се заселвали на обширни пространства покрай рѣцитѣ, езера и въ тѣмнитѣ дѣбрави. Тѣ живѣли на голѣми челяди (родове), събрани въ една роднинска община, та така работали единъ за другъ подъ управленieto на най-стария си членъ — старѣй или родоначалникъ (дѣдо). Родоначалникитѣ имали голѣма властъ надъ другитѣ въ челядата, тѣ даже склани и наказвали, но за всички главни работи тѣ се допитвали до другитѣ членове на челядата, като ги свиквали на челядни събори. Между членовитѣ на челядата имало пълно равенство. Земита била обща на всички. Нѣколко челяди (родове), събрани наедно, правили жупа (околия), която имала своитѣ управители: жупани. Градове се наричали оми общини или села, които били обградени или обкопани.

Най-старитѣ занити на Славянитѣ съ били войната, ловътъ и скотовѣдството. По-късно у тѣхъ се развило доста и земедѣлнето, което ги накарало да привикнатъ на миренъ и постоенъ животъ. Просото и ръжътъ съ били най-изобилнитѣ произведени, които тѣ добивали. Нѣкои се занимавали и съ търговия. Ние знаемъ, че прадѣтитѣ ни съ испроуждали цѣли кервани на разни страни и че много славянски гости (търгоци) е имало постоянно въ Цариградъ.

Характерътъ на Славянитѣ е билъ сѣсъ отъ добри и лоши качества: отъ една страна тѣ били храбри, добродушни, гостоприемливи (позволявало се дори до се отградне отъ съседа, ако е трѣбвало, за да се гостити гостенинътъ) и въсприимчиви; отъ друга страна тѣ били буйни, жестоки, нещадни въ политиката, не живѣли мирно и съгласно помежду си. Тѣзи имъ недостигали били най-врѣдетелни за тѣхното добро уреждане и за тѣхний напѣдѣлъ. — Но вълияшность тѣ били едри и силни, ити, съ румини лица и съ руси коси.

Общинскодържавниятъ порядѣи на Славянитѣ били демократически. Тѣ не се управлявали и не обичали да се управляватъ само отъ единъ човѣкъ. Още въ най-старо врѣме народътъ, чрезъ своитѣ старѣи, се събиралъ на събори, гдѣто се рѣшавали всички работи, следили въшнитѣ и ги наказвали, одобрявали да се иде на бой и на началникъ си избирали войвода или князь. Косто ще каже, че князь или войвода се избирали само въ нужно врѣме. Но по нѣкъдѣ Славянитѣ съдѣлвали въ едно нѣколко свои общини или жуни, съставили така една държава, избирали си князь, който управлявалъ и рѣшавалъ отвѣкъ на слушалъ, по ще кажатъ общинскитѣ старѣи. Князьтъ билъ църковенъ старѣи, съдникъ, върховенъ свещеникъ, управителъ на нѣва държавна и цѣлителъ на обичаитѣ и на законитѣ. Въ врѣме на война всички възрастни и здрави люде били войници.

Вѣрата на старитѣ Славяни била езическа (идолопоклонска). Но тѣ имали идоли, истукани, направени отъ човѣшки рацѣ, а се кланали на различни нѣща отъ природата: сѣщо тѣ имали особенни жреци (свещеници) и храмове. Относаѣ, по-късно, у тѣхъ се появили и идоли, и жреци и жертвоприношения (журбани), и то имѣлъ не у всички Славяни. Тѣ вѣрвали, че всичката природа е била испълнена съ два вида божества: добри и лошави, всички подчинени на Виши и в богъ, който се зовѣлъ Сварогъ. Неговитѣ силосе били Слѣвигето и Огънѣтъ. Тѣ имали още други разни богове, мъжски и женски, каквото Перунъ или Гръмникъ — богъ на гръма, Суръ — на годинитѣ (отъ тамо Сурова година), Велесъ (Власъ или Волосъ) — на стадата, Жива на плодородието, Лада или Леда на любовята, Морана — на смъртта и др. Тѣ вѣрвали въ безсмъртието на душата. Молили се подъ отворено небе, въ глеталищитѣ, особено подъ нѣкой букъ и избирали по-високото високи мѣста. Такива мѣста, останали отъ старина, се зоватъ и до нинѣ черковища. Оснѣлъ това тѣ вѣрвали въ разни видни и невидни духове, горски самодиви, русалки, змеици и пр.

Б. Раздѣлинье на Славянитѣ. — Славянитѣ, които занимавали различни мѣста между Балтійско море и Дунава, между Адриатическо и Черно море, по-късно се раздѣрвали отъ идмъльето на разни вѣдомости племена (Готти, Ули и други), и така се раздѣлили; отъ тогава тѣ захванали да се зоватъ и съ различни нови имена. На Востока отишли и останали Руситѣ, които били най-наирѣдъ распоредени на нѣколко малки части, особенни княжества, но относаѣ се съединили въ една широка и силна държава — Руската. Но край Висла се заселили Полциитѣ, а оубѣи, които загодили една часть отъ Горна Мизия и Стара Панония, се нарекли Сърби и Хървати. Оубѣи, що останали отнакъ Карпатитѣ въ Чехия (Бохемия) и Моравия, се нарекли Чехи и Моравци. — Най-подиръ тѣли Славяни, които вѣржинали отсамъ Дунава, ти се заселили на Балканския полуостровъ, както ще видишь, се нарекли Българе.

Споредъ мѣстото, въ което се наирѣратъ, Славянитѣ се дѣлятъ на три голѣми клона: 1) Источни — Руситѣ; 2) Западни — Полци, Чехи, Моравци, Словаки и Полабски Славяни; 3) Южни Славяни: Българе, Сърби, Хървати, Словаки или Хорвати — послѣднитѣ три народности житѣтъ въ Австрия.

IV.

Основание на българското господарство въ Балканския полуостровъ.

1. Уралскитѣ или фински Българи и прѣселването имъ; — Обичаи и народби.
 — 2. Асируховата дружина; — Оръжия. — Числото на дружината. — Родътъ на дружината. — 3. Съвременното почитанье на единитѣ Асирухови Българи. —
 4. Заключениа. — 5. Первози на бълг. история.

1. Прѣселване на уралскитѣ българи. — Въ края VII ст. почти цѣлият Балканския полуостровъ билъ заселенъ съ Славяни. Но тѣзи Славяни не могли да съставятъ едно политическо цѣло, не могли да се свържатъ и събератъ подъ единъ редъ и единъ господарь, не могли да основатъ едно господарство и да заживѣятъ животь на единъ цѣлокупенъ народъ. Тѣ продължавали да живѣятъ разпокъсано, отдѣлно, по-особено на разни племена, съ други думи: племенно.

Това лошо состояние на работитѣ е дало на Византийцитѣ възможность съ голѣма леснина да се поправятъ, уредятъ, замогнатъ и даже да подновятъ своитѣ нападателни и завоевателни опитвания противъ Славянитѣ. И този пътъ оржияето и влияние то на Византийцитѣ можеше да има сполука, но събитията, които послѣдваха, искраха зловъзвѣстни мечти и надежди.

Около половината на VII вѣкъ отъ къмъ Дунава се явила една нова дружина, която трѣбвало да тури край на племенния животь между Славянитѣ на Балканския полуостровъ и да ги съедини понеже въ едно ако политическо тѣло, което би могло да спаси не само независимостта, но и народността на Славянитѣ.

Тая дружина, която била отредена за да основе първото българско господарство, не била многобройна, но била воинствена, смѣла, воинка. Родътъ на тази дружина не билъ славянский, както мнозина се мислятъ (Райчъ, Венеликъ) да докажатъ. Тя е била частъ отъ уралско или финско племе, наречено Българи, както това доказва най-добриятъ Шафарикъ и съ него заедно най-вѣшитѣ нови изследователи по нашата история, каквито сѫ Дуриновъ, Ирецкъ и др. Българитѣ били народъ почти полудивъ, на който единственното занятие бѣше войната. Тѣхнитѣ обичаи и народби били твърди първобитни. Гдѣто се спирали ограждали земята си съ тѣрновъ плетъ и никого не пропускали на

да ваѣе, ни да паѣе. Властта била въ раѣтѣ на единъ ханъ (воевода). На война отивали съ игри и веселби. Прѣди да се подкачи войната имало е прѣдрѣчанни, врачуванни. Знамето имъ било конска ознака. По личинѣ си юнани заравяли въ високи могили. Наказанията били строги; за аѣно въстание — смъртъ. Тѣ били идолъпоклонници, имали храмове и идоли и имъ принасяли жертви. Живѣли въ шатри и постоянно се занимавали съ ловъ и пиршествъ. Имали скотци и робове. Вино имели въ челоѣчески черепи. Къзитѣли сѣ надъ голъ набоденъ о земата мечъ. По-късно тѣ приели юсуаманската религия, имали по повече отъ една жена и пр.

Въ първата половина на VІІ-й вѣкъ българското племе се е скитало между рѣкитѣ Донъ и Волга, гдѣ по-късно е било основано едно българско господарство — Приволженото — Велика България или Бѣла България. Тѣ отпослѣ се прѣмѣстили по-къмъ сѣверъ и въ това мѣсто, между рѣки Волга и Кама, основали едно царство, което траяло до ХІІІ вѣкъ. Това е била така нарѣчената Черна България, съ която русскитѣ князове сѣ имали дълго време война и която Батаевитѣ Татари съсипали и истребили или прѣточили. Частъ отъ Българитѣ живущи при Кама се поруссили. Прѣдиолога се, че Чувашитѣ озово Казанъ сѣ останки отъ волжскитѣ Българи.

Споредъ единъ исторически разказъ, когато умрѣлъ главатаръ на племето Кубратъ, това племе се раздѣлило между петимата Кубратови синове на петъ по малки дружини, отъ които първата съ най-стария синъ на Кубрата — Батбал останала на старото и бащино мѣсто; — втората подъ началството на Котрага била прѣмѣннала прѣвъ рѣката Донъ и останала тамъ. Последнитѣ двѣ отишли на различни страни да си търсѣтъ мѣста, удобни за живѣене. Една отъ тѣхъ отишла въ Панония (сегашно Маджарско); другата подъ началството на петий Кубратовъ синъ Аспена се обѣрижала къмъ Италия, поселила се въ Молисската областъ, съдържаща три селца и живѣла тамъ много вѣкове. По голѣмината на тѣя областъ, която обимала три селца, може да се аѣкачава, че числото на Аспеновата дружина или орда не е било по-голѣмо отъ 40 — 50 хиляди.

2. Аспаруховата дружина; Оигълъ, число и родъ на дружината. — Третата орда или дружина подъ началството на Аспаруха (Испериха), трети Кубратовъ синъ, прѣмѣннала рѣкитѣ Днѣпъръ и Днѣстеръ и се впуснала къмъ Дунава, гдѣто наѣрила доволно

сгодно за поселяване място. Това място било непременно за врагове и се наричало Онгълосъ (Хингълъ). Това място се е заключавало между рекитѣ Днѣстъръ, Дунавъ и Черно-море. Това название Онглонъ е словянското дгълъ, което старитѣ Славяни сж произнасили онгълъ. Татаритѣ, когато се поселили тукъ отсетнѣ нарекли по една си местото Буджакъ, което също така значи Дгълъ.

И така, нѣма никакво съмнѣние, че първото жилище на Аспаруховата дружина е било това място, макаръ то и да е било толкова малко. Така дружина е могла да прѣживѣе тукъ десетина години, прѣди да мине на югъ отъ Дунава. Това достатъчно свидетелствува, че числото на дружиницитѣ не е било голѣмо. По сравнително прѣсмѣтанье можежъ каза, че Аспаруховата дружина не е била по-голѣма отъ 50000 души: едно, защото толкова е била голѣма и Алцековата дружина, а може да се приеме за вѣрно че Кубратъ е раздѣлилъ своето племе между петимата си снове поравно. Отъ друга страна, и местото гдѣто е прѣживѣла десетина години Аспаруховата дружина не е могло да смѣсти по-много души поради своето пространство.

Аспарухъ усѣлъ прѣлъ живѣенето си въ Дггъла да се занимае съ работитѣ на Балканския полуостровъ. Той намѣрилъ за още по-добро и сгодно да прѣведе тамо своята дружина. И наистина, въ 679 г. той повелъ своитѣ съплеменници на югъ отъ Дунава, въ скоро врѣме покорилъ Сѣвернитѣ въ Добруджа и другитѣ седемъ Славянски племена, които живѣли между Дунавъ, Балкана и Черното море.

Туй събитие, — прѣминаването и покоряването на осемтѣ слав. племена, — е исходний пунктъ на нашата българска история. Като ги съединилъ подъ своята власт, Аспарухъ чрезъ това положилъ основанието на Българската държава, която имала за столица Прѣслава.

Безъ да влизамъ въ подробноститѣ на това знаменито събитие, безъ да разказваме какъ е произдѣлало обединението, ний сме длъжни да поменемъ, че това обединение е станало много бърже, тъй щото по-голѣмата частъ отъ тѣзи племена въ VIII в. вече се управлявали отъ единъ человекъ, отъ една воля. Скупонъ вѣсти тѣ съставлявали една силна държава, единъ могъществень вародъ. Тѣзи държава приела името на завоевателната Аспарухова орда, която положила първий камъкъ на пошното основание; та се нарекла Българско Царство. Отъ тогави наименитѣ названия, както и племен-

нитѣ несъгласия, раздори и надвариния въ общата държава взели да изчезватъ. Тѣ, всичкитѣ, като граждани на едно господарство, като части на едно политическо тѣло, взели да забравятъ своитѣ минали неспоразумѣния, сѣлае се въ единъ народъ, който получилъ името на царството, въ което се извършило тѣхното тѣсно обличаване и се нарекли Български народъ, Българи, което бѣше и името на дошантѣ Аспарухови дружинници.

3. Свършенното изчезване на Аспаруховитѣ българи.— Болкото за самитѣ дружинници, Българи, дошли съ Аспаруха, които внесли между разположенитѣ славянски племена политическото единство, тѣ се затрили въ скоро време, постъпвайки се отъ болшинството на тѣзи племена и не оставили въ политическото тѣло никаква дупа отъ своитѣ особености, езикъ и обичаи.

«Тѣй се образувалъ нашиятъ народъ, казва Дриновъ. Макаръ и да прие той името си отъ една малка чужда дружина, той ни най-малко не води родътъ си отъ нея, а е потомъкъ на оубави многобройни Славяни, които въ VI и VII вѣкове испълниха Балканскій полуостровъ.» И това пѣше не е никакъ чудно, защото не е единичкъ случай въ историята на европейскитѣ народи. Тѣзи история ни прѣдставлява много подобни примѣри, изъ които ний ще поженемъ единъ-два.

Сегашнитѣ Французи нѣматъ нищо общо съ Нѣлцитѣ; тѣ съ пряки потомци на древнитѣ Галло-Римляни; тѣ съставлявали една народностъ противоположна на нѣжското племе. Но при всячко тозъ, тѣхното сегашно название: Французи, Франки или Френци е взето отъ една нѣмска дружина Франки. Въ половината на V в. подиръ Р. X. тѣзи дружина минала Рейнъ, покорила Галло-Римскитѣ племена, съединила ги въ едно царство, на което я дала названието си. Това название останало общо за жителитѣ и земата имъ и днесъ тѣ се гордѣатъ съ него. Този примѣръ е доволно ясень; той ни показва нагледно, че както Френцитѣ нѣматъ у себе нищо нѣмско, освѣнъ името, така и Българитѣ нѣматъ нищо фенно-уралско, освѣнъ названието. Но слѣдующий примѣръ изъ руската история е още по ясень.

Въ IX в. подиръ Р. X. въ сегашна Русия живѣли много славянски племена, отъ които всѣко си имало свое отдѣлно княжество, живѣли въ раздори, междусобори и постоянни борби. Въ половината на IX в. отъ южъ Балтийското море дойде при тѣзи Славяни една малка дружина, подъ началството на Рюрика. Тѣзи дружина била едно Варяжско (Скандинавско) племе, което се зой-

до Русь. Вюрнкъ уѣ да състави едно малко княжество отъ славянскитѣ племена, което отпосаѣ се угодѣи до толкова, што станѣ Русско Государство, а славянскитѣ племена се нарекоха Русси, Русские, съ името на онѣзи варяжка дружина, които доведе Вюрнкъ.

И така, съ Руситѣ се случива сѣщото, което и съ Французитѣ, което се е случило и съ Българитѣ. На третѣ тѣзи народи било сѣдено да взематъ народното си име отъ съвоеѣи противоположни тѣмъ племена; но чрезъ това никакъ не се е намѣнила народността на тѣзи народи: дружинитѣ, които ги обединили, били малобройни и скоро трѣбвало да потънатъ въ народнитѣ маси, които тѣ събрали наедно, и то да потънатъ тѣѣ, што осѣѣи името имъ почти нищо не се спазило. Старий Галло-Римлянинъ потъкаѣ да се зове Франкъ, Французинъ безъ да се прѣвѣри въ Нѣмецъ; Источний Славянинъ се нареклъ Русинъ като си останклъ чистъ славянинъ; така сѣщо и Балканскій Славянинъ првѣлъ ново народно име Българинъ безъ да стане отъ туй Фининъ и Чухонецъ.

И въ третѣ горѣпоменати народности, пришлезескии чуждий завоевателенъ елементъ трѣбвало въ како врѣме да исчезне, да се погъдне безслѣдно отъ завоеванния народъ.

Тукъ трѣбва да поменемъ, че отъ езикътъ на Аспаруховитѣ Българи не се спазили никакви остатки. Завоевателитѣ взели езика на многобройнитѣ съединени подъ тѣхна власть Славяни, взели го безъ да оставятъ въ него слѣда отъ своето чуждо нарѣчие. Въ нашия сегашенъ езикъ и до нинѣ не е надирено нѣкое слово, за което може се каза, че се е завардило отъ езикътъ на Аспаруха. Всички чужди думи што се срѣщатъ въ нашия езикъ сѣ взети възъ грѣци, турски, а може и албански. За никоя чужда дума не се знае. Сѣщото може да се каже и за строи (конструкцията) на езика. Та и не само сега, а още въ IX и X вѣкове, когато сѣ били прѣведени повечето черковни книги, въ българския езикъ не е имало чужди думи. Шафаринъ прѣема, че има въ българския езикъ нѣколко чужди думи каквито сѣ: кумиръ, канице, възхвъ, мѣзния, исподинъ; но той не мисли, че сѣ останали отъ врѣмето на Аспаруха, а по рано отъ сношениата на Славянитѣ съ чуждитѣ племена.

Безслѣдното исчезване на Аспаруховата дружина се доказва и отъ нашата митология, т. е. отъ тѣзи езически повѣрѣя, които и до сега сѣ се съхраняли тукъ-тамъ у нашия народъ. Въ изучаването на нашитѣ езически прѣдѣлни нѣѣ видѣния, че тѣ досущъ приличатъ на сръбскитѣ, рускитѣ, чешкитѣ и пр. Пазали

отъ това, че тѣ сѣ отъ свой чистъ, славянски корень; чужди или фински елементи въ тѣхъ нѣма никакъвъ.

Това сказаното можемъ да речемъ за остатнитѣ, езически обреди, за старитѣ ни обичаи и народни отличия. Ако се намерѣ нѣщо въ тѣхъ заето, то може да бѣде отъ други, но никакъ отъ Финни.

4. **Заключения.** — И така отъ всички дѣла, които ни е дала до сега сериозната работа на ученитѣ историци, изъ всичкитѣ факти ний правимъ слѣдующитѣ заключения:

Дѣветѣ ни сказаници не сѣ оубѣи дружина Българи, дошли на Полуострова съ Аспаруха или Исвериха, но Славянитѣ, които много по-напрѣдъ сѣ се заселили както въ Мизия, така и въ Тракия, Маведония, Епиръ и почти въ цѣлиа Полуостровъ. Брѣвѣта на финскитѣ Българи, които е текал, особенно въ жититѣ на дворянскитѣ родове, въ собствениа България, — между Дунава и Балкана, види се да е пазелѣла много отдавна. За смѣсанъето на господствующия народъ съ подчинениа стигалъ периодътъ отъ 250 и по-малко години.

Господствующийтъ народъ (Финскитѣ Българи) като съединялъ всички славянски племена въ едно моществено господарство, накаръ и да преселъ езикътъ, правитѣ, обичаитѣ имъ, но прѣдѣлъ своето име на подчиненитѣ Славяни и на тѣхнитѣ области. Покоренийтъ народъ (Славянитѣ), както тѣ се наричали, накаръ и да погълнѣлъ господствующия, другороденъ родъ, Българитѣ, но загубилъ нѣкъ своето име, както това станѣло и съ источнитѣ Славяни. И така, Аспарухъ основалъ една славянска държава на Полуострова, далъ ѣ името на своята дружина, Българска държава.

5. **Периоди на българската история.** Тѣзи държава е имала два периода въ своя самостоятеленъ животъ: първийтъ — на първото Българско царство, което е съществувало около три и половина столѣтия, т. е. отъ 679 — до 1019 или до изплатото възвращае на тѣзи страна отъ Византия; вторийтъ периодъ — второто Българско царство, което се е появило подиръ едно сто и петдесетъ-годишно гръшко владичество и е траяло отъ 1185 до 1398 г. или до покорението на цѣла България отъ Турцитѣ. Старобългарската история обема тѣзи два периода. Третийтъ периодъ на българската история съдържа робството ни подъ турцитѣ, четвъртий — най-новото врѣме на нашето възраждане и освобождение, а петий и послѣдний — историята на съврѣменната, свободна, Българска държава.

V.

Първите български господари: Аспарухъ и неговите прѣмници.

1. Аспарухъ: — Основание и прѣдѣли на държавата му. — 2. Тероръ: тѣснота на вѣсъръ и уърговски договори съ Гърцитъ. — 3. Династически борби. — Дулици и Уалии. — 4. Корисосити; — Войнитъ съ Константинъ Копронима. — 5. Теласъ и Бозахъ. — Тастъ, Церигъ и Бардамъ.

1. Основание и прѣдѣли на Аспаруховата държава. Аспарухъ или Исперихъ е родоначалникътъ на първата българска династия — Дуло или Дулоадитъ. Той изрувалъ 61 год. (приблизително отъ 640 — 700 г.). Като видѣхши, първото дѣло на Аспаруха е било, гдѣто, отнакъ прѣмниклъ съ дружината си Дулива, разбилъ византийскитѣ полкове, съединилъ славянскитѣ племена и селища въ Мизия (сегашно Сѣверна България) и уредилъ едно истинско българско господарство. Отнакъ побѣдилъ гръцкитѣ войски и направилъ миръ, на какаралъ Византия да му дава данъ, Исперихъ се заловилъ да поуреди вътрѣшно държавата си.

Императоръ Иустинианъ II Ринотметъ, послѣдний отъ династията на Ираклия, се отказалъ да плащъ данъта на Българитѣ. Тоглаъ разсърденый Аспарухъ трѣгналъ на бой противъ Гърцитѣ, но потерѣлъ поражение. Скоро обаче Българитѣ си отвъркали. Императоръ Иустинианъ II направилъ походъ въ Славинна съ цѣлъ да не ѝ даде да се присъедини съ Аспаруховото царство; но когато се връщалъ, Българитѣ го нападнали, добръ побѣли и поразили и той се отървалъ отъ тѣхъ съ мѣка [687 г.].

Тука трѣба да се бѣлжи, че у Аспаруха е имало едно извѣстно утѣяние и далекгледностъ. Той утѣялъ да отдѣли славянскитѣ племена отъ Гърцитѣ и, колкото мразилъ и гонилъ вторитѣ, толкова повече обичалъ, закриралъ и се обажавалъ съ първитѣ. Отъ тамъ това чудно и бързо сближаване между Славини и Българи, побѣдени и побѣдителни. Като ги закриралъ противъ Гърцитѣ, като имъ обѣщавалъ да се не мѣси въ челициитѣ имъ и общински наредби и обичии, като се показвалъ толкова обиченъ тѣмъ колкото единъ чисто славянски господарь, Аспарухъ си спечелилъ веднага привѣржеността на многобройнитѣ славини. Сближаваньето неуспѣшно повело къмъ поглъщаньето на малкия български (финско-чудски) елементъ отъ славянския. Пришелиятъ Българи дали името си, Славинитѣ въсприели господарственното имъ стремление, а, донѣкъдѣ, и частъ отъ господарственнитѣ имъ наредби. Най-изпрѣдъ завладѣлъ Аспарухъ по болярски (аристократически) начинъ. Той ималъ събитъ отъ голѣми и

болѣри (шестима); малитѣ болѣри живѣли въ подаренитѣ тѣхъ отъ Асаруха земи (цифлици). Покрай и около тѣхъ се били распъснали славянскитѣ села съ своитѣ стари и ступански старѣйшества. Всичката земя обаче била прѣобѣрихата на военни лагерь.

Въ скоро врѣме държавата на Асаруха се разширила твърдѣ много и имала тия прѣдѣли: на Истоку: — брѣгътъ на Черно море, на Югъ — Балканътъ и рѣка Нишава; на Западъ — рѣкитѣ Моравъ и долина Сава; на Сѣверъ Българитѣ сѣ владѣли една частъ отъ Банатъ заедно съ Трансильвания и Влашко съ Молдова.

2. Тервелъ: титлата кесарь и търговски договори съ Гърцитѣ. — Тервелъ (Тервелъ, парувалъ отъ 700 — 720 г.) наследилъ Асаруху.

Този Български господарь се отличилъ твърдѣ много въ своитѣ борби съ Византийцитѣ. Той билъ главна подпорка на Юстиниана II, който билъ свързанъ отъ Цариградския прѣстола. Юстинианъ побѣдихалъ съ лодка на устията на Дунава при Тервелъ, който го привелъ съ почестъ и му се връкълъ помощъ. Тервелъ устоялъ на думата си, събралъ войска голѣма и ударилъ къмъ Цариградъ, наедно съ Юстиниана. Безъ бой Цариградъ се прѣдалъ на български юначенъ царь, а Юстинианъ II (Ривогнегъ) билъ признанъ пакъ за императоръ. Тервелъ стоялъ съ войската си до стѣнитѣ на Влахерна. Юстинианъ II наградилъ своя побѣдителъ съ скъпоцѣнни и много дарове. Далъ му, между другото, и областята Загорье: частъ отъ Южна България (Тракна), а именно отъ Стара-Загора до Бургасъ изедно съ крайморскитѣ градове Анхиалъ и Месемирия. Самъ императорътъ издѣлалъ на срѣща Тервелю, връкълъ му се годишно даване, облякълъ го въ императорски дреха, нарекълъ го Кесарь (царь — втори титулъ подиръ императора) и го въвелъ въ Цариградъ. На Тервелъ гудили тронъ до трона на императорътъ и царигражданитѣ му се кланали като на свой собственъ царь.

Отърании императоръ скоро забранилъ доброто на Тервелю, нарушилъ съюза и мира и обавилъ война на Българитѣ. Но той билъ разбитъ отъ тѣхъ при Анхиалъ (707). При слѣдующитѣ трима цариградски императори, Византийскитѣ ту се били, ту живѣли въ миръ съ Тервелю, догдѣ на 714 г. станалъ понеъ търговски договоръ, който оздравявалъ българо-грѣцкитѣ жрни сношения. Това е било царний търговски трактатъ на Българското царство съ чужда държава. Когато на 717 г. Арабитѣ обсадили Цариградъ, Българитѣ отишли на помощъ на Византийцитѣ и отблъснали

обсадителитѣ Араби. На 719 г. Тервелъ пакъ се опиталъ да положи на Византийцитѣ Юстиниана II, но не сполучилъ, защото плановеѣ му се разваляли отъ смѣла Левъ Исаврянинъ, родоначалникъ на нова византийска династия сѣдѣ Праклиевата и познатъ по началото, що доде на иконоборството въ Византия.

3. Династически борби: Дуло и Укиль. — Подиръ Тервела на българския прѣстола идватъ двама царѣ, за които не се знае нищо важно. Единътъ билъ Дулоидъ, съ непознато име (720—748), а другий по име Сѣваръ (748—753). Съ тѣхъ се свършилъ Аспаруховий царски родъ (династия) — дулоиди и се подкачилъ нови родове — укили и уганиѣ.

Прѣтъ всичко прѣме отъ Тервела до Брума, трѣбва да се каже за характеристика на врѣмето. Българската държава не е могла да се развива така правилно, както се подкачи при Аспаруха и продължи при Тервела. Най-голямата причина на това била, че се явили нови династически претенденти, т. е. такива голѣми и бодри, които искали да направятъ чезидитѣ си цареви. Освѣнъ това въ България скоро се съставила една силна партия, която, оповена отъ военнитѣ сполуки, испала постоянни войни. При това се прилагало и мюсулманското онова течение, което се посало отъ разни проповѣдници Араби. Ето редъ спѣлки, които дошли като стѣно да се опратъ на правилното и силно развитие на младата Българска държава. Династията на Дуло или Дулоиди, както видѣли, се свалила и избила; едни панове се изгонвали, други убивали, трети побѣгвали въ Цариградъ. Таковозъ е горѣ-долу врѣмето, което посѣдва отъ Тервела, па чакъ догдѣ се яви на смената великий Брумъ или Баранъ.

4. Кормесонъ; война съ Константина Копронима. — По-късно се явива на Българския прѣстола Кормесонъ (Добре или Кормесъ) (753 — 760), който грабилъ прѣстолаъ подиръ паднаето на стария князески домъ Дуло; той е билъ въ славянския родъ — Укилъ. Сегивнитѣ отъ неговото грабтанье на прѣстола били пачезанъето на страшни междуособия и вътрѣшни раздори, които повели младото Българско господарство въкъ потиванъе.

По-забѣлжителното въкашно дѣло на Кормесонъ е била войната му съ Константина V, нарѣченъ Копронимъ. Този грѣки императоръ билъ познатъ тоже поради гението си срѣщу князитѣ и духовенството. Съ Българитѣ той се борилъ упорито и прѣдире-малъ осемъ похода, като смѣталъ да покори съвсѣкъ своитѣ сѣсѣди. Когато обаче изелъ да прави врѣности въ Тракия, Кормесонъ по-

искалъ да разбере каква е работата, проводилъ да събере дъвнянето, което му плащала гръцкият царь, и последний се отрезълъ да плати. Тогава Кормесошъ нападналъ на Византийскитѣ владѣния, разграбилъ ги и стигналъ до Цариградъ. Императорътъ излъзълъ на срѣща му и, въ Балкана, между Карлобътъ и Ботелъ (Марашинъ Боалъ) принудилъ Кормесоша да се помирятъ (755). Но тази миръ не билъ дълготраенъ. Слѣдъ три-четире години станалъ бой и Българитѣ разбили Гърнитѣ при Бреговъ (759).

Около това прѣме между Българитѣ се явяватъ голѣми безпоредни (760), за характера на които ний нѣмаме нѣкои точни свидѣния. Кормесошъ изчезва изъ сцената. Много славяни (до 200,000) оставили България и по Черно-море отишли въ Азия, гдѣто се заселили въ Витиния, съ съгласието на гръц. императоръ. Между това възбунтуванитѣ Българи този пътъ истребили всички членове отъ царския родъ Дуло и си провъзгласили за царь единъ гордъ и владетель можакъ Телецъ, отъ фамилията Угавитъ.

5. **Телецъ** не парувалъ дълго време (760—763). България била отслабила много, едно отъ населенията въ Азия, друго отъ междусобинитѣ борби. За това неговътъ походъ въ византийскитѣ области билъ злочестъ. Телецъ билъ разбитъ отъ императорътъ Константина. Последний се върнулъ въ Цариградъ съ триумфъ, а военнопленнитѣ Славяни и Българи били убити при Златнитѣ Врата. Разяренитѣ Българи не прѣтърпѣли това срамно поражение, възбунтували се противъ Телецъ и го убиватъ.

Новонабранный князь Сабинъ (или Савинъ), зеть на Кормесоша, тозъ члъсъ стъпилъ въ прѣговори съ Цариградъ, но билъ скоро сваленъ отъ народното събрание и побѣгналъ при гръцкия царь. Византийцитѣ, както всѣкога, ухѣли да се ползватъ отъ това.

При всичко туй прѣемникътъ на Сабина, **Баянъ** отишълъ въ Цариградъ съ своитѣ боѣтри за да направи миръ, който и наистина се сключилъ (764). Съперникътъ на Баяна, Умаръ изъ рода на Увидитѣ, другаръ на побѣгналия въ гръцката столица Сабина подиръ 40 дни билъ изгоненъ изъ България съ ясно нарушаванье на договора.

Прѣемникътъ на Баяна, **Токту** (Токсъ) билъ убитъ въ едно сражение ерѣцу Константина близо до долния Дунавъ. Тукъ билъ убитъ и Баянъ. Слѣдъ това, на другата година Византийцитѣ, които се подготвили пакъ да нападнатъ България съ флота, видѣли какъ бурята разбила флотата нѣкъ и се оттеглили, колкото останали.

Работитѣ имали други изржежъ, когато умний Телерикъ или

Церигъ взелъ въ рѣцѣ управленieto на българското царство. Въ 774 год. Константинъ V седмий пакъ изабѣлъ съ флота протавъ Българитѣ; но подиръ стиганнето му въ Варна той се убѣдилъ, че не ще имъ направи нищо и заключилъ съ Церига писмено миренъ договоръ. Подиръ нѣколко мѣсещи Церигъ събралъ войска отъ 12 хиляди и като ги прѣдалъ на нѣколко боѣбри, поркчалъ имъ да идатъ на грабителски походъ въ незанесима Бърсития (между Вардари и Охридъ). Непостоянный императоръ, като узналъ чрезъ шпиони за нѣлата въ това нѣоружаване, събралъ завчасъ войска ужъ за противъ Арабитѣ и като нападналъ ненадѣйно на Българитѣ, противъ договора си, распрѣскалъ 12000 души.

Хитрайтѣ Церигъ извѣстналъ императора, че му дотегнало да бжде паръ на Българитѣ, че искалъ да побѣгне въ Цариградъ, но нѣмалъ нѣрни хора, и затова го молилъ да му обади нѣкои, ако има въ България, императорски нѣрни люде, за да имъ се искаже и споразумѣе съ тѣхъ. Императоръгъ, безъ да се досѣти, съобнилъ му имената на тайнитѣ си хора межда Българитѣ. Церигъ заповѣдалъ незабавно да ги изловятъ и казнятъ. Константинъ до тогвомъ билъ оторченъ отъ тѣзи случка, щото си скубалъ космитѣ на главата и въ самата година свършилъ свои безнокоси животъ.

Но на 777 г. Церигъ по непозната причина пакъ забѣгналъ при императора Лева IV, билъ кръстенъ въ Цариградъ, оженилъ се за императорската дъщеря и билъ назначенъ за патриций [грѣцки боѣбрилъ]. Неговътъ прѣемникъ Кардамъ подновилъ борбата срѣщу Византийцитѣ. Той разбивалъ четире пакти въ Тракия войскитѣ на малоопитния Константинъ Порфирородный, на хѣското на когото управлявала майба му, прѣврасната атининка Ирина, които се очитала да спре гоеннето противъ иконитѣ. Той принудилъ Гърцитѣ да му плащатъ всѣка година даване (791 — 796).

VI.

Епохата на Крума.

(802—814)

1. Отличителни черти на Крумовото време. — 2. Първата работа на Крума: съединение съ тисските българи. — 3. Крумови закони. — 4. Бой съ Гърците: Панифорово поражение. — 5. Крумъ подъ стѣнитъ на Цариградъ. — Смъртъ на Крума и послѣдствата отъ нея; неговитъ прѣдци.

1. Отличителни черти на крумовото царуване. Въ първитъ години на IX вѣкъ (802 — 816) на българския прѣстола се възкачил и царувалъ законопити и силенъ господарь Крумъ (Гръмъ) или Баранъ. Неговото царуване се отличава въ много нѣща отъ това на прѣдшественицатъ му. Отъ българскитъ господари той първи е разбралъ, че на България е необходимо господарствено устройство. Той е спомогналъ съ сподручливъ войни и законодателни мѣрки да свърже Тисскитъ и Дунавскитъ Българи, да обедини пришелцитъ съ туземцитъ и да даде на господарството траенъ животъ. — Въ княжешката си политика той се е стремилъ не само да се бие съ Византийцитъ, но да придобие естествени граници и да ги заварди отъ всяка една страна. Неговата упорна борба съ Византия имала вече исключителна цѣль само за обогатяване; тя е пронализвала и отъ съзиданието, че е нужно да се отърватъ отъ игото поробенитъ славянски племена и да се отнематъ Цариградъ, съ покоренето на който би се оздравило за всѣкога господарственото могъщество на България; най-послѣ неговитъ походи къмъ Сѣверъ са били прѣдизвикани отъ политически съображения: да възне въ свързка съ славянскитъ племена и да създаде за господарството си яка прѣграда, която би запрѣла нахлуването на Варваритъ откъмъ Сѣверъ.

2. Първа работа на Крума: съединение съ тисскитъ българи. Крумъ се отличилъ най-напрѣдъ съ това, че е подигналъ покоренитъ отъ Аваритъ — дивъ азиатски народъ — Панонски или Тисски Българи и ги освободилъ. За това тѣ го избрали за царь. Послѣ той отблъскалъ силнитъ нападения на Карлъ Великий и, като присъединилъ Дунавска България съ Панонската, укрѣпилъ и дѣлтъ, отъ които се образувала могъществениата и пространна българска държава, иманца за прѣдѣла на с Трансманскитъ Карпати, на югъ Балкана.

3. Крумови закони. За Крумъ има едно доста забѣлажително прѣдание, относително законодателнитѣ му работи. Когато Крумъ хваналъ много пѣшнии Авари, той ги попиталъ:

— Отъ какво, споредъ вашето мѣние, погинахъхъ нашиятъ царь и вашето племе?

— Отъ туй, отговорили Аваритѣ, че свадитѣ, прѣширнитѣ и тажбитѣ се умножихъ у насъ; лихоимнитѣ и краднитѣ станяхъ садници; народътъ се прѣдаде на пинство и чиновницитѣ се настѣрияхъ на подарки (рушвети); всички се заложихъ за печенежъ пари и едины другиню махихъ.

Крумъ, като взелъ прѣдъ видъ всичко това, за да прѣдвари и своята държава отъ пропадане, издалъ тѣзи закони:

1-о Всѣки чиновникъ и членъ отъ съвѣта, който се улови и докаже, че е билъ за нищо подкупенъ, или е употребилъ пѣшавна си пазета или интрига въ работата си, да се осажда на смъртъ.

2-о. Да се земе за хазната всичкии имотъ на тогава, който се улови, че е прибралъ или крилъ въ къщата си нѣкой чиновникъ, вече обвиненъ като грабителъ и обезиракдатель.

3-о. Да се искоренягъ всички лова за да не се прави вино и да не се оняватъ хората.

4-о. Да се отрѣватъ рѣцитѣ и строшаватъ колѣнитѣ на удовенитѣ въ кражба, а тѣй също и на изедницитѣ. Ако нѣкой достигне до просия, да му се събира, колкото му трѣбва, за да бхдатъ бѣднитѣ обезгрижени и да се не всхайгватъ да крадгъ. — Не върви ли нѣкой по този законъ — да се обажда.

4. Бой съ Гърцитѣ: Никифорово поражение. Крумъ рѣшилъ да разширя господарството си и на Югъ къмъ Византийската империя. Той ударилъ къмъ Одринъ, но не сполучилъ. Тогасъ се обърналъ къмъ Македония, гдѣто на р. Струмица, нанесалъ голѣма побѣда надъ Гърцитѣ. Отъ тамъ потеглилъ къмъ София (Срѣденъ), която била въ гръцкия рѣкъ и я прѣзелъ (809 г.), откакъ истрепалъ до 6000 Гърци съ воєводата имъ и взелъ голѣми плячки. Като чулъ това гръцкии императоръ Никифоръ се ядосалъ много и, безъ да му мисли твърдѣ, нахлува въ България по край границитѣ. Но Крумъ се явилъ, Българскитѣ войнци искочили срѣщу Гърцитѣ като сжии львове и ги распѣтали безъ много мжк. Въ това сражение билъ пѣшнень храбрыйтъ Ефгимий, който научилъ Българитѣ да правягъ машини за събиране и прѣвзимане на твърдини.

Никифоръ не си отземалъ и захваналъ пакъ да се готви за

бой съ България. Той събралъ много войска, повикалъ на оръжие много готланди и босани, оръжени само съ прашки и кригани, на изложили тежки данъци народу за да събере нуждитѣ издръжки. Слѣдъ двѣгодишно приготвление гръцкии императоръ излязълъ изъ България (811 г.), като ударилъ прѣвъ Балкана къмъ българската столица Прѣслава. На югъ отъ Прѣслава се намира Дубралскии проходъ (буазъ), обиколень съ гакта джбравъ. На това мѣсто царъ Крумъ, като видѣлъ голѣмата сила на Никифора, покъкалъ му миръ и веднѣжъ, и дважъ. Но Никифоръ не приставалъ на миръ и неговитѣ войски копали, горѣли и разорявали България. Богато и на трети пажъ гордий Никифоръ не шѣлъ да чуе мирното искание на Крума, българскии царъ се рѣшилъ на отчаянъ бой. Той си казалъ да става що ще и показвалъ на оръжие всичкии българскии народъ. Българскиитѣ войски тогавъ обиколени въ гората отворедъ Никифора и той се сплесалъ на мѣстото си. «Ако се прѣобърнежъ на пичета — казалъ той, — пакъ не ще можежъ да пехърименъ отъ тука.» — Подиръ два дни, въ сѣбота прѣвъ пошѣта на 26 Юлий 811 година, се чули дръканиа на оръжия и движения на войска. Византийцитѣ се растреперали и не знавали що се прави. Въ тъмна зора, българскиитѣ воиници се впуснали върху Никифоровата войска, влобили всичкиитѣ му голѣмци и коеводи, него самого и безбройни гръцкии войски. «Кога не щемъ мира, на ти сѣмира!» — казалъ Крумъ, кога му допесли Никифоровата глава. Отъ черепъ на отрѣзаната глава на Никифора, Крумъ си направилъ чаша за вино, отъ която пилъ наздравца и ажалъ: «наздравце дружина, съ Никафорова кратуна!»

Подиръ тази побѣда Крумъ безъ малка прѣвазель много мѣста въ Тракия и Македония и самъ дошелъ до Ахиналъ, а братъ му до Пловдивъ.

5. Крумъ подъ стѣнитѣ на Цариградъ. — Опоенъ отъ тѣзи побѣда Крумъ забълувалъ да види Цариградъ въ ралѣтѣ си. Ето защо той се озовалъ прѣдъ Цариградъ и настанилъ съ войскиитѣ си подъ Влахерна, при Златнии Рогъ, до Златнии Врата, на морскии брѣгъ. Той рѣшилъ да прѣваземе съ обсада Цариградъ. Таинствении обреди се правили прѣди началото на обсадата. Крумъ (както разказва Симеонъ Логотегъ), приносалъ жертва по своя обичай, като ковалъ прѣдъ Златнии Врата хора и добитѣжъ; като си нахвалелъ по-напрѣдъ вратата на морскии брѣгъ и като се ужалъ, той порхнулъ своита войска, приежалъ поздравления, прѣминалъ посрѣдъ много жени, а тѣ го въхваждали до небеса.

Додѣто пропозвала това въ Крумовия станъ, Цариградскитѣ жители гледали отъ високото на стѣнитѣ, и никой не смѣлъ даже да му побърка, а камо ли да му хвърли нѣкое копие.

Но по-късно, когато Крумъ се убѣдилъ, че обсадата му не ще сподучи, той самъ предложилъ твърдѣ предложение за себе миръ съ условие да му се плаща всѣка година даване, много празнични дрехи, нѣколко хубави моми и да се забие копчето прѣдъ Златнитѣ Врата. За да се свърши този миренъ договоръ Крумъ билъ повлеченъ задъ града при църквата Св. Врачъ, обезоруженъ и само съ четарма другари. Тамъ българскитѣ царъ свѣзълъ отъ коня се, седналъ на земята и взелъ да се припира съ плано-мощницитѣ. Всухъ му държалъ коня. Въ това врѣме безъ — надежди изъ едно скритино мѣсто изкачили нѣколко образени Гърци и нападнали стражния Крумъ. Но българскитѣ царъ съ бързината си сподучилъ да избѣгне отъ нѣроломното убийство, като оставилъ другаритѣ си, които загинали.

Вече не можилъ да се стърши Крумъ; та и ималъ право вече да жѣсти. Разяренъ като левонъ, войницитѣ му за малко врѣме опустошили всичко околото Цариградъ: църкви, пазати, жци, кораби и други стради; при Кючукъ-Чекмедже, при Цариградъ, той унищожилъ ривскитѣ камененъ мостъ. Крумовия братъ въ това врѣме прѣвзелъ нажчений отъ гладъ Одринъ. Безброй пѣшани отъ Одринско наедно съ добитъя и покъщницата имъ, били откарани въ дунавска България. Разказватъ че тия прѣселеници били повече славяни Тѣ били всички християни и Крумъ не имъ прѣчилъ да исповѣдатъ вѣрата си. Но какъ и да било, а опасността за Цариградъ прѣживяла.

Като се вържалъ въ България, Крумъ наумалъ да поуреди господарството си вътрѣшно, на тогавъ да се опитва за нови нападения. Той изкаралъ пѣшницитѣ да обработватъ земята; опитнитѣ и вѣшитѣ наказалъ да работятъ занаяти, а при тѣхъ настанвилъ много Българи да се учатъ; ослѣнъ това направилъ си малка флотца и арсеналъ (корабо-строитница) въ Анхвалъ — гдѣто прѣмѣстилъ столицата си.

6. Смъртъ на Крума, послѣдствия отъ нея; неговитѣ прѣемници. Въ скоро врѣме (813—815 г.), силний българскитѣ царъ пакъ рѣшилъ да залови бой съ Гърцитѣ и пратилъ до 30,000 души войска да опустошаватъ империята. Но когато при Анхвалъ Българитѣ нагубили, Крумъ се оттегавалъ и тойли пакъ рѣшилъ да се приготви, та или войницитѣ му да прѣвзематъ Цариградъ или да загинатъ до единъ съ него. Подмачили се страшни приготовления;

Кружъ събралъ войска не само отъ Българи и други Славяни, но и отъ Авари, набавилъ всѣкакви обсадни орудия, приготвилъ конѣ. Скъщо се готвили и Гърцитѣ. Но въ срѣдь тѣзи приготвления, като грѣхъ се разнесла вѣстията: умрѣлъ Кружъ! И наистина, силний и юначний български царь се поминалъ отъ дажда (ударъ) на 13 Априлъ, 815 год. Радостта на испомлашенитѣ Гърци нѣмала прѣдѣли. Тѣ разпуснаха бабашки приказки, че ужъ ангелъ слѣзълъ отъ небето и извадилъ душата на Кружа. Но така ли или иначе, а прѣвземанieto на Цариградъ, подкачено отъ Кружа съ такава пламенна ревностъ, вече се отложило.

Слѣдъ смъртъта на Кружа става единъ новъ прѣходъ къмъ отслабване на българското господарство. Отъ това смѣло може да се заключава, че Кружъ, като силенъ и уменъ царь, е билъ главната причина, гдѣто въ негово врѣме България се укрѣпила и разширичила до такива прѣдѣли. Той сполучилъ много въ своитѣ стремления главно съ това, че съединилъ въ едно областитѣ дробни по-напрѣдъ между разни голѣми и болѣри. Той, така да се каже, основалъ самодържавието въ България, — необходимо за извѣстни исторически врѣмена. Той се пособавилъ къмъ славянската класа, прибралъ и прѣселилъ много славяни, свързалъ и склучилъ разнитѣ български краища, и поуредилъ държавата. Но той не направилъ едно важно нѣщо: не уредилъ династическия въпросъ, т. е. въпросътъ за наследванieto на прѣстола останалъ пакъ отворенъ. Това той не направилъ главно по тая причина, че въ послѣднитѣ дни на живота си той билъ оноевъ и обзегъ цѣлъ прѣдначенъ само отъ една мисль: да прѣвземе Цариградъ.

Споредъ едно показание наследникъ на Кружа билъ Цонъ, а споредъ други — нему наследовалъ Дукумъ, а послѣдному Диненгъ.

Въ 820 год. се явява Омортагъ или Мортагонъ. Този български царь е забѣлженъ по това че се отрѣкълъ отъ всички планоуе на Кружа за Цариградъ и заключилъ съ императора Лева прѣмирие за 30 години за да може да обърне всичкото си внимание на Западъ. Мортагонъ развазилъ дружелюбитѣ отношения съ Франкитѣ — германско племе — въ Панония поради това, че Тимочанитѣ, живущи тогазъ въ днешна Сърбия и Бодринитѣ на р. Тисса прѣминали отъ Българитѣ къмъ страната на Франкитѣ. Въ това сѣщото врѣме възстанълъ противъ Франкитѣ и хърватскій великий жупанъ Людовигъ. Въ първото си сражение Людовигу се удало да разбие Франкитѣ. Но отпослѣ, когато го убият (823), Франкитѣ завзели Хърватско и така напону се обгъснѣли съ Българитѣ.

Сблъсването станало за опрѣдѣлене на границитѣ. Въ 827 год. българската войска тръгнала на-горѣ по Дрина, прѣлезла Панония и присъединила тамошнитѣ Славяни къмъ България. Но това не се продължавало за дълго. Само Сирмия (Сръмъ) до 1018 год. и сегашна Венгрия до идването на Маджаритѣ останали подъ българска власт.

Не се знае положително, кой е дошелъ слѣдъ Моргана на прѣстола. Споредъ охридския архиепископъ Теофилакта Омортагъ е оставилъ трима синове: Правота или Воинъ, Завица и Маломиръ. Отъ тѣхъ обаче на единъ не се срѣща на българския прѣстолъ. Въ всѣки случай наследникъ Омортаговъ билъ Пресиянъ, който се борилъ три години съ Сърбитѣ. Пресияновъ наследникъ билъ Борисъ, синъ неговъ, споредъ Константина Багрянородний, или синъ на Завица, споредъ арх. Теофилакта.

VII.

ПОКРЪСТВАНИЕТО НА БЪЛГАРИТЪ

и

Царь Борисъ (842—888).

1. Отличителни черти на Борисовото царуване. — Покръстване. 2. Борба между папата и патриарха. Учредяване на Българската черква; 3. Разширяването на Българ. господарство. — Смъртта на Борисъ.

1. Отличителни черти на Борисовото царуване. — Покръстване на българския народъ. Борисъ е зацарувааъ следъ Пресиянъ, когото наследилъ. Въ неговото царуване въ България сж станали двѣ твърди важни събития: 1. Тогавъ българский народъ се покръстилъ, като отишелъ по примѣра на царя си Бориса; 2. Прѣдѣлитъ на държавата доста се разширили. Тѣзи двѣ нѣща съставляватъ отличителнитъ черти на Борисовото царуване.

Като видѣхши, старитъ Славяни-Българи били езичници. Но и при всичко това въ българската държава имало доста много християни, послѣдователи на евангелскитъ истини. Въ врѣмето на Крума ние виждаме, че тя е имало още повече, защото той български царъ имъ е позволявалъ да си правятъ черкови, да се молятъ Богу безъ стѣнвяване, а на християнскитъ проповѣдници далъ воля да проповѣдватъ словото Божие на Християнитъ.

Когато станилъ на прѣстола, Борисъ забѣлжилъ, че българската държава била порасклатена и не ѝ спорѣло твърдѣ да върви напредъ. Отъ друга страна той гледалъ на около си силни християнски съседя: Франки, Моравяни и Гърци. Нему се струвало, че християнскитъ царе нѣкаси издѣватъ по-силни отъ него, па и държавитъ имъ сж по-добри наредени, по-укрѣпени и по-богати. Като не сполучилъ въ единъ два боя съ Византийцитъ (843 до 852 г.), като сполетѣло и България гладъ и моръ въ 859 г., Борису подкачили да извадатъ отъ страна, че ще е по-добри да се покрѣсти и самъ той и народътъ му цѣлъ да приеме християнската вѣра. Дълго врѣме се колѣбалъ българский царъ, кон вѣра е по-права: езическата аз, или християнската. Дълго врѣме мислилъ той какво да прави и най-подиръ рѣшилъ, че ще бѣде най-добри аз държавата му да приеме християнството. И

така, високи държавни съображения сж заставили Бориса да покръсти себе и народа си.

Интересенъ е и разказътъ, споредъ едно прѣданіе, за непосредствената причина на Борисовото покръстваніе:

Въ това врѣме се явива въ България монахътъ Методій: така казватъ едногласно грѣцкитѣ и славянски наметници и добиватъ, че тоя Методій билъ братъ Кирилловъ, великий солунски светителъ. Споредъ грѣцкитѣ прѣдания и лѣтописи, Борисъ самичькъ повикалъ Методія, прѣди да се покръсти. Разказватъ, че Борисъ обичалъ много лова и повелѣлъ да украсятъ съ разни изображенія оная ижцина, гдѣто той се спиралъ въ врѣме на лова. Методій пъкъ, вмѣсто звѣрове и птици, нависалъ му една картина на страшния съдъ. Картицата толкова поразила Бориса, щото той рѣшилъ да дари спасение за душата си отъ вѣчния огнь. Методій нарекълъ Бориса Българскаго «свое духовно чедо» и станалъ наставникъ на българския народъ въ богопочитаніе на православната вѣра.

За да се извърши обаче надъ българския господарь самий обредъ на кръщеніето, трѣбвало да има по-високо духовно лице. А Методій билъ още простъ монахъ. Ето защо Борисъ, сѣдѣкъ като ималъ единъ бой съ Гърцитѣ и се помирилъ съ тѣхъ за дълго врѣме, писалъ грѣцкому императору Михаилу, че иска да приеме Християнската вѣра и да заключи съ него нѣмъкъ жиръ и съюзъ съ най-износни условия. Отъ Цариградъ дошелъ въ България владиката Св. Носифъ, кръстилъ Бориса и го нарекълъ по името на грѣцкия императоръ — Михаилъ (861 г.).

Бато се покръстилъ самъ, Борисъ-Михаилъ захваналъ да убѣждава Българитѣ да приематъ новото учение; но то не било толкова лесна работа. Чловѣкъ не може токо тъй изведнѣжъ да остави бащината си и дѣдовска вѣра, на каквато и да била тя. Мнозина дору отъ боаѣритѣ му се оврѣли и дигнали глава съ народа противъ царя си; но Борисъ ималъ нѣка и рѣшителна воля. Той се не боялъ отъ възстанѣлитѣ и непокоритѣ, скоро сполучилъ да ги смири и повелѣлъ да накажатъ главатаритѣ имъ: боаѣритѣ съ женитѣ и дѣцата имъ. Простийтъ народъ, който се билъ новелъ по ума на голѣмнитѣ, билъ простенъ и отпусналъ на свобода. Така се е прѣнесло у насъ християнството, което е имало йоще и тѣли добрина, че е свързало още повече християнскитѣ Славяни съ повокръстѣнитѣ — и така е отгървало цървитѣ отъ погърчваніе, особено пъкъ нато наедно съ покръстваніето въ България се явила и *българска книга*.

2. Борба между папата и патриарха зарадъ българитѣ; — учрѣждение на българската църква. Случило се та пскоро, като се покрѣстали Българитѣ, между гръцкия цариградски патриархъ и римския папа се повдигнала прѣспирна; кой да е по-първъ и по-голямъ. Тѣзи прѣспирни станала причина да се отдѣли католическата черква отъ православната. Появяването на новъ християнски народъ дало поводъ за раздухването и уголѣмиванѣето на прѣспирната, тъй като и патриархътъ и папата искали духовно да си подчинятъ новото българско цѣство. Борисъ се ползувалъ отъ тоѣзи случай и се обръщалъ ту къмъ едното, ту къмъ другото за да иска за новата българска черква особенъ патриархъ. Както се знае, Борисъ е проводилъ едно посолство до папа Николая I, когото питалъ съ цѣлъ редъ въпроси какъ да уреди черковата и живота си по християнски. Тѣзи въпроси, на брой 106, сѣ язова крайно любопитни. Важнѣ билъ въпросътъ: иматъ ли право Българитѣ за патриархъ, на което папата отговорилъ уклончиво, а именно, че той ще испроводи за първо врѣме само епископъ за да узиле състоянието на страната. Инастина, слѣдъ нѣколко врѣме двама епископи били проводени въ България съ отговоритѣ на зададенитѣ въпроси. Първитѣ обаче християнски проповѣдници въ българската държава безъ съмнѣние сѣ били Гърци, испратени отъ прочутия патриархъ Фотий. По-послѣ, ако и папата да проводилъ свои хора, но когато Борисъ видѣлъ, че неговото искание за български патриархъ — не се изпълнява, той изгонилъ папскитѣ посланици.

Около това врѣме единъ голѣмъ съборъ, държанъ въ Византия (870), рѣшилъ работата въ полза на Бориса. Първия архиепископъ испроводенъ отъ Цариградъ въ България билъ Носифъ, той сѣ щий, който бѣше прѣстигъ Бориса. — Така се учрѣдила първа и пѣтъ българската черква: още тогавъ били наредени до 10 епархии. Българскитѣ архиепископъ ималъ първо мѣсто слѣдъ гръцкия патриархъ на празницитѣ въ Цариградъ; приятелскитѣ сношения съ Цариградъ се увеличили до тоякозъ щото Борисъ проводилъ тамъ синъ си Симеона да получи висше образование.

3. Разширяване на България като послѣдствие отъ покрѣстванѣето. — Борисова смъртъ. Приеманѣето на християнската вѣра спомогнало най-много да се увеличи и разшири българската държава. А ето какъ станало това. Естествено християнскитѣ Славяни отъ Македония и Алабания изели да се при-

близаватъ къмъ другитѣ Българи, вече покръстени. Юго-западната граница на българската държава се прѣмѣстила така задъ Охридското езеро. На сѣверъ Борисъ сполучилъ съ сила и влияние да распространи своята властъ до земята на Хърватитѣ и на Франкитѣ. Царь Борисъ-Михаилъ видѣлъ така едно широко българско царство, което било неговото желание и поискалъ да доживѣе останалитѣ си дѣнье въ постъ и молитва. Заради това той оставилъ по-стария си синъ Владимира на прѣстола и се отдалечилъ въ манастиръ; но не се минало много, и Борисъ узналъ, че Владимиръ не царува както трѣбва, че беззаконствува и върши противохристиянски работи. Тогааъ той събракълъ изаугерскитѣ си дрехи и се пригетѣлъ съ нѣколко свои вѣрни люде въ столицата, гдѣто хваналъ сына си Владимира, навадилъ му очитѣ и го хвърлилъ въ тъмница. Послѣ той съвикалъ съборъ отъ старѣи изъ всичкото си царство и, като се посвѣтвалъ съ него, поставилъ за царь по-малкии си синъ Симеона (888 г.). Подиръ това Борисъ пакъ отишѣлъ въ манастиръ, гдѣто се и починалъ на 907 год. (2-й Май).

VIII.

СВ. СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИЙ

и

Начало на българската книжнина.

1. Характеристика, млади години и изпитание на солунските братя — Значение и дълготрайност на Св. Св. Кирилла и Методия. — 2. Състоянието на старобългарското писмо. — 3. Методията ученика и тяхните трудове. — 4. Кирилла, глаголицата и първият писмен славянски език.

1. Характеристика, млади години и отношение на Св. Св. Кирилла и Методия. За да се запази отъ опасни съседи Българската държава е водила борба не само противъ ножа и стрѣлтъ, но още и противъ духовното оръжие на Католици (Нѣмци) и Византийци. Както Нѣмцитѣ, така и Византийцитѣ, които гледали че е невъзможно да побѣдятъ само съ вещественно оръжие тоя силенъ, прѣсенъ и младъ народъ, опитвали се да направятъ това съ помощта на християнски учители и проповѣдници. Лека-полека гърцитѣ калугери и проповѣдници успѣвали да обхвратъ въ християнска вѣра нѣкои балкански Славяни, за да ги иматъ на рѣка и да правятъ съ тѣхъ каквото щатъ. Въ Моравия нѣкъ нѣмскитѣ калугери се старали да похвалятъ тамошнитѣ славянски жители.

И тъй, Славянството имало голѣма нужда отъ запазване себе си не само противъ оръжието на чужди нападатели, но и противъ чуждото учение, което имъ налагали или на нѣмски, или на грѣцки езикъ. Въ това врѣме именно се явили Кирилла и Методий, двама братя, родомъ Славяни, отъ Солунъ. Тѣ се появили тѣмко тогави, когато и римскитѣ папа, чрезъ нѣмскитѣ проповѣдници, и вселенскитѣ патриархъ — чрезъ грѣцкитѣ попове и калугери се старали да си подчинятъ духовно българското, моравското и други славянски господарства.

Кирилла и Методий се родили въ градъ Солунъ, недалечъ отъ Св. Гора, въ Македония, които сега влизатъ въ турската държава. Тогавъ Македония повечето принадлежала на Византийската империя, била цѣланичеза населена съ Славяни, които се заселвали тука отъ пакти-вѣка. Родителитѣ на Кирилла и Методий били отъ знатенъ и богатъ родъ. Баща имъ се зовалъ Левъ, а майка имъ, споредъ прѣданieto, Мария.

Башата на светитѣ братия ималъ по него време една твърдѣ голѣма служба; той билъ помощникъ на главния прѣдводителъ (командиръ) на всички войски въ Византийската (грѣка) империя. Огъ седемтѣ сина, що ималъ Львъ, най-голѣмий билъ Методий, а най-малкий — Константинъ, по прѣкоръ Философъ, роденъ въ 827 година и който, не много прѣди смъртъта си, се постригалъ за монахъ, та се нареклъ Кирилъ. Така прочее двамата братия, като синове на знатни и влиятелни родители, близки до цара, сж имали врата отворени за жърски почести, напръдвания и повишения. Но не тона ги блазнало, тѣхъ. Пасоката на възпитанието, което имъ далъ баща имъ, ги водила къмъ другъ пкъ съ много по-високи цѣли, които може да има чловѣчески животъ. Тѣ искали да станатъ служители на вѣрата и на книгата, проповѣдници на Словото Божие и бория за успѣха на чловѣчеството и народа си.

Най-напръдъ младий Методий билъ възпитанъ на грѣка книга и учение, служилъ на цара си и на отечеството, и както баща си, достигналъ до високи длѣжности. Самъ царь го зивалъ и обичалъ. По едно време той достигналъ да стане главенъ управителъ на областта, населена съ Славяни. Тукъ той можалъ хубаво да се вгледа и веслуша въ живота на прости славянски народъ, да изучи добрѣ тѣкоститѣ на езика, като искусенъ вече книжовникъ, и, по тоя начинъ, да допълни ония свѣдѣния, които той ималъ и огъ по-напръдъ. Всичко това му помогнало твърдѣ много, особено, когато отсетнѣ той се извалъ проповѣдникъ и учителъ на Словото Божие. Но свѣтовния животъ и чловѣческата слава не привличали Методия: душата му лажѣла за оная дѣятелность, която оставя сабѣ себе си незаалчимы дери. Ето защо той захвърлилъ всички почести, всички служби и отишалъ да живѣе въ единъ манастиръ, който билъ на гората Олимпъ.

Тамъ, отдалеченъ огъ шумния свѣтъ и огъ неговитѣ страсти, постникъ и затворникъ, Методий прѣкаралъ дълго време въ молитва, като се приготивалъ за висока плодотворна дѣятелность.

Най-малкий братъ на Методия, както казахми, билъ Кирилъ. До четирнадесетата си година той живѣалъ въ Солунъ въ дома на своитѣ родители. Още дѣте билъ, а се виждало, че Кирилъ е надаренъ съ голѣмъ умъ, любяще сѣрдие, сериозно настроение на мислитѣ и най-голѣма любознателность. За да удовлетвори своята чудна жажда за учение, той прѣкарвалъ времето си въ постоянно четене и заниманке съ книги. Когато идвалъ отъ Цариградъ ижкой ученъ пѣтникъ, Кирилъ все отивалъ при него, питалъ,

распитвалъ за едно, за друго, но все душата му не бивала удовлетворена. Най-послъ Кириллу се прѣдставилъ хубавъ случай за усъвършенствуване. Въ Цариградъ подирили другари, съ които да се въспитава наедно младий царски синъ Михаилъ (блжщий императоръ Михаилъ III). Славата на Кирилла била достигнала до царския дворъ и той билъ между повиканитѣ царевичевы другари. Въ столицата той изучавалъ: Хомера, Диалектика, Философия, Стихистика, Геометрия, Аритметика, Астрономия и Музика. Кириллъ не можалъ да се нарадва, че най-послъ добилъ, което дирелъ: да стигне да знае наукитѣ на тогавашното врѣме и да има най-добритѣ чуждонни учители: Лѣва, който отсегнѣ станалъ солунски владика, — и Фотия, който отпослъ станалъ вселенски патриархъ.

Царевичътъ Михаилъ и неговий настойникъ Теокистъ много обичали Кирилла и обичали да се разговарятъ съ него постоянно, като се чудили на глжбокий му умъ и на разбираицето му всички философски и мачни въпроси. Като единий, така и другий исвали съ нѣщо да възнаградятъ Кирилла, но той имъ далъ да разбератъ, че за него награди, чиновове, почести и служби сж празна работа, че щастнето му състои въ изучаицето Божествената наука. И той, като братъ си, чакалъ да сполучи да покине малко удаиенъ животъ, въ монастыръ. Но, по рѣшеннето на императора и на благодѣтеля си Теокиста, той билъ разооложенъ за свещеникъ и назначенъ за патриаршески библиотекаръ, въ Св. София, въ Цариградъ. Царътъ и Теокистъ направилъ това така съ цѣль да не се раздѣлятъ отъ Кирилла. Но Кириллъ не можалъ да се опре на тегленето на сърцето си. Единъ день той скришната побѣгналъ отъ шумния цариградски животъ, отъ почеститѣ на царския дворъ и отишелъ въ монастыръ. Шестъ мѣсеца питали и распитвали за Кирилла императоръ Михаилъ и Теокистъ и едвамъ го намѣрили. Съ голѣми молби най-сегнѣ го накарали да стане учителъ на философията въ едно голѣмо училище въ Цариградъ.

При все това, Кириллъ не оставялъ дълго врѣме учителъ въ столицата и скоро отишелъ пакъ въ монастыря, на Оливнѣ, гдѣ билъ и братъ му Методий. Това обзрание на двамата братя било поканиенно, т. е. тѣ се срѣцвали сега, за да не се раздѣлятъ вече до смъртъ. Така расли и порасли тия двама братя, които наедно извършили великия подвигъ: кръстия славянството и дали му книга.

2. Съставяние на старобългарското писмо. —

Двамата брата симогнали за въвеждането Христовата вѣра въ Българско. За да иматъ облаче по-сериозна символка тѣ се заохотили и съставили славянско (старо-българско) азбуки (863 год.). То се знае, че не е било лесна работа и е искало голѣмъ умъ и знание за да се състави ново азбуки за единъ народъ. Тукъ е нужно да кажемъ, че въ до-християнско време нашитѣ стари Българи не сж имали никакво писмо, никаква книга. Споредъ Храбра *) тѣ имали нѣколко работни, чѣрти и рѣзки; но това е било далече отъ писмото. Кирилъ и Методий сж направили най-голѣмо добро на цѣлото славянство, като сж измислили българското азбуки, писмото, което е положило началото на българската книжнина. Това старо-българско писмо прѣмнижало у всички други близки намъ славянски народи.

Славянското азбуки било съставено съ помощта на грѣцкитѣ букви. За ония славянски звукове, за които нѣмало съответствующи бѣлѣтъ въ грѣцката алфавита, Кирилъ и Методий взели бѣлѣзи или букви отъ еврейския, коптския и др. езици. Работата по съставянето на азбуката се свършила.

Слѣдъ това прѣдстоалъ други подвигъ на светитѣ първоучители също твърдѣ важенъ за просвѣщенето на славянитѣ: то е било въвеждането на славянски езикъ Евангелието и изобщо свещенитѣ и богослужебни книги. Трѣбва да се прѣдпазга, че прѣди да идатъ още въ Моравия и България, т. е. въ време на прѣбиването си въ манастиря двамата брата сж приготвили не само азбукито, но и нѣколко богослужебни книги, като се захване отъ Евангелието. Това е по-вѣроятно, защото веднага съ появлението на двамата брата въ Моравия, а сепи въ България — запѣли се хубавитѣ славянски черковни пѣния и зазвучали на славянски величественитѣ думи на Евангелиста Полина Богослова: Къ начѣлкѣ къ Славо, ѿ Славо къ къ Кѣгѣ, ѿ Кѣгѣ къ Славо (Гл. I.) Исполнило се горещото желание на Славянитѣ! Отъ тогава за тѣхъ настѣпалъ новъ животъ, явила се възможность за тѣхното самостоятелно развитие съ помощта на славянската книга и подъ благотворното дѣйствието на родната славянска проповѣдь и разбираемо богослужение.

Слѣдъ това, животътъ на двамата свети брата не е нищо повече и нищо по-малко отъ една верига усиленна борба, подвиж-

*) Червоорисенъ Храбрь е български книжовникъ отъ X векъ.

ничества и мъки. Тѣ живѣли въ Моравия, гдѣто ги викалъ князь Ростиславъ, борили се съ навскитѣ клевети, съ иѣмскитѣ попове и мизугери, правили чести патування до Римъ да се оправдаватъ, распространявали Словото Божие на славинския езици, искрвали много учени, готови да мржтъ за тѣхъ, бивали заперани, жчени и умирали съ оражнето на Словото Божие въ рака. Св. Кирилъ се поминкалъ въ Римъ на 14 Февр. 869 год., откакъ се покалугерилъ, а Св. Методий, епископъ моравски, умрѣлъ на 6-й Апр. 884 г. въ сѣдалището на епархията си Велеградъ.

3. **Методиевитѣ ученици и тѣхнитѣ трудове.** — Подиръ смъртъта на Св. Учителя настаило по-тежко врѣме за тѣхнитѣ ученици, които били около 20 души. За тѣхненъ глава се считалъ Св. Гораздъ, могото Методий оставилъ на свой прѣмникъ и който ималъ най-обширно образование; а другитѣ по-първи били: Климентъ, Лаврентий, Савва и Ангеларъ. Тѣзи петима проповѣдници трѣгнали за въ България и минали прѣвъ Вѣлградъ, — гдѣто била българската граница и гдѣто ги посрѣщали много добрѣ. Когато дошли при Бориса, той ги приелъ съ голѣми почести и бодритѣ му обиколвали ученицѣ и разумни люде съ своитѣ услуги. За тѣхъ още има дари отъ спомени въ околноститѣ на Охридско и Прѣспаиско езера. Трѣбва да знаеме, че тѣзи петима ученици наедно съ Св. Кирила и Методия се славятъ отъ нашата черква подъ името: Свети Седмочисленици.

Отъ Методиевитѣ ученици въ България най-много се отличилъ Св. Климентъ, който билъ най-краснорѣчивъ. Той работилъ неуменно, най-напрѣдъ като учителъ и проповѣдникъ, а по-сетнѣ като епископъ на Велица (въ Сръдня Македония), гдѣто билъ назначенъ за таквъ отъ Българския царъ Симеона. Той ималъ до 3500 ученици, занимавалъ се съ прѣводанне и съчиняване на разни черковни и други книги, написалъ много слова и проповѣди за народа. Заслугитѣ на Св. Климента за нашето старо отечество са неосѣними. — Не по-малко е работилъ въ Македония и Св. Наумъ, който е умрѣлъ на брѣга на Охридското езеро, гдѣто има издигнатъ манастиръ въ негово име.

4. **Кирилица, глаголица и първия писменнѣ славянски езикъ.** — Освѣнъ съ кирилица срѣщатъ се славянски книги и съ друго писмо — глаголица нарчано. Такавъ книги има особно много въ Хърватско, Далмация и Босна. Глаголицата е по-запъртѣна и жчна азбука. Нейното изобрѣтене, за което има доста голѣмъ споръ, се дължи пакъ на св. Кирила и глаголицата

ще е прѣдшеставувала кирилицата. Първата била назначена прѣ-
жестественно за гражданско бързо писмо; другата — за литурги-
чески, черковни книги. Любопитно е явлението, че глаголицата е
била задържана въ употребление у оуби славяни, които се под-
дали на католическото учение. Вѣроятно е, че глаголското писмо е
било по-рано употребено отъ св. Кирилла въ Панония и другадѣ, —
но че ученицитѣ му въ България сж продължили развитието на
кирилицата само съ кирилица. Нека прибавимъ и това, че езикътъ
на който сж писали славянскитѣ първоучители е езикъ на маке-
донскитѣ славяни, т. е. старобългарски и че въ Моравия, Сърбия
и прочее той е прѣтърѣилъ иѣкои измѣнения и приспособления къмъ
мѣстнитѣ нарѣчия, както отъ друга страна сжщото станало послѣ
и съ прѣвасливето му въ Русия, гдѣто черковнитѣ ни книги
добили една измѣнена русско-славянска редакция.

IX.

Вѣкътъ на царь Симеона (888—927).

1. Характеръ на царь Симеона. — 2. Първи негови войни съ Византийцитѣ. — 3. Двадесетгодишно мирно време: книжнина и просвѣщение. — 4. Нови войни съ Византия и миръ съ браченъ договоръ. — 5. Царска титла и патриаршество. — Нови войни. — 6. Последенъ походъ въ Цариградъ и смъртъ на Симеона. — 7. Характеристика на симеоновото царуване.

1. Младини и характеръ на царь Симеона. Въ едно и също време въ България се издарила Симеонъ (888), а въ Византия — Львъ Философъ. Симеонъ е билъ тогавъ 25 годишенъ. Но въ учеността си той не е отстъпвалъ никакъ на своитѣ противници, Львъ Философа и на неговия прѣмникъ Константинъ VII Багрянородний.

Още осемгодишенъ Симеонъ билъ испроводенъ въ Цариградъ на учение. Тамъ той прѣкаралъ своита младостъ, въ знаменитата Магнаурска школа, дѣто се е училъ и Константинъ Философъ (си Кириллъ). Догдъ билъ още момче, той изучилъ Демостена и Аристотеля и только проникналъ въ знанието на гръцкия езикъ, щого съотечественицитѣ му го наричали полугръкъ. Николай Мистикъ, който е зналъ лично Симеона, казва за него: «Симеонъ по не сравненното благородство на душата си, по здравий си разсъдъкъ, по ува си — не е ималъ на себе равенъ; той ненавиждалъ злоото, отвръщалъ се отъ неправдата, билъ украсенъ съ всички добродѣтели.» Но тази строгость на нравитѣ никакъ не е била сѣтнина отъ ядугерски настроения, но отъ необходимостта да има повече време за голѣма умствена и правителствена работа, чрезъ които, споредъ думитѣ на Мистика, той е довелъ българската народность «до върха на славата.» Този протѣкъ и ученъ господарь лично началствувалъ въ голѣмитѣ сражения и вземалъ даже самъ участие въ боеветѣ. При все това, въ крайнитѣ минути у него не се забѣлзва сила вода, постоянство и рѣшителность.

2. Първи войни на Симеона съ Византийцитѣ. Симеонъ почналъ царуванieto си жалко прѣди 888 год. Трѣтий миръ съ Византия скоро билъ прѣкъснатъ. Императоръ Львъ, ако и нариченъ философъ, билъ управляванъ отъ жени и любимици, и самъ далъ поводъ за тази война. Той билъ продалъ на откупъ събиранието на жито (гюмрукъ) отъ български произведения на двама гръци, които вършали въ събиранieto му всѣкаква злоупотребления.

Българитѣ имали тогавъ доволно голѣма търговия съ Цариградъ и съ Солунъ, гдѣто слѣдъ таа нова продажъ на митото тѣ взели да срѣщатъ страшни стѣснения. Симеонъ поискалъ отъ Льва да отмахне казанитѣ злоупотрѣбленія, но на писмото му не било обрънато внимание. Тогавъ се подкачила война, любопитна по своята причина, необикновена въ тѣзи врѣмена, защото се касала за запазването на търговскитѣ български интереси и важна по своитѣ сетнина.

Въ началото на войната Византийцитѣ били разбити и надвигатъ въ Тракия. Но Левъ се рѣшилъ съ голѣми подарци да извика на помощъ Маджаритѣ, на които дружината тогавъ се намѣрвала въ нѣпшия Бессарабия и Молдавия. Маджаритѣ били дошли отъ стенигъ надъ Волга (885); Византийцитѣ ги наричали Турки. Тѣ били наистина народъ отъ финско-татарско потекло, отъ дѣтнство привиквали да живѣятъ постоянно на коньетѣ си, занимавали се съ скотовѣдство и се сражавали не въ редове, а на распилѣно (въ разсиуню). Маджаритѣ нападали България откъмъ Онгъла, като минали прѣзъ Дунава съ византийски флотъ. Симеонъ подиръ три сражения се затворилъ въ Силистра, послѣ въ Мундрагъ, когато неприятельгъ опустошаваалъ държавата му до самия Прѣславъ. Скоро обаче Симеонъ се споразумѣлъ съ Печенѣгитѣ, които се считали въ стенигъ на долини Днѣпъръ и били враждебни на Маджаритѣ, та съ тѣхъ заедно нападналъ (въ 892 г.) Маджаретѣ въ Моравия и Панония, гдѣто тѣ били починли да се биятъ противъ автоскии кралъ Сватополя. Маджаритѣ били тамъ разбити, а челядитѣ имъ били единъ истребени, други пазнени.

Като се расправилъ съ Маджаритѣ, Симеонъ се обръналъ къмъ Византийцитѣ, разбилъ ги при Болгарофигонъ (Ески-баба) и ги принудилъ да направятъ миръ (893). Този миръ билъ въ полза на Българската държава. Византия се задължила да плаща Симеону дангъль и да му повърне всички български роби, които били икупени отъ Маджаритѣ.

3. Двадесетгодишно мирно врѣме: книжинна и просвѣта. Наставало двадесетогодишно мирно врѣме, прѣзъ което Симеонъ се похрудилъ да прѣмахне ярѣдата отъ войнитѣ съ Маджари и Гърци. Види се, Симеонъ гледалъ да направи миръ съ Византийцитѣ по твърдѣ умни съображения. На Сѣверъ по него врѣме въраували Маджаритѣ, които сполучили да унищожатъ Велико-Моравското княжество, нападнали на Италия и Германия и най-послѣ заселили се и основали своя държава между Дунавъ и Тисса [896 г.].

Въ мирнитѣ години Симеонъ доказалъ всичкото величие на своя умъ и всичката вѣщина на своята дѣятелностъ. Той се постаралъ да укрѣпи господарството си, да го нареди отватрѣ, да следни въ едно цѣло всички славянски племена на Полуострова. За това той отложилъ за по-честито врѣме своя планъ да парува на брѣговетѣ на Босфора. Българската книжнина се развѣтвѣла и развила при Симеона. Този български царъ самъ напрегилъ младитѣ си сили и самъ работилъ за българското просвѣщение.

Забѣлжително е това, че Симеонъ самичкѣ нѣмалъ нужда отъ българско писмо, защото знаелъ прѣкрасно грѣцки; но той правялъ всичко за народа си. Той зирялъ всички дѣйци по народното образование, каквото Св. Климентъ, епископа Константинъ и пр. Самъ той, като оставилъ саблата да си поотпочине, зловилъ перото — работилъ, писалъ и просвѣщавалъ. Така ние виждаме, че великиятъ въ военни работи царъ ставалъ още по-великъ въ попрището на народното образование. Въ негово врѣме се прѣвели и приготвили по-главнитѣ черковни книги на български. Симеонъ написалъ една прѣкрасна сборникъ отъ рѣчи въ Поинна Златоуста подъ название Златоструй. Но още по-забѣлжително е друго съчинение на царъ Симеонъ: Сборникъ на философски, исторически и богословски нѣща отъ 20 грѣцки писатели. Иобщо може да се рече, че Симеонъ е направялъ на врѣмето си най-много за българската книжнина и просвѣщение. Твърѣ сиравадно съврѣменицитѣ му съ го сравнявали съ ученолюбивия египетски царъ Птоломахъ. Българското просвѣщение стигнало на най-високо стѣпало отъ всички тогавашни европейски народи. Ето защо периодътъ на Симеоновото царуване сиравадно се zove: Златното врѣме на българската книжнина.

Отъ ученитѣ български работници въ Симеоново врѣме, ние трѣбва не споменемъ Константинъ, Методиевъ ученикъ, който прѣвелъ на български Сборникъ отъ слова за всички недѣли. Този Константинъ относѣ станалъ епископъ и прѣвелъ и други нѣща. Между трудоветѣ му има една молитва въ стихове, която описва покрѣстващето на Славянитѣ и е най-старий наметникъ отъ славянската поезия.

Поинъ Екзархъ, приятель Симеонъ, също така не малко е работилъ за развиването на българската книжнина. Най-прочутото му съчинение е Шестодневътъ, т. е. историята за направяването на свѣта.

Заслужва да се помене още монахътъ, извѣстелъ подъ името

Чернорилецъ Храбръ (живялъ въ X ст.), съчинителъ на едно подробно описание за изнавърване на славянската азбука и другъ монахъ Григорий, който написалъ ветхозавѣтната история и единъ приказъ за Александра Македонски.

4. Нова война съ Цариградъ и миръ съ браченъ договоръ. Умрялъ Лъвъ Философъ (912 г.) и мирътъ се прѣкъсналъ. Симеонъ билъ оскърбенъ отъ Византийското правителство и се рѣшилъ да нападне върху империята. Врѣмето било благоприятно. Въ цариградския прѣстолъ седѣло дѣте, Константинъ VII Багрянородний, което не всички партии припознавали, понеже било отъ четвъртия бракъ на баща си. Имало слухове, че Симеонъ искалъ да занеме византийския прѣстолъ. Три мѣсена, откакъ малолѣтний императоръ почелъ да върва връвъ свои опекуни (913 г.), Симеонъ се явилъ съ своя войска подъ Цариградъ и обиколилъ града съсѣмъ отъ нѣкъ сушата: но патриархъ Николай ималъ свидѣние съ самия Симеонъ и водилъ съ него прѣговараня за миръ. Дошли до съгласване и направилъ договоръ за ожениването на Константина Багрянородний за дъщерята на Симеона. Но този яичинъ българскиятъ царъ се надѣвалъ да управлява въ Цариградъ чрезъ свои зеть, който билъ единъ единичкъ безъ наследници и претенденти. За това Симеонъ се обещалъ дълго и траенъ миръ, какъвто до сега не се е заключило. Симеонъ и синоветъ му, поканени въ Цариградъ, били надарени съ многобройни подарки. Свадбата не станъла поради малолѣтнето на императора и Симеонъ побѣдоносно се върналъ въ Велики Прѣславъ — неговата тогава столица.

5. Царска титла и патриаршество. Мирътъ се свършилъ твърдѣ скоро. На другата година, майката на Константина, Зоя, която била отдалечена отъ двора, успѣла пакъ да вземе правленieto въ рѣцѣ (914). Тя отстранила тогъ часъ патриарха Николай отъ опекунството и унищожила брачния договоръ съ Симеона. Прѣстошла сериозната война на 917 г. Тогавъ Византия напѣрила всички сили за да смаже Симеона. При рѣка Ахилой, близо до Месемирия, на 20 августа, пронастъло кърваво сражение. Симеонъ самъ командувалъ и коньтъ му билъ убитъ подъ него. Въ скоро щастнето му помогнало. Отъ гръцката страна — командувалъ Фока. Византийскитъ легиони били унищожени до кракъ. Подиръ тази ужасна битка Николай Мистакъ пакъ написалъ Симеону жално писмо и просилъ миръ. Намѣсто веѣикъ отговоръ Симеонъ казалъ: ти си оглуѣлъ. Подиръ той разбилъ още единъжъ Гър-

цитъ при Цариградъ, по оженването на К. Багрянородний за дъщерята на Романа Лакапина, което станало наскоро, накарвали Симеона да си отземе, че ще стане тестъ на гръцкия императоръ. — Отъ тогавъ той рѣшилъ открито да се стреми къмъ византийския прѣстолъ. Въ писмата си до патриарха той искалъ настоятелно да го призоватъ въ Цариградъ за императоръ на Ромеитѣ, като го заплашвалъ, че иначе нѣма да прѣкрати войнитѣ си. Къмъ това врѣме се отнася спечелената титла: «Цѣсарь Българомъ и Гръкомъ», съ които се гордѣли всички повѣлтители на България отъ Симеона до Ивана Шишмана III. Въ врѣмето на Симеона казвали Цесарь, латинска дума отъ която станало Цѣсарь, а по-късно — царь. Тѣй като споредъ тогавашнитѣ понятия, при императора непрѣятно трѣбвало да има и патриархъ, то българското архиепископство било вѣдникъто на степенъ патриаршество. Въ смисъла на българскитѣ царь, царица, патриарси и епископи (отъ XV стол.) четатъ се имената на четирма прѣславски патриарси отъ врѣмето на Симеона и сина му Петра. Споредъ всѣма вѣроятности, Симеонъ е получилъ царска корона изъ Рамъ отъ Папата.

6. Последень походъ къмъ Цариградъ. Слѣдъ още нѣколко успѣшни боеве съ Гърцитѣ (919, 921, 922 г. г.) и като видѣлъ, че тѣ взели да въоръжаватъ противъ него и Папата, и Сърбитѣ, и Хърватитѣ, Симеонъ се дигналъ — това било последень походъ — срѣщу Византия (923 г.). Като видалъ прѣдъ видъ, че прѣвземането на Цариградъ само отъ къмъ суша ще е малко, ако нѣма помощъ и отъ къмъ морето, той взелъ да мисли какво да направи. За това Симеонъ пратилъ посланници до Фатума, арабскій халифъ на Сѣверна Африка, и му прѣдложилъ тойзи съюзъ: арабската флота да дойде въ Цариградъ, царь Симеонъ да го обиколи въ сѣщото врѣме отъ сушата съ голяма сила, а, като прѣвзематъ столицата, да си раздѣлятъ плячката по равно. Цариградъ щѣлъ да остане на България, а областта Морен — Халифу. Българскитѣ проводени хора стигнали благополучно въ Африка, направили съюза, посрѣщилъ на драго сърце отъ Арабитѣ, които испроводили нѣколко отъ първитѣ си люде до Симеона. Но по морето станало нещастие, морски разбойници хванали кораба имъ и ги испроводили въ Цариградъ. Царь Романъ се уплашилъ страшно като узналъ за всичко, напрѣлъ Българитѣ, а на Арабитѣ направилъ голями почести и ги прѣдумалъ на миръ. Въ септември 924 г. Симеонъ вече застаналъ съ несмѣтна войска прѣдъ вратата на

Цариградъ и расположилъ своята главна квартира при самия алахериски дворецъ. Този-часъ той повикалъ при себе си патриарха и нѣкои вельможи, а, когато се явили, той пожелаа да види самия императоръ Романа. Императорътъ се надѣвалъ за мирно съгласие и присель предложението. Въ назначения денъ Романъ наедно съ патриарха се готвилъ въ алахериската черква, като правилъ горещи молитви Богу, за да може да се срѣшне по-добрь съ страшния царь на Българитѣ. Но Симеонъ не го присель него денъ и го накаралъ да чака още. Едвамъ слѣдъ нѣтъ дни той се явилъ на условеното мѣсто, на горната частъ на Златния Рогъ, при Космидионъ, придружаванъ отъ много войска; гѣлохранителитѣ му имали златни и сребърни коня и щитове и всички били облѣчени въ желѣзни ризници (брони). Снажданъето станало на брѣга, на площадката, гдѣто се приближила императорската ладия. Симеонъ, тогавъ шестдесетгодишенъ мъжъ, заповѣдалъ най-напрѣдъ на своитѣ хора да разгледатъ площадката, да не би да има нѣкои грѣшна прижка; подиръ той слѣзълъ отъ коня си и се приближилъ до императора. За разговоръ ихъ ний янаемъ само, че Симеонъ взелъ да сяди патриарха за неговитѣ интриги и лоши постѣпки, а когато патриархъ Николай взелъ да говори нѣщо за своитѣ молитви, Симеонъ го прѣсѣкълъ съ думитѣ: «Отъ твоитѣ молитви е убитъ мойтъ конь» (при Ахелю). Гръцкиятъ императоръ Романъ, съ сълаи на очи се молилъ Симеону. Той му говорилъ че християнитѣ трѣбва да бѣде милостивъ, богобоязливъ и миролюбивъ: «не дѣй вече прозина врьвъ, направи миръ съ насъ християнитѣ, не давай на едновѣрни да си изривають ржѣитѣ съ врьвта едни на други. . . Ако искашь пманье, ще ти дамъ». Негонитѣ молби ужасотинили царь Симеона. Това е било най-великъ денъ отъ живота му, може би въ всичката бългурска история. Въ краката на Българския царь волнопрѣклонно лежали Византийскитѣ императоръ, на слѣдникитѣ на римскитѣ кесари и Вселенскитѣ патриархъ. Симеонъ имъ прѣдписвалъ договоръ за миръ подъ самитѣ стѣни въ Цариградъ.

Снажданъето не доварало до миръ, тѣкнѣ какънто българскитѣ царь искалъ. Симеонъ обаче отстъпилъ пакъ отъ града, защото виждалъ, че е необходимо да отложи окончателното ослеществяние на своитѣ планове за едно по-късно врѣме. Отъ една страна неговитѣ прѣговори съ Арабитѣ се развалили поради византийското злато, отъ друга—трѣбвало да се расправя и съ нови неприятели, които надошли отъ дартъ му. Този-часъ, като се върналъ въ България, Симеонъ испроводилъ много войска прѣтнѣ сръбскитѣ жупанѣ

Захарий, който билъ неговъ посланецъ и го заплашвалъ отъ дуръ; щомъ се приближили Българитѣ, Захарий бѣгалъ въ Хърватско; но немирнитѣ били строго наказани и страната опустошена. Отъ тамъ Българитѣ отишли въ Хърватско, което тоже влизало въ сѣюза противъ Симеона, и тамъ нанесли побѣда.

Симеонъ умрѣлъ срѣдъ приготовления за голѣми прѣдприятія на 27 Маѣ, 927 година.

7. Характеристика на царь Симеоновото царуванье.

Симеонъ не достигналъ окончателно цѣльта си, не извършилъ великото дѣло, което го прониквалъ, но все пакъ той спомогналъ най-много за развиваньето на Българското господарство материално и културно. Прѣвъ тридесетъ-и-деветъ-годишното си царуванье той успѣлъ да свържи доволно яко разнитѣ славянски племена на Полуострова, да ги просвети съ Християнско учение и да се прогласи за еднакъвъ съ императоратѣ. Той станалъ и Цѣсарь, Царь, Императоръ «всѣмъ Българомъ и Гръкомъ». Истинна, той не прѣвзелъ Цариградъ, защото нѣмалъ, види се, смѣлостъ и настойчивостъ, необходима за такива велики събития. Отъ 913 до 923 г. четири пати той се приближавалъ до Цариградъ, два пати билъ подъ самитѣ му стѣни, разстрепервалъ низъжениитѣ Византийци, но не устоявалъ прѣдъ молитѣ и плачовѣтъ на Патриарха и на Императора, а пократъ съ драгоцѣнни подарки, отстъпвалъ. И така Цариградъ не билъ прѣвзетъ, и България останала, както понапрѣдъ, безъ подпорка и срѣдоточие между станалото страшно тогавъ Маджарско господарство и между Византия. Отъ друга страна вѣтрѣнната организация на държавата не била заложена, както това е било необходимо за едно толкова широка земя. Това е билъ най-голѣмий недостатъкъ на Симеоновото царство, недостатъкъ, поради който отъ величнето—до паданьето нѣмало голѣмо разстояние. За подкрѣпваньето и поддръжаньето на Симеоновото царство, наискавало се прѣемници като него. Но такива нѣмало.

Смъртта му срѣла вървежа къмъ напрѣдъкъ, развитие и възвишение. Всички важни стремления на Българка, мисълта за прѣвзиманьето на Цариградъ и трудътъ за самостоятелното славянско просветление били оставени. Настанало врѣме, въ което трѣбвало всичко да рухне. И така, блѣскавото Симеоново царуванье не могло да изработи за господарството онова ядро основание, което е необходимо за дълговрѣменно величие и процъвтванье. Славнитѣ побѣди на първия българский царь, въ пълната смисълъ на думата, не обезпечили и не дали на българското царство годкова сила,

щото то да стане първа и могъществена държава на Балканския полуостровъ, а напротивъ, оставила го полуубито, обезсилено и разтроено. Слжонъ направилъ погубна погрѣшка къмъ Сърбитѣ и Хърватитѣ, които той не само не свързалъ съ България, но още ги докаралъ до положение да се съединягъ съ враговетѣ на отечеството му, съ Византийцитѣ. Поради племенната си еднаквостъ и славянското си просвѣщение, България би могла твърдѣ лесно или да съедини съ себе си тѣзи славянски племена, които тогавъ не сж имали ни вътрѣшно устройство, ни политическо значение, или пъкъ съ мирна политика той би могълъ да създаде изъ славянскитѣ племена поне една конфедерация (братство) правствена, ако не политическа. Но за първото си изисквала упорита настойчивостъ, съ каквато българскитѣ господари не билъ надаренъ; колкото пъкъ за идеята на мирното обединение славянскитѣ племена — за тогавашното общество тя е била съвършено чужда.

X.

Царь Петръ (927 — 968).

1. Паралелъ между царь Симеона и царь Петра. Сурсувулъ. — 2. Мирни прѣговори съ Византия. — 3. Буни и размирниа. — Западно бълг. царство. — Богумилитѣ и тяхното учение. — 4. Руситѣ въ България. — 5. Покорението на Источното Българ. Царство отъ Византийцитѣ (971).

1. Паралелъ между Симеона и Петра. Симеонъ назначилъ за свой наследникъ по-малкия си синъ Петра, комуто далъ за раководителъ шурей си, болярина Георги Сурсувулъ. Безъ най-малко право Симеонъ отстранилъ отъ прѣстола по-стария си синъ Михайла, отъ първата си жена, когото затворилъ въ монастырь; отъ втората си жена, сестра на Георги Сурсувулъ, освѣнъ Петра, той ималъ още синове Иванъ и Бояна, отъ които послѣдний билъ прочутъ като жегесникъ. Прѣемнякътъ на Симеона, Петръ не е билъ нито голѣмъ воинъ, нито отличенъ политикъ, но смиренъ, вротѣкъ и миролюбивъ человекъ, неспособенъ да свѣдва дѣлото, почекато отъ баща му. Въ историята Симеонъ си е спечелалъ мѣсто между основателитѣ на могъществени царства, а Петръ между светнитѣ и отшелницитѣ. При Симеона Българитѣ бегъ малко щѣли да прѣвзематъ и да покорятъ Византия; при Петра се почнало подчинението на България подъ Византия. Петръ, раководимъ отъ своя вуйчо Сурсувулъ, не стоялъ на чело на народа си, но билъ ордане на една партия. Докъленитѣ му брати въстанали противъ него, на чело на войницитѣ, шо били излѣзли изъ школата на великия Симеонъ. Литературата стигнала до пропаданье, и ново едно религиозно учение, развито съ туземни езически елементи, внесло неудоволствие срѣдъ народа. Както изобщо у Славянитѣ, така и тукъ, политическото величие, свързано съ едно лице, се прѣкратавало бърже-бърже съ неговата смъртъ. Това сѣщото се е случавало и подиръ други велики славянски царѣ, подиръ Аския II — пакъ у насъ, подиръ Стефана Душана — въ Сърбия и подиръ Твърда въ Босния.

2. Сурсувулъ и миренъ договоръ съ Византия. Георги Сурсувулъ, дѣятеленъ и масторъ человекъ, при мекия характеръ на младия царъ, съвършено взелъ въ рѣцѣ управлението. Най-напрѣдъ той поискалъ ужъ да продължава завоевателната политика на Симеона. Българитѣ изново се втурили въ Источна Тра-

ки, но наедно съ това Сурсувалъ встъпилъ въ тайни прѣговори съ Гърцитѣ. По-сегнѣ самъ Сурсувалъ и Петръ отишли въ Византия и заключили миръ (на 8 Октомвр. 927 г.), четири мѣсеци слѣдъ смъртта на Симеона. Въ сѣщото врѣме въ Пигахъ (Визоритѣ), до града, българскій царъ билъ вѣнчанъ съ внучката на императора Романа, Марии. По този начинъ се свършила тринадесетъ-годишнитѣ кръвопротитни войни, подкачени отъ Симеона съ велики замисли и намѣреня!

Въ мирния договоръ, царскій титулъ на Петра билъ признатъ отъ Византия, а Силистренскій архиепископъ Даниилъ билъ признатъ за български патриархъ на една самостоятелна българска черква. Византия се задължила да почита българския господаръ за по-високъ отъ всички крале въ Европа даже отъ нѣмския императоръ. При това Византийцитѣ се обвързали да плащатъ всѣка година данаше на Българитѣ и имъ отстъпили формално повечето прѣвети отъ Симеона земи; въ Тракия — Одринъ билъ задържанъ за Византийцитѣ, а Пловдивъ — оставалъ на Българитѣ. Причинитѣ на тѣзи неожидани и тайни мирни прѣговори не се крили въ отношенията на Българитѣ къмъ другитѣ народи. Войната съ Византийцитѣ тозъ пътъ не можала да срѣща толкова важности, колкото при Симеона: Хърватитѣ стояли мирно, по съветитѣ на папата, който искалъ да се обяви съ Петра и даже испроводилъ архиепископа Мадалберта да го коронаса въ Прѣславъ; Сърбитѣ се намѣрвали подъ българска власть; Маджаритѣ имали походи въ западна Европа; а Печенѣгитѣ били приятели на Българитѣ. И така не външни, а вътрѣшни обстоятелства навикали промѣната въ политиката на новото правителство. Царъ Петръ имало защо да се бои отъ доначениитѣ си брати, а Сурсувалъ — отъ боляритѣ. Противъ своитѣ царь и ръководителъ му потърсилъ помощъ въ съюзъ съ Византия, но и съ това тѣ пакъ не склонили народа на своя страна. Дружескитѣ отношения между двата двора се продължавали и подиръ смъртта на Романа I, при наследницитѣ му Константинъ Багрянородний и Романа II († 963). Едвамъ въ края на живота си Петръ проумѣлъ, че Византийцитѣ се ползвали отъ тѣзи четиредесетгодишна дружба не само да се запознайтъ съ слабитѣ мѣста и тайни на българското царство, но и да приготвятъ България къмъ разлагането и съживяването ѝ.

3. Буни и междуособици. — Западно Българско цар-

СТВО. Между това, недоволствието на Българитѣ поради тях промѣна въ политиката се проявило подирь самото начало на прѣврата (927). Болѣритѣ, които били се усилли при Симеона, въспитани въ неговия духъ и неиранициали на новия полуизантийска Петровъ дворъ, съ грѣшка парича, съставяли заговоръ за да свалятъ Петра и да възведатъ на прѣстола брата му Ивана. Този заговоръ билъ откритъ у-време, болѣритѣ били наказани, а Иванъ проведенъ въ Цариградъ, за да го настанятъ въ манастиръ. Между това императоръ Романъ му далъ ижъние, оженалъ го за една знатна Арменка и го задържалъ при себе. Но първий заговоръ билъ само въведение на пѣлъ родъ междуособици и вътрѣшни разморици.

Около 930 г. избухнало едно още по-опасно въстание въ западната частъ на господството. Нѣколко болѣри провъзгласили тамъ за царь по-стария Петровъ братъ, монахътъ Михаилъ и вѣроятно би успѣли да свалятъ Петра, ако Михаилъ не билъ укрѣпъ въ началото на въстанието. Междувидатъ безпокоили сѣщо византийскитѣ владѣния, онустошавали страната при устието на Стримонъ, втурили се въ Атика и били най-подиръ населени при Аргония заливъ.

Сърбитѣ се възползували отъ тѣзи безпорядки за възстановленето на своита самостоятелност. Това извършилъ Чеславъ, синъ на жупана Строимировича, бивши въ пѣлъ дълго време у Симеона. Той побѣгналъ изъ Прѣслава съ други свои другари, взелъ управлението въ рѣцѣ и съ съюзничеството на Византийскитѣ удало му се да съедини за първи пѣлъ почти всички сѣрбски племена подъ единъ народенъ скиптъ. Той е князувалъ около 950 г.

Още по-важно отъ прѣднитѣ въстания е било третото, което избухнало на 963 г. Този пѣлъ се проявила главната слабостъ на българското господарство, което състоило отъ дребни наследствени колѣна, княжества и войводства — около 40. Въстанали изново именно западнитѣ (македонски) Българи. На чело на въстаницитѣ този пѣлъ не стоялъ царски синъ, а силний, смѣлий и рѣшителний болѣринъ Шимшанъ-Мокъръ съ четирмата си сине — Давида, Моисей, Аарона и Самуила, които съ комитополитѣ, както ги зовали Гърцитѣ. Ако садимъ по мѣстоположението на бащинскитѣ имоти на тѣзи чедъди, можежъ да заключимъ, че Шимшанъ е билъ глава на най-силното колѣно отъ македонскитѣ Славяни, на Бърсацитѣ, които живѣли между Вардаръ и Охрида прочути въ войнитѣ съ Перитъ, на които името и

до сега е опизено въ Македония. Той билъ провъзгласенъ за царь, и макаръ че не можилъ да свади Петра, но пакъ му отнелъ Азбаниа, Македония, областъта Морава, Вединъ и Сръденъ; за Петра останала само Источна България и Северна Тракия. Отъ това време (963) се подкача съществуването на два Български господарства, западно и източно, съ двама царье и двама патриарси, защото ново царство не могло безъ особень патриархъ.

4. Богомилитѣ и тѣхното учение. — Неудоволствието на Българитѣ и размирното време родили скритни мисли и заговори не само въ политиката, но още въ вѣрата и въ книжницата. Мнозина недоволници се отдалечили отъ обществото изъ гори и джувани, живѣли тамъ като самцанени калугери, като считали за суетна работа да се занимаватъ съ житейски нѣща. Най-забѣлжителний отъ тѣзи пустинници е билъ Св. Иванъ Рилскый, родомъ изъ Скрино, Ссфийска оаоана. Отъ овчаръ той станалъ калугеръ и се прибралъ въ Рилската планина, гдѣто най-паврѣдъ живѣлъ 20 години въ една пещера и една хралуна, послѣ 7 години въ една канара, подъ която отдолу днесъ величествено се надига най-голямий отъ българскитѣ манастири — Рилскый. Българскитѣ царье благоволили къмъ Рилската обителъ и и дарили съ голѣми подарци и почести.

Най-губелна роль играли по него време опѣли люде, които основали нова ересь и които се въоражили въобще противъ съществуващитѣ държавни и черковни наредби. Тѣ били противни на ученето че «царь и болярѣ Богомъ суть поставени.» Тѣзи люде били Богомилитѣ. Основателтъ на Богомилската ересь е билъ попъ Перемил Богомилъ. Богомилското учение, което е било почти като навалиниското, се основавало върху старай дуализмъ, т. е. върху съществуването въ свѣта на два начала: лошо и добро. Споредъ тѣхъ, имало два божества, едно което е създадо небесний, невидимый, съвършеный жарь; друго, алото божество или дяволтъ, което е създадо всичко видимо, т. е. вселенната. Сами Богомилитѣ се зовѣли чисти християни. Тѣ не приемали всички свещени книги, отхвъртали Ветхий Заветъ, но си имали още и свои книги съ чудесни и немвоѣрни расказы. Тѣ нѣмали храмове, а се молили Богу подъ отворено небе. Тѣ се подписвали на иконитѣ и на кръста. Исусъ Христосъ билъ приелъ само за видъ чедовѣческо тѣло и така също за видъ урилъ на кръста. Кога отишелъ на небето, той оставилъ тѣлото си на въздуха. Св. Богородица Маря не била Христова майка, а ангелъ.

Богомилитѣ се дѣлили на съвършени, които имали строго живото и несъвършени или обикновени. Първитѣ не се женили, отхвърляли смъртното наказание и войната, храняли се само съ растителна храна и живѣли твърдѣ трезвено. Съ една рѣчь, животътъ имъ билъ строго, калугерски. Българскитѣ Богомили се молили по 4 пкти на день и толкова пати нощѣ. Когато минавали прѣвъ мостъ или село, тѣ четѣли молитви. За това ги познавали по движението, което се забѣлявало на устнитѣ имъ. Празници тѣ нѣмали; раздавали начупенъ хлѣбъ на кхсове въ паметъ на Спасителя. — Съвършеннитѣ богомили живѣли и тѣ като нашествѣ. Носили черно, работили ракодѣлаве, въснѣтавали дѣлата, гледали болнитѣ и сиромаситѣ.

Такивѣ съвършени богомили имало малцина; мнозината били просто вѣрующа или обикновени. Въ началото на XIII ст. съвършени богомили имало всичко до 4000 души, когато другитѣ се брояли съ стотини хиляди. Съвършеннитѣ имали силно влияние и голѣмо уважение между масата вѣрующа. Когато тѣ се явявали, вѣрующитѣ имъ се кланяли, сваляли калпакъ и благословението имъ се цѣнело много високо. Вторитѣ, т. е. несъвършеннитѣ богомили или проститѣ, ако и да се женили и живѣли като всички хора, имали право да напуснатъ, кога имъ скимни, женитѣ си, безъ никаква причина Тѣ взимали участие въ войнитѣ, можели да си събиратъ богатство и да не се отказватъ, както строгитѣ съвършени богомили, отъ всякакви забавления: по на смъртното си легло и тѣ ставали чрѣвъ единъ обредъ за съвършени.

Недоволнитѣ проповѣдници и агитатори давали на богомилското учение политическа посока. Богомилството се толкова усилило, щото сполучило да раздѣли България на двѣ противоположни партии: първата се опираше на държавната и църковна власть, на силното болярство и духовенство. Туй било правителственната партия. Другата била именно богомилската, която сполучила да вземе съ себе си народа, когато насъснала противъ боляритѣ и духовенството. Това което помогнало на Богомилитѣ да навѣржатъ голѣмо съчувствие билъ тѣхний скроменъ, строго и сиромашки животъ, който се много харесвалъ народу. Освенъ туй, тѣ още проповѣждали противъ византийскитѣ салтанатъ, противъ окаяната Гъркия и брѣна, противъ калугеритѣ, които поддържали нехладжрното правителство, а народътъ това и търсѣлъ. Богомилството е било много вѣдигателно въ това отношение, че, чрѣвъ проповѣдитѣ си, рас-

късело народа на партии и посъело у него разни смътни взгляди върху работитѣ.

5. Руситѣ въ България. Византия и нейнитѣ държавни маже гледали съ радостъ на това размирно и размажтено състояние на България. Тѣ потривали рѣитѣ, като си мисляли, че сами Българитѣ гласкаты земата си кѣмъ пропасть и че най-сетаѣ Цариградъ ще се използва най-много отъ всичко това. Въ 963 год. на византийския прѣстола стѣпилъ Никифоръ Фока и съ него се подначилъ редъ умни и способни императори. Богато по-късно (ка 966 г.) въ Цариградъ дошли български посланици отъ царъ Петра да събержѣтъ обыкновенното годишно даване. Никифоръ навикалъ прѣдъ голаѣнитѣ си: «колко съ аlochести Византийцятѣ, които всички побѣдихъ, а на варваритѣ даватъ дѣцкѣ!» Подирѣ това той накаралъ да бижѣтъ българскитѣ посланици и послѣ да ги испроводжѣтъ назадъ. Така се прѣкачилъ, и пакъ отъ Гърцитѣ, четиредесетъ годишнѣи мирѣ.

Войната се захванала въ ежтата година (966). Най-напрѣдъ всичко трѣнжало добрѣ за Гърцитѣ: тѣ побѣдилъ — въ Румжнѣи (т. е. Тракийско), но не прѣскочили Балкана. Тѣ прѣдоставили на руския князь Святослава да доврши поченѣтото разорение на България. Святославъ това и диралъ, понеже неговата дружина била негима за походи. Съ 10 хиляди Варяжи, като се качили на кораби, Святославъ дошелъ въ България. Той пжтувалъ спокойно по Дунава, не срѣщилъ голѣмо опирање и за малко врѣме источната частъ на Българско се измѣрвало вече въ неговѣи рѣитѣ. Тоя успѣхъ на Святослава може да се тѣкува главно поради това, че България е била тогава въ размирие и въ партизански борби съ Богомилитѣ, съ партизанитѣ на Шимана Мокри и пр. Партиитѣ подали рѣка Святославу съ цѣлъ да испаджѣтъ паря си и да освободжѣтъ България. Но Святославъ не можалъ да разбере рольта, шо му прѣдстои и той се задоволилъ само да пжчкосва. По-късно въ главата на Святослава жинжалъ мисълъ да прѣнесе столицата си въ Прѣславъ. Това показало на Гърцитѣ тѣхвата намѣна и тѣ се въорѣжили противъ руския князь. Заловила се война между Иона Цимисхия, грѣцки императоръ и Руситѣ, които се отличавали съ удивително мажество и нанесли една побѣда при Одринъ. Но дружината на Святослава все се намалявала, а помощъ отъ нигдѣ не му идвала. Най-послѣ Святославъ билъ принуденъ да остави България; по пъта му го причаквали Печенѣгитѣ — свирѣпъ и разбойнически народъ, томо

що дошълъ изъ отгатыкъ Каспийско море. Печенъгитѣ ограбили русската дружина и убили Святослава на р. Дибиръ.

6. Покоряването на Источното Българско царство отъ Византийцитѣ. И така вътрѣшниятъ раздоръ и възстаня, влиянието на гръцката църква и на Сурсулула, учението на Богомилитѣ, което раздѣлило народа на църкви и неразбраността на Святослава — били главнитѣ причини за гръцкото покоряване на Источна България. Хитрай и тържествуващия Цивисхий вече държалъ въ рацѣтъ си всички Источна България отъ Дунава до Пловдивъ. Той не се забавилъ да и обяви за византийска област и нарѣ Борисъ билъ свързень отъ прѣстола; само сваленъ и патриарха Дамяна. Тогавъ въ нашето отечество ввели да управляватъ гръцки чиновници, а въ Цариградъ се прадикувало съмнѣнието на българското царство. Борисъ билъ захранъ въ столицата, гдѣто взелъ отъ главата си царската корона и станалъ гръцки болѣжникъ, а братъ му Романъ билъ скопчень. По тоя начинъ, безславно и срамно, се свършило Источното Българско царство и то, както рекохми, повечето по причина на вътрѣшни размирици и безредия, поради несъгласието и крамохитѣ.

XI.

Царь Самуилъ

и

Западното българско царство.

1. Прѣдѣли на западното българско царство. — Съединението на двете Българии подъ Самуила. — 2. Войни съ Гърцитѣ и Василъ II, българоубийца. — 3. Разширяването на Самуиловата държава. — 4. Подожание на боевете отъ Византийците. — 5. Характеристика на Самуила.

1. Прѣдѣли на западното бълг. царство и съединение на дветѣ Българии подъ Самуила. Западното бълг. царство обемало вътрѣшнитѣ части на полуострова: Македония, Албания, Северний Епиръ, Северна Тесалия, долината на Морава и стигало до Видинъ и София, съ тѣхъ заедно. Така, то се състояло отъ култъ държавни или княжества, подвластни на разни малки князе и воеводи, отъ които единъ, Шешманъ Мокри, отъ българското племе билъ основалъ царството. Столицата му най-напрѣдъ била Сръдецъ (София), селѣ Мъгленъ въ южна Македония и — Водень.

Шешманъ Мокри подиръ смъртта си, ималъ за свой наследникъ по-напрѣдъ Давида, голѣмия си синъ, а по-сетѣй най-малкиятъ — Самуила (977 — 1014 г.). Самуилъ билъ единъ отъ най-славнитѣ и най-великитѣ български господари. Прѣлъ иѣлия си животъ той не маршалъ, а постоянно се трудилъ за разширяването и уреждането на българското господарство. Изреатъ му обаче работа била да отърве Источна България отъ византийска властъ. Саучило се за това и удобно врѣме; Гърцитѣ имали бой въ Азия. Въстанието на источнитѣ Българи сполучило; новия царъ прѣминалъ въ Тракия и распрострѣлъ владѣниата си до Черно море. Така, подиръ осемгодишно робство, дветѣ Българии пакъ се съединили. Сега българското царство разширило своитѣ прѣдѣли отъ устиата на Дунава до Албания и Тесалия. Двамата Петрова синева, които били роби въ Цариградъ се опитали да побѣгнатъ, но по пѣти пѣнѣзко Българи ги взели за Гърция и убили Бориса. Романъ испрѣварилъ да обади кой е и се отървалъ. Самуилъ го направилъ началникъ въ Скопие, на р. Вардаръ.

2. Войни съ Гърцитѣ. — Около 981 год. Самуилъ се обрѣкълъ съ всичкитѣ си сили на Югъ, къмъ Тесалия и Елада,

гдѣто имало много славяни. Като прѣвзель Ларисса, той поканилъ жителитѣ и да се прѣселатъ въ България, което и станало. Отъ Тессалия той се впустилъ на ватрѣ въ Гърция (Морея) и я прѣвзель до сажий Коринтски провлакъ. Когато се завърхалъ отъ това свое побѣдоносно воювание, Самуилъ прѣнесълъ столицата си изъ Водина въ Прѣспа, а сѣдѣ малко въ прѣкрасната Охрида, на която околноститѣ той украсилъ съ разни хубави сгради очистилъ блатата и направилъ много канали (вади).

Подиръ десетъ годишно царувание императоръ Василий, прѣемникъ на силний Иоанна Цимисхия, намислилъ да си откъсти Самуилу. Той тръгналъ изъ Цариградъ съ всичката си войска, стигналъ и си отпочинкалъ въ Пловдивъ, отъ гдѣто се ожитилъ за Срѣденъ (София). Тѣзи мѣста не били виждали византийска войска пѣли 177 години. Срѣденъ билъ обсаденъ, но сѣдѣ 20 дневно държење Византийцатѣ, — лишени отъ храна, и най-много като чули, че Самуилъ иде съ много войска, — снесли обсадата и ударили на бѣгъ по скъпия пѣтъ, отъ гдѣто дошли. Първата нощъ Василевата войска ноцувала въ гората, при Варелъ. Въ това скъшо врѣме Самуилъ проилъ какъ ще може да поразн съсѣтъ Византийцитѣ и да хване живъ Василия. Прѣзъ сѣщата нощъ грѣцкитѣ войници сѣкашъ нѣщо прѣдчувствували. А на другия день (17 Авг. 986) тѣ достигнали до гористата Ихтижанска долина и се прибавили къмъ Трояновитѣ врата (сега Ихтижанско устие). Когато шѣли да прѣминатъ гѣмко прѣзъ най-дълбокото мѣсто на долината, голѣмата до тогваъ тишина се прѣсѣкла отъ шумъ на оржии и отъ войнички крѣсъци. Това било българската войска на чело съ Самуила, която отъ двѣтѣ страни на гората навскачала и съ ужасенъ градъ отъ стрѣли се впуснула върху испозашениитѣ Гърци. Побѣдата на Българитѣ била отъ най-бѣлескитѣ. Всѣчки кола, обсадни машини, императорски палатки и стоиния прѣкрасни конѣ паднали въ рѣцѣтъ на побѣдителитѣ. Полечето отъ Гърцитѣ били истрепени. Императоръ Василий се спасилъ, прѣзъ Вѣтренъ, благодарение на арменската си пѣхота. Българитѣ гонили войската му до Бивокъ Чекмедже, при Цариградъ.

3. Разширяванѣ на Самуиловата държава. — Подиръ тѣзи побѣда Самуилу вече не било мѣчно да стане господаръ на пѣли полуостровъ. Това и спозучилъ тѣй да извърши въ едно недѣлно врѣме отъ осемъ години (981 — 989 година). Само Доростолъ (Силистра) на Северъ, и Солунъ на Югъ, не могли да вѣдѣтъ въ рѣцѣтъ му. Отъ Дунава до стѣнитѣ на Цариградъ и отъ

Черно до Адриатическо море — всичкото пространство влязло въ неговата голѣма държава. Въ Самуилово вѣрѣе България се разширила до ония прѣдѣли, които едва ли достигнала относатъ при Асѣновицитѣ. Като ималъ срѣдоточнето на царството си на Западъ, Самуилъ не мислилъ токоу за боеве съ Византия, колкото да укрѣпи, утѣчи и сполучи разнитѣ части на широкото българско господарство. Единъ отъ най-далекогледнитѣ, свѣтлинитѣ умове въ реда на българскитѣ царе е билъ именно Самуилъ. Опитенъ дипломатъ и оцѣнителъ на истинскитѣ потребности на своето още незакрѣпено, неуредено и слабо отечество, той български царъ проумѣлъ, може би най-добрѣ, че голѣмата българска мисль: да се прѣвземе Цариградъ, е малко осмѣстена, догдѣто България не се укрѣпи вътрѣшно и разшири въ своитѣ естествени прѣдѣли. Зарадъ това той не мислилъ за прѣвземаването на Византия, а гледалъ дѣнь по скоро да разшири България откъмъ Западъ и Югъ.

Но това, което е най-главната черта на неговата велика политика е, гдѣто гледалъ да съедини и сблужи въ едно цѣло нѣкои отъ южно-славянскитѣ народности и за това той прѣвземаъ Южна Босна, Сърбия, частъ отъ Хърватско до Добровиникъ (Рагуза) и др. Отъ 989 до 995 той не правилъ никакъвъ бой съ Гърцитѣ и се мачилъ само да разшири къмъ славянскитѣ земи царството си. Като зналъ опасността отъ грѣцкото влияние, той намѣрилъ за по-добрѣ да се обърне къмъ запада, съ когото се сблужилъ и отъ когото получилъ царска корона.

4. Боеве съ Византийцитѣ и Василий II, българоубийца. — Грѣцкии императоръ Василий не билъ отъ оубави люде, които скоро се умораватъ и отъ малко си отаемятъ. Той се рѣшилъ да направи всичко възможно, едно, за да си отвори Самуилу, и друго, да си поохие името, зачернено прѣдъ народа му. Василий рѣшилъ даже да пороби България, та какъ и да било. Той Грѣкъ, който относатъ взелъ твърдѣ справедливо названнето българоубиенъ, живѣлъ твърдѣ скромно и строго, обичалъ походить и суровий животъ, често гладувалъ и опитвалъ така своята жѣлѣзна воля. Но той употребивалъ всички държавни срѣдства само и само за въоръжаванне. Войната и походить били за Василия всичко, за друго той и не мислилъ. Ето какъвъ человекъ се рѣшилъ и подначилъ да завоенава България, за която пѣлъ водилъ 28-годишна война постоянно, макаръ съ нѣкои отпочинаки.

Василий II направилъ четире военни походи единъ подиръ други (отъ 999 — 1003) и въ всички той ималъ малко-много

успѣхъ. Главното е, че той не се укоривалъ и дѣйствиелъ полена, но отивалъ къмъ цѣлята си. Едно му само бързало: войната съ Арабитѣ. Василий знаелъ, че Самуиловата държава е слаба отъ къмъ прашцата и на тѣхъ той правилъ разни нападения — цѣли дванадесетъ години (отъ 1003 — 1014 год.).

Но и опиранието на Българитѣ не е било по-малко юнашко и рѣшително. Самуилъ рѣшилъ да не допусне да пропадне царството въ негово време. Като гледали желаната поля и сѣждостъ изъ царя си, Българитѣ карали Гърцитѣ да обливатъ всѣка своя станина напредъ въ тѣхната земя съ кръвъ. Злочеста била битката при Бѣдасица, въ Родопитѣ, при р. Струва (на 1004 г.), гдѣто се билъ укрѣпилъ българскиятъ царь. Гръкътъ Василий дошелъ тукъ още прѣвъ пролѣтъта и се помъчилъ да вземе крѣпостта, но не сполучилъ. Той дори намислилъ да се върне, но воеводата му отъ Пловдивъ, сполучилъ да се изскачи върху планината надъ устието ѝ (на 29-й Юний, 1014 г.), отведнѣжъ се спустижалъ съ страшенъ викъ върху българската войска. Въ същото време и Василий отъ друга страна се впусналъ върху Българитѣ; стратегемата (военна игра) сполучила и нашитѣ били заобиколени. Самуилъ избѣгналъ въ Прилѣвъ, благодарение на своя спѣхъ, който запазилъ баща си. Много Българи загинили въ тоя значителенъ бой. 15,000 войници паднали роби въ рѣцитѣ на Гърка. Бѣзчеловѣчивъ грѣшки царь заповѣдалъ та извадили очитѣ на всички, като оставили само на сто по единъ едноокоъ за водачъ. Така, той ги проводилъ Самуилу въ Прилѣвъ. Когато българскиятъ царь видѣлъ милитѣ си войници така измачени и обезобразени, принадлежало му и наджалъ поумъртави на земята. Малко по-послѣ той подомелъ на себе си, повскалъ и сръбналъ малко вода, но едвамъ нилъ нѣколко глътки и усѣтилъ силни боложи въ стомаха си. Слѣдъ два дни Самуилъ умрѣлъ (15 сеп. 1014) слѣдъ 38-годишно царуване.

5. Характеристика на Самуила. — Отъ ранна и зрѣла смиртъ умрѣлъ Самуилъ и нищо не му е било толкото малко, колкото това, че той не можилъ да узичи вътрѣшно България тана, както си го той проилъ и да свърже съ нея земитѣ на Южнитѣ Славяни въ едно цѣло. Нѣма въ Българската История днитъ по-величественъ, по-исполнителски, по-чуденъ. Самуилъ ималъ най-великитѣ замисли отъ всички български царѣ. Той билъ колкото умелъ и далекогледенъ, толкото и смѣлъ изпълнителъ на прѣдначертаната си. Никой български царь не е извършвалъ тѣмнитъ подвизи: да избави отъ пропасть дѣтѣ половини на България, да

отблъсне нападенията на най-силния и зъл византийски императоръ, да разширочи пределитѣ на държавата си отъ Дубровникъ до Моря и отъ Охридското езеро до Черно-море. Ако той не можалъ да прѣвземе Солунъ, то било, защото тоя градъ ималъ изключително укрѣнено положение и той не се далъ нито по-на-прѣдъ Симеону, нито по-сетѣя Асѣну II. При все това, Самуилъ властановилъ въ най-мѣлнитѣ врѣмена свѣтлостъта и величието на българската държава. Той се окръжавалъ отъ пълна любов и доверие на народа си, заобиколявалъ се отъ най-юначни и умни воеводи, усилявалъ и възвишавалъ Българската черква, работилъ за българската култура. И той умрялъ, поразенъ въ истинско човѣшкото си сърдце отъ вѣжданieto на най-звѣрското обяснение съ неговитѣ любезни войници.

XII.

България подъ византийска власть.

1. Гаврилъ-Радомиръ и Владиславъ. — Междущарстие. — 2. Подпадане на България подъ Византийцитъ. — 3. Характеръ на гръцкото господаруване въ България. — 4. Опитание за освобождението.

1. Гаврилъ и Владиславъ. Междущарстие. Подиръ смъртта на велики царь Самуила, на българския прѣстолъ дошавъ слабъ и неспособни царь: Радомиръ-Гаврилъ, синъ на Самуила и Иванъ Владиславъ, неговъ братовчедъ. Между болѣритѣ и народа се повлияли раздори и междуособици, както подиръ смъртта на царь Петра Симеоновъ. Единъ искали да продължатъ войната съ Василия, други не рачили. Най-напрѣдъ парувалъ Радомиръ, но хитрий Гръкъ Василий подболъ Иванъ Владислава, който убилъ Радомира и се въцарилъ на мѣстото му. Ала и царевенцътъ не можалъ да живѣе дълго врѣме въ миръ и съгласие съ Византийцитѣ. Около това врѣме (1015) Иванъ Владиславъ подначилъ война съ Албанцитѣ и билъ убитъ отъ непознатъ рѣма.

Подиръ смъртта на Владислава България останала безъ царь. Между болѣритѣ се повлияли двѣ партии: гръколюбивката, която ожидала отъ Гърцитѣ рѣзни подарки и прѣимушества и на чело имала патриарха Давида, царица Мария и пр.; другата партия била изродната, която се готвила да се опира до край и имала за свои главатары: Фружинъ, синъ на Владислава и воеводитѣ Николоица, Иваница и др.

2. Подпадане на България подъ византийска власть. Шомъ българевенцътъ Василий унагалъ за смъртта на Самуила, наванилалъ верѣдъ зана Македония и прѣвезелъ Пралѣтъ, Шипъ и Воденъ. Сега, следъ смъртта на Ивана Владислава, при понилото се междущарстие, той ударилъ на прѣдъ ирѣлъ Одринъ и Стрезъ за Македония и отивалъ побѣдоносно къмъ Охридъ, безъ да срѣщне нѣкое съпротивление: но пътя му се прѣдали нѣкои воеводи. Въ Стружица го посрѣщили патриархъ Данилъ и му далъ писмо отъ царица Мария. Като стигналъ въ столицата Охридъ, той се отнесълъ добръ съ царицата и болѣритѣ, на които навестина дарилъ рѣзни права и прѣимушества. На прѣдъно малката и безорѣжна партия на народа искала да се опира; нѣмало какъ и също. Всячко било свършено и България тогъ пътъ

цѣла подпаднала окончателно подъ византийска властъ (1018 год.).

Българоубицѣтъ тържествувалъ. Подиръ една 28 годишна борба, той видѣлъ жанаръ на старостъ, че блануванieto му се обдихло. Той се завържаль и вѣзълъ въ Цариградъ прѣзъ Златниѣтѣ Врата съ сѣклопѣйна корона: прѣдъ него вѣрѣла царица Мария, дѣщеритѣ ѝ и наѣвнаниѣтъ болѣри. Той отишелъ въ Св. София, гдѣто се направилъ молебень за побѣдата. И така, българскитѣ партии, незачитанieto на народносѣтъта ни, замтенѣто на болѣритѣ за гърци награди, борбата кой отъ братята да стане царь, византийското влияние: его сѣщиснитѣ причини, които отслабили българското царство и го подчинили подъ византийската властъ.

3. Характеристика на грѣцкото господаруванѣе въ България. Цѣлата Българска държава се намѣрвала подъ грѣцка властъ сто и шестдесетъ и седемъ години [1018—1186]. Какъ се поминували въ това врѣме Българитѣ, какъ сѣ се отнаесли съ тѣхъ побѣдителитѣ,—знае се твърдѣ малко. Отъ исторически записки и други данни може да се вѣрва, че Гърцитѣ не прѣмахиали отведиѣжъ българскитѣ наредби и че не отнесли прѣимуществата на болѣритѣ.

Въ грамотитѣ, издадени отъ покорителя Васалиа, за България се чете: «Макаръ страната на Българитѣ и да е била покорена отъ насъ, но ний не отгѣмахми правдинитѣ ѝ, но ги подтвърдихми съ наши хрисовули и сингиали (заповѣди)».

И наистина, прѣзъ първото врѣме на владичеството, въ страната станали твърдѣ малко промѣни. Дворянитѣ скоро се помирили съ положението си, защото тѣмъ били дадени голѣми прѣимуществва, служби и управления. Даже българскитѣ царевичи взели военодски длѣжности. Царскитѣ жени се почитали като штатсдами. Господарственното управление сѣщо така не се измѣнило; данѣнитѣ се собирали както по-напрѣдъ и самоуправлението на общинитѣ си останало запазено. Българската черква си останѣла сѣщо така самостоятелна; само главата ѝ не трѣбало да се zove патриархъ, а архиепископъ. На мѣсто патриарха Давида, когото свалили, назначили за самостоятеленъ архиепископъ на България Иоанна, игуменъ въ Добра. Императорътъ (на 1020 г.) въ три грамоти утвърдилъ всѣчки права и прѣимуществва на българската черква и ѝ възстановилъ въ оитѣи пространства и епархии, които били при царѣтъ Петра и Симеона. Тукъ вѣзвзвали не само България, Тракия и Македония, но и Азбания, Босна и Сърбия.

Скоро обаче работитѣ трѣбвало да взематъ другъ видъ. Даденитѣ

отъ Василна правдина и прѣимущества на боляритѣ били нарушени. Всички укрѣпени мѣста и всички служби минали въ рцѣтѣ на Гърцатѣ. Въ управленето се подначили голѣми злоупотребаения; архиепископството имало само въ грѣцки рцѣ. Български архиепископъ Теофилактъ (около 1085—1107) съ пълно право наричал императорскитѣ грѣцки чиновници сѣщиски разбойници. Нека прибавимъ при това, че постепенното изощаванне на финансовото положение въ империята извикало тежкитѣ бери върху населението. Естествено е било слѣдъ това, неудоволствието на Българитѣ отъ византийския времѣ да излѣзе скоро на авѣ. Много недоволнии поговорвали за бунтъ, щомъ се прѣдстави стоденъ случай. Въ това врѣме, козлото нати се издала добра стога, Българитѣ се присъединявали съ Сърби, Нормани, Кумани и пр. и се били противъ Гърцитѣ, на които господруваннето не могло да се укрѣпи, така щото да има надежда на трайность. Наскоро се случило да умре и българоубиенцѣтъ Василій (1025). Неговата смъртъ не само направила чуждитѣ държани да се не страхуватъ отъ Византия, но докарала безредие и ослабване въ самата Грѣцка империя. Подначило се таково безначалне, което се прѣкратило едва слѣдъ повече отъ половинъ вѣкъ.

4. Опитвания за освободяване. — Българитѣ се използвавали отъ той случай на ослабване у Гърцитѣ за да възстанатъ на двѣ мѣста. Петръ Делманъ, синъ на царь Гавриила, като билъ изблиникъ у Гърцитѣ, сполучилъ да избѣгне. Когато се появилъ въ Нишъ (1040), народътъ го посрѣщналъ съ радостъ, като сѣщиски царь. Делманъ събралъ колкото можалъ войска и ударилъ къмъ Скопче. Гърцитѣ били разбити на астихлѣ; въ сѣщото врѣме на друго мѣсто, въ Драчь, Българитѣ също така възстанкли и провъзгласили за царь храбрия войнъ Тихомира. Отъ Сѣверъ и Югъ потеглюватъ българскитѣ дружини. Гърцитѣ бивали наредъ разбивани и най-сѣнитѣ войскитѣ на двамата български господари се срѣщкали. Делманъ се обърналъ къмъ народа и извикалъ: «Както една шубърка не може да храни двѣ итачета, така и една държава не трѣбва да има двама господари. Единиятъ отъ тѣхъ е длъженъ да се откаже отъ царството. Макаръ азъ, като внукъ Сажуиловъ, и да имамъ повече право да бѣда царь, но ако народътъ желасе, азъ съмъ готовъ да отстапимъ». — При грѣмливни вѣнове народътъ манилъ, че иска да има за царь Делмана. Злочестий Тихомиръ билъ убитъ на мѣстото, а Делманъ останклъ единъ самодържавенъ господарь. Тогавъ Делманъ трѣгналъ за Солунъ и

всичко по пътя му се покорявало. Но чичо му Азусианъ, на когото билъ възложилъ да командува единъ отрядъ отъ 40 хиляди души, като изгубилъ едно сражение,викалъ на гости Делиана, ослѣпилъ го и побѣднѣлъ при Гърциитѣ. Не ще и дума, че грѣцкии императоръ е пострѣшилъ добръ Азусиана и го наградилъ. Въстаникитѣ Българи останѣли безъ водачъ. Злочестий Делианитъ подицѣлъ въ пѣтинѣ. Българитѣ били пакъ смѣлани, бунтътъ имъ билъ аздушенъ и пѣтненитѣ воеводи били подарани къмъ Цариградъ за да украсаватъ триумфалното влизанье на императора въ Цариградъ (1041 год.).

Друго опитване за освобождение отъ грѣцкото иго е станѣло на 1073 год. подъ началството на Константинъ Бодина, свиятъ на сѣрбскии кралъ. Българитѣ вѣззи съ него въ споразумѣние за да се освободитѣ и да направитѣ него български царь. Но и той скоро билъ разбитъ отъ Византийцитѣ на Косово поле, гдѣто и самъ подицѣлъ пѣтиникъ.

Обаче и подиръ утѣхванието на тѣи бунтъ, неудоволствията и размирята въ България не прѣставали. Разни племена нападали на полуострова, опустошавали го и отслабвали властѣта на Гърциитѣ. Таквицѣ били: Печенѣгитѣ, Куманитѣ, Маджаритѣ, Норманитѣ. Посетитѣ се подкачали и походитѣ на Кръстоносцитѣ (1096). Кръстоносцитѣ били маси християни, които, ображени и съ кръстоѣ по ракавитѣ, отивали въ Палестина да отѣрайтѣ Божий Гробъ отъ рѣцитѣ на Турцитѣ. Тѣи кръстоносци, между които пѣкои били отѣчани люди, правили всѣкакви пакости и извиквали противъ себе българското население, което съ всѣкакви срѣдства гонило Латинцитѣ, както се наричали тогава, а и до сега се наричатъ въ пѣснитѣ, кръстоноснитѣ люде. Съ една рѣчь, може се рѣ, че вѣрмето на грѣцкото владичество въ България е било пѣлно съ размирята и неудоволствия. Народътъ никога не обикналъ това иго; то било тѣврдѣ тежко за него. Почвата за освобождение била приготвена. Народътъ можелъ да въстане и тозъ пътъ съ пѣлна готовностъ да се бори до край. Стигало да има кой да го поведе.

XIII.

Освобождение отъ византийското иго. — Второто българско царство.

1. Състояние на Византийската империя — Асвъ и Петръ 2. Общо въстание и босне за освобождение. — 3. Ожървта на Йоана Асвъ I. — 4. Калоянъ или Йоанна (1196—1207). — 5. Причинитъ на панската дружба на Калоян. — 6. Война на Калоянъ съ Латинцитъ.

1. Състояние на Византийската империя. — Византийската империя, при всички си въкашенъ блъсъкъ, била токозь разстроена отватрѣ, че лесно било да се нападне и надвие. По не едно въстание въ България имало възможностъ за сполука, токозь повече, че въ Византия въ туй врѣме финанситъ били твърдѣ съсипани, едно, поради войната съ Норманитѣ и, друго, поради свадбата на императора Исаака. Въ край-дунавскитѣ области тършували хищнитѣ Кумани. Гръцкитѣ острови и брѣговетѣ на Егейско море се опустошавали отъ норманскитѣ и сарацински морски разбойници. Въ то ва също врѣме въ Мала-Азия се распространила силата на Селджукискитѣ турци, които се укрѣпили въ Анкона и въ Никоидия, вече Византийцитѣ не били кадри да си бранятъ отечеството; въ тѣхнитѣ войски имало: Нормани, Българи, Русси, Грузини, Черкеси, Арменци, Араби, Кумани и други. Въ Цараградъ никой не обръщаль внимание на това лошо положение на работитѣ; всички се занимавали съ чудеса, съ тържества, съ богословски и философски прѣприи отъ колкото съ сериозни работи. Божиенитѣ още повече докарали отслабването на гръцката държава, като взели западни феодализамъ, т. е. взели да раздаватъ земята само на нѣколко боляри, а народътъ оставили подъ болярскъ власть. Распадането на общинското, свободно владѣние на земята било едно зло за държавата

Българитѣ това и очаквали. Като видѣли, че отъ другито нѣма да получатъ помощъ, тѣ се рѣшили да опитатъ изново съми щастиего си. Въстанието се подмачило въ българскитѣ мѣста и крѣпости. На чело на недоволнитѣ този-пакъ застанали двамата братя Асвъ (Българинъ) и Петръ (Тодоръ). Тѣзи двама братя били отъ царски корень и владѣли крѣпоститѣ Търново и Триневица, на р. Янтра. Асвъ, по-младий, билъ прѣдприимчивъ юнакъ и безстрашавъ; по-голямий му братъ Петръ билъ умень, доловидень дипломатъ-

макаръ и да не билъ толкова юнакъ. Двамата брата като гръцки вассали,*) били длъжни да се явяватъ всяка година при гръцкии дворъ съ 600—700 коня и да бждатъ на разположенieto му.

За да иматъ предложение за въстание, Асѣнъ и Петръ отишли въ Киссели (сега Исала) при императора (1186), поискали да се приематъ като воеводи и да имъ се даде нѣкакво голямо имѣние (държавица) въ България. Богато получили отказъ, двамата брата се рѣшили да пристъпятъ къмъ енергическа работа и да застанатъ на чело на недоволеното и готово да се бие за свободата си население.

2. Общо въстание и боеветъ за освобождение. —

Като се вържали въ Търново, двамата брата Асѣнъ и Петръ свикали сборъ отъ боляри, народъ и духовенство за да осветятъ черковата Св. Димитръ, която тѣ направили отдолу подъ Трапезица. Тукъ на освещението, Архиепископъ Василий говорилъ открито, че стига вече толкова робия, «че, по Божи воля, Българитѣ трѣбва да се отърватъ отъ многогодишното иго и да си повърнатъ назадъ свободата.» Вървѣдъ много радостни викове Архиепископътъ коронясалъ по-младия брата Асѣна съ златна корона, като царъ на Българитѣ и на Гърцитѣ, облѣкналъ го въ багряница и обулъ въ червени обуца, които били бѣлзи на царско достоинство. Архиепископътъ Василий останалъ въ Търново като патриархъ на второто свободно прогласено господарство. Разказватъ, че за да се достигне пълнота на движението просаца, приправени на луди, ходили отъ мѣсто на мѣсто и побуждали всички на въстание. Тѣ говорили така: «дойде време да стрешимъ хомоти на Византийцитѣ; Св. Димитръ ги е оставилъ и е дошълъ при насъ да ни помага въ борбата за освободяването. Не трѣбва да губимъ време, ами да се вдигнемъ по-скоро, да ударимъ върху Византийцитѣ и да ги встренамъ до края.» По този начинъ въстанието намѣрило отзвѣтъ въ срѣдата на населението.

Захванато така неожиданно въ Търново, въстанието прѣминало въ Прѣсавъ. Отъ тамъ въстаницитѣ ударили къмъ Тракия. Гръцкии императоръ Исакъ тръгналъ на срѣща имъ и, водиръ нѣколко битии, той сполучилъ да разбие Българитѣ въ Балканскитѣ проходи. Прѣводителитѣ на въстанието прѣминали въ Влашко и Исакъ, гръцкии царъ, помислилъ, че вече всичко е свършено. Между това, прѣвъ зямата Асѣнъ се похваталъ подкрѣпенъ отъ

*) Вассали (данищи) се наричали тѣхъ подчинени на нѣкой кралъ, голѣмци, които държели отъ него нѣкакви земи и били длъжни да му плащатъ разни бери.

Куманитѣ (народъ отъ турско происхождение, който сега не съществува), които дошли отъ Влашко, гдѣто прѣдварително били направили за това прѣговори съ двамата братя. Подиръ нѣколко битки съ гърците воеводи Асѣнъ разбилъ императорската войска и ги прогонилъ къмъ Одринъ и Цариградъ. До дѣто нашитѣ Българи, съ помощта на Куманитѣ и Власитѣ, се бияли за освобождението си отъ Пловдивъ до Черно море, сръбскій князь Неманъ помагалъ за същото освобождение, като разрушавалъ западнитѣ крепости на Византийцитѣ.

Византийскій царь Исакъ не можалъ така лесно да си отземе, не можалъ да прѣиматѣ хубавитѣ български страни и [на 1189 година] той извелъ пакъ съ тежка войска прогналъ Българитѣ. Но пакъ си той сръщилъ силни укрепления, направени къ градоветѣ. Въ гориститѣ мѣста се намѣрали много войници, които пуцали върху гръцката войска отъ високото градъ стрѣли и свалили върху я дървета и камънаци. Отъ всичко се вждаало, че на народа е вече достигнало страшното византийско яго и че той, какъ-какъ, искалъ да снеже тоя ярежъ отъ плещитѣ си. Въ клисурата [Дервентскія Бозъ] при Стара-Загора станала страшна битка и гръцката войска била изтрѣбена до кракъ; Исакъ едвамъ се спасилъ съ бѣгство (1190).

Подиръ тѣзи побѣди Българитѣ оздравили своята работа, тѣ били вече освобождени и всѣка година прѣизимали по нѣкое мѣсто, така що лека-по-лека тѣ дошли до Варна, София и Одринъ.

Сега въ Българското царство пакъ биль введенъ реда на раздробеното управление. Княжеската власть била ограничена отъ властта и намѣсата на болѣритѣ, отъ които един били на княжеска служба, други имали отдѣлни земи. Но когато Асѣнъ занарувалъ и се намчалъ да усиди и династиата си, и властта си като господарь, естествено е било да поограничи тѣзи болѣри, както е било и твърдѣ понатно, гдѣто тѣ почекали да му се сърдятъ за тѣзи ограничения и за гдѣто той искалъ да намали влиянието имъ. По тоя начинъ се явила на срѣдата една доста силна партия недоволна отъ Асѣнъ, която била готова да възстане противъ него и да сваля династиата му.

3 Смъртта на Ивана Асѣня I. — Византийскій дворъ, който биль твърдѣ отслабилъ и занимагъ съ придворни сплетни и неспособни царье, търсилъ всѣкакви срѣдства за да причини събиваньето на Българи. Разказватъ че болѣринтъ Иванко биль подученъ отъ Гърцитѣ да убие Асѣня. Вѣрно ли е това, не може

да се каже положително, но сигурно се знае, че отъ Асѣня взели да станатъ недоволни болѣритѣ, за гдѣто ограничили властта имъ. Единъ отъ недоволниците билъ и Иванко, който застапвалъ на чело на болѣритѣ. Освѣнъ това Иванко е билъ въ спорахъ и сѣ съ севастократора Исаака, робъ на Българитѣ. Иванко подскоро салъ недоволнитѣ болѣри още съ сбѣщания, че ще имъ се расширятъ правата, ще иматъ неприкосновенность и пр. Единъ пощъ Асѣня повикалъ при себе си Ивана; Иванко помислялъ, че царьтъ е узналъ за кроета му и, прѣди да иде, сдужалъ се съ приятелитѣ си да стори така: Ако царьтъ се отнесе добръ съ него, да му иска прошка, ако ли не — да го пребоду съ ножа си, що носилъ подъ горната си дреха. Когато възлѣлъ Иванко, адосаний князь отъ жѣрката Асѣня поискалъ сабита си, но догдѣ той се напани да и вземе, Иванко вече проболъ царя съ своя мечъ. Така уирилъ въ Търново, въ двореца си, Иванъ Асѣня I (1105) възстановителтъ на игорото българско царство, отъ какъ царувалъ славно само деветъ години.

Братъ му Петръ, който наследилъ Асѣня, царувалъ кжео врѣме, ималъ побѣдоносни войни съ Гърцитѣ. Но и него убилъ единъ отъ привърженицитѣ на Ивана. Петровъ прѣемникъ билъ по малкии братъ на Асѣня: Калоянъ.

4. Калоянъ или Иваница (1196—1208). — Тоиз български царь по характера и способноститѣ си глѣрдѣ много приличалъ на брата си Асѣня, билъ непримиримъ врагъ на Гърцитѣ, оитенъ воевода и добръ държавель мжжъ. Той поставялъ политическитѣ си цѣли по-горѣ отъ въронсловѣднитѣ интереси, не гоиналъ Богомилитѣ и се сирятелилъ даже съ Папата.

Калоянъ продължилъ войната, подкчена отъ братъ му противъ Византия за окончателното освобождение на българската земя и за очистианьето ѝ отъ грѣшки прииѣнци. Тогана Гърцитѣ видѣли, че нѣма да го искаратъ на глава. Подиръ една битка при Варна, гдѣто българскии царь съ пристаниъ прѣвзелъ тоиз градъ, тѣ били принудени да направятъ съ Калояна миръ, като привознали свободна България. Така се довършила шестнадесетгодишната война на Българитѣ за освободяваньето имъ отъ Гърцитѣ. Споредъ мирний договоръ вслчинитѣ области, които Калоянъ прѣвзелъ, останали негови. Царството му се простирало отъ Българь до долина Марица и до Агатополю на Черно море, отъ устието на Дунава до Стримава и до горний Вардаръ.

5. Причинитѣ за папската дружба. — Ако Калоянъ

не рачилъ да продължава войната и направилъ миръ, то е било защото гледалъ, че за държавата му това е необходимо. Въ това крѣпе Юго-источна Европа била въ размерно състояние. Кръстоносцитѣ съ прѣминаването си нѣколко пати прѣлъ България ограбили и опустошили я страшно; византийската държава се застрашавала да падне въ рѣцѣтъ на Латинцитѣ, или иначе наричани Франкитѣ, т. е. кръстоносцитѣ. Това състояние на работитѣ до нѣждѣ се отъзвало лошо и на България, гдѣто и партитѣ също така се не уталожвали. Куманитѣ вече не рачили да поюватъ съ Калояна, а венгерскитѣ владѣтели се опитвали да го нападнатъ отъ къмъ Сѣверъ. За всичко това българскитѣ царь билъ наклоненъ да потърси дружбата на римския Папа. Калоянъ мислѣлъ, че ще каже много нѣщо, ако се припознае царската му корона отъ папата. Между това, тогава билъ римски папа Иннокентій III, познатъ по своитѣ особени грижи да привлѣче славянскитѣ православни народи въ уния съ Римъ. Той анализъ жалното положение на бълг. царь и за това самъ се обърихъ съ прѣдложение къмъ Калояна да се сблужи съ него. Той му проводилъ краалска корона, и на търновския архиепископъ — аваннето принасъ. Но скъпяски Калоянъ се коронисалъ като императоръ, а търновскитѣ архиепископъ се нарекълъ патриархъ. Волкото за вѣроисповѣдното сблужаване, то не станало, и нашитѣ прѣдци си останали също така православни, както и напрѣдъ, ако вѣрженно и да е имало едно подчинение на римската черква.

6. Войни съ Кръстоносцитѣ или Латинцитѣ. — Най-важнитѣ военни дѣйствиа Калоянови били съ Кръстоносцитѣ или Латинцитѣ. Походитѣ на Кръстоносцитѣ испърво били подначени съ света пѣлъ; освобожденето на Йерусалимъ отъ Турнитѣ. На чело на тѣзи походи били благочестиви краале и лични люде, ринари и воеводи [Петръ Амьенскитѣ, херцогъ Готфридъ Бульонскитѣ, графъ Робертъ Фландрскитѣ, Балдуиновцитѣ и пр. и пр.]. Аза тѣзи сѣшни походи дали възможность да трѣгнатъ съ благочестивитѣ люде и много нехранимайковци, голаци и босаци, които отивайки къмъ Божиа Гробъ, по пѣта въ България, правили всевъзможни пакости. Българскитѣ народъ не е забравилъ и до сега изсиданията на Латинцитѣ. Прѣданието и пѣснитѣ сѣ овѣковѣчили пѣнето и дѣлата имъ. Но и българската история ни расирава за доста сблжвания и боеве съ Латинцитѣ. Когато тѣ се засладили отъ хубоститѣ на Византийската империя, ударили ово на нея и, въ вѣрмето на Калояна, Латинскитѣ завоеватели били прѣвзели Цариградъ и комахай

цѣлата стара византийска империя. Българският царъ най-напрѣдъ пожелаалъ да живѣе въ миръ съ тѣхъ и още първата година (1204) той пратилъ свои хора при Балдуина Фландърски съ предложение за приятелски съюзъ. Балдуинъ се показвалъ несокѣренъ и рекълъ, че не може да приеме предложението на Калоянъ, тъй като българският царъ трѣбвало да се отнася къмъ него като съ свой господарь, т. е. трѣбвало да му дойде самъ на крака, защото той е присвоилъ и владѣе земя, принадлежаща на Гърцитѣ, а сега на Латинцитѣ. Това поведение на Латинянина страшно разсърдило българския царъ и той не се забавилъ да направи голѣма пакостъ Балдуину.

Византийцитѣ били се позамогнали да възстанатъ противъ Латинцитѣ, та повикали и Калоянъ на помощъ. Българският царъ дошелъ и нападенията се подкачили още въ това врѣме, кога Латинцитѣ били занематъ въ Мала-Азия. Най-напрѣдъ самитѣ граждани въ Димотикоу разбили Латинцитѣ, които уплашени, оставили Одринъ. Не се забавилъ да дойде скоро и самъ Балдуинъ къмъ Одринъ, надъ който нече се разивали български знамена. Пропалазала рѣшителна битка (1206). Отъ една страна билъ самъ Калоянъ, който съ присѣтствието си насърчавалъ най-добри своитѣ храбри войници. Българитѣ обикнали Латинцитѣ, като ронкъ пчели; отъ всички страни хвърляли стрѣли и копия. Латинскитѣ рицари, облѣчени по обичая, въ тежки желязни брони, едвамъ могли да вържатъ и подала на пластове. Балдуинъ распадено се впускивалъ да помогне на своитѣ, юначо се бранилъ съ сѣкирата си, но наведмъжъ се загубилъ въ бой. 300 рицари и безброй латински войници загиннали въ този бой. Болкото Латинци останжали живи, ударили на бѣгъ надъ морето и Калоянъ ги гонилъ до Родосто. Балдуинъ билъ заробенъ живъ, заведенъ въ Търново и хвърленъ въ тъмница. Но когато по-послѣ Гърцитѣ се отделили отъ Калоянъ и се сприятелили съ Латинцитѣ, той не можалъ да се стърпи и заповѣдалъ да наведатъ въ тъмницата Балдуина, да му отсѣматъ рацѣтѣ и нозѣтѣ и да го блѣснатъ въ една яма, гдѣто умрѣлъ на третия денъ съ голѣма мъка. Разказва се, че Калоянъ направилъ отъ Балдуиновата глава таква сѣща чаша за пиение здравина въ голѣми дѣнѣ, както и Крумъ съ Никифоровата.

Подиръ това Калоянъ прѣвзелъ много латински мѣста и градове и се приготвилъ да удари на Цариградъ, но най-напрѣдъ наумилъ да прѣвземе солунската латинска областъ. За това той се дигналъ срѣщу Солунъ съ голѣма войска; но една нощъ той

умрялъ внезапно на дългото си въцѣлнато си сила и въ най-големитѣ надежди за укрѣвяване и разширяване на България. Той билъ убитъ отъ куманина Манастраса, подученъ отъ жена му, която се бѣше влюбила въ Бориса или Бориза.

Така се свършило царуването на Калояна, който билъ она сень врагъ на Византийцитѣ и за което тѣ го нарекли Скило-Поанъ (Иванъ-кучего), но който дѣйствително билъ единъ отъ най-великитѣ български царе. Всѣчкото пространство на Тракия до Димотика той присъединилъ на второто българско царство. Той завладѣлъ и Македония до Веря; само на Сѣверо-западъ той изгубилъ жезла частъ отъ владѣнията си въ несполучената битва съ Маджарскій кралъ; намѣсто до Бѣлаградъ и Саву, българскитѣ прѣдѣли въ негово врѣме се простирали само до Морава.

Послѣ се поченало едно злочесто отпаданье и разслабване на българското господарство. Прѣстола тѣ гребялъ Боризъ, единъ отъ участничитѣ въ прѣстолнашнето подъ Солунъ, което се узнава още отъ това, че Боризъ побързалъ да се ожени за Калояновина. Младий синъ на църки Асѣнъ съ брата си Александра побѣгнали въ Русия. Въ четиренадесетгодишното (отъ 1207—1221 г.) правление на недостойния Бориза III, България изгубила по-големата частъ отъ владѣнията си въ Македония по причина на вътрѣшнитѣ размирици. Боризъ се прочулъ най-ного по своятѣ строги гонения противъ Богомилитѣ. Той се оженилъ за Мариа, дъщерята на Хенриха, императоръ латински въ Цариградъ, съ цѣлъ да се укрѣпи на българския прѣстолъ. Но скоро Хенрихъ умрялъ (1216) и единчката подпорна Боризова наченнала. Законний наследникъ на прѣстола Иванъ Асѣнъ II се въркалъ отъ Русия съ една дружина войска, разбилъ Бориза и го накаралъ да се затвори въ Търново. Създъ една дълговрѣмешна обсада, Боризъ се опиталъ да побѣгне, но гонителитѣ му го стигнали, взели въ плѣнъ и осѣлили (1218).

XIV.

Могъщество и разцвѣтяване на второто българско царство.

1. Характеристика на Асѣнъ II. — 2. Бой съ Киръ Тодора и прѣвземането на Тракия и Македония. — 3. Съюзъ съ Византийцитѣ противъ Латинцитѣ. — 4. Последни Асѣновци: Калиманъ, Константинъ Асѣнъ, Шайло Бърданята и Шинъ Асѣнъ III.

Характеристика на Асѣнъ II. — Асѣнъ II, синъ на стария Асѣнъ I, е най-великиятъ отъ Асѣновцитѣ. Той билъ великодушентъ, просвѣтенъ и честитъ царь. Въ советето си дѣйствиелъ и въ живота си той приличалъ на Симеона Великий. Гърпливостта и обичливостта му го правили да има сажнатитѣ на всички партии и секти. Ако и да наследилъ царството въ твърдѣ разсипано и раскъсано състояние, той умѣлъ да го уреди и разшири до такъвъ размѣръ, какъвто то нѣмаало нѣколко лѣка и какавто то отпослѣ и не е достигало. Този български царь много заѣмгалъ за вътрѣшнитѣ добри наредби на своята държава. Осѣнъ това, той обичалъ да защитава книжнината, да прави манастири, украсявалъ ги съ злато и съ безцѣнни камъни, давалъ на Св. Божи храмове многобройни подарки и изобщо билъ много щедъръ. Единдесетъ години и повече Асѣнъ II не рачилъ да залови плъзана и съ никого война, а само гледалъ да уреди, колкото се може по добръ, вътрѣшно своята държава.

2. **Бой съ епирския господарь и прѣвземането на Тракия и Македония.** — Въ това врѣме въ околността на Шинъ (Ниаръ) се появило едно ново царство: Епирското, което скоро наследилъ Тодоръ (Киръ Тодоръ, 1214). Този силентъ епирски царь съ разни хитрости сполучилъ да се разширочи господарството до Охрида и до Солунъ и даже отнелъ Одринъ съ лукавство. Асѣнъ II се сприятелилъ и дору сродилъ съ него, като далъ дъщеря си Мария за жена на брата му Михавла. Послѣ това Асѣнъ и Киръ Тодоръ се съговорили да нападнатъ заедно на латинското царство и да го растуриятъ. Но Тодоръ не успѣлъ на думата си, ами съ голѣма войска отъ Латинци и Гърци (наемници) навѣднхлъ на България. Страшно се ядосалъ Асѣнъ за тази нивна постанка на вѣроломния владѣтелъ, та вдигналъ силна войска противъ него. При Клокотница (сега село Сежизне, Хасковска околина) се срѣщнали войскитѣ на неотдавнашнитѣ приятели. Това било на 1230 год.

Богато се подкачила битката, Асѣнъ поръчалъ на войницитѣ си да накачжтъ на конята си написаный миренъ договоръ съ Киръ-Тодора и да го носжтъ напредъ. Българскій царъ ималъ малко войска, но войницатѣ му се биели юнашки, като лъвове, и правдата тържествувала. Тодоръ билъ побѣденъ и хванжтъ робъ заедно съ своята жена, синоветѣ и дъщерятѣ си и много отъ голѣмцитѣ му. Само братъ му Михаилъ успѣлъ да побѣгне въ Сзаунъ. Добросърдечний Асѣнъ не задържалъ всички плѣнници, а само воеводитѣ; другитѣ той пустилъ. И когато си разотисли, тѣ не можали да се нахваляжтъ на добринитѣ на българскния царъ, въспѣвали го въ пѣснитѣ си и канѣли своитѣ сънародници да го припознажтъ за господари. Подиръ това вече Асѣню било лесно да иде въ Тодоровата държава, което направилъ, като я прѣвзелъ безъ голѣми мъчности. Така, той завладѣлъ всичката Македония, Албания до Драчь (Дурацо). Асѣнъ не притѣснявалъ новопрѣзегнатѣ мѣста, не имъ налагалъ нови данъци, като знаелъ, че това е най-тежко за единъ народъ. И така, отъ врѣмето на Самуила сега пакъ туркашитѣ Българи се следили подъ единъ българскнн скинтьръ. Царството на Асѣня допирало до тритѣ морета: Адриатическо (Синѣ), Вѣло и Черно.

Богато се завържалъ въ Търново, Асѣнъ II построилъ съборна черква въ името на Св. Четиредесетъ, която е оцѣляла, макаръ развадена, и до сега, отъ какъ е била прѣвърщана въ турско врѣме въ джамия. Както се види изъ единъ надписъ на камѣкъ въ тази черква, Асѣнъ я построилъ въ 12-та год. отъ свето царуване, «когато отишелъ противъ царъ Тодора Кожина и противъ Румжия (Тракия) и прѣвзелъ всички земи отъ Одринъ до Драчь, гръцката, албанската и сърбската страна. Фрѣлцитѣ (Франкитѣ или Латинцитѣ) одържали като свой само Цариградъ», казва надписътъ, и прилага: «но и тѣ се покорихъ подъ рѣката изъ моего царство».

3. Съюзъ съ Византийцитѣ противъ Латинцитѣ. Асѣнъ направилъ съюзъ съ Ватанеса, гръцкнн императоръ, за да изгонжтъ латинцитѣ изъ Цариградъ, гдѣто били основали латинска империя. Ватанесъ живѣлъ въ Никея (Азия), гдѣто била сѣдалището на останалата малка гръцка империя. Но, прѣди да ослществи своя планъ къмъ Латинцитѣ, Асѣнъ ималъ да поучи и накаже малко Маджаритѣ, които били успѣли да завземжтъ Мала-Влахия до Алута и князътъ имъ бѣше си дѣлъ туглата: краля на Българитѣ и на Буманитѣ. И щомъ си свършилъ закачната съ Маджаритѣ, Асѣнъ, съ помощта на Ватанеса, обърналъ силитѣ си

към Латинците. Войната подкачили най-напредъ самъ Ватацесъ на 1235 г., като отпелъ отъ противниците си гр. Калиполъ (Чанакъ-кале). Двата царя, гръцкии и българскии, изедно съ женитѣ си, се срѣщали въ прѣзвѣтия градъ и отъ тамъ прѣминали на азиатскии брѣгъ въ Ламискъ. Тамъ тѣ се договорили и съгласили, какъ ще работятъ изедно, и годили Тодора, синъ Ватацесовъ, за Елена, десетгодишна Асѣнева дъщеря. Тогава именю била припозната тържественно и независимостта на българската патриаршия и отъ Византийска патриархъ съ съгласието и на другитѣ патриарси: керусалимскии, антиохийскии и александрийскии.

Подиръ това двамата съюзници се опитали противъ Латинцитѣ отъ различни страни и скоро обиколили Цариградъ; но Латинцитѣ се борили съ отчаяние и нападателитѣ не могли да навършватъ така скоро намѣренето си. Папата се мъчилъ няколко пати да склони Асѣня за да развали съюза му съ Ватацеса; но Асѣнь прѣдпочелъ да го исклучи напата отъ черквата, отъ колкото да направи такава нязостъ и намѣна. Само по-послѣ, когато българскии царъ се скаралъ съ Ватацеса, който се уплашилъ отъ българското усиление, само тогава Асѣнь II налялъ въ споразумѣние съ римскии дворъ, но безъ сѣтливни. По-послѣ Асѣнь ималъ сполучлива война съ Маджаритѣ (1238), а къмъ края на царуваннето си се оженилъ за дъщерята на заробеннии Киръ-Тодора.

Асѣнь II умрѣлъ на 1241 (юний). Следъ него се подначо ново упадване на бълг. господарство. Кужанитѣ, вѣрни българскии съюзници, се распрьскали. Въ царскии дворъ били введени раскошн сплетни и безредие, залажѣли за разни чинове и пр.

4. Послѣднитѣ Асѣневци. Прѣмиснитѣ на Асѣня II били деветгодишнии му синъ Калиманъ I, малкии му братъ Михалъ или Мидо, намѣсто когото управявала майка му Приня; Калиманъ II, братокчедъ на Михала, който направилъ съюзаетие противъ царя и го убилъ (1257). Но и него убилъ скоро болѣритѣ, неговии другари и съюзаетници. Въ прѣмето на тая слаби и недостойни царя Византийцитѣ завладѣли и отижели отъ България: Досиятъ, Цѣвина, Овче-поле, Албания, Македония и частъ отъ Тракия. Съ Калимана се скършилъ царскии родъ на Асѣвнитѣ. Ако подиръ него и да срѣщали именовта на Асѣня, тѣ са били пригурани отъ самитѣ царя за да си дадатъ повече значение.

Константинъ Нѣманичъ първи се нарекълъ самозванна Константинъ Асѣнь. Той ималъ война най-напредъ съ Маджаритѣ и послѣ съ Гърцитѣ ту съ сполука, ту съ загуба. Той загубилъ

повечето отъ българскитѣ владѣния въ Тракия и все не можалъ да прѣкрати ватрѣшнитѣ възбунѣ въ България.

Животътъ на Константина се прѣкъсналъ отъ единъ смѣлъ хайдукъ Ивайло, който носилъ прѣкора Бърдокува (Дехана) и който искалъ да стане князь, повеже тъй му поръчали, казалъ той, ангелатѣ. Той съчелъ за на своя страна народа поради двѣ причини: първо, защото се облачалъ и живѣлъ твърдѣ просто, както простоядното и, второ, защото разбилъ веднажъ Татаритѣ, които се опитвали да нападнатъ България. Народътъ поради това прогласилъ Ивайло за царь.

Българването на Ивайло не малко стреснало Византия. Заради това, тамъ намислили да намѣрятъ новъ царь за България, който да бѣде приятель на Гърцитѣ. Такавъ се лилъ твърдѣ скоро. Той билъ никой-си Иванъ отъ далечна рода съ Асѣна, който се оженилъ за Палеологовата дъщеря Ирина и станалъ български царь, на име Иванъ Асѣн III.

Въ това врѣме Царица Мария се държела още въ Търново. Тази Мария била страшна интриганка. За да се отърве отъвтрѣ отъ заплашанията на своитѣ боляри, а отъ нѣкъ отъ нападенията на Ивайло и на византийската войска, която вѣдѣла съ Ивана Асѣн III, тя намислила твърдѣ хитъръ и коваренъ планъ. Мария пустила въ Търново войската на царь-хайдукъ Бърдокувата (Дехана), вѣнчала се съ него и се успокоила (1278). Но грубий юнакъ скоро намразилъ изнѣжната и хитра царица. Той никакъ не можалъ да живѣе съ нея. Въ това врѣме отъ нѣкъ дошли два неприятеля: Татари и Византийци. Бойтъ се захваналъ, кръвъ се дѣло изобилно и всѣкога Българитѣ отбѣвали юнакия неприятелскитѣ нападения. Съ ужасъ отивали грѣцкитѣ войници напрѣдъ въ бой, защото Бърдокувата не зналъ милостъ и, така, войната се продължавало непрѣкъснато. Но въ началото на 1279 се разирѣсналъ слухъ, че Ивайло Бърдокувата умрѣлъ. Народътъ вѣстаналъ противъ коварната царица Мария и пустилъ Ивана Асѣн III въ Търново съ византийската му войска.

Иванъ Асѣн III е билъ съ слабъ и зависимъ характеръ, играчка въ рѣцѣтъ на Гърцитѣ и затова неговото царуване не траяло дълго врѣме. Ивайло Бърдокувата дошелъ срѣщу му и, макаръ грѣцкитѣ императоръ да испроводилъ силна войска на зета си, юначий Бърдокува сполучилъ да го побѣди. Разбиванieto на Ивана III дало поводъ на умния търновски боляринъ Георги Тортерь да отвлѣче войската и народа отъ цари и да скочи на своя страна.

Иванъ се надѣлъ въ тѣсно и рѣшилъ да бѣга въ Цариградъ, гдѣто дѣдо му го срѣщилъ твърдѣ разсърденъ заради неговата слабостъ. Тогавъ той отишълъ при Татаритѣ, които по него време онуствошавали Русия, аз да иска помощъ отъ Хана имъ Ногай. Тамъ той срѣщилъ своя врагъ Бърдоквата. И двамата съиерници за българскии царски прѣстола търсали помощъ у татарскии ханъ противъ Тертера. Ногай срѣщилъ твърдѣ любезно двамата български претенденти съиерници и ги повелъ се себе си. Веднѣжъ на едно угощение той заповѣдалъ да отрѣжатъ главата на Иванъ. Иванъ Асѣвъ III обаче намѣрилъ време да побѣгне. Така свършилъ живота си забѣлѣжителний хайдунъ-царъ и селянинъ Иванъ Бърдоквата.

XV.

Куманскитѣ Тертеровци и Видинскитѣ Шишмановци.

1. Георгиев Тертеръ I. Шишманъ и татарско име. — 2. Свѣтославъ Тертеръ. — 3. Михайлъ Шишмановъ Видинскій. — Бой съ Сърбитѣ. — 4. Последни български царе: Иванъ Александръ и неговитѣ синови.

1. **Георгий Тертеръ I, Шишманъ и татарско владичество.** — Георгиев Тертеръ основалъ нова царска династія. Той билъ главатаръ на болѣвската партия — противна на селско-народната (Ивайловата) и билъ отъ кумански родъ. Коронисалъ се той за царъ въ срѣдъ голѣми радости на народа (1282 г.).

Тертеръ I взелъ да царува свободно най-вече подиръ смъртъта на Ивайла Бърдоквата. Той не билъ приятель на Византийцитѣ. И въ врѣмето на тойни царъ обаче България не могла да се умири и уреди. Българското господарство имало постоянни и чести закъчки ту съ Гърци, ту съ Татари, които не оставяли въ покой Българитѣ. Отъ друга страна и честото мѣняване на династиятѣ и на царетѣ, жението на царетѣ ту за Гърцини, ту за Куманки, ту за Маджарки е било съвършено вредително за интересатѣ на България. Слабостта и вътрѣшнитѣ раздори причинявали постоянното распадане и раскъсване на царството. И навстина въ това врѣмѣ ний срѣщамъ, че въ западна България се появилъ и управлявалъ самостоятелно Шишманъ, роднина на Тертеровци, родоначалникъ на последната българска династія, Шишмановската.

Шишманъ се прочулъ, най-напрѣдъ по своята упорита война съ Сърбитѣ. Той направилъ съюзъ съ Татаритѣ и наедно съ тѣхъ отишелъ до срѣдата на Сърбию, но скоро направилъ хиренъ договоръ и се оженилъ за дъщерята на сърбския жупанъ Драгошъ. По това съюзничество съ Татаритѣ никакъ не е било полезно за България. Дивитѣ имъ орди влезли да се закъсватъ на Тертера и той забѣгналъ къмъ Одринъ. Тогавъ на мѣстото му Татаритѣ настанили своя даникъ (васалъ) болѣрина Смиленъ, (около 1292), който ималъ своитѣ нѣани между Татаръ-Наварджикъ и Ихтиманъ. Така България подпаднала за малко врѣмѣ подъ владичеството на дивитѣ татарски орди. Сжщата участь тѣ заготовили на Сърбию, но скоро Свѣтославъ, синъ Тертеровъ, дошелъ съ силна войска и, съ разни богати подарки, сполучилъ да хване

живъ Чока, татарски ханъ и Смилена, неговъ данникъ. Той си отхъстилъ тѣмъ заради баща си, освободилъ България отъ татарското иго (1296 г.) и се прогласилъ за царь.

2. Святославъ Тертеровъ (1296 — 1322) се показвалъ истински освободителъ на отечеството отъ татарското владичество, което не траяло много, но било доста гибелно за българската народностъ. Святославъ наумилъ да поукрѣпи вѣтрѣшно царството си, но на това негово намѣрение се изпрѣчили много сиѣнки. Първата е била вѣтрѣшниятъ раздоръ, втората — грѣцкиятъ интриги. Византия пратила още единъ царь за България, и той билъ Михаилъ, синъ на самозванния Константинъ Асѣна и на Марія. Михаилъ ударилъ къмъ България съ грѣцка войска, но нищо не можалъ да направи. Святославъ Тертеровъ е царувалъ 28 години. Втората половина на царуването му била мирна. Забѣлажително е това, че този български царь е ималъ дружески сношения съ Генуезцитѣ, които въ негово време владѣли Кражъ и Черно море; съ Сърбия добритѣ му сношения скѣко били подновени, а съ Византия Святославъ се сблизилъ като се оженилъ за Годѣра, внучка на Андроника II (1320). Той умрѣлъ на 1322, като оставилъ за свой наследникъ сина си Георгий Тертера II, който царувалъ само една година. Съ Георгия се свършилъ и царски родъ на Тертеровцитѣ (1323).

3. Михаилъ Шишманъ Видинский (1323 — 1330). Подиръ прѣсичанieto на Тертеровии родъ, за нѣколко време въ България било междуцарствие и безначалие. Боларигѣ, уморени отъ това безначалие избрали за царь Михаила, деспота Видинский или Видинский, който билъ синъ на Шишмана. Съ него се почива третията и послѣдния династия на гърц. царство — видинскитѣ шишмановци.

Когато се възцарилъ Михаилъ, първата му работа била да погърне на България оуби загорски градове, които Гърцитѣ присвоили въ време на междуцарствието. Михаилъ ималъ още разни други войни противъ независими князове (каквото Войсила), противъ Сърбитѣ и др. Особено съзнателна била войната на 1330 год. между Сърбия и България, и за която война поводъ подалъ Михаилъ, като се отнесълъ много лошо съ жена си Аида, която той испудилъ, за да се ожени за Святославовата вдовица, дъщеря на Андроника Малдий. Въ това време Михаилъ направилъ миренъ съюзъ съ грѣцкия императоръ. На нѣколко мѣста се сбивали неприятелскитѣ страни, но рѣшающее значение е имало сражението при Камениецъ, до Кюстендилъ. Най-напрѣдъ, кога се срѣцнали двѣтъ войски лице

съ лице, омитани били прѣговори за миръ. Но догдѣ българскитѣ войници, распрѣснати, очаквали този миръ, Сърбитѣ напзидкали лагеря имъ съ рѣшителность. Произлъзла страшна битка на 28 юлий 1330 год. Въ сраженнето взелъ участие и самъ Стефанъ Урошъ, сърбскій кралъ, който възседналъ на конь обикалалъ стана и насърчавалъ войницитѣ си, които имали блѣсково въоружение и конашни видѣ. Царь Михаилъ се жълчилъ да насърчи своитѣ; но вече било късно. Първитѣ энергически нападения и усмани на Сърбитѣ свършили своята работа. Двѣтѣ войски се били храбро: вълнитѣ на Струма се обагрили, на чело на единъ отрядъ се борилъ самъ Душанъ, 18 годишенъ синъ Урошовъ. Най-послѣ българската войска трѣбовало да отстъпи. Царь Михаилъ се спотъкналъ отъ коня си, падналъ и билъ убитъ на мѣстото си. Трупулъ му донесли на кралъ Стефана. Загубитѣ били огромни. Българскитѣ войски били окончателно разбити. Подаръ тая си побѣда, Сърбитѣ поставили за царь на България сина на кралица Анна, Стефана Шишмана II, но той не парувалъ много врѣме.

4. Последнитѣ Шишмановци. — Иванъ Александръ (1331 — 1365), прѣемникъ на Стефана Шишмана, билъ баща на последнитѣ български царе. Той български царь не мирсалъ въ живота си и ималъ постоянни главоболки, ту вътрѣшни, ту външни. Той, наедно съ дѣда си, влашкий господарь Иванъ Бесараба, и зетя си, Душана (който подаялъ сестра му Елена), направилъ пѣколко войни съ Гърцитѣ. Работитѣ въ България при Александра отивали отъ злѣ на по-злѣ. Отъ една страна Богомилитѣ и други ереси мълчунвали населението и държавната черква била принудена да се бори съ тѣхъ; отъ друга страна самъ царьтъ направилъ съюзание на народа, като напусналъ своята жена Тодора, дъщеря на Бесараба, и се оженилъ за една хубава Еврейка, която относалъ се покрѣтила и се нарекла тѣй също Тодора. Най-послѣ, той видѣлъ вече на прага на своята държава и Турцитѣ, които въ малко врѣме минали изъ Азия и стапили на здрава нога въ Европа. Християнскитѣ царе на полуострова не могли да се споразумѣжтъ уврѣме да ударжтъ заедружно противъ Турчина. Това стигало. Отъ разногласията извлѣкли полза само Османлитѣ. Прѣди смъртъта си Иванъ Александръ взелъ та раздѣлялъ царството си помежду синоветѣ си Ивана Шишмана, Срацимира и Асѣня IV. Четвъртий му синъ Михаилъ Асѣнь укрѣплъ (въ 1355 г.) десетъ години прѣди баща си. За хатѣра на хубавата си жена Еврейка, Александръ далъ Иванъ Шишману по-големата частъ отъ царството си и него назначилъ за

наследникъ на прѣстола, макаръ, че той му синъ билъ по-младъ отъ Срацимира, синъ отъ влахинката му жена.

Иванъ Шишману III (1365 — 1393) се надяло така Источна България и Тракия съ столицата Търново. Неговото царство било известно подъ названieto Търновско и то е имало злочестината най-напрѣдъ да се нападне отъ турскитѣ орди.

Иванъ Страцимиру (Срацимиру) се надяло да има Видинъ съ долината на Тимокъ или Западна България, гдѣто той се воевалъ «благовѣрний царь на Българитѣ». Неговото царство е познато подъ името Видинско.

Асѣнъ IV добилъ Прѣслава съ околноститѣ. Той обаче се починалъ още прѣзъ живота на баща си. Споредъ едни разкази, той надиклъ въ бой противъ Турцитѣ, въ манастира Св. Архангелъ при София, гдѣто се държалъ съ боляритѣ си 12 години.

Въ това време боляринтъ Добротичъ, който се домогвалъ за царска властъ, се установилъ въ Добруджа, гдѣто отдѣлно управлявалъ, като вассалъ на Ивана Шишмана. Неговата столица била: замъка Балваняра, при носъ съ същото име на Черно-Море, а по-послѣ като се заселилъ — Варна.

И така, раскъсана на нѣколко царства и княжества, България не е могла да се опира и противи нито на Маджари, нито на Гърци, нито най-послѣ на Турци, които вече опустошавали европейскитѣ владѣния на византийската империя. На българското царство било сѣквашъ писано да падне първо подъ ударитѣ на Османцитѣ.

Турцитѣ въ Еврона и първитѣ имъ завоевания въ България.

1. Появяване на Турцитѣ и основание на господарството имъ. 2.— Първи завоевания въ България. — 3. Чирменското поражение на Сърбия. — 4. Крали Марко и Константинъ Драгочевъ.

1. Появяването на Турцитѣ и основание на господарството имъ. — Турцитѣ първоначално се появили въ Мала-Азия, като едно малко племе, съставяла си една малка чета и подъ началството на Етрогрула (1231), основали малка държавица въ Витиния. Силитѣ на Етрогрула, Османъ, разширили тѣзи държавица до Черно море. Първи път въ Еврона Турцитѣ били повикани отъ Гърцитѣ противъ Българитѣ (1347). Като дошли на полуострова Турцитѣ видѣли неговитѣ хубости и богатства и помислили да го прѣвзематъ за себе си, а не за Византия. Първи път Турцитѣ явили прѣвъ Хелеспонтъ въ Евронъ при Калиполъ при Орхана, синъ Османовъ, който се счита за основателъ на Турската държава въ Балканския полуостровъ (1353). Неговъ наслѣдникъ билъ синъ му Султанъ Мурадъ I.

Първото завоевание на Турцитѣ въ Еврона било замѣка Цампа (Джеменликъ). Отъ туку тѣ прѣвзели Калиполъ и лека-полека тръгнали къмъ Одринъ — на р. Мараца. Окодо 1360 г. Султанъ Мурадъ I изпроводиля свои прочути пълководецъ Лала-Шахинъ къмъ Одринъ и, като прѣвзелъ тоя градъ, направилъ отъ него своята столица. Така лесно станалъ първа османска столица въ Еврона този Адрианополъ, за който цѣли 800 години сж се прѣвирали Българи и Гърци. Туку Мурадъ приемалъ поздравленията отъ всички тогавъ негоднѣхъ мюсюлманско-турски свѣтъ; отъ туку той прѣдписвалъ основитѣ за миръ както на европейскитѣ държави, така и на безсидния гръцки императоръ.

2. Първи завоевания въ България. Тозъ-часъ подиръ тѣзи усѣихи, Турцитѣ подкачили да нападнатъ на България и по-посаѣ на Сърбия. Днитѣ на тѣзи двѣ можществени държави били прѣчетени. Настаналъ най-тежкий периодъ въ историтѣ на Българитѣ въ частностъ и на жититѣ Славяни влобцо. Но положителната история на тѣзи първи години е толкозь глѣна, што възстановлението на едно систематическо изложение отъ станалитѣ въ онова врѣме дѣла е твърдѣ малко.

Трѣбва да кажемъ и това, че както българската, така и сръбската държави били по това врѣме станали глѣда на междуосо-

бия и на кръвопролития фамилии раздори. Скороподигнатото Душаново господарство подиръ не много години отъ смъртта му се распаднало. Прѣмникътъ му Урошъ V нѣмалъ ни каква отъ енергията на своя прѣдшественникъ. България не била по-добръ отъ Сърбия. Макаръ, че Александъръ доволно спомогналъ да се посябере Българското царство, но то все пакъ обемало много отдѣлни, неазиатски области, въ които, на своя глава, владѣли рзми боляри.

Скоро Лала-Шахинъ прѣвзелъ Стара-Загора и Пловдивъ (1364), гдѣто той се заселилъ като първи бейлеръ-бегъ. Отъ Пловдивъ Турцитѣ рѣшили да ударятъ върху околнитѣ замъци и крѣпости въ Родопитѣ и Цѣпино или Чепанско, което лежи въ Родопитѣ и да ги прѣвзематъ. Цѣли мѣсечи се държали тѣзи мѣста. Цѣпино се прѣдало най-посаъ подиръ упорито държение и то съ условие да запази черковната си автономия и да изважда всѣка година войници всячки жители отъ 20—30 години.

Напразно последния търновски царъ Иванъ Шишманъ се явилъ да отбие нападенията на новитѣ побѣдители. Той билъ самичъкъ: братната му не щѣла да амагтъ, че е въ опасностъ и че ако загуби той, то иде и тѣмъ редътъ. Несъгласията и раздоритѣ, егоявантъ и завистята, приложени при отслабѣлостта на България, станали прѣва причина за най-дошото ѣ пропданѣе. Иванъ Шишманъ се опиталъ веднѣжъ да отбѣгне Лала-Шахина въ Тракия. Но той не можалъ да направи нищо, та се принудилъ да направи договори за миръ съ Мурада, миръ доволно унизителенъ, защото трѣбвало да му покажа на бой и да му дава всѣка година данаше (1366). Въ залогъ на вѣрностъ Шишманъ далъ Мураду за жена сестра си Мара или Тамаръ, за които и до сега се пѣе въ българскитѣ пѣсни.

Сега и маджаритѣ намѣрили врѣме да нападнатъ България. Маджарскиѣ кралъ Людовикъ Анжуйскиѣ прѣлъ лѣтото (на 1365) завоевалъ Видинъ, взелъ въ плѣнъ царя Ивана Срацимира съ жена му и го държалъ въ почетенъ затворъ четири години въ Гуминъ. Хърватско Людовикъ мислялъ да покатоличи страната и поискалъ за тѣмъ 2,000 калугери, но дошли само 8. Разказватъ, че една трета отъ населеното на Видинското царство, около 200,000 души Българи въ това врѣме прѣели изтоличеството. Иванъ Шишманъ се явилъ дѣто врѣме да изгони Маджаритѣ изъ Видинъ и за това даже той се ползувалъ и отъ съюза си съ Турцитѣ. Но той сполучилъ да ги изгони едважъ на 1369 година изедно съ влашкия пиевода Владислава, бивши съюзникъ на Венгритѣ. Царъ Сра-

пимиръ билъ повърнатъ въ Видинъ и станалъ пакъ владѣтель на Видинското царство.

Мурадъ не удържалъ мира, а продължилъ своитѣ завоевания отъ Одринъ, гдѣто билъ настанилъ своята столица, къмъ всички страни. Между годинитѣ 1365 — 1370 войската му прѣвзела всички Тракия. Щомъ видѣлъ по-посаѣ, че славинский съюзъ е невъзможенъ, царь Мурадъ I раздѣлялъ войскитѣ си на три отдѣлення и ги проводилъ на бой възъ три страни. Съ едно отдѣление той лично отишелъ и покорилъ всичко пространство на югъ отъ Еяине-дагъ. — Другото оставилъ на военедата си Тимурташъ, който разбилъ българскитѣ войски и завладѣлъ Диялполъ (Имболъ), Бъзълъ-Агачъ, и пр. Третето отдѣление подъ бейлеръ-бегъ Лала-Шахна отишло къмъ Самоковъ и Ихтиманъ, които били тоже прѣвзети.

3. Чирменското поражение. — Народитѣ и държавитѣ на Балканския полуостровъ видѣли, че азиатскій страшенъ врагъ стои надъ главитѣ имъ и че динтъ на тѣхна държавенъ, независимо животъ сѣ прѣчетени. Византийцитѣ, славяни и замаани, сега наумили да търсѣтъ помощъ противъ Турцитѣ у Славянитѣ и у други западни християни. Сърбитѣ подъ краля си Вълкашина, досега на Угледшъ, се опитали (1370) да изгонятъ Турцитѣ отъ Европа. Вълкашинъ събралъ 60,000 отборъ войска, въ които имало солдати отъ всичкитѣ народности на полуострова. Понеже Мурадъ билъ занятъ въ Азия, Сърбитѣ стигнали чакъ до Одринъ. Но тука ги посрѣщилъ бейлеръ-бегъ Лала-Шахинъ. По-напрѣдъ Хаджи-Пабекъ билъ проведенъ да разумѣ за състоинието на съюзнитѣ войски. Той нажѣрилъ, че тѣ безгрижно пирували при Чирменъ (на Марица). Съ 4,000 души войска Хаджи Пабекъ нападналъ неочидано съюзнитѣ сили въ лагера имъ. Провалѣло страшно смущение и ужасно кръвопролитие, въ което загиннали братинта на Вълкашина и много баѣри. Повечето потъгнали и се издавали въ Марица. Богато на 26 Септ. 1371 нагрѣло слънцето надъ кръвавето поле на сраженнето, многобройната славинска войска била унищожена; малцина отъ войницитѣ видѣли пакъ живи отечеството си. Тона мѣсто и до сега се зове Сърбъ-сжиджга (съсипа на Сърбитѣ). Хаджи-Пабекъ се върналъ въ Одринъ съ тържества и съ иѣсни, но Лала-Шахинъ, отъ завистъ заради блѣскавата му побѣда, го отронилъ.

4. Крали-Марко и Константинъ Драгошъ. — Подиръ тѣзи битка Турцитѣ могли вече твърдъ лесно да прѣвзематъ всички Македония и дошли до Албания и Сърбия, като убивали или вземали въ пѣни населението. Сърбскитѣ и българскитѣ мѣстни владѣтели въ Македония трѣбвало да се подчинятъ на Турцитѣ. Двама

отъ тяхъ, за които се приказва и пѣе най-много въ българскитѣ пѣсни сѣ били Крали-Марко (Марко-Кралевичъ) и Константинъ (Драгошъ).

Крали Марко ималъ своята столица въ Прилѣпъ, гдѣто и до днесъ се вижда замъкътъ му наричанъ: Маркови кули. Намѣрватъ се и до сега монети съ надписъ: во Христа Бога благовѣрний краля Марко. Господарството на Марка се е простирало отъ Шаръ до границата на Тессалия. Ний можемъ нарѣ Крали-Марка южнославянски националенъ юнакъ. Отъ Истрия до Цариградъ едва ли би се намѣрилъ чловѣкъ, който да не знае името му. Навсѣквѣ показватъ саѣди отъ неговата исполинска сила. Мрачните устия — той просичалъ съ сабитѣ си; голѣмитѣ бърда му били намѣсто чадѣри; цѣли канари той хвърлялъ отъ планинитѣ като играчка; показватъ на стѣжитѣ отъ конитата на неговия конь Шарко, на банитѣ, на пещеритѣ, на камѣнитѣ на Марка. На Стамбулъ-Капия въ Видинъ, надъ вратата, се виждали забитѣ на Крали-Марка; въ балканския проходъ на Шипка и при Трояновитѣ врата се намѣрватъ замѣнитѣ на Марка; въ Пловдивъ — гробний хѣлъмъ на Марка, въ Албания дору има — Маркава клисура. Името на безсмъртния герой прѣследва икъместественникътъ по Балканския полуостровъ на всѣка стѣжина. Личностѣта на Марка не е още издирена отъ историтата. Сърбинъ ли е билъ той, или пѣкъ Българинъ — на здраво не може да се утвърждава. Знае се само това, че той се въскѣтва и въ Сърбин, и въ Българин.

Най-позната отъ всичко е бербата на Марка за Востуръ. Марко живѣлъ по-напрѣдъ съ Тодора, жена на нѣкого си Гргура; сѣтиѣ той се оженилъ за Елена, дѣщеря на князь Радослава Хлапена веррейскій. Но Елена живѣла толкось азѣ, што Марко се рѣшилъ да я прогони. Елена обаче на пакость Марку спомогнала на противника му Балша II да прѣвземе голѣма частъ отъ Марковитѣ земи; но скоро и Балша билъ принуденъ да прогони Елена.

Нераздѣлно съ името на Марка е свързано и името на другара му Константина, който владѣлъ Сѣверна Македония, съ двамата си братя Нолъ и Драгоша и воевода Димитра. Братитата платили данъ на Турцитѣ и лично даже ходѣли на война да имъ служатъ съ своята конница. Подиръ смъртъта на Драгоша (1379) Константинъ станалъ самодържанецъ и царувалъ още 15 години, додѣто погинѣлъ наедно съ Марка. Паметѣта му дълго не се свършвала и около 1400 г. сѣверна Македония се повлазла зема Костадинова.

Окончателното подпадане на България подъ Турцитѣ.

1. Прѣвземането на София. — 2. Южно-Славянски съюзъ. — 3. Косовската битка. — 4. Окончателното покорение на България. Патриархъ Ефтимей. — 5. Поворение на Цариградъ отъ Турцитѣ.

1. Прѣвземане на София. — Подиръ побѣдата при Черменъ на р. Марица, Султанъ Мурадъ, безъ да гледа на жирната погуба съ Ивана-Шишмана, проводилъ Нидже-Балабана къмъ Сръдецъ (София). Този турски воевода ударилъ прѣзь Дупница и Кратово, подчинилъ си Велбѣдский (Вюстендилский) български князь и доешелъ, та обсадилъ София. Казватъ, че Нидже Балабанъ прѣвзелъ София като употребилъ вѣроломна хитрость (1382). Едно младо Турче било пратено съ измама при софийския банъ Янка, който похристианчилъ турчето и си го зелъ за тѣлохранителъ. Когато веднѣжъ Турчето повело Янка на лонъ, отдалечило го майсторски отъ София и го прѣдало на Балабана, който слѣдъ това се втурилъ въ София и я прѣвзелъ.

2. Южно-Славянски съюзъ. — Между това, Стефанъ Твърдко (вотъ на Срацимира Видински), който билъ босненски господарь (банъ) на 1376 год., се коронясалъ за кралъ на Босна, Сърбия, приморската страна и западнитѣ земи. Той се съединилъ съ Базша, владѣтелъ на Добровишия, и съ сръбския князь Лазаръ. Не се знае какво поведение съ държали къмъ този съюзъ двамата български царе: видинский Срацимиръ и търновский Шишманъ. Но тѣ не съ могли да не се радватъ въ всѣки случай на новия съюзъ. Твърдко и Лазаръ чакали сподно време за да подначатъ дѣйствиата си противъ Турцитѣ. Тѣ се вече приготвяли и шѣли да поченатъ (1386), но Мурадъ успѣтилъ за това, бърже-бърже останилъ Азия и се върналъ въ Европа.

Работата излѣзла по-честита на другата година, когато Лазаръ и Твърдко събрали нова войски и ударили противъ Турцитѣ. Мурадъ, който билъ и тогавъ занимавъ въ Азия, можалъ да имъ противопостави само 30,000 войници. При Плочникъ, на р. Тополница, съединенитѣ Босняци и Сърби нанесли на Турцитѣ такова поражение, щото едвамъ петата имъ частъ избѣгнала отъ

смерть или плати (1387). Тази е била първата и последната победа на южно-славянския съюз надъ азиятските пришельци. Радостъ обзела и съживила цялия полуостровъ; непобѣдимиятъ галазъ Мурадъ билъ поразенъ. Иванъ Шишманъ не се забавилъ да се оттегне отъ Турнитъ и да се прогласи за съюзникъ на Сърбитъ. Същото направилъ Добротичения синъ Иванко, който билъ подчиненъ на Турнитъ малко прѣди това.

Мурадъ се идосалъ страшно и намислилъ той пакъ да направя още по-голямъ походъ противъ славянскитъ съюзници. Той искалъ да си откъсти на Славянитъ. На 1388 Мурадъ испроводилъ 30,000 войска съ великия си везиръ Али-паша, която тръгнала отъ Одринъ къмъ Балкана. Шишману било съдено да падне най-напрѣдъ подъ турския яремъ. За сла честь ний нѣмахи подробности за боеветъ станали между Турцитъ и Българитъ. Отъ турскитъ разкази се знае само, че Али-паша прѣишлялъ Балкана, повѣдѣлъ на Янша-бей да прѣвземе ношеметъ Провадил, а самъ завладѣлъ Шуменъ; малко по подиръ Търново се прѣдало съ вантугалския (условенъ договоръ), и то подиръ дълго протявене. Шишманъ се натворилъ въ Никополъ (Никюпъ при Търново) и толико нко се държалъ, щото трѣбвало да дойде самъ Мурадъ да прѣвземе града. Разказватъ, че въ Никополъ била поробена всичката Шишманова челядь, и отъ тукъ била испроводена въ Таусла (въ лагера на Мурада), мѣсто непознато (споредъ нѣкои въ Азия), гдѣто той е билъ поживанъ, но и пакъ оставенъ на българския прѣстолъ (1388), като Мурадовъ вассалъ, съ много уважителни условия.

3. Косовеката битка. — Най-подиръ наставлялъ часа за онази голѣма битка, която рѣшила завладѣването на цялия полуостровъ, битката на Косово-поле. Било Видовъ-день, 15 юни 1388 г. Отъ двѣтъ страни на р. Лаба лѣщѣли много оружия. Приближавалъ страшний часъ. Отъ една страна стояли Турцитъ съ Мурада и Али паша на чело; отъ друга царъ Лазаръ сърбский съ много Хървати, Бошняци, Българи и Румъни. Българитъ и Румънитъ били подъ командата на воеводата Мирчо. Казватъ, че противъ християнитъ сж се били не само Турци, но и Славяни съ вассалнитъ си македонски и други князье; може да сж били тукъ Крали-Марко и Константинъ Драгошъ. Единъ смѣлъ князь Милошъ Обиличъ се възкиналъ въ чадъра на султанъ Мурада и го заклалъ, като искалъ по този начинъ да снеме отъ себе обвинението въ прѣдательство. Подиръ това Обиличъ самъ се убилъ. Този случай страшно уплашилъ Турцитъ и за една минута побѣдата клонила къмъ Сърбитъ.

Слѣди убиваннето на Мурада началството надъ Турцитѣ вземъ Мурадовия синъ Баландъ, отпосаѣ нареченъ Иадърджъ (сайгавица). Побѣдата клонила все къмъ Сърбитѣ, но наведнѣжъ военното щастие се пометнало и пороботило въ полза на Турцитѣ. Лазаръ надигналъ въ шатъ и съ него вледно много боѣри, заклани надъ Мурадовия трупъ. Смъртъта и на двамата царе прѣводители — Лазаря и Мурада — означеновала още повече този день. Баландъ билъ досущъ побѣдителя. Той починалъ съ тая баѣскава сполука своего шруване и се завържель въ Одринъ, като си подчинилъ Стефана, сръбски наследникъ на Лазара, и го направилъ свой вассалъ (даникъ), както по-наирѣдъ бѣше вече направель такъвъ и Шашмана Български.

Битката на Косово поле е послѣдното събитие, което рѣшило съдбата на Южнитѣ Славини. Заради това тя се пѣсѣва и се приказва отъ всички. Народитѣ забравилъ много други войща, но таа битка той помнилъ и прѣдавалъ съ всичкитѣ и подробности. И имало защо. Подиръ Косовската битка турското господарство се вече укрѣпило на полуострова и прострѣло до Барнатитѣ и до р. Савва. Добруджа паднала скоро подъ властѣта на Баланда и мѣстний князь Мирчо му станалъ тоже даникъ (1394).

4. Окончателното поробване на България било почти свършена работа. Най-всѣрво Турцитѣ за послѣденъ пътъ нападкли Търново (1393). Обсаждателятъ Челеби, синъ Баландовъ, подиръ три мѣсечна обсада прѣвзель хубавий столиченъ градъ съ пристѣпъ отъ къмъ Хисаря. Това станало на 17-й юни, 1393. Много здания били съборени, червоки обѣрнати въ джамии, мощитѣ на светия расхвърлени. Послѣдний търновски патриархъ Евтимий, който билъ душата на Търново, утѣшавалъ наставото си при обсадата (Шашманъ се билъ другадѣ) и дѣйствивалъ съ такава безстрашность и самоотверженность, които му са дали право да се причисли въ реда на българскитѣ светия. Когато видѣлъ авараршинитѣ на побѣдителя, патриархъ Евтимий жажия се явилъ при Турцитѣ и се оситалъ да смегчи гнѣва на Челеби. Когато синѣтъ на Баланда зарилъ патриарха, който отивалъ къмъ него неустрашимо и сповойно, като че тѣзи страхотия, които проваляли, били само нѣкои стѣнни картани, станжалъ на нозѣ, дружески му протегилъ ръка, позволилъ го да седне, изслушалъ молбата му, но твърдѣ малко отъ обѣщанията си изпълилъ. Градскитѣ началникъ, когото оставилъ тамъ «произвелъ буря още по-силна и още по-страшна отъ първата, при едного споминанье на която трепере елика и

настръхва човѣкъ цѣлъ.» Съ едно низко поведение той се отървагъ отъ оубаи воинствени българи, за които той е зналъ, че ще му дадатъ покой само когато бждатъ жертви. Всички лични и прѣдни граждани и болѣри той свикалъ въ черновъ подъ прѣдлогъ, че иска да се съвѣщае съ тѣхъ за нѣкакви си обществени работи. Когато отишли всички въ черкова, безъ да си помислятъ за засадата, подкачило се прѣдателясно кнаниѣ. Нѣмало милостъ ни за старъ, ни за младъ; никой и не искалъ милостъ. Така погинули туку 110 мъченици, на които труповетъ били захвърлени да ги ядтъ небеснитъ птици.

Патриархъ Евтимий билъ хвърленъ въ тъмница. Между това се получила заповѣдь отъ Балзана, штоо всички Търновци, лични по богатство и происхождение, да се пратжатъ и засеждатъ на истоку. Патриархъ Евтимий — билъ заточенъ въ Тракия. Той напусналъ Търново, като изрѣвъ намеху изгонянитъ си съграждани, като се крѣвѣлъ на патерната си и дѣлъ горчива съзми за сждбата на татковината. То било врѣщанце, кадърно да истръгне съзми и отъ кахънитъ на града. Дѣца съ родителитъ си, братя съ сестритъ си се прощавали за винъги. Отсамъ Балкана, Турцитъ, които водили туй печално шествие, заповѣдали Евтимия да се отдѣли отъ другитъ. Тогазъ изгнаницитъ падижи на нозетѣ на патриарха, цѣлували му ралитъ, наричали го свой баща, а женитъ му прѣдлагали да благослови дѣцата имъ. Честити били тѣзи, които могли да се досегнатъ съ устнитъ си до края на дрехата му; други касали грѣвата отъ мѣстото, гдѣто той стоалъ и стѣвизалъ; останалитъ получавали отдалечъ, като плачели горчиво, последнитъ му благословения. Евтимий ги увѣщавалъ да си останатъ вѣрни на християнството, кофичичилъ наедно съ тѣхъ и се молилъ Богу; сетитъ, той станалъ и ги благословилъ за послѣденъ пактъ. Когато нѣкои зашкали: «кому ни оставашъ, добрий пастиро?» — той отговорилъ: «На Света Тройна нитъ и во вѣки!» И Турцитъ го откарала.

Изгоненитъ Търновчени загинули въ Мала Азия отъ тажи, мли, а нѣкои си били исклани отъ Тимуронитъ ордъ. Патриархъ Евтимий доживѣлъ послѣднитъ си дни въ Тракия, гдѣто той билъ сѣбъзъ проповѣдникъ по села и градове и особно прѣдупрѣждавалъ населението да не се турчи. Той умрѣлъ въ това заточение. Ученицитъ на Евтимия сж распрѣснжали изъ цѣла България, Русия и Сърбия и разнесли българскитъ рѣкописни книги. Тѣ играли за славянския свѣтъ оубаи сѣщата роля, която грѣцкитъ учени дослѣ падането на Цариградъ играли на Западъ, които обогатили съ староврѣжскитъ класици. Останалитъ въ Търново жители били зрители на

ужасното «съвършено опустошаване на града». Много Търновци, особно баири, се съгласили да се потурчатъ за да си уважатъ живота. Турцитѣ съгласили въ Цареванъ, който нарекли Хисаръ и отъ тамъ управявали. Съ прѣвземаннето на Търново и заточенето на патриарха Евтимия българската народна черква била унищожена. Въ 1402 год. въ Търново вече имало гръцки митрополитъ, който билъ подвластенъ на гръцкия патриархъ.

Последний български свободенъ градъ Видинъ се прѣдалъ петъ години слѣдъ Търново (1398). Скоро въ това врѣме паднали Паѣвенъ, Русчукъ и др. Колкото за последната участъ на царъ Шишмана, не се знае нищо на здраво. Споредъ единъ турски летописи, той умиралъ въ Пловдивската тълпина; споредъ други той билъ похитванъ.

Братия Миладиновци припождатъ единъ разказъ отъ Самоковъ за последната битка на царъ Шишмана: «Турцитѣ стогали при Костенецъ, при изворитѣ на Марица, Българитѣ — при Самоковъ, около кладенеца нареченъ се феръ-чешмеси баири (рътъ на бойний чучуръ). Шишманъ билъ седемъ пати раненъ на мѣстото, гдѣто сега извиратъ седемъ извори (на $\frac{1}{2}$ часъ отъ Самоковъ). Тежко раненый български царъ отстъпилъ въ замъкъ, на който развалинитѣ и до днесъ се виждатъ и тамъ свършили живота си; единъ камѣра камѣни, дълга шесть лакти — е неговий гробъ. Турцитѣ наричали мѣстото Касамъ ефенди, т. е. Св. Димитрий, почитатъ гроба, като свята и съ го посѣщавали често. Понеже битката била по Димитровъ-денъ, Турцитѣ вѣрвали, че Св. Димитрий (Касамъ ефенди) имъ далъ побѣда».

При всичко, че това е единъ разказъ, по прѣдание, има други обстоителства, които му даватъ голѣма вѣроятность. Между прочимъ, той се потвърждава отъ царственника на отпа Паисия (1762).

Прѣвъ есенята 1394 год. Баязидъ ударилъ на Влашко; съ него сега въ походитѣ му отивали, макаръ и безъ да шатъ, Стефанъ Лазаревичъ, Крали Марко и Константинъ Драгошъ. На 10 октом. Марко воевода, на полето Ровона нанесълъ на Турцитѣ таинство смяно поражение, въ което облакъ отъ стрѣли омрачилъ небето. Много паша и воеводи паднали въ този денъ и между тѣхъ историческии Крали Марко и Константинъ Драгошъ. Споредъ разказването на единъ сѣръженникъ, Марко прѣдъ сраженнето казалъ Константину: «моля Бога да помогне на християнитѣ и азъ върви да падна въ това сражение.» — Но, споредъ народнитѣ прѣдания Крали Марко не е

крѣлъ: той се скрилъ въ една пещера и чака пакъ да види бѣлъ-
 ѣтъ и свободна земята си. Баазидъ заключилъ съ Мирча миръ.

Подиръ това, цѣлий полуостровъ е трѣбвало да почувствува ра-
 ата на побѣдоносния завоевателъ. Византия и Маджарско също се
 сползали, защото Турците били на вратата имъ. Една битва,
 заменена въ исторiята, още повече ги отчанила. То била бит-
 ата на Сигизмунда Маджарски, съ много съюзници хри-
 стиани, французски и италиански рицари, влшки отряди и пр.
 1396 г.) Съюзната войска имала до 60,000 души. Най-напрѣдъ
 ѣ обсадили Видинъ, гдѣто още се държалъ Срацимиръ, като
 урски вассалъ. Подиръ малко опираше, той се прѣдалъ съ града, вой-
 вата и Турците. Но главната битва на европейскитѣ съюзници съ
 азиатскитѣ Турци станала подъ Никополъ. Тамъ твърдина се защи-
 тавала цѣли 15 дни, догдѣ дошелъ изъ Търново самъ «снѣтканица»
 Баазидъ. На 28 септ. великото сражение пламнало на равнина-
 а на Юго-истокъ, между долината на Осъмъ и Дунавскитѣ блато, на
 вѣ мила отъ крѣпостта. Подиръ распалена борба, бойгъ се свършилъ
 ѣ погиваньето на християнската войска. Сръбскый князь Стефанъ
 Лазеревичъ се отличавалъ въ редовѣтъ на Турците. Кланьето било
 ежмилостно; много рицари се удавили въ Дунавъ, много били ца-
 ѣени; Сигизмундъ едвамъ можалъ да избѣгне. Въ числото на ца-
 ѣенитѣ билъ и Срацимиръ видинскый; Срацимировитѣ синъ по-
 ѣбгналъ въ Австрия, отъ тамъ въ Бѣлградъ, гдѣто и умрѣлъ
 на 1422.

Подиръ паданьето на Видинъ всички България отъ Варна до
 Гимокъ била вече подчинена на Турците. Много отъ градищата,
 които се опирали, били разрушени; много получили нѣкаквы пра-
 ва и прѣимуществва. Болѣритѣ изъ българската земя били зато-
 чени въ Азия, или нѣкъ исламани, а единъ часть првела исламъ.
 Страната онустѣла отъ разрушенията на Азиатцитѣ. Жителитѣ на-
 жѣрвали спасение въ непристъпнитѣ гори и балканскитѣ долини,
 гдѣто тѣ си основавали нови села и колиби. Много нѣкъ духовен-
 ство и лични хора побѣгнали въ Влашко, Маджарско и Сръбия.
 Помацитѣ водятъ своето происхождение отъ тогавъ, особено тѣ-
 ам около Ловечъ. Тѣ съ били почти все Богомили и се потурчили
 въ врѣме на завоеваньето или малко по-късно.

5. Покорението на Цариградъ отъ Турците. За Тур-
 цитѣ сега оставало да прѣвзематъ гордата и слава Византия, Ца-
 риградъ, града на Константина Великий. Това довършилъ Муха-
 медъ II, синъ на Мурада въ 1453, проникателенъ, образованъ и

славолюбивъ мъжъ. Той си поставилъ за задача на живота: унищожаването на источнитѣ християнски господарства. На 29 май 1453 г. падналъ и Цариградъ подиръ една юначна защита на Константинъ XI Драгашъ, Славянинъ по майка си, внукъ на Константинъ Македонски. Той погиналъ въ столицата си геройски, съ ножъ въ ръка.

Завоевателитѣ не обърнали Цариградъ на прахъ и пепелъ, както нѣкога Ричардитѣ Картагенъ. Султанитѣ настанали своя тронъ на Босфора, и Стамбулъ ставалъ центъръ на тѣхното свѣтско царство. Византийското влияние незабавно взело да се прожъква къмъ побѣдителитѣ. Но и славянското влияние въ първо време успѣло да си намѣри доста пристѣжъ. Съ канцелариятѣ на Султанитѣ дълго време излазали чисто славянски и български хрисовули (фирмани).

Въ кратко време, едно подиръ друго падналъ Епиръ (1449), Атинското воеводство (1456). Сърбия се държала още малко само въ Бѣлградъ. Последни отъ южно-славянскитѣ държави паднала Босна (1463).

XVIII.

Причинитѣ за паданъето на Българското царство.

1. Вътрѣшни и външни причини.—Измѣнене политическа организация и народно единство.—2. Феодализмътъ.—3. Богомилството.—4. Византизмътъ и неговото влияние.

1. Вътрѣшни и външни причини. Нѣманье политическа организация и народно единство. — Българската държава въ своето развитие я закрепване вижди срѣщала важни спънки. Тя никога не могла да се умири така, щото нейнитѣ господари и държавни дѣйци да се посветятъ на една систематическа, дългогодишна и ползотворна вътрѣшна, организаторска работа. Много сѫ причинитѣ, които не само прѣчиали на уреждането и развиването на държавата, но я сномрагали за нейното постоянно и постепенно отслабване, така щото най-подирь до окончателното паданье на българското царство. Между тѣзи причини, има нѣкои вътрѣшни, нѣкои външни.

Вътрѣшнитѣ причини за отслабването и падането на България сѫ се криели най-напрѣдъ въ дѣятелността на българскитѣ царе. Съ твърдѣ жезки исклучения (Самуилъ, Иванъ Асѣнъ II, Болоши), тѣ не сѫ нито помисляли за едно свързване на българската народност, като политическо цѣло. Сѣжангъ, тѣ не сѫ съзнавали необходимостта за едно скончаванье на българскитѣ — славянски племена въ голѣми и яки групи, сѣвашь националната солидарность е било нѣщо неизвѣстно тѣмъ. Тѣ нито помисляли за създаването на центрове, около които единъ народъ политически се групира, културно работи и отъ които излиза сѣбугина, съзнание, сила за държавата.

Пълни съ млади и буйни сили, Българитѣ и тѣхнитѣ господари се занимавали прѣимущественно съ завоевания. Расхвърлангъ по всички просторъ на Балканския полуостровъ, нашиятъ народъ, етнографически многоброенъ и силенъ, билъ е раскъсанъ на малки купчини, протерени съ други националности. Дунавската България, между Дунава и Балкана, е била най-гъсто населената и сѣщинска българска страна. Тамъ се зародило българското царство, тамъ се продължаваго то и до падането, съ малки прѣкъсвания. Но въ другитѣ части на полуострова, на западъ и на сѣверъ отъ София — въ Македония, а на югъ отъ Балкана — въ Тракия, българското на-

селение, разирьснато, продължавало да си живѣе безъ да се про-
никва отъ идеята за едно народно-положително цѣло. Тамъ то се
достѣгало до разни народности, въ пѣстрата смѣсь на които се е отла-
чавала гръцката, най-опасната и гибелна противница на българизи-
цията въ онова врѣме. Многобройнитѣ походи на великитѣ български
царѣ не могли сами да занѣлятъ недостатъка на вътрѣшната неуред-
ность—отъ една страна; отъ друга—отдѣлнитѣ свѣтлави личности,
които сж се прославяли съ своитѣ побѣди, особно надъ Гърци-
тѣ, рѣдко, за да не кажемъ никакъ не се свъртали да помислятъ,
какъ трѣбва да се обедини, свърже и организира страната. И най-много
липсвала организаторската способностъ на българскитѣ царѣ, които
на едно съ своитѣ войводи сж задоволявали съ намѣстия и пляч-
ки, впрочемъ твърдѣ нищожни и за онова врѣме.

Би помислили нѣкой, че Цариградъ билъ расковничето, кое-
то не е останало на спокойствие българскитѣ най-велики царѣ.
Вѣжъ Цариградъ били обѣрнати очитѣ и на Симеона, и на Асѣна
II, и на Калояна, и на Михаила Шишмана. Но Цариградъ не билъ
прѣзетъ, а силитѣ на народа били истощавани въ безполезни и
даже вредителни походи, вмѣсто да се употрѣбятъ за работа вътрѣ
въ страната.

Истина е, че Българското царство се ширило лесно и много
пакти то достигало моретата: Черно, Бѣло (Егейско) и Адриатическо.
Съ други думи то, обемало комахай цѣли полуостровъ. Но догдѣто
да се разбере туй разширяване, ний виждаме, че то пакъ се рас-
пада и токовъ бърже, че става най-чудно за наблюдателя и скърб-
но за съдбата на отечеството. Но, ако вземемъ прѣдъ видъ, въ-
манѣето несъзнание у народа за политическо единство и национална
солидарность, за насъ става твърдѣ ясно бързаната поради която
широкитѣ прѣдѣли веднага сж се стѣснивали и България си оста-
вала като държава пакъ въ прѣдѣлитѣ между Дунавъ и Балкана.

2. **Феодализмътъ.** — Друга една причина за отслабване е
била постоянно уголемявания феодализмъ, който сивъвалъ още
повече влажността за едно вътрѣшно скончаване на българската
държава въ широкитѣ ѣ прѣдѣли. Феодализмътъ, по силата на който
много боѣри и воеводи получавали отъ изря земи и държавици, въ-
будилъ у тѣхъ стремление за отдѣлни княжества, което е противоположно
на националното единство. Той извикалъ охота у нѣкои боѣри или
бездомници, а просто буйни глави (Иванко, Ивайло Бърдоквата, Вой-
силъ и др.) да се прогласятъ за отдѣлни владѣтели и да лантятъ за
царска корона. Феодализмътъ причинявалъ още по-големо зло съ това,

че той унищожавалъ свободните селски общини, отървалъ селянитѣ, като половинъ-роби о земята, въ които живѣли и ставали по тоя начинъ безучастни къмъ сждбитѣ на кжтоветѣ, които населявали. А то се знае, че немилѣяннето за бащиния, за земята, която се обитава, води подиръ себе си и немилѣянне къмъ общата татковина къмъ държавата. Феодалните господари твърдѣ естествено не сж грижали за друго освѣтъ да съсинватъ съ работа населеннето, да се хранятъ отъ пота и мжката му и въ случай на война да го мжкнатъ волей-неволей, гдѣто тѣ намислятъ — противъ Гърци двестъ, противъ Сърби утрѣ, противъ Маджари други день, а нѣрѣдко и противъ сами Българи. Крали Марко, Константинъ Драгошъ сж се били въ турски редове противъ български и сърбски войски. Нека прибавимъ веднага, че феодализмътъ въ България не пустиналъ толкова дълбоки коренѣе и не се разширилъ, както напр. въ Босна, но все пакъ и той е врѣдилъ на народно-политическото дѣло.

3. Богомилството е било тоже една важна причина за отслабването и препадането на България. На друго мѣсто видѣхми, какво е било учението на Богомилитѣ. Тамъ се кажа, че тѣ раздѣлили народа на партии, проповѣждали неподчинение на властитѣ и исѣввали индиферентизмъ (безучастие) къмъ националната сала, единство, къмъ отечественитѣ интереси и народната вѣра, отъ врѣзкитѣ на които се е имало толкова нужда. Не ще и дума, че едно подобно учение е исѣвало пѣлъ развратъ особено между интеллигентнитѣ класове, които и, безъ това, не сж били твърдѣ приготвени въ духа на идеята за народно единство. Богомилитѣ до толкова яравили българскитѣ власти, до толкова сж били уважкли въ своето учение и въ своето хладнокрѣние къмъ роднитѣ интереси на земята, щото, никакъ не сж двоумали, и щомъ дошли Турцитѣ, тѣ ги посрѣщали като нѣкои освободители, спожатли на тѣхнитѣ планове и даже приели юсюзманската вѣра. И забѣлжително е, че тѣли погураници — Цоманитѣ — станали по-ярошни привържени на турското владичество и по-фанатичи отъ сжитѣ надошли изъ Азия Турци.

4. Византизмътъ е сжщо така една отъ съществениитѣ и главни причини за отслабването на България. Византизмъ, като казали, нѣй разбирами византийското (грѣцкото) влияние съ яснитѣ му недостатѣци въ България. Българитѣ като приели отъ остарѣлитѣ Византийци книжнина и закони, приели имъ и пороцитѣ, които ги водили къмъ погибелъ. Първитѣ Асѣвци не се поддали толкова на византийското влияние; но, като дошла гървата

гръцка царина, гърците надошли въ страната заобиколян двора, и бодритѣ и пусkali салетни въ разни форми. Отъ друга страна византийското владичество въ XI и XII столѣтие било подготвило почвата за гръцкото влияние. Истинна, че на това влияние се поднадали само бодритѣ, доховенството и гражданитѣ; селското население било освободено отъ него. Но въздѣйствието му се ширало на всекъдѣ въ масата на населението.

Византия се радвала, като гледала своето влияние въ България, и се старала да извабче възможно по-големи ползи за себе си. Тя, въ голѣмата си хитростъ и политически похватъ, масторски всеваля раздѣленieto между Сърби и Българи, между Българи и Хървати. Когато имало дѣйствителни причини за скарване, Византия ги създавала искусствено. Тя вземала подъ своя покровителство ту сръбскитѣ крале, ту българскитѣ парѣ, споредъ случантѣ — кога кое е било повече въ интереса и кога кой потърѣвалъ сполука. При това, при Византийския дворъ или въ столицата нишаги се държали нѣколко претенденти за княжество или царство, българско или сръбско, които били побѣдвали подъ защитата на Византийския императоръ. Шождъ станѣло нужно, Византия, не само ги пушала на свобода, но ги снабдявала съ пари и войска за да можели да си дирижтъ правата, или пъкъ да си завладѣжтъ загубенитѣ държани.

Това постоянно насъскване единъ противъ други, това «дѣан и владѣй» (divide et impera), отъ което така искусно се ползували Византия, усалили взаимното недоверие между Сърбатѣ и Българитѣ. Ето защо, въ критическитѣ моменти на великата борба на западното християнство съ мюсюманството завистята и недоверieto надвивала надъ общото благо. Отъ това ний не ниждами голѣмъ силенъ отпоръ и систематически съюзъ на Българи и Сърби противъ нахлуванъето на Турцитѣ. Истинна, станжали се борби, ала то сж били откъслечни, саучайни проявления и повечето отъ тѣхъ се дължели на жѣстия условия — на непристѣжността на горитѣ и жѣстата, каквото въ Черна гора, Босна и Херцеговина. Впрочемъ тѣли сполучливи боеве не сж имали влияние на общото дѣло. Недоверieto и несъгласнето на Сърби и Българи сж били причината, гдѣто даже тогва, когато Византийската империя била полусъсипана и трѣбвало да издне въ рацѣтѣ на Латинцитѣ, тѣ гледали отъ страна и нищо не правили. Намѣсто да се ползуватъ тѣ въ туй врѣме на византийска слабостъ и да се закрѣпжтъ само вътрѣшно,

Българитѣ отивзали пакъ да се биятъ като насени войници ту съ Кръстоносцитѣ, ту съ Гърцитѣ противъ кръстоносцитѣ.

Като се прослѣдждъ внимателно събитията, които си ставали въ България прѣвъ послѣднитѣ двѣ столѣтия до покорението ѝ отъ Турцитѣ, ще се види, че много прѣди тѣзи катастрофа Българската Държава била прѣстанала да съществува. Отгорѣ имало една бърза, понѣмога и насластвена промѣна на царѣ и въ същото врѣме появлението на разни царчета; отдолу — нѣманье на единство, нѣманье на народно съзнание и сплотивание, безучестно обизсиње къмъ народното дѣло. Това сѣ голѣмитѣ и асни черти, които биятъ въ очи и които се виждатъ отъ всѣкого върху низа отъ картини или политическия животъ на България до самото ѝ паданье подъ Турцитѣ.

Ний прѣминихми прѣвъ очи тѣзи черти и картини и не се чудимъ какъ и защо е пронадижло българското царство. Причинитѣ сѣ твърдѣ асни и твърдѣ много и ний изброихми по-горѣ нѣкои отъ тѣхъ.

XIX.

Старо-български държавно-културенъ животъ
прѣзь XII—XV столѣтия.

1. Названието на българското царство. — 2. Граници (орѣзани). — 3. Раздѣленіе на държавата. — 4. Населението и неговата народност. — 5. Държавно и международно право. — 6. Престопронаслѣдство. — 7. Държавни и придворни длѣжности. — 8. Съзвонна: болгѣри и пр. — 9. Царя, царина, придворенъ животъ. — 10. Черква и патриаршество. — 11. Манастири и тѣхнитѣ привилегіи. — 12. Градове. — 13. Старо-българското крѣпостничество (тѣлѣжничество); крѣпости, отроки и роби. — 14. Областно управление. — 15. Сѣбори. — 16. Право и законъ. — 17. Фискаленъ. — 18. Военно управление. — 19. Батъ характеръ и посѣка. — 20. Искуство, занаяти и търговия. — 21. Патина.

Това което е най-мѣчно въ исторіята на българския народъ, то е да се възстанови една цѣла картина за вътрѣшното състояние на царството. Подобно едно описание има голѣма важностъ; изучаването на държавно-обществения порядѣкъ и на вътрѣшния животъ е най-интересната и поучителната частъ въ историческитѣ трудове. Тая е именно науката исторія, за това ний ще се ползуваме отъ надиреното за да поговоримъ макаръ въ кратки черти за вътрѣшното състояние на българското царство прѣзь XII—XV столѣтия

1. Названието на царството. Названието на държавата е било различно. По славянски тя се наричала Българска страна, или просто по славянския способъ на изражението, Българи. Гърцитѣ я казвали Βουλγαρία, а на западъ — Bulgaria, Bogie, по арабски — Борджания. На чужбина много се распространило и названието Загорье. Подъ това име тамъ разбирали всичката държава, която се простирала между Балкана и Дунава, отъ Тамокъ до Черно-море. — Старата Мизия, върното на старо-българското господство. Византийцитѣ, които имали пристрастието да наричатъ всичко по старо-славянски, наричали Българитѣ — Мисия или Мизия, а страната имъ — Мисия. Сръбца се и названието Триновска страна и Влахия или Бѣла Влахия.

2. Граници на царството. Прѣдѣлитѣ на царството се измѣнявали често. Астия и Петръ стигнали до Сврьезъ. — Калоянъ достигналъ прѣдѣлитѣ къмъ Цариградъ и Солунъ и до Македония съ Охридъ. При Ивана Астия II (1218—1241) разширяването на търновското царство стигнало до своя върхъ; но синоветѣ му загубили бърже всички тѣзи завоевания.

Въ връже на по-личниѣ царѣ, на сѣверъ — прѣдѣлтѣ билъ Дунавъ, на Истокъ — Черно-море, по Югъ — често се минавали Балкана и Сръдня-Гора. На Западъ Асѣневциѣ стигнали Бѣлградъ и Браничево. За различниѣ въ разни врѣмена имѣния на прѣдѣлтѣ, ний говорихи по-напрѣдъ. Тукъ ще поменемъ само, че мѣстото за господството на първиѣ Асѣневи и надъ Влашко не е основано на положителни данни.

3. Раздѣление на страната. Царството се наричало, както и въ Сърбия, държава, отдѣлниѣ провинции — области или както Гърциѣ — хора. Списъкътъ, макаръ и попълненъ на българскиѣ области се намира въ търговската привелегия, дарена отъ Папа Асѣл II на Дубрончанитѣ. Въ тоѣзи списъкъ ний срѣщамъ: Бѣлградъ, Браничево, Бѣдинъ, Гърново, Прѣславъ, Варунска хора (при Балчикъ), Крънска хора (около Карнобадъ), Боруйска хора (Боруи, Верреа, сега Ески-Загра). По-нататъкъ се срѣщатъ владѣнията, спечелени подиръ сражението при Клокотница (1230): Одринъ, Димотика, Скопска хора, Прилѣиска, Дѣволска хора и «земя Арбанска». Македония се зовяла Долна Земя. Въ срѣднитѣ вѣкове Византийцитѣ и др. разпространявали името Македония и на Тракия. Славянитѣ отъ най-старо врѣме сѣ наричали Тракия Романия (отъ това днесъ Руманѣ), както четемъ въ надписитѣ на Асѣл II.

4. Населението и неговата народностъ. Има силни доказателства че Стара България е била гъсто населена. Въ отдѣланото княжество на царя Срацимира Видински въ 1365 г. третата частъ отъ населението, което приело католичеството, било повече отъ 200,000. Коего ще каже, че само Видинската държава на Срацимира е имала повече отъ половина милионъ население. Главниѣ елементи на населението, разбира се, били Българскитѣ Славяни. Между тѣхъ самъ тамъ, повече въ градоветѣ, отъ колкото въ селата, живѣли чужденци отъ нѣколко народности, между които по-главни сѣ били Гърцитѣ, Буланитѣ, Власитѣ и Евреитѣ.

Гърцитѣ живѣли отъ незапомнени врѣмена въ пристанищата и други търговски градове. Тѣхното влияние на България е било много голѣмо; повечето византийска черковна и свѣтска (мирска) терминология била прѣнесена въ България. Въ грамотитѣ на XIII и XIV столѣтия явно може да се съгледатъ какъ мѣстнитѣ названия усъживатъ на Гърцитѣ: хора, хрисовуль, орижмо, кефалия, дявато, перивоуль и пр.

Буланитѣ, турски народъ, също сѣ имали забѣлажително влияние върху живота на Венгритѣ и Българитѣ. Догдѣ се скитали

отсамъ Дунава, тѣ били най-вѣрнитѣ съюзници на Асѣневци противъ Гърцитѣ. Но когато Тагаритѣ ги изгонили изъ Влашко, тѣ прѣвинули въ Маджарско, и тамъ сѣ прѣтопили. Друга часть отъ тѣхъ се заселили въ България, дѣто куманското бодрство се свързало съ Българското до токозъ щото куманскитѣ бодрини Тертеръ можалъ да седне на прѣстола (1280). Въ Македония и до сега сѣществуватъ остатки отъ куманско врѣме: градъ Куманово, село Буманичево, въ Басториа, а въ Трѣвненско има колиби Куманитѣ, въ Елена — Куманонци (родъ). Нѣкой си считатъ Гагаузитѣ живущи около Варна, за потомци на Куманитѣ, тѣй като тѣ и до сега не говорять други освѣнъ турски езикъ. Хаммеръ иска да докаже, че Гагаузитѣ сѣ турски прѣселници изъ Азия; но това не се подирѣшава отъ никого.

Единъ отъ най-старитѣ елемента сѣ били Цинцаритѣ (Купо-власи или Власитѣ). Още въ 1164 г. тѣ се поменаватъ покрай Черно-море. Отпослѣ тѣ се загубватъ доста отъ балканскитѣ земи и отпакъ Дунава основаватъ румънско господарство.

Въ градоветѣ имало италянски, дубровничански (рагузски) търговни и твърдѣ малко Евреи и Арменци.

Новъ элементъ сѣ били Циганитѣ (арийски народъ) дошли изъ Индия въ V в. въ Персия, а въ IX в. въ Византийската империя, на азиатската страна. Въ Европа тѣ се явили най-напрѣдъ въ Гърция (въ XIV ст.), отъ гдѣто послѣ се распърижили по полу-острова. Дълго врѣме тѣ живѣли между Гърцитѣ, Славинатѣ и, споредъ Милошича, извели много гръцки и славински думи, които и до сега се срѣщатъ въ езика на Циганитѣ, даже на тѣзи които живѣять въ Испания, Англия и пр.

5. Държавно и международно право. Господарьтъ на България носилъ името цѣсарь, царь, което е рано съ гръцкото βασιλεύς и латинското imperator. Това название произлѣдало отъ римското кезарь или цезарь и е заето въ дълбока старина, когато Славинитѣ сѣ имали сношения съ Риманитѣ. Въ най-старитѣ паметници се четѣ цѣсарь, по-късно цѣсарь. Царьтъ никога не е писвалъ азъ или иий, а — царство ми, като е слѣдвалъ византийскитѣ обичай; тава сѣщо и сърбскитѣ краале казвали краљество то ми, а румънскитѣ воеводи — господарство ми, domnia mea. Императорскитѣ титулъ на господаря е билъ припознатъ сѣщо така отъ иностранцитѣ, Сърби, Руси, Гърци и Италиинци. Папата и Маджаритѣ давали тази титула по-рѣдко. Цѣланата титула била: «въ Христа Бога благовѣрний царь и самодръ-

жепъ всѣмъ Българомъ и Гръкомъ». За знаковетѣ на царското достоинство ний узнаваме отъ старитѣ монети. Тѣ били прѣстолъ, корона и скиптръ. Столтътъ или прѣстолътъ, изписанъ на монетитѣ като двуного сѣдалище, билъ украсенъ съ бисеръ: по-сетий се явява като кресло (фотѣолъ) и най-посаѣ славянски тронъ. Короната се зовила по гръцки: диадима. Петръ се коронисалъ съ златна корона. На монетитѣ короната е изобразена въ разнообразни форми. Обикновенно ти е била низка бисерна шапка, отъ които къмъ слѣпитѣ очи се спущали двѣ ленти, украсени съ драгоценни камъни. Царетѣ придавали, по вкуса и угодата си, различни намѣнения въ тѣзи форма. Иванъ Асѣн II и Святославъ носили корони полушарообразни и отгорѣ съ топче; Срацимиръ — проста шапчина и пр. Коронисването въ Търновското царство ставало въ построенната отъ Петра и Асѣн черква на Св. Димитра подъ Транезица. Скиптрътъ билъ отъ различна дължина и отгорѣ си ималъ кръстъ, отъ долу — шаръ. Само на монетитѣ на Асѣн II се явява изображението на държавната като шаръ съ кръстъ. Хоругвата (знаме) стояла обикновенно между цара и царицата.

Държавниятъ гербъ е билъ левътъ: той ваятивна, не се срѣща на срѣдновековнитѣ монети и печати: но съществуването му е доказано отъ по-посаѣ.

Въ тържествени случаи, каквото на болѣрскитѣ събори, царьтъ се явявалъ облеченъ въ пурпурна дреха, наричана багрѣнина (порфира). Това е било пѣстро златотканно облекло, съ нанизъ отъ бисеръ и силни камъни покрай шията, на ржкавитѣ и на долната пола. Отъ камъни и бисеръ лъщѣлъ поясътъ, на който крайтъ се спущалъ малко отъ дѣва ръка, съ които се подиралъ кръста, а съ дѣната — държалъ скиптра.

Колкото се касе до прѣстолонаслѣднето, то въ България, нито въ първото царство (до 1017 г.), нито въ време на второто — никакъ не е ималъ сила старославянскитѣ обичай да се избира единъ отъ всички царски родъ, а се гледало правото на първородството, както това е и днесъ въ Русия. Ако царьтъ умиралъ бездѣтенъ, то му наследовалъ най-старий братъ, както на прихъръ, Михаилъ Асѣн на Валимана I.

Споредъ византийския обичай, царскитѣ синъ, нарѣченъ прѣстолонаслѣдникъ, също се зовалъ царъ и на него гледали като на съправителъ. Такъвъ се явилъ при Константинъ синъ му Михаилъ багрѣнородний, при Александра — тримата му снове, единъ слѣдъ

други, при Сграшижира — малдий царь Константинъ. Въ време на малолѣтството на царя управлявала майка му. Ако се прѣсичага мъжската линия, то боляритѣ избирали одного изъ помежду си. Така на пр., поодирь прѣкласанѣто на Асѣнния родъ избрали Сърбинтъ Константинъ, който като двуроденъ братъ на сърбския кралъ Владислава, взелъ на Асѣня, била роднина на старата царска четада. — Отвѣлеа били избрани двама: Асѣнь III отъ Гърцитѣ, Сиялець отъ Татаритѣ.

Женитѣ били исклучени отъ прѣстолонаследнето. Но избрании царь се женялъ за нѣкои кингини отъ старъ родъ за да придаде на царуванѣто си по-големо наследствено право; така направили Сърбинтъ Константинъ и Михаилъ. Също така направили и прѣстологробителитѣ Борилъ, Казималъ II и Ивайло, които се прѣвѣначали за вдовинитѣ на убититѣ си прѣдшественици.

Българитѣ имали международни отношения съ Византийцитѣ, Венгритѣ, Сърбитѣ, источнитѣ Латинци (Франки), Неаполитанцитѣ, Генуезцитѣ и Венецианцитѣ. Търговскитѣ царѣ имали сношения и съ египетскитѣ султани.

Единъ важенъ въпросъ по държавното право съ притязанята на Маджарската корона върху Българското кралство, като на прѣдшла частъ отъ Маджарско. Тѣмъ притязанна водилъ своето начало отъ Бела IV, който, въ походитѣ си прѣтивъ византийцитѣ, прѣвѣнжалъ прѣлъ българската моравска област, прѣвѣнжалъ Българъ, Браичево и др. Поодирь него нѣколко маджарски крале съ имали война съ Българитѣ, но все безуспѣшно. Стефанъ V ималъ петъ нападания, прѣвѣнжалъ държалъ нѣколко време Видинъ и взелъ титлата кралъ на България (rex Bulgarie). Тѣзи титла отъ тогва останила въ венгерското кралство, макаръ безъ никакво фактическо осполение.

6. Държавнитѣ служби. Тѣ били исклучително прѣвѣнжето на боляритѣ, и, както въ Сърбия, били наредени, по византийски образецъ. Най-високото звание въ държавата било звание то деспотъ, жената на него то се зовела деспотница и деспина. Въ Византия тѣмъ титла давали обикновено на императорскитѣ родственници; но нѣсно така се наричали владѣтелитѣ князове на Епиръ, Моря, Сърбия и пр. Саѣдующата степенъ по редъ занимава севостократортъ, съ които се именуваха царскитѣ братъ или близкитѣ му роднини. Думата банъ не се срѣща въ старобългарскитѣ наметници. Но въ турскитѣ источници отъ времето на покориванѣто се срѣща банъ на София и на Цѣпчино. Тѣмъ титла трѣбва да е прѣвѣнжана въ България отъ Хърватско, и Босна, дѣто банове се зовѣли жѣстнитѣ князѣ.

Господарствении канцлеръ (първи министър) и министър на финансите се звааъ доготетъ. Другитѣ български чиновници на които числото и иерархическии родъ не сѣ добръ познати били: протопестнаръ, протосеаствъ, протокелнатинъ (първи камергеръ), протостраторъ, великий приикуръ, еиикерий. Въ грамотитѣ срѣщаме още страторъ и комисъ и др.

При двора на румелинитѣ княже въ XV ст. се срѣщатъ слѣдующитѣ български наименованя: велики дворникъ, велики постелникъ, велики перникъ, вел. доготетъ, вел. вестнаръ, вел. статаръ, вел. столникъ, велики комисъ и кючаръ. Вида се, че тѣзи наименованя сѣ заети изъ българскитѣ двори.

7. Царьтъ царцата и придворний животъ. На българскитѣ царь, както въ Византия, сѣ правили твърди голѣми почести, при всичко че властьта му била ограничена отъ боляритѣ. Титлатѣ му сѣ били твърди много. Наричали го: благоуверний, благородний, христолюбивий, прѣвисокий, прѣкрасний, прѣславний, самодержавний, благочестивѣйший, православний, великий и силний. Царцата въ наметнитѣ се нарича благочестива царца. Отъ 21 търновски парици били 8 Гръци, 5 Българки, 3 Сърбини, 2 Ромликини, 1 Куманка, 1 Венгерка и 1 Еврейка. Много дѣщери на българскитѣ царь се оженили за чуждени княже и царь. Четири сръбски краляе изѣли българини: Стефанъ Владиславъ, Ст. Урошъ II, Ст. Урошъ III и Ст. Душанъ; жената на Твърдио, боснийскитѣ царь била българка.

Въ България царували няколко династии. Слѣдъ първитѣ родове Дуло (дулоиди) и Укилъ, дошълъ родътъ на Омортагитѣ. По късно се явяватъ Шишмановитѣ. Въ Търновското царство господствували три царски рода: търновскитѣ Асѣиеви, потомци на старитѣ царь (1270—1323), куманскитѣ Тертеронци и владискитѣ Шишмановци (1323—1393).

За вътрѣшния редъ на двора нищо не се знае: сящо и за царското ковчежничество (казначейство). Гостоприежството на царьтъ било голѣмо. Свадбитѣ, ставали сѣ богати дарове. При вѣнчаваньето на българската княгиня Мария, Борилъ дѣщери, сѣ латинскитѣ императоръ Хенрихъ, баща ѣ изговарилъ зестра 60 товари животни сѣ злато, сребро, конячени и други скани работи; всѣко животно било покрито сѣ червено кадифе, което се влачало подиръ него нѣколко стапки. Когато въ 1337 г. се вѣнчалъ българскитѣ царь Михаилъ за дѣщериата на Авдроника III, кнѣзъ отъ Одринъ, при Тувдла, на Комненовата ала,

пирували 8 дни весело. На деветий денъ Българитѣ си отишли у дома, придружавани отъ много гръцки болярѣ, отъ които нѣкои си останали въ новото отечество на младата царица.

Интересни сѣ и подаркитѣ, които правили българскитѣ царѣ. Казонитѣ проводили на панаата съ архиепископа Василия злато, копринени материи, носѣкъ, сребро, конѣ и катъри. Подаръ коронисванетоъ си българскій царъ испроводилъ на панаата, освѣтъ подобни нѣща, една камила. Южнославянскитѣ господари отдавали голѣми цѣни на оштоменинитѣ животни.

Главното удоволствие на българскитѣ царѣ, както и ввредѣ, билъ ловътъ. Въ ловъ ходили съ соколи, кучета, хрътки и загари (едри кучета). Надзорътъ на лова се поръчвалъ на илари или пещици. Соколикитѣ по български се звалъ крагуаръ (отъ крагуй, соколъ). Царѣтѣ не били наклонни къмъ клугерския животъ. Никой не посѣждавалъ прикѣра на Михаила-Бориса. Само нѣколко царици и то вдовици, отишли да живѣять въ манастиръ.

8. СЪСЛОВИЯ. Както въ съседната Сърбия, вътрѣшниятѣ отношения на които сѣ твърдѣ добрѣ издирени, и въ България властта е била въ рѣкитѣ на дворянството или боляритѣ. При това съществувало силно градско съсловие. Кожкото за селското заседание то било прирѣчено (обвѣрзано) о земята. Имало два класса болярѣ: голѣми и малки. Тѣ вземали близко и важно участие въ държавнитѣ работи, правили събрания и всички служби били въ тѣхнитѣ рѣцѣ. Названieto боляринѣ прѣминало у Ромѣнитѣ (болярѣ), у Албанцитѣ и Руситѣ. Въ Сърбия и Босния тѣ се звали властелини или властели.

Царьтъ, който ималъ нѣкога около си царски съвѣтъ отъ болярѣ, билъ въ сѣщность това което старитѣ римски царѣ, т. е. пѣрици между царинитѣ хора на страната си.

За отношенията на боляритѣ къмъ царя, подобни на сръбскитѣ, ний срѣщамъ нѣщо въ лѣтописитѣ. Подаръ битаята при Велбуждъ поникало прѣцирпа между тѣми, които били почетени отъ царя на Българитѣ съ велики почести и съ славни титли, които имали нѣдна власть надъ земитѣ и земитѣ въ тѣзи страна нѣхето господаря, съ когото тѣ били като братия («яко творима братия»). На друго мѣсто въ лѣтописитѣ се гонори, че тѣ сѣ били като братия, дѣла или любими другари на царя. Стефанъ Урошъ III, кога се върналъ въ България, водилъ окованитѣ въ жерги болярѣ за да му покажътъ земитѣ си, градоветѣ и всички сѣрани, ако не шѣли

да ги жчи. Като поставилъ на тронъ Шишмана II, той подтвърдилъ на болѣритѣ всичкитѣ имъ «достоинства (санъ) и тигли». Болѣритѣ, жъудушевени отъ честолюбие, често сж стрѣмили нѣжъ пълна независимостъ, както видѣхжи да направяли Стрѣзъ въ Македония (ок. 1200 г.) и Иванко убиецѣтъ на Аския — въ Родопитѣ. Болѣритѣ живѣли отчасти въ Търново, отчасти въ своитѣ държави (цифлици). Въ Търново и до сега има болярската махала, въ Видинъ — болярска улица.

Малкото болярство, сжщивска прѣчка за здравето развиване на държавата е било, по всѣка вѣроятностъ, и въ България така многобройно както въ Хърватско, Маджарско, Поша, въ Русия и, до тридесетгодишната война, въ Чехия. Като общо правило, малкитѣ болѣри живѣли въ дървени крѣпости и дворци (палати), така щото ний не можежъ да си прѣдставимъ живота на старитѣ болѣри въ нѣкой идеаленъ бабѣкъ. За историлата, за земитѣ и за развиванеето на отдѣлитѣ болярски челади е познато твърдѣ малко. Известни сж само нѣколко челади, които живѣли въ Западна България и подиръ прѣвземанеето на България отъ Турцитѣ, отдалечили се въ Випровецъ, въ Балкана, и по-късно се прѣселили въ Австрия. Таквитѣ сж Парчевичи, Бняжевичи и Пелачевичи, потомци отъ които и до сега живѣли въ Хърватско и Славония.

«Днесъ, казва г. Пречекъ, въ България нѣма християнска аристокрация. Впрочемъ възможно е, че чорбаджитѣ (патрициитѣ, архонитѣ) въ нѣкои мѣста, като въ Елена, да произхождатъ отъ малкитѣ болѣри. Много болярски челади подиръ завоеваниеето се потурчили. Тѣзи турски аристократи владѣжтъ многобройни пергаментни грамоти, на които обнародваниеето би могло да хѣрзи не малко свѣтлина върху миналото на българския народъ.»

9. Черквата. Народната черква на българското царство, една отъ православнитѣ черкви, е била самостоятелна и автономна. Понеже споредъ тогавашнитѣ погледи на работитѣ, царството не могло да бѣде безъ патриархъ, за това ний виждажи, че българскитѣ царѣ сж задѣтали много щото висшиятъ прѣдставителъ на духовната власть въ България да носи патриаршеска титла.

Старий, основанъ отъ Симеона, въ X столѣтие, патриархатъ билъ прѣнесенъ въ Охрида, гдѣто той е билъ лишени въ всѣни случаи отъ свои народенъ характеръ. Въ Дунавска България салистренската митрополия, съ своитѣ петима епископи, подиръ паданеето на българското царство подъ Византийцитѣ (въ 1018 г.) била подчинена на цари-

градския патриархатъ. Подиръ освобожденьето отъ Византийцитѣ, въ Търново била уцрѣдена афтакефалиа (самостоятелна) епископия. За 20 годишното управление на първия бълг. архиепископъ Василия знаемъ, че (въ 1204 г.) папата го назначилъ прима съ на България, но въ сжшность Вас. се нарекълъ патриархъ. Едважъ на 1235 г. търновския патриархатъ билъ принознатъ тържественно отъ вселенската патриархия. По-подиръ Гърцитѣ се казали за тѣзи си жѣрки, но било вече късно. Изъ византийската хроника на 1391 г. става ясно, че въ Цариградъ още поминали това признаване автономията на търновския патриархатъ. И пакъ три години по-послъ, Гърцитѣ успѣли, подиръ паданьето на Търново, да грабнатъ българската черква и да я владѣять до послѣднитѣ години.

Светата и божествена черква на българското царство (свата и божествена црква царства българского) се наричаа още съборна црква. Областта на търновския патриархатъ обемала слѣдующитѣ митрополии:

1. Великий Прѣславъ, митрополиятъ на който билъ протронъ (цървопрѣстоленъ);

2). Дрестеръ (Силистра);

3). Овечъ (Провадия);

4). Ловечъ;

5). Чрвенъ (Русчукъ);

6). Бѣдинъ (Видинъ);

7). Сръдецъ (София).

При тѣхъ се присъединявали въ разни врѣмена и други митрополии и епископства, каквото месемврийската, филипополската, а при Асѣненитѣ и много други на Западъ.

Доходътъ на епископствата състои отъ бернитѣ, но давало духовенството. — Доходътъ отъ поповитѣ събирали епархъ, епископски пратеникъ, комуто се повърнало и духовний надзоръ. Наедно съ епархитѣ, доходътъ отъ селското духовенство сѣ собирали и протопоповитѣ.

10. Монастири. Манастирски обители имало не малко и тѣ се ползвали не само съ голѣмо уважение, но и съ значителни правдини и богати приходи. Въ единъ документъ (1347) обителитѣ се дѣлятъ на свети лаври и малки манастири.

Най-голѣмиятъ български манастиръ е билъ Св. Иванъ Рилскій, който е владѣа съ хрисовулъ всички околни гори съ 23 села. Годината на основата на Рилскій манастиръ е непозната.

Иванъ Асѣнъ II и другитѣ подарили него царѣ го надарили твърдѣ щедро. Отъ светогорскитѣ манастири най-много се ползовалъ съ щедростта на нашитѣ царѣ Зографскій манастиръ на Св. Георгий; също — и Протатонъ и Лавра, които имали хрисовули отъ Асѣня II.

Въ България, при Витоша, въ софийското поле е имало много манастири, свой малкъ Атонъ, който се много уважавалъ отъ българскитѣ царѣ и гдѣто още и до сега има 14 манастира. Въ околноститѣ на столицата Търново имало 8 манастира; често поменаватъ лаврата си Свети Четиредесетъ мъченици, която е била прѣвърната въ джамия. Но още нѣма едно основателно надирване върху българскитѣ манастири и върху тѣхната история; а то е важно и необходимо, защото ще пролѣе много свѣдѣния върху тѣхното устройство.

Българскитѣ монаси калугери сж били интелигентни и образовани люде. Трѣба да имъ се припознае тѣзи заслуга, че тѣ сж били единственитѣ работници по наукитѣ и искусствата. Старобългарскитѣ ръкописи, които дѣйствиелно не сж били малко, почти всички сж писани отъ рлцѣтѣ имъ.

Манастиритѣ сж били освобождени отъ асѣлавни тегоби. Отъ поповѣтѣ нито черковното, нито свѣтското управление е имало право да събира нѣкакви данъци. Царѣтѣ и болѣритѣ правили подарки и заавѣщания на манастиритѣ и така уголѣмвали държанитѣ имъ, а нѣкой бѣдни хора нато стѣпвали въ манастиръ, отдавали своето имущество за постригъ. Селата, метохътъ и панаирътъ около манастира давали тоже доходи. Манастирски хора живѣли също въ градовѣтѣ (София, Скопье и пр.). Въ деня на манастирския патронъ-светецъ въ манастири се стичало всичко околно население и се веселило при манастирскитѣ врата, въ горитѣ и ливадитѣ. Този обичай за ходене на поклонение се е запазилъ въ много мѣста и до днесъ.

11. Градове (градища). Славянитѣ, както Белгитѣ и Германитѣ, се научили на градски животъ само по-сега у Римлянитѣ и Гърцитѣ. Югославянскитѣ народи, когато дошли на полуострова вече намѣрили римски и грѣцки градища, искарали отъ тамъ старитѣ жители и сами ги завладѣли. По-голѣмата частъ отъ нинѣшнитѣ градове въ тѣзи страни стое на старо римски основи. Много градове сж се появили отпослѣ и то отъ приградове, които обикновено се правали близо до нѣкоя крѣпость, принадлежаща на жупи и болѣри. Градовѣтѣ, нато центръ на жупитѣ или областитѣ, сж били сѣдалище на чиновницитѣ, на духовенството и на много болѣри.

Гражданитѣ, споредъ всѣка вѣроятность, издарени, както и въ Сърбиѣ, съ всѣкакви правдини и прѣимущества, се занимавали съ търговия, занаяти, земледѣлие и камени работи. Тамъ често били подвластни околнитѣ села; така се разбира поне отъ едно мѣсто въ рилски хрисовуль (1375): «градъ Стобъ, е названо тамъ, нѣма никаква властъ надъ монастирскитѣ людѣ, нито надъ имуществото имъ, нито надъ единъ тѣхенъ косъмъ».

12. Старобългарскитѣ селяни и прикрѣпаното о земята селство (глькшество). Въ противоположность на събѣдна Сърбиѣ и Византия, гдѣто за положението на селското население е павѣстно всичко точно, въ България за този прѣдметъ има твърдѣ малко свидѣния. Въ 1347 г. въ имѣниѣта на Орѣховскій монастырь сж живѣли «или париси и отроци, или тѣхнитари, или людѣе каковы любо.» Въ най-стария византийска хрисовуль (1258—1277) четемъ за отроцитѣ на монастыри. А иль още по-старий хрисовуль, що далъ императоръ Василъ II на охридската черква (1020), узнаваме че парикитѣ сж били черковни селяни, както отроцитѣ — монастирски. Изъ всичкитѣ осклди данни, шо можемъ да имаи изъ расположение, налага, че въ България имало обвѣрзани селяни (глькши, крѣпостни), както въ Византия; парикитѣ сж били като колонитѣ въ Римската империя.

Когато Славянитѣ влезли да се поселятъ въ полуострова, то намѣрили голѣма часть отъ селското население, обвѣрзано о земята. Въ епохата на Римската империя се образувалъ именно така нарѣченъ колонатъ, който не прилича на старото рабство а на заселване на военнопленнитѣ извѣзари. Тѣзи колонии били привѣрзани о земята (крѣпостни), които владѣлъ нѣкой голѣмъ землевладѣлецъ, и тѣ не можали по волѣта си да оставятъ и да идуть, гдѣто искать; но и землевладѣлецъ не е можалъ кога и какъ му скимне да исплди или продаде селнитѣ оудѣлно отъ земята. По-послѣ голѣмитѣ данци наказали и свободнитѣ и по-дробни землевладѣли сами да се подчинятъ на едритѣ землевладѣли господари.

Византийскій, българскій и сѣрбскій обвѣрзанъ (крѣпостенъ) народъ никакъ не е билъ робъ; той е ималъ свое собствено имущество и своя земя; само той нѣжалъ право да я остави, той билъ само извѣрзанъ о земята. Въ XIV ст. хванатий бѣглець въ Сърбиѣ показвали, като му удрили по една дамга на лицето. Парикътъ продавали, дарали, отпущали по неврѣтѣнно съ единъ учетькъ земя, на която е той живѣлъ. Козкото за длъжноститѣ на обвѣрзаниа къкъ неговия господарь, той билъ длъженъ да му работи нѣколко

работни дни, или да му заплаватъ никакви данъци, споредъ правонитѣ обичаи, договори или закони. Нито духовниятъ чинъ, нито военното звание не освобождавали крѣпостниятъ. Мазаръ рѣкоположенъ за свещеникъ, крѣпостниятъ е билъ собственостъ на своя господинъ, съ прѣдположеніето, че този послѣдний е длъженъ пакъ да му дава пропитаніе; само епископскиятъ санъ давалъ пълна свобода. Въ България ний срѣщамъ много попове, подвластни на манастирски пѣнни въ Варинна, Орѣхово и Рила.

Техинтаритѣ били ремесленници (занаятчи), които се наричали въ стара Сърбия майстори. Още тогавъ на Балканския полуостровъ е имало населенія, които съ се занимавали исклучително съ занаяти.

Южнитѣ Славяни имали и роби (старославянскій рабъ, ж. р. раба или рабиня); въ Сърбия напримѣръ, военнопѣнниятъ Татари ставали роби. Въ Албания и Далмация още въ 1459 г. испровождали робовѣтъ въ Италия.

Въ България, както и въ Византия, наедно съ крѣпостнитѣ, обвързанитѣ имало и свободни селяни, най-много на балканскитѣ и родопски височини. Въ Мизія развитіето на прикѣпленіето о земята се приготвило отъ господаруваніето на финискитѣ Българи. Въ България ангарията (тѣлката) за въ полза на боляритѣ е съществувала доволно рано още, въ 894 год., което ще каже въ то на време, когато другитѣ славянски племена знаели само земски работи. Въ X ст. Богомилитѣ нече прѣповѣждали свободолюбивото учение, че человекъ не е длъженъ да работи на свои господаръ и силно възставали противъ «ангариятъ».

Подиръ паданіето на България подъ Византийтѣ въ 1018 г. византийскитѣ наредби и феодализмътъ скоро се видѣли у насъ; но пакъ въ XIII в. въ южно-славянскитѣ земи имало много свободни люде, които въ волта си могли да си прѣмѣстятъ жителството, гдѣто шатъ. Тогавъ земята била населена твърдѣ рѣдко; за това свѣтскитѣ и и духовни владѣлци се старали не само да си намѣржатъ жители за имѣніята, но и да ги привържатъ о земята. Скоро и самитѣ князове изели да даватъ на манастиритѣ и на боляритѣ села наедно съ жителитѣ; жителитѣ, макаръ и да се заселвали подъ нѣкѣсти условия и доброволно, но отпослѣ не могли да правятъ никакво съпротивленіе.

И така, на дълъгъ и на ширъ по пѣния полуостровъ ималъ сила законникътъ на Юстиниана, до гдѣто Турцитѣ привели въ

дѣйствию Корана, който не знае други различни осѣнѣнъ православни (мюсюлмани) и неутрни (всѣчки други).

13. Областно управление. Българското царство въ разни времена състояло отъ разни земи и области и имало различни граници. Съ измѣняването на границитѣ, измѣнявало се и числото на областитѣ, които се управлявали отъ началници по право и повечето били наследствени. Старославянското жуупно устройство се удържало въ България, но разбира се съ грѣцки названия, до паданнето на старото търновско царство. Имено царството било раздѣлено на окръзи, наречени жуупа; всѣки окръгъ ималъ свои центръ, градъ или замъкъ, гдѣ живѣли управляющитѣ, чиновницитѣ и духовенството. Но въ XIII и XIV стол. окръгътъ не се наричалъ жуупа, както въ Сърбия, Чехско и Хърватско, а областъ, или по грѣцки хора.

Най-първи чиновникъ въ жуупата се е наричалъ у Българитѣ, както у Сърбитѣ, Чехитѣ и други Славини, жуупанъ; това старо название било по-сетнѣ измѣнено отъ грѣцкото кефалъ (капитанъ, глава). Въ една грамота отъ 1347 г. кефалитѣ се наричатъ хора та дужи. Кефалитѣ били обикновено боляринъ, и, въ качеството си на царски прѣдставители, навършвали съдебно-административни дѣлности.

Чиновницитѣ на жуупата се зовѣли или владѣщи или, както въ Сърбия и Босна, владѣлци. Грамотитѣ отъ XIV ст. поменаватъ «всѣхъ боляръ и работникъ царства ни, великихъ и малихъ», на които царятъ прѣдавалъ събираннето на данъцитѣ и управленнето (сѣдржати всѣмъ работи царства ни).

Кастрофилакъ, както, безъ съмнѣние, и катепантъ или капитантъ е билъ главатаръ на крѣпостния гарнизонъ! Другитѣ военни лица сѣ били: примикюръ, алагаторъ (ескадроний началникъ) и десатникъ. По съдебната работа едно отъ главнитѣ лица е било, както въ Сърбия, севастътъ; думата, сѣдѣй се поменавя по-късно, въ 1378 г. Виршинската грамота поменавя князь. Въ Сърбия князь сѣ наричали или селскій старей и търговскитѣ сѣдници, или биринитѣ. Ватахъ и топштикалъ (?), които се срѣщатъ, сѣ управлявали съдебна и финансови работа. Между чиновницитѣ, които сѣ имали въ свое вѣдомство данъцитѣ и които при Шишмана III се зовѣли першпиреке, първо мѣсто въ Сърбия и България сѣ занимавали прахторътъ; данъцитѣ въ натура събирали житари, винари и десоткари (десетата часть отъ медъ, овци и свинье), сѣнари, житари и, може би, подоха-

тари. Писцитъ съ държали описъ на земятъ съ цѣль да събиратъ налози. Въ XIV столѣтие се явили още слѣдующитѣ чиновници: гончие или находници (посланници), побирчи (бирничитѣ), градари (градинари) и повари или варичи, варари.

Народътъ билъ длъженъ да служи и за царщината и за общината (земството).

За общинскитѣ теgeben дава ни нѣкои свидѣния византискиятъ хрисогулъ. Всѣкий житеь въ града и околноститѣ му е билъ длъженъ градъ видати (да гради крѣпости) и тежница блясти (да пази тъжници). За да си обяснимъ въ изкво е състояла общинската длъжностъ «градъ видати» теgebа, която се срѣща и у другитѣ Славяни, достатъчно е да приведежъ слѣдующето изъ Душановския законникъ: «Гдѣ се градъ обори или кула, да га направѣ гражданъ тогази града и жупа, што естѣ прѣдѣлъ того града.»

Постоянното плащане на жупната крѣпостъ денѣ и ноцѣ пий срѣщами и въ Сърби (градо-бляденне или цаконство) и въ други славянски мѣста. Осатѣнъ това жителитѣ на жупата още плащали приплатата (срѣбски: жупски приплати). Монастирскитѣ людье били освобождени отъ тѣзи теgeben. Придворната служба (покипностъ) е била тежка и многообразна у всички Славяни. Богато царьтъ обхождалъ страната, то боляритѣ и калугеритѣ, гражданитѣ и селянитѣ били длъжни да го придружаватъ отъ едно мѣсто на друго и да му даватъ, нему и на всачната му свита, храна и квартира. Ношувката (мѣсто за пошуванье) въ Сърби и Българии се зовѣла приселица. — Прѣмъшаваньето на многобройната царска свита, на писаритѣ, соколничитѣ и ораженоснитѣ, които искали хлѣбъ, храна, вино, зобъ и пр. била голѣма теgebа.

Друга дворцова служба е била работата въ царскитѣ земи (имѣния). Споредъ византиската граммота людьетѣ (простий народъ) съ били длъжни да орятъ, косятъ и разработватъ лозата.

14. Събори. Има малко свидѣния за българскитѣ събори. Това, което знаемъ е, че голѣмитѣ и малки болярѣ, духовенството съ патриарха на чело, епископитѣ и игуменитѣ се събирали, подъ прѣдсѣдетелството на цари и на князьетѣ, на «съборъ». Такива главни събори, за които срѣщами нѣкои подробности въ историческитѣ паметници, ставали съ цѣль или да се избере царь или да се искоренятъ ереситѣ. Ако съдимъ по аналогия на срѣбскитѣ «събори» можежъ да приемемъ за истинно, че българскитѣ съборъ е издвѣгалъ също така закони, нареждажъ е епископитѣ,

избиралъ е епископите и други таквиъ. Точни свидѣния ний имамъ само за три събора, които се собирали за сѣдене Богомилите и другите еретици: единъ въ 1211 год. и два около 1350—1355 г. Отъ събори сѣ били избрани царетѣ: Константинъ, Михаилъ Видинский и Александръ.

15. Право и закони. Ако има нѣщо по вътрѣшната наредба на старото българско царство, което за насъ е покрито съ най-тъменъ праекъ, то е юридическиятъ битъ, то сѣ законитѣ, по които се е управлявала страната. До сега още не се е намѣрилъ нѣкой български законникъ, както сѣ: Законникътъ на сръбския царъ Душана, Хърватский Винодолски статутъ, Руската Правда, Польскитѣ Вислицки статутъ или Чехский Юзеъ Конради (Конрадова правда). Ний знаемъ за юридическия строй на българското царство само това, което намѣрваме въ нѣкои документи, а още по нѣкои дари отъ старославянски права (юридически) обичаи, които и до сега още се употребяватъ.

Старъ славянски обичай е била солидарната отговорностъ на селото за всички свършени въ ояргѣ му прѣстѣпления, когато самия виновенъ не се намѣрвалъ. Това се зовало крагова порѣка у Руситѣ. Вземений по тозъ начинъ штрафъ отъ селото на сръбени и български се зовалъ глоба. Забѣлажително е ограничаването на това учрѣждение въ византински хрисовулъ: «глобитѣ не трѣбва да се взематъ отъ селата, а отъ виновнитѣ и то само чрѣзъ садобенъ редъ.» Тукъ привнесеный, римско-византински погледъ намѣстилъ старославянски права обичай. Но да ли това е било единъ редъ за византински монастыри само, или е станало обичай распространенъ въ цѣла Македония, достѣина на византинскитѣ погледи на правото, това е въпросъ, който, за съжалѣние, си остава нерѣшенъ.

Тази крагова порѣка (единъ за други порѣчителъ) е прѣминала отъносѣ у Турцитѣ и се е запазвала и до сега. Турцитѣ сѣ имали голѣмъ интересъ да запазятъ този народенъ обичай, понеже имъ давалъ възможностъ да намѣрятъ или лесно виновния въ разни прѣстѣпления. Чрѣзъ враговата порѣка тѣ задължавали селскитѣ общини или да отговарятъ сами, или да търсѣтъ и намѣрятъ прѣстѣпника.

Въ България наказанията се извършвали чрѣзъ глоби, които носили разни названия: вражда — глоба за убийство, (по чески глава), която въ XIII в. сѣ наричала по грѣцки фунгъ; послѣ разбой — за грабежъ, свършенъ вътрѣ въ общината; по-

диръ това — вземали глоба за кражба на конь, рогатъ добитъкъ, които глоба се наричала, както и въ Сърбия, конска кражба (въ XIII в.) и конский татъ (въ XIV). За тѣлеснитѣ наказания не ни е познато нищо. Но, види се, у Славянитѣ тѣлеснитѣ наказания въобще се избѣгвали. При всичко, напрактиръ, че въ Русската Правда се срѣща въ по-старо врѣме кърваво отмѣстиванье (кръвъ за кръвъ), по по-сетни синоветѣ на Ярослава унищожили това право и го замѣнили съ вира (глоба).

Други юридически термини се срѣща въ ирписката грамота: то е потка (сѣщо и по старо сърбски), глоба за нарушение на владѣнието, за поврѣда на ливада отъ чужди добитъкъ. Това е било терминътъ на глобата за всички наказания по владѣческитѣ искове.

На единъ редъ съ това написано, обичайно право, съществували още иски правила и положения, а именно въ договоритѣ съ иностранци и въ привилегитѣ, дадени на болѣритѣ и на монастиритѣ. Ако сега и да сѣ твърдѣ голѣма рѣдкостъ подобнитѣ документи, ала, види се, че у насъ ги е имало доста, тъй като само архимандритътъ на Варнинския манастиръ представилъ на царь Константина цѣлъ архивъ отъ хрисовули на българскитѣ цареъ Романа, Петра, Калояна, на гръцкитѣ императори Диогена, Никифора Ватацеса и пр. на сърбския — великъ жупанъ Неманя. Сега тойзи манастиръ е изчезналъ съ всички си старъ архивъ. Царь Шишманъ III видѣлъ въ Римския манастиръ много хрисовули отъ Асѣна II, Калюмана I и отъ всички български цареъ, свои прадеди, дѣди и родители. Сега тамъ се нахѣрва само грамотата на Шишмана. Въ сърбскитѣ манастири основнитѣ хрисовули се пишели като надписи на самитѣ стѣни; въ България не е открито до сега нищо подобно.

Грамотата (фирманътъ) на български канцеларски езикъ се наричала хрисовуль (грѣцка дума — която ще каже златнозапечатано) или златопечатанное слово, а царскій указъ — какъ во грѣцки орказо. Най-старий отъ уцѣлѣлитѣ български акти, търговската привилегия на Дубровчанитѣ, дадена отъ Асѣна II, се отличава съ твърдѣ простъ слогъ. По-къснитѣ наметници сѣ написани по византийски образецъ. Подиръ тържественото ввеждане слѣдва прибриваньето на дароветѣ и правдинитѣ и на края се присъединяватъ най-страшнитѣ заплашвания на тогояз отъ бѣдхитѣ цареъ, които би държалъ да наруши тѣзи привилегии; нему се възлага да тежи Божий гнѣвъ, проклетнето на Божия Майка, на Апостолитѣ, на 318-тъ никейскіи отци; той трѣбва да се гледа еднакъво като Ъда и Ари. Подписатъ на царя е изпълненъ отъ кривуци и съкращени и се пишатъ съ червено мастило. Печатътъ на римския хрисовуль е сребрениъ, по позлатенъ; на едната му страна е изобразенъ царьтъ, на другата — Св. Иванъ Рилскій.

Употрѣбляванитѣ въ България сборници по черковното законодателство (номоканитѣ) заключавали въ себе си много постановления отъ сѣйтско гражданско право. Тѣй като тѣ сѣ имали византийско произхождение, то за употреблението на Славянитѣ били снабдени съ много вставки; за това тѣхното съдържанье заслужва най-точно изучаванье и

прѣдирване. Най-старъ такъвъ сборникъ е Българската Корича, обработена по Номоканона на Ивана Схоластика, може би съ участието на Методия. Ръкописътъ на този сборникъ се пази въ Румянцовския музей въ Москва. Единъ сборникъ отъ църковни закони въ копия, спети отъ оригинала у Търновския патриархъ, деспотъ Светославъ била испроводенъ до Киевския митрополитъ Кирилъ II. Това било Фотиевия Назаконитъ съ коментари отъ Зонара и за това се зовѣлъ престо Зонара (живѣлъ въ XII ст.). Интересно е било поръчването на Светослава, че този «Зонара» трѣбва да го има въ всѣко царство по единъ екземпляръ, да се пази въ събора и врѣниси да се не снематъ отъ него. Юанитъ Славини сж знаели и свѣтенитъ византийски закони, напримѣръ, концилацията (съставяването) наъ Еклогитъ на императоритъ Лева и Константина.

16. Финанси и монетно дѣло. Данъцитѣ, които плащало българското население въ старина, състоили отъ земни произведения и добитѣкъ. Рѣдко се плащали и пари. Въ първо врѣме царетѣ не сж имали нужда отъ голѣми сумми, тъй като не сж плащали на своитѣ служаци, воєводи и управители; всѣки управитель събиралъ въ свога областъ данъкъ въ натура и по този начинъ той се подържалъ. При царь Самуила, българския земледѣлецъ, който ималъ два вола, плащалъ всѣкъ година качка просо, качка пшеница и кърчагъ (бакрачъ) вино. Гръцкия императоръ Василий, като прѣвзелъ първото българско царство, запазилъ този видъ данъкъ. И пий виждаме, че когато византийскитѣ жедни за пари бирници, поискали да обрѣхатъ тъй натурали данъ въ пари, въ България произлази известната революция на Петра Деляна.

Често данъта се плащала отъ цѣли общини снупомъ, тъй като тѣ владѣли изобщо земитѣ си, безъ да си дѣлятъ между частни лица. Виринския хрисовуль показва на слѣдующитѣ данъци: волоберщина отъ всѣки чифтъ волове, кошарщина, може би еднаква съ сръбската травина — плата за ползувание отъ общинскитѣ пасбища, даянина — налогъ на всѣка каша, наметъкъ — отъ хлѣба, виното и меда. Всичкитѣ монастирски хрисовули отъ XIII и XIV стол. поменаватъ за десетъкътъ отъ свини, овци и медъ, които се срѣщатъ сжко въ Сърбия, Влашко и Гръцко.

Пограничний данъкъ (мито) се наричало кужеркъ (coimercium), както у Гърцитѣ отъ гдѣто сж го звали и турнитѣ — гюмрюкъ. Дубровчанитѣ не плащали нищо по салата на добититѣ си приводегим. Венецианцитѣ и Генуезанцитѣ, които имали голѣма търговия, плащали споредъ договоритѣ си мито и за ввозване и за извозване на стоки.

Въ виринския хрисовуль между палозитѣ най-срѣщани

жостинна и бродинна (по гръцки диавато). Тъзи данъци се вземали — първия за прѣминаването по мостъ, а втория — прѣз бродъ. Плащали още за пазарнитѣ мѣста. Угланитѣ глаби били доста голѣми и принасли голѣми доходи.

За монетното дѣло ний намѣрааме нѣкои свидѣния въ търговския договоръ въ Венецианцитѣ съ царь Александра 1352 г. Тукъ ний срѣщаме между другото да се говори за перпера, златица и грошъ. Перпера е била златна монета, тежка отъ $16\frac{1}{2}$ кра-та; златица, въротно, е имала скъпата стойностъ. Обикновенната сребърна монета се наричала грошъ и се дѣлала на 6 аспери (асири). Една перпера имала 6 гроша и 5 аспери. Имало е и мѣдни пари, повечето вжжикти.

Монетитѣ на търговскитѣ царь се съчени по византийски образъ, като исключивъ паритѣ на Михаилъ Асѣна, които се по приѣбра на венецианскитѣ и нѣкои латански надписи. Надписитѣ съдържатъ повечето пати трудно прочитани монограми. Отъ 12 царь, каквото Балонна, Константина и Александра, които трѣбна да бѣлжиктъ, се управявали дълго врѣме, до сега не е нахѣрена ни една монета. И поватно защо. У насъ самитѣ още не бѣше до сега обърнато внимание на събираването на монетитѣ.

17. Военното управление. Както всички старовѣжени държави, така и България е имала войска, която се събирала кога погрѣба. Военнитѣ сили на църството състоили една часть отъ контингенти, доставени отъ болѣратѣ, които били длъжни да испроводятъ въ случай на нужда извѣстенъ брой обржени на тѣхна сѣтка люде; другата часть била наемнина на цара, разни чужденци. Въ разни врѣмена се били наемани Франки, Бумани и даже Татари (при Шишмана Ведински).

Числото на военнитѣ сили на България не е било еднакво. Може да се каже че въобще това число не е било голѣмо. Ний срѣщаме въ разни битви отъ 20 хиляди до 60,000 души войска и това число 60,000 се е считало нато извъредно голѣмо Турцитѣ първи се почекнали да ходжтъ на бой съ голѣми масси.

Интересни свидѣния за въоръжаванieto и облѣклото на войницитѣ ни даватъ рисункитѣ на единъ ватикански ръкописенъ кодексъ отъ старобълг. прѣведъ на мезасийната хроника. Той се отнася къмъ военното съсловие на XIV столѣтие. Шлемовитѣ или се имали надъ на полушарие и се били украсени съ пера на тѣмето или се покривали главата отъ тѣмето до плещитѣ, като си оставали отирито само лицето, или, най-подиръ, се вземали формата на кръгли кожани шапки, или островерхи фуражки (руски шапки).

Браката сѣ били обути въ високи кавалерийски ботуши, тъй като повечето тръгвали на война съ конѣ на които имало юзди, сѣдла и стремежа. Щитоветѣ били отчасти кръгли, отчасти продълговати, заострени отгорѣ и отдолу. Кинзоветѣ и боярнитѣ сѣ носили дълги, подплатени съ кожи, кафтани и украсена съ горностай (скапа кожица) шапка. Оръжия за нападение служили копката, мечоветѣ, стрѣлитѣ, които всадникътъ държалъ отъ страна въ туза (кочанъ). Сигналъ за бой сѣ подавали чрезъ прави тръба.

Не е още положително доказано, но твърдѣ е съмнително, щото въ сѣдбоносната борба на Българитѣ съ Турцитѣ да се е употрѣблявало огнестрѣлно оръжие. За първи тогѣ на полуострова, до колкото е познато, се помензва въ 1383 г. Българитѣ умѣли да правятъ военни машини. Това искусство тѣ научили отъ Византийцитѣ, които прилежно се занимавали съ тази отрасль отъ староврѣмското военно искусство. Отъ всичкитѣ български царе най-внимателенъ къмъ военнитѣ оръдия се вижда да е билъ царь Калонъ. Съ една своеобразна машина той прѣвзема Варна. При штурма (пристапъ) на Дидимотихонъ той даже умѣлъ да отведе рѣката отъ стѣнитѣ. Въ 1206 год. Калонъ денъ и ноцѣ бомбардиралъ стѣнитѣ, башнитѣ и къщата на Одринъ съ камени. Въ сѣщото врѣме стѣнитѣ и кулитѣ били разрушени. Подиръ смъртта му това искусство сѣкашъ било забравено. Главната сила на Българитѣ е била въ горекитѣ войни и въобще въ така нарѣчената гьерила. Тѣснитѣ проходи из Родопъ, Сръдня-гора и Балкана сѣ погълтали хиляди Византийци, убити отъ градушка стрѣли и отъ кѣсове едри камѣнаши. Впрочемъ Българинътъ е умѣлъ да се сражава и на открато поле. Нѣкои царе държали въ лагера си добри бѣгачи (курцери) за да могатъ чрезъ тѣхъ да прѣдаватъ по-скоро своитѣ заповѣди. Ако командирътъ билъ длъженъ скоро да се върне, то като бѣлѣгъ му провождали едно обгорѣло перо.

Отъ тѣзи чисто военни въпроси като прѣживежъ на правото на войната, ще видимъ, че пореди общата си вѣра, Византийци, Сърби, и Българи имали единтъкъ законъ, споредъ който не можали ного да е да взематъ въ паѣвъ или да го убиятъ вънъ отъ битаята: не дозволено било само да се граби неприятелското имущество. Асѣнь II отпусналъ при Клокотница (1230) всички прости военноплѣнни. Грабежитѣ въ българо-гръцкитѣ войни били жестоки. «Българската плячка» станала у Гърцитѣ поговорка. Византийцитѣ повръщали съ сѣщото: тѣ изгаряли даже жътвата по нивата, унищожавали граднитѣ, опустошавали селата и откарвали сѣдлата. Българитѣ и сѣюз-

напитъ имъ върху това отгорѣ отплащали на Гърцитѣ съ избитъкъ, особено при царь Калоянъ.

18. Битъ, характеръ и носия. Войственността е била главната черта въ характера на старитѣ Българи. Български военни войници ний срѣщамъ въ византийскитѣ войски, както въ Азия, така и въ Европа, у Франкитѣ, Неполитанцитѣ и пр. Понятно нѣщо е, че безпрѣстаннитѣ войни не сж могли да облагородятъ характера на народа, да го омегчатъ и встѣнчатъ. — Ний малко знаемъ за това, какъ сж се обличали старитѣ Българи, макаръ, съ нѣкаква увѣренность, може да се полага, че по-големата частъ отъ нийшинитѣ селски национални костюми е скитната, неизмѣнена чрѣзъ пѣли столѣтия. Въ това отношение има грамадна важность единъ миниатюръ (малка картинка) въ една грѣцка книга, написана по заповѣдь на императора Василия II (967—1025). Отъ тримата исписани тамъ Българи двамата сж безъ бради, третитѣ носи околчеста брада. Облѣклото на двостоний е тугла (калпакъ) отъ вълнаста кожа, обшитъ съ кожи кафтанъ съ тѣсни рѣзани и опикати панталони (берневени). Кафтанътъ е застегнатъ (закопчанъ) съ осемъ гайтанчета, както то се вижда и по старитѣ руски изображения, както и до сега е у Хърватитѣ, Българитѣ и Подлицитѣ. Отъ пояса надолу висъ ножъ съ каицата му, както и до сега носятъ въ много мѣста. Исравенитѣ на дѣсно исписанъ носи сжщо така кафтанъ закопчанъ и украсенъ съ шити цѣттове; всѣкий цѣтъ се намѣрва верѣдъ два едносрѣдшни (концентрически) кръга, които сж така голѣми щото двата сж достатѣчни, за да се напълни пространството между шитата и пояса, рѣкватитѣ сжщо сж покрити съ подобни кръгове. Срѣднитѣ е въ костюмъ украсенъ съ шити цѣттове. И тримата държатъ въ рака по единъ мечъ. — На монетитѣ и на печатитѣ на царетѣ ний видимъ повечето брадати хора. Сетитѣншай обичай на полуострова, споредъ който, всички мажъе, освѣнъ поповетѣ, носятъ само мустаки и си бръснатъ брадитѣ, билъ прегътъ и распространенъ во врѣме на Турцитѣ.

19. Искуство, занятия и търговия. За старо българското искусство ний имамъ твърдѣ малко наметници. Нѣма обаче никакво съмнѣние, че то се е повзвило подиръ приеманьето на християнството. Както въ другитѣ християнски мѣста, така и у насъ живописството е било най-напрѣдъ иконописание за украсяване на храмоветѣ. Черковнитѣ и замковни сгради не сж уцѣлали у насъ както въ Сърбия. Прѣкрасно свидѣтелство за живописството, което

е било обикновена работа въ монастыритѣ, ни даватъ миниатюратѣ на ватиканския кодексъ.

Главнитѣ занятия на старитѣ Българи сж били военнитѣ работи, подирь които идли селското стопанство и търговията. Българската земя давала изобилна храна. Царь Светославъ еднѣжъ спасилъ Цариградъ отъ неизбеженъ гладъ, като донесълъ грамадно количество хрина жито. Житата въобще се пазяли въ ячи. Въ 1189 г. кръстоносцитѣ намѣрили много хлѣбъ заровенъ въ Пловдивъ. Освѣнъ това въ нѣкои развадени земји на Тракия се намѣрило просо въ колосалии гърнето.

Селото се зовяло село, селце, а разхвърланитѣ дворове — заселки. Спиритѣ носили название межда. При рѣкитѣ и доловетѣ изало водѣници, млина, жръчки или мѣста жръчяна. Батуни били подвижнитѣ колиби.

Извазанята нива, нивие, градини сж били сѣжитѣ. Наричали градинитѣ още врътъ, въргоградъ и нериовъ — по гръцки. Отъ плодовититѣ дървета у Българитѣ се поменаватъ яшнени, орѣхови, и пр. — Лозята били останали още отъ римско време. Ливади или сѣнокосъ сж названая останали още отъ старобългарско. Пасбищата били два вида: лѣтовяща (на горитѣ) и зимовища (въ долинитѣ).

Скотовѣдството е било занятие тоже познато на нашитѣ стари Българи. Стада отъ рогатѣ добитѣкъ, овци, кози и свини съставявали голѣма часть отъ народното богатство. Въ срѣднитѣ вѣкове процѣтъвало кошоводството, най-много за военнитѣ цѣли; напримѣръ, влашкиитѣ пастирѣ пасѣли по стотини кобили, които принадлежали на сръбскитѣ монастыри. Заграденитѣ корни се зовѣли забѣли; думата бранище е означавало, както и сега, гора, която е запазена и се сѣче за дървета и дърва.

Както у всички Славянски народи, така и у Българитѣ иностранитѣ търговци се наричали гостиѣ. Това название се срѣща още у Римлянитѣ, които съ сѣщото име наричали иностранитѣ търговци. Първоначално названието гостъ у Римлянитѣ значело враги, неприатели, понеже народѣтъ на всички чужденци гледалъ като на враги.

Най-много сж посѣщавали България Дубровчанитѣ (жители на Рагуза), които имали голѣми богатства. Голѣми привилегии получили тѣ отъ Асѣн II и отъ сина му Михаилъ Асѣнъ. Търговцитѣ Дубровчани, Венецианци и Генуезци католици сж имали въ всички голѣми градове свои лонджи (лоджи) и черкови и сж живѣли тамъ съ

своитѣ челяди. Тѣхнитѣ прѣдставители прѣдъ властитѣ на мѣсто тѣхъ сѣдици, се наричали още тогазъ консули; венецианскій консулъ живѣлъ въ Варна, генуезскитѣ въ други пристанищни градове.

Бодкото за правоотношенията изъ куицитѣ, то въ договоритѣ съ Венецианцитѣ и Генуезцитѣ било наредено, че нито синѣтъ отговари за бащата, нито обратно. Ако пѣкой Дубровчанинъ умиралъ, безъ завѣщание или не, имуществото му се запазвало отъ българскитѣ чиновници и се прѣдавало на посланика на Рагузския князь. Така сѣщо ставало и съ наследството на Венецианца. За българскитѣ търговии сѣ останали гвѣрдѣ малко извѣстия. Тѣ тоже отивали на чужбина, имали право да живѣятъ въ Рагуза безъ да плащатъ мита нито при вратата, нито при моста и на брода, и извозвали най-много злато, сребро, дрехи, златотъкани и въобще скѣпакви стоки. Русскій хрисовулъ дава на монастирскитѣ хора право да търгуватъ на всѣкъдѣ изъ царството безъ да плащатъ мито и да било мита. За измѣрване дължината на платоветѣ употребявали лакътъ и сажень.

20. Пѣтищата не били гвѣрдѣ първобитни, защото Рамлянитѣ били ги направили здрави и ги оставили. Най-много обработеній старъ пѣтъ отивалъ отъ Цариградъ къмъ Одринъ, Пловдивъ, София, Нишъ до Бѣлградъ. Главний балкански проходъ въ врѣме на търновското царство билъ Шипчанскій. Имали обаче както търговско, така и стратегическо значение и другитѣ проходи на западъ: Троянскій и Етрополскій, на истокъ: Еленско-гвѣрдишскій, Сливенскій, Котленскій, Чалдынякскій и Айтосскій. Пѣтуванята ставали съ не еднаква бързина: както въ XIII, така и въ XVII столѣтия отъ Цариградъ до Пловдивъ се отивало за 9 дена. Стокитѣ прѣнасли на товари животни; за керванъ се говори още въ дубровничнитѣ акти (1398 г.).

Състоянието на България подъ турското иго.

1. Първото време на турското владичество. Прѣимущества; войникството. — 2. Административно дѣленіе. Тимари и сандаци — 3. Победителитѣ и побѣденитѣ. Данъци и военни повинности. 4. България въ XVI и XVII стол.; раздѣленіе на стражата. Данъци за освобождение и войни протакъ турцитѣ. — 5. Хайдунитѣ.

1. Първото време на турското владичество. Прѣимущества; войникството. Най-скърбиний на и най-жлъчній за изучаване периода на българската история е времето подъ турското иго — отъ края на петнадесетото столѣтіе до началото на нашето възрождение.

Въ 1393 год. падна Търново, подиръ петъ години (1398) прѣдаде се и послѣдний български свободенъ градъ Видинъ, а въ 1444 стана и послѣдното опитванье на християнскитѣ европейски господари да испаднатъ Турцитѣ отъ Европа, което опитванье се свърши съ поражаваньето имъ при Варна. Подиръ покоряваньето на Влашко, Молдава, Сърбия, Босна, Унгария и Седмиградско, Българитѣ вече се намириха въ самата срѣда на обширното турско царство, стегнати като въ обратъ и не можахъ да се помръднатъ. Но военний и самостоятеленъ български духъ за много още години не изгаснахъ. Когато Турцитѣ се утвърдиха въ страната, когато единъ градища нахиваха, други загиваха, когато въ опустѣлиятъ български паланки нахълнаха турски прѣселеници изъ Азия, когато не останали водачи, боляри, първенци, а всички сж били истурчени или исклани, тогасъ българскитѣ народъ се усѣгилъ съвсѣмъ потиснатъ и умаломощенъ. Дѣйтѣ владичества турско и гръцко до толкось го задушили, щото и великото движение на европейската мисль, когато се появило въ Европа отъ XV-то столѣтіе не могло да досегне твърдѣ заградената и поробена България. Иностранцитѣ могли твърдѣ рѣдко да проникнатъ въ България за да видятъ що става тамъ.

Отъ начало Турцитѣ оставили на Българитѣ много правдини и прѣимущества особно въ нѣкои села, наречени войнички и находили се въ планинитѣ. Таквазъ сж били: Коприящица, Панатюрице, Котелъ, Бѣла, Гръна, Ямболъ, Сливенъ, Цѣпино, Бѣлово. Жителитѣ на тѣзи села живѣли независимо подъ управлението на свои воеводи или князѣ, не плащали почти никакви данъци, били свободни отъ всѣкакви повинности и имали право да носатъ пѣстри и рѣз-

попътни обдѣла. Но за това, тѣ давали всѣка година по нѣколко хиляди войници, които не получавали плата, и често, обржвани съ конии и боздогани, придружавали колита, носили шаници, гледали коньетѣ, сѣчали дърва и изпълнявали други работи въ войската. Тъзи наредба на войничеството (войнишлъкъ) живѣла до 300 год. Тя била учрѣдена отъ Мурада I-и и привилегитѣ му съ изложени въ Войничкъ канунизхеси (Войнишкой законникъ). Бакто войницатѣ привелигировани били още жартолосоитѣ (пограничаритѣ, които пазели границата,) соколицитѣ (доганджи, които трѣбало да отивждатъ ловчийски соколи по единъ на къща и дървентчинитѣ (които пазели дървентитѣ, прѣходитѣ по рѣкитѣ).

2. Административно дѣление; тимари и сиямети. При Мохамеда II всички земи на старото българско царство влязали въ административния окръгъ на румелийския бейлеръ-бегъ, който е ималъ своето сѣдалище въ София. Названието Румелия, развадено отъ Романия или Ромжия означавало въ тоѣвъ периодъ цѣлий полуостровъ, освѣнъ Босна, която била вътрѣшна на други бейлеръ-бегъ. Румелия била раздѣлена на 26 санджака, които се управлявали отъ санджакъ бейове. Въ края на XV вѣкъ числото на санджацитѣ достигнало до 62. Всичката земя се считала за принадлежностъ на държавната (султановата) хазна. Султанитѣ посветявали частъ отъ завоеванитѣ страни на нѣкои джамии (макуфи), друга частъ раздавали на побѣдителитѣ, или пъкъ оставали на побѣденитѣ подъ разни условия, най послѣ останалата частъ била сѣщански държавна.

Страната имала феодаленъ характеръ и много паша наследственно владѣли цѣли подядени области-спяхизджи (Шкодра, Скопье, Т. Пазарджикъ). Голѣмитѣ спяхизджи се зовѣли сиямети, а малкитѣ тимари. Много християнски болярци станнали такви спяхиз, като се потурчили. Освѣнъ това повечето села станнали собственностъ на голѣмитѣ землевладѣлци, спяхиз, на които плащали трети частъ отъ доходитѣ си. Въ послѣдно време спяхизитѣ се мчли да прѣобържатъ владѣнията си на чифлици. Въ XV вѣкъ военната повинностъ (даване войска) въ Турция ставала така: всѣки тимариотинъ, който получавалъ годишно доходъ отъ 3000 аспри*) билъ длъженъ да извади единъ спяхиз, т. е. една таифа въоружени хора; който тимариотинъ получавалъ 8000 аспри — два

*) Аспрата е имала не еднаква цѣна. Въ XV в. една аспра — 1/10 частъ отъ австралскій дукатъ, т. е. около 5 гр. злата. Въ края на XVI в. единъ дукатъ е билъ — 60 аспри; а въ най-ново врѣме, една аспра — 1/3 отъ аврата.

и т. н. на всеки 500 аспри се притуралъ по единъ сплахия. При такъва наредба Европейска Турция давала до 80,000, а Азиатска до 50,000 сплахия. Всичко, заедно съ допълнителнитъ сили, които султанитъ вземали отъ самото турско население, още съ първитъ, придворнатъ и пашовитъ хора, Султанътъ ималъ на постоянно разположение 300,000 души. Познато е че подъ Цариградъ Мухамедъ II е ималъ 258,000 души отборна войска съ такъва артилерия, която е надминавала западно-европейската.

3. Побѣдителни и побѣдени. Данъци и военни повинности. Мусулманитъ били привелигированиитъ класа, побѣдителитъ; християнитъ не можали да носѣтъ шарено и черно обѣяло; да строятъ както го изскувалъ инустъ и нуждата имъ и да ходѣтъ кога и гдѣто желатъ. Най-жчно имъ било, гдѣто не се допусвало строењето на черкови.

Правилото за събирането на лозитъ, споредъ коранатъ, е било да се сбора една десета частъ отъ всички произведени и да се дава на правителството. Но освѣнъ харачътъ (поглавнии или подушни данъкъ), който ежегодно плащалъ всеки християнинъ отъ 14 години на горѣ; освѣнъ десетъкътъ отъ земнитъ произведени и добитъкътъ, надъ християнитъ тежалъ ангария сплахийскый кулузъ. Но най-ужасно отъ всички е билъ собирањето на млади момчета отъ 10—12 год. за еничерскый табуръ. Градоветъ плащали голѣми сумми за да се исплатѣтъ отъ това зло, та да не даватъ момчета за еничери. По този начинъ християнското население е давало на Султана 20,000 еничери. Откарана въ Мала-Азия или заперѣни въ нѣкой сарай, тѣ отборъ и хубави момчета изучвали корана, мусулманскитъ обичаи и чрѣлъ строга дисциплина приготавявали се да станатъ най-страшната войска на Високата Порта. По-хубавичкитъ и по-способничкитъ Султанътъ вземалъ при себе си и отсетѣ ги правилъ паша и бейлеръ-бейове. Въ началото еничеритъ давали обѣщаниа да не се женѣтъ и държали думата си. Объркати въ мусулманство, т. е. дѣдонметъ еничеритъ били по фанатичи отъ коренитъ Турци. Прѣдѣтѣхъ е билъ откратъ палътъ къмъ почеститъ и къмъ богатството, и въ всичкитъ времена тѣ сж били най-жжествениитъ бранители на османската държава. Този десетъкъ на дѣцата се махналъ отъ Султанъ Мурадъ IV (1638). Страшни дни прѣживѣвали градоветъ и селата, прѣлъ които прѣмивавали еничерскитъ войски. — Правослѣдното било прѣвѣржето въ жчение на хората Християнитъ нѣмали право, не се приемали за снѣдѣтели и пр. Нѣма слѣдователно нищо удивително, че при таково обстоятелство характерътъ на Турцитъ

станжалъ гордъ и занасенъ, а Християнитѣ станжали сграхавна и покорна раи.

Още по-лошава вѣремена настанкли за християнитѣ, подчинени подѣ турското иго, когато могъществото на Турцитѣ взело да пада. Въ XVI столѣтие когато властѣта на Султана била въ своя апогей, въ Турция прѣимуществата и правдинитѣ били твърдѣ уважавани, търговията била жива, градоветѣ богати, занаятитѣ цвѣтуци, пашината доволно добри и зданията великокопни. Господствающий турски народъ не билъ тогазъ, разбира се, толкосъ остарѣлъ, изроденъ и развратенъ, както отнoсѣлъ. Черковната и общинната автономия не била тогазъ никакъ нарушавана.

4. България въ XVI и XVII в. в.; раздѣляне на страната. Движения за освобождение и войнитѣ противъ турцитѣ. България въ XVI в. се е намирала въ слѣдующето състояние. Тя имала три части: Добруджа, Дели-Орманъ и Герилово.

Средна Добруджа съставили турски прѣселенци; крайбрежието било обитавано изключително отъ Християни, които се отличавали съ храбростъ, но всичкото нѣх оръжие се заключавало въ една сабля и лъкъ съ стрѣли. Тамашнитѣ жители се лишавали отъ топанкю и вода. — Гористия Дели-Орманъ е ималъ плодородна земя и е изобилувалъ съ лозя. Населението му е било тогазъ повечето българско. — Герилово било по-населено и по-богато. Неговата земя била плодородна съ всѣкакъвъ видъ храна. Повечето му жители сж били Християни. — Въ околноститѣ на Търново сж нахождали около 260 части български села, отъ които всѣко е имало отъ 200 до 300 къщи. Тукъ имало и нѣкои албански поселения, на които числото се е простерало до 7000. Голѣмийтъ и богатъ градъ Ловечъ е билъ населенъ отъ Кисюлмани и Българи. На широката андрианополска долина се намиралъ 260 села отъ новозаселени Турци. Тритѣ тѣзи области Добруджа, Дели-Орманъ и Герилово били подчинени на три бея: сизистренскии, никополскии и видинскии. Нашитѣ могаи да изваджтъ до 1000 снажи и областитѣ до 10000 войника.

Най-ясна картина на тогавашнитѣ вѣремена ний срѣщамъ въ румелийскии Каяунъ-наме (законникъ). Разнитѣ области се управлявали разнообразно: жѣрнитѣ не били навредѣ един и названитѣ на управителитѣ сжщо. Въ Търново, както и до скоро, турскии началникъ се наричалъ воевода и асенинъ. Притисненото дворянство начелвало полска. Сазаванитѣ и Бошнянитѣ особено си про-

карвали нѣтъ нѣмъ нѣй-високитѣ длѣжности въ държавата. Навредѣ тѣ занимавали длѣжности на бейлеръ-бейовци, капуданъ-паша (адмирал) и губернатори. Тогавашнитѣ патници свидѣтелствуватъ, че почти цѣлий еничерски корпусъ говорилъ по славянски. Много отъ Султанитѣ знаели български и ферманитѣ имъ се пишали на този езикъ.

За състоянието на тогавашна България ний намѣрваме много интересни свидѣния въ записката на Павелъ Джорджича, подадена на 1595 год. на Сигизмунда Батория, който мислѣлъ да се вмѣшне въ Турция и да завладѣе България*). Той съвѣтвалъ краля да придобие съ себе България, защото съ помощта имъ най-лесно ще може да задържи това царство и, веднѣжъ тѣ съ него, на неприятеля ще се огнежатъ всички срдства за живото. Освѣщъ това силитѣ на Батория ще се уголѣмятъ съ 25,000 храбри Българи. Българитѣ, пишелъ той, сѣ гордѣ, благороденъ народъ, който не търпи несправедливостта и ясти за обидата си съ смъртъ: на Турцитѣ тѣ сѣ враждебни, съ Гърцитѣ сѣщо не сѣ добри; съ Дубровничанитѣ, поради общия си езикъ и родственни връзки, сѣ въ приятелски сношения. Въ 1580 г. положението на християнитѣ било добро; но отпослѣ еничеритѣ, снахинтѣ, тежкитѣ данъци и притѣснения отъ войскитѣ промѣнили всичко. Българитѣ съ нетърпение очакватъ християнскитѣ войски да дойдатъ и тѣ сѣ готови да исколѣтъ всички Турци въ страната си. Колкото за Турцитѣ стига да имъ се даде плачка, пишалъ Джорджичъ и ще ги има на страната си. Молдава и Влашко, така сѣщо и България, сѣ били житници на Цариградъ. Баторий приелъ прѣдложеніето на Джорджича, който самъ раздухвалъ въстанието въ Варна, Провадия и Шуменъ, когато единъ други кралъ — Сорко, пакъ Дубровничанинъ, работилъ въ Търново и Руссе. Наистина, бунтътъ избухналъ въ 1595 год.; центрътъ му билъ въ Търново. Тамъ билъ прогласенъ за царъ единъ мнимъ потомокъ за Шишмана III. Сѣщоврѣменно 2000 хайдутѣ съ отрядъ Сърби нападнали на главния градъ на Румелия — София и го разграбили. Малко по-прѣди (1594) въ Банатъ били възстанѣли Сърбитѣ и прѣвзели нѣкои мѣстни замъци. Въ Алабаниа и Македония сѣщо имало незадоволство. Обаче скоро се поставилъ край на тѣзи движения. Въ България се явилъ Синанъ паша съ много войска и турцитѣ отъ страната му помогнали за да потуши българското движение. Шишмановичъ и привърженцитѣ му побѣгнали въ

* Павелъ Джорджичъ е билъ Дубровничанинъ и той мислѣлъ 15 години страната. Сигизмунтъ Баторий е билъ трансилвански кралъ.

Русия. Следъ това Синавъ паша миналъ за нѣколко дни въ Влашко, гдѣто го побѣдиха Сигизмундъ и влашкия воевода Михаилъ Витазулъ. Тогавъ около 16000 българи сж прѣселили въ Влашко.

Въ XVII столѣтие нѣколко пати се възбунтували горските градове въ Западни Балкани. Охридскитѣ архиепископи не веднѣжъ мавали въ прѣговори съ чуждитѣ царѣ за помощъ противъ Турцитѣ, особно съ сиплийския вице-кралъ и — съ Римскій Папа. Най-много се отличилъ въ това врѣме Петръ Парчовичъ отъ Кипровецъ, български боляринъ по происхождение, по-послѣ владика, който обиколилъ много дворове за да ги убѣди да помогнатъ съ войска на България (1644 — 1674).

Еждѣ края на XVII столѣтие Турцитѣ се опитали да прѣвзематъ Виена (1683). Тогавъ се съединили противъ тѣхъ Австрия, Польша и Венеция и се прогласила свещенна война противъ общия европейски врагъ. — Австрийцитѣ изгонили навъ Маджарско Турцитѣ и наватали въ Сърбия. Подиръ много стотини години сега първи пати християнитѣ на вѣтрѣшната частъ на полуострова видѣли християнски войски. Въ 1689 год. маркиграфъ Людовикъ Баденскій спечелилъ при Нишѣ блестяща побѣда надъ Турцитѣ; Нишъ, Видинъ и Прищина се прѣвзели отъ австрийскитѣ войски; нѣкои отдѣлення се приближили даже до София, а други прѣзъ Косово поле — дори до Скопье, въ Македония, на Вардаръ. Всичко това на слѣдующата година пакъ се изгубило; но тѣзи събития дали голѣмо одушевление на християнското население. Помислило се, че днитѣ на Турското царство въ Европа сж прѣчетени. При все това, подиръ несполуката на австрийскитѣ войски, християнитѣ, които възстанали или щѣли да възстанѣтъ, били принудени да се прѣселятъ въ Австрия за да се отърватъ отъ отмѣщаваньето на днитѣ и свирѣши свои господари. Едни отъ възстанѣлитѣ се заселили въ Влашко, други се прѣселили въ Трансилваниа.

Когато по-подиръ Австрия, чрезъ побѣдитѣ на кралъ Евгения Савойски, на Пожаровенскій мѣръ (1718) доби една голѣма частъ отъ днешното Сърбско княжество и Мала-Влахия, до рѣка Олта, тогавъ още веднѣжъ у Българитѣ се родили надежди да се освободятъ. Но най-послѣ тѣзи земи били изгубени отъ Австрия (1739 г.) и българскитѣ колонисти отъ Мала-Влахия сж прѣселили въ Банатъ, гдѣто и до днесъ иматъ около 26,000 души.

Тѣ били отчасти Кипровчани, т. е. Кипровското воеводство, населено съ българи католици, подчинени на Турцитѣ, родина на мнозина знатни боляри и видни дѣйци на врѣмето си, — а отчасти

били павлинани. Тѣ живѣхтъ и досега въ Темешский Банатъ — въ Бешеново, Ваига и дълго врѣме сѣ се ползували отъ особенни привилегии, утвърдени и отъ императрица Мариа Терезия (1744). Тѣ имали свой особенъ сѣдъ, заклети засѣдатели и свой гербъ.

5. Хайдуцитѣ. Въ всячкото врѣме на българското робуване подъ Турцитѣ имало е хора, които не сѣ искали да се подчинятъ и сѣ водили жанаръ малка и слаба, но постоянна борба за българската независимостъ. То сѣ били така нарѣченитѣ хайдунци, които сѣ играли важни роли въ освобожденнето на Сърбитѣ подъ име гайдуки и у гърцитѣ, подъ името клефтата.

Хайдуцитѣ сѣ живѣли въ непристѣпнитѣ мѣста на Балкана. Въ най първо врѣме на нашето поробуване, тѣ сѣ били независими владѣтели, итѣко—бозѣри и воеводи, които съ своитѣ четини продължавали да се борятъ. По-сетнѣ тѣ сѣ били отчуждени люде, които оставили къщитѣ си и се заклевали да проливатъ кръвта си противъ народнитѣ притѣснителни, т. е. противъ турскитѣ пашни и челебии и противъ овиѣ български измѣнници, които били наедно съ агитѣ народни притѣснителни. Хайдуцитѣ по-късно сѣ били вѣтани, юнаци покровители и защитници на страждущитѣ, както ги описватъ народнитѣ ни пѣсни. Четитѣ имъ отъ по 20—50 души се крили въ тѣсинитѣ на Балкана. Тѣ повечето били лично озлобени противъ Турцитѣ; на одного турцитѣ убили майка му или баща му; на другито изнасилвали или откраднали сестра му; на трети — завалили къщата му или го обрѣли по нѣтъ; мнозина бѣгали отъ тѣжкитѣ, а имало е и таквити, които сѣ ставали хайдуци на нещастна любовъ или отъ родителска клетва. Бѣгленецъ или самъ събиралъ чета, или се присѣдинявалъ при итѣко вече състанаена. Въ четитѣ се приемали само-отборъ юнаци. Тѣ стрували клетва да бѣдѣтъ вѣрни единъ другиму и да не се дѣвѣтъ. Орѣжжито имъ е състояло отъ «дълга пушка бойана, чифте пѣщове на поясъ и остра сабя френгия». Дрехитѣ имъ били кафтани обшити съ сѣрмени гайтани. Огдѣлнитѣ хайдуци се зовѣли момци и момчета, а въобще юнаци. Най-опитний и най-храбръ сѣ избиралъ отъ момчетата за воевода на четата; а воеводата си назначавалъ одного за байрактаръ (знаменосецъ), който носилъ зелено или червено знаме. Щомъ узнавали, че итѣко турски бей, спахия или аѣнинъ (жѣтесарифинъ) се е отнесълъ звѣрски съ итѣко сѣрамахъ, хайдуцитѣ налитали въ къщата на притѣснителни, обръщали я на прахъ и пепель и безъ съжаляние избивали всѣкитѣ и обитатели. Да нападнежтъ изневидѣно на уплашенитѣ турски

чиновници и аанти, да разграбят царската казна и да отърватъ законитѣ въ синджирѣ запрѣти, да си отмъстятъ на всѣки турски злоупотребителъ за нѣкои извършени отъ него пакости и безобразия — това е било посланието, цѣльта на вѣрнитѣ юнаци.

Мѣстопрѣбиванъето на хайдутитѣ били високитѣ гори на Балкана, Родопитѣ, Сръдна-Гора, Сакаръ-Планина, Странджа и Шаръ; но най-много тѣ се държали околѣ тѣснинитѣ на планинскитѣ пазеки. Тѣ прѣазрали онѣзи разбойници, които имали за цѣль само грабежъ или убийство: такитѣ тѣ наричали съ позорното име кокошари. Хайдутитѣ прѣслаждвали на всѣки часъ безбройни опасности и трудности. Подиръ него постоянно сѣ отивали турски потери, пандури, гавани и сеймени. Често Турцитѣ сѣ карали селанитѣ да дигатъ потера да обикалятъ и разгледватъ горитѣ. Главитѣ на наджлитѣ хайдутѣ се побивали на колъ за погледъ въ градищата на най-личнитѣ мѣста. Заѣдното небо е било покривъ за хайдутина; той е билъ безъ защита отъ вѣтрове, бури и проливни дъждове. За своята безопасностъ той е билъ длъженъ да прѣмивана отъ едно непристѣпно мѣсто на друго. Селанитѣ всѣкога прѣгледвали тѣзи юнаци жчечници, като вѣтъ давали лътиче и ситице и ги укривааи отъ турски очи. Но по нѣкога тѣ гледували ужасно, ядѣли сухи коренья и шума и нияли сока на лъстата. Ако билъ неприятелъ близо, тѣ прѣдпочитали сами да се убиятъ отъ волкото да му надигатъ жиня въ рхитѣ.

Усилванъето на хайдутската дѣятелностъ е било лѣтъ; почивала ти по Георгиевъ-денъ когато ситѣтъ се растона, гората се зашужи и ластовичкитѣ надодатъ. По Кръстовъ-денъ юнацитѣ се разотивали, като се съгласявали за мѣстото, гдѣто пакъ ще се сбератъ на пролѣтъ. Тѣ скривали оражията си въ земята и турали бѣлѣзи. Зимѣ хайдутитѣ прѣкарвали въ селата у своитѣ приятели въ работа и пѣсни. Отъ XVI до XVIII столѣтия най-амаи цѣль редъ хайдушки воеводи, между които най-лични сѣ били: воеводитѣ Манушъ, Странилъ, Стоянъ, Чавдаръ, Велко и пр. Между хайдутитѣ имало и дѣвци, които даже ставали воеводи: тавнитѣ били Елена, Тодорка и Сарма, въспѣвани въ българскитѣ пѣсни, които масторски владѣли оражиято, носили саби и съ хитростъ нападали турцитѣ. Хайдутитѣ сѣ били и пърнитѣ практически начинатели на българското ново революционно движение за освобождението.

XXII.

Размирни врѣмена: Кърджалии и Пазвангоулу.

1. Постепенното отслабване на турската власт. — Причини на отпадането: вътрѣшни размирици, войни; — Стремлението на областите към независимост. — 2. Понижение на Кърджалиите: характеристика, прѣдводители и животътъ тѣхъ; — Опустошението на Кърджалиите. — 3) Падантооглу Османъ. — 4) Тимуртешки договоръ и реформи въ Цариградъ.

1. Постепенно отслабване на Турция: причини. Догдѣ Султанитѣ сѣ били хора дѣтелни и енергически; догдѣ тѣ разбирали значението на войната си сила и въ вътрѣшната политика се ръководили отъ примѣра на Мухамеда II трезвено, подчиненитѣ имъ страни сѣ били спокойни, приносили сѣ търпѣливо османското иго, което якаръ тежко и горделиво, но все пакъ не е било нито извънредно несправедливо, нито обрѣжнително. Войната поддържала безкористни типъ на Османлиитѣ. Но когато Султанитѣ промѣнили военнитѣ прѣдприятия съ удоволствието на сарая, кони и итагана — съ истъчении развратъ и бойни лагерь — съ всѣкакви кефове, исламската система на държавното управление се заразила съ користолюбие, съ насилия и несправедливостъ. Разбира се, че това измѣнение е станало не изведиждъ, а постепенно. Всички седемнадесетий вѣкъ е билъ изпълненъ съ такива размирици и вътрѣшни неурѣдби, щото отслабването на държавата вече се почело. И ако мусулманското оръжие е достигнало до върха на могъществото си и, при Султанъ Мухамеда IV, унашило дору и сама Виена, вътрѣшното разлагане се почело и по-нататъшнитѣ побѣди станали невъзможни.

Отъ началото на XVIII столѣтие несъкрушямото турско владичество взело да пада неудържимо подъ натисна на побѣдоноснитѣ руски и австрийски войски. Високата Порта*), както видѣхми, била принудена да испузува съ силни отстъпки всѣка война съ Русия. Въ това врѣме се появили и цѣлъ рѣдъ други исторически причини, които спомогнали за постепенното разлагане на всесвѣтското османско царство. Старитѣ войниственъ духъ въ турския народъ се испарилъ. Навстина, еничеритѣ сѣществували, но защо? — Въ полка имъ постѣпали не отборъ ирѣсни хри-

*) Татъ се нарича турското правителство.

стиавски, потурчени сили, ами всекакви нехранимайковци, хора отъ колъ и конопецъ, които не обичали никакъвъ редъ. Освѣтгова, тѣ взели вече да се женятъ, да се занимаватъ съ занаяти, търговия и така отслабнѣлъ и по-напрѣшней воененъ духъ, който ги отличаваѣ. Много било опасно могъществото на улемитѣ, които възбуждали еничеритѣ и цариградското простолюдие, когато щѣли и се опирали на волята на Султана. Въ провинциитѣ били испроводени хора неспособни, некадарни, които събивали населението съ данъци, така щото земеделнието и обществената безопасностъ дошли до окончателенъ упадѣкъ, плодороднитѣ области опустивали и населението отъ година на година взело да умалива. Държавнитѣ каси отдавна вече били пусети.

Султанитѣ, които управлявали държавата, станѣли машини въ рѣцитѣ на шървенитѣ паши и на привилегированитѣ еничери, които, по свои собствена воля, свѣлази и качвали на прѣстола султанитѣ. До вършилото на управлението стоели развититѣ фанариоти, които бърже добила силна властъ и си играли съ волята на Султанитѣ и съ назначението на чиновницитѣ. Господарственното управление се обърихоло на откритъ грабежъ. Всички служби се давали съ откупъ, всеко едно право се купувало съ злато.

Освѣтъ горнитѣ, имаало още нѣколко други причини за отслабването на Турция. Отъ тѣхъ една и твърдѣ важна е била стремлението на провинциитѣ (еялетитѣ) къмъ отдѣляне и независимостъ. Като видѣли, че нищо и никакви голаци и босъци, само поради смѣлостта и хитрината си могатъ да се въоружатъ, да терроризиратъ (испоплашатъ) населението и правителството, нѣколко лични люде си поставили за цѣль да станатъ независими владѣтели въ своитѣ яѣста, като не признаватъ властта на Падишаха. Въ Шюдра се въздигналъ Махмудъ Бушатли, въ Албания, Епиръ и Тесалия — знаменитий Топеазевски Али-паша, въ Видинъ — хитрий Бошнакъ Павзантооглу, въ Руссе Тръстенивалаята, когото по-сетнѣ, слѣдъ смъртта му захѣстивалъ Мустафа Байрактаръ*). Заловила се азъ орѣжие Чернигория, въ Сърбия пронааѣла кинѣлине. Коакото азъ България (включително Тракия и Македония) тя била наводнена отъ остаткитѣ на еничери, кърджалии и други разбойнически чети, каквито нѣкога се явяватъ, тамъ гдѣто правителството е слабо и гдѣто нѣма

*) Мислява схванатъ Тръстенивалаята съ Мустафа Байрактаръ. Така е и въ нѣкитѣ по-позднѣ изданиа. Споредъ първи издирвалии Тръстенивалаята е билъ убитъ въ едно рускушко село отъ единъ ходжа; слѣдъ него въ Руссе се появилъ Мустафа Байрактаръ, който убилъ еъ ходжата азъ схѣлата му подала.

управля. Въ Азия, въ с. Иран-д' Акръ, нѣколко години вече управлявалъ независимий тиранинъ Джелир-паша, въ Дамаскъ—Абдалла; изъ дълбочината на Арабия нахълзали фанатическитѣ Вахабиты, а въ Египетъ, подиръ отстъпването на Французитѣ, албанскій Мехмедъ-Али основалъ свое господарство. Наввредъ се виждало разлагане и пропадане; и сѣквашъ днатѣ на османската държава били прѣчетени.

Напраздно умнитѣ и енергични турски царь, Селимъ III и Махмудъ II (1786—1826) правили сериозни опитвания за да възродятъ турското владичество. Първий заплатилъ съ жината си за опитванята си, а вторий, ако и да унищожилъ еничеритѣ и ввелъ редовна войска, за ново закрѣпяване вече било късно.

2. Кърджалиитѣ. Най-страшней бичъ за Българитѣ въ днитѣ на Селима III сѣ били Кърджалиитѣ, които сѣ се зовѣли по-просто даали и капасъзи. И до сега е жива паметта, които сѣ оставили подиръ себе си тѣзи опалѣители на България. Цѣли двадесетъ години тѣ извършвали непрѣстанни грабежи и плячки, и противъ тѣхъ нищо не могло да изправи нито слабото правителство, нито безорджийнътъ народъ. Най-напрѣдъ кърджалиитѣ се поивили въ подножията на Родопитѣ; тамъ тѣ се събрали около Емшиъ-ага и поченали своитѣ грабежи, безчинства и разбойничества. Скоро числото имъ станъло колкото една войска; тѣ се бродили до 25 хиляди и повече. При тѣхъ се прилѣпили не само Турци, Татари и Албанци, но още Българи и Бошняци, тѣи като тѣхъ съединявала една обща цѣль: грабежътъ. Тѣ си имали своята наредба, свой билъ и чъ-башия и нападвали съ шайки върху градоветѣ и селата, ограбвали ги, по нѣкога изгаряли и, обогатени съ плячки, отдалечавали се въ Балкана и Родопитѣ. Всичкитѣ били конни, въоружени съ саби, пищови и дълги пушка даалики; топове тѣ нѣмали. Въ лагера си тѣ имали много жени, които наричали гевенди (по турски — любезни). Особено съ готовность отивали при тѣхъ Циганкитѣ, които били също въоружени и на конье често участвуваели въ походитѣ имъ. Тѣзи развалени Циганци откарвали много момчета и жени, които измѣчвали въ тежко робство. Споредъ турскій и албанскіи обичаи, тѣ грабили още и млади момчета (за сени и кѣчени) и имали за голѣмо удоволетние да гледатъ човѣшкитѣ страдания.

Най-личней прѣдводителъ на Кърджалиитѣ е билъ Кара-Фелизъ, потуриакъ Българинъ, изъ Гомюрджина. Наедно съ него трѣбна да се поменатъ Деали-Баджаръ, Токатчи-огулу, Гушанци-Али, Кара-Маназъ-Ибрахимъ и други. Освѣтъ тѣзи го-

лъма сазва е добиязъ въспѣваній въ българскитѣ пѣсни Индже-военода, родомъ Българинъ отъ Сивенъ. Той ималъ 500 души конници и се прочулъ споредъ своето добро отношение съ сиромашитѣ. Своята жена, дъщеря на свещеникъ изъ Сивенъ, той водилъ съ себе си. Неговъ байриктаръ билъ Кара-Колу изъ Омарчово.

Войскитѣ, които били изпроводени изъ Цариградъ за да усмирятъ кърджалитѣ, и които състоели повечето отъ неуредени еничери, бѣгали или се присѣдинили при самитѣ кърджали. За тѣхъ било по-добре да бждатъ свободни разбойници, отъ колкото солдати. Между това свирѣността на кърджалитѣ расла въ ужасающа размѣри. Съ перо е невъзможно да се опишатъ точно тѣхнитѣ пакости, тѣхнитѣ злодѣйства и тѣхнитѣ ужаси. Въ дванайсетгодишното си необуздано върауване, тѣ разрушили цѣлъ реди цвѣтущи градове: Мосхополъ, Арбанаса, Станимана, Рахово, Панасюрице, Коприкциза, Калоферъ и много други. При пѣманьето на правителствена защита, жителитѣ Турци и Българи се опитвали да се защитятъ сами отъ запящавщата ги гибель. Сливковци се плавали наедно съ Турцитѣ; Котленци се обикодали съ стѣни и башни, захванали планинскитѣ тѣсени и не допустявали шайкитѣ до града си. Появили се и отбранители чети противъ кърджалитѣ, какъвто била четата на Дѣдо Никола изъ Понбрене.

3. Пазвантооглу Силва подпорка на Кърджалитѣ ставалъ Пазваноглу (Пазвантоогу), който се зовялъ Пазванджия, въ своето време опасенъ врагъ на Портата. Той билъ Бошинскъ мюсулманинъ. За дѣдо му казватъ, че ходилъ и въ джамия и въ черкова, а баща му Омаръ се отличилъ въ войнитѣ съ Австрийцитѣ и за награда билъ ъ даденъ отъ Султана двѣ села при Видинъ. По-късно Омаръ се възбунтувалъ, поискалъ да стане самостоятеленъ военода, за което билъ и наказанъ, слѣдъ дълго опираше.

Синъ му Османъ, сѣщия Пазвантооглу (роденъ на 1758 г.) се спасилъ съ бѣганье въ Албаниа при Гегитѣ. Въ войнитѣ обаче (1782 г.) на Портата съ Австрия той се отличилъ, влѣзълъ на ново въ милость при Султана и получилъ частъ отъ бащиното си имѣние при Видинъ. Като юнакъ човѣкъ, той пакѣрилъ много прикържение между агитѣ на видинския санджакъ, събралъ 1000 души Арнаути, кърджали и еничери, прикѣлъ всички земи на баща си и разбилъ на глава видинския паша прѣдъ вратѣта на града (1794). Сетитѣ, той влѣзълъ въ Видинъ, заирѣлъ пашата въ сарай и билъ провъзгласенъ отъ агитѣ за аеникъ (управителъ) на санджака Видинскій. Обсадата на сарай се продължавала почти

цѣла година; но нѣкога на пашата се дозволявало отъ милостъ да се расходи по града. Всеяки писмени съвѣташня на Селим III кѣмъ Пазвантоглу да се подчини били правени напрадно. Най-подиръ, видинскій паша билъ освободенъ и отишелъ на Русчукъ. Тогавъ привърженците на Пазвана го прогласили за независимъ паша срѣди гържежи отъ топове; неговиятъ помощникъ Кара-Мустафа станалъ веникъ. Пазвантоглу се заготовилъ за по-голямъ бой, събралъ отборна войска и се укрѣпилъ много добръ въ Видинъ. Съ своите прокламации противъ стабулските реформи и противъ новите налози той укрѣпилъ да привлича кѣмъ себе си множество недоимли.

Най-вѣрна картина за онова време на даватъ записките на епископа Софронда прачански, единъ отъ първите български дѣйци по възржданнето на Пазвантоглу, не се поизваля най-напрѣдъ, че работи противъ Султана, а само срѣщу неговите съвѣтници и чиновници. Той въ манифестите си говорилъ за свобода и справедливостъ. Неговите планове отавази много надалечъ, и, ако не се изелъ да прѣвземе Влашко и Молдова, то е било само поради страхъ отъ Русия и Австрия; той искалъ да иде въ Цариградъ, да свади Султана и да възстанови стария блѣсъкъ на османското име. Въ своите области той сѣчалъ пари (пазванчета), расхвърлялъ и събиралъ данъци и плащалъ добръ на хората си. Отличната войска на Пазвантоглу състояла отъ Албаници, Турци и Българи; послѣдните съставляли конницата му; подъ неговите знамена сж шетази прочутите хайдути Конда, Борчо, които отнесли употребили опитността си прѣвъ освободителните борби на Сърбия и Гърция. Три пѣти идвали султанови турски войски противъ Пазвантоглу и трите пѣти той оставалъ непобѣденъ.

Третиятъ пѣтъ Турците нападнали на Видинъ въ октомврий 1800 г. Но и тойли трети пѣтъ Пазвантоглу прѣподаде на Портата голѣмъ урокъ, отъ който много се поучило и близкото Влашко. Позвановите войски, подъ Кара-Мустафа, се распрьскали по страната и наели Червенъ, Крайова, Бладова и стигнали дори до полите на влашките Карпати. Румяните се спасили отъ страхъ и бѣгали въ Семиградската област. Скоро обаче щастнето напуснало Пазвантоглу. Отъ лична ненавистъ кѣмъ него и отъ завистъ за сполуките му всички румелийски бейове се прогласили противъ упорития паша. На чело на противниците застаналъ Мустафа ба Вряктаръ. Пазвановиятъ пѣководецъ Манафъ Ибрахимъ се прѣдалъ подъ благоприятни условии на Мустафа-бавряктаря; но той (въ

края на 1803 г.) влятинически на единъ пиръ го убилъ съ всичката му свѣта. Въ това време кърджалиитѣ въ Тракия отивали по-добрѣ, отколкото събратията имъ на Дунава. Като си направили голями богатства и много слава, тѣ добили и всемогашце влияние въ дивана и сарая: говорили, че самъ Юсуфъ-паша, всемогаший кехля на царската майка, на когото всички министри били орадни билъ подкуненъ отъ тѣхъ да не имъ бърка на приготовленията. Къжъ тѣзи бѣдствия се присъединили и раздоритѣ на румелийскитѣ бейове, отъ които най-много понесло на кърджалиитѣ. Къжъ 1807 год. повечето кърджалии се приближили при Пазвана и постъпили у него на служба. Тѣ виждали, че златното имъ време минало, че отъ-напредъ противъ тѣхъ се дигатъ гонения и че, за да имъ противостоятъ, необходима е една таквава мощна и прѣдводителска рука, какъвато е била Пазвановата.

Въ прѣмето на сѣрбското въстание, Султантъ билъ принуденъ да се помири съвършено съ Пазваногау. Сѣрбското въстание се почнало най-напрѣдъ отъ борба на Сѣрбитѣ за интереситѣ на самата Порта противъ разширицатѣ Турци и еничери. Бѣлградскитѣ еничери вършали такива бѣснотии и притѣснения които не могли вече да се търпятъ. Сѣрбитѣ (1804 г.) се уловили за оръжие и съ помощта на редовната турска войска ги унищожили. Когато това се свършило, бѣлградския паша Хаджи Мустафа поискалъ отъ раята да се разиде: но тѣзи райи обѣржал оръжието си противъ неговитѣ войски и искала поне «автономия». Така се почнала освободителната борба на Сѣрбитѣ, къжъ които сж пратели хайдути и спомогачи отъ цѣлия полуостровъ.

Пазваногау Османъ умрѣлъ на 5 Февр. 1807 г. Отъ смъртта на тоговаъ страшенъ за Турнитѣ человекъ, Портата не извѣдала особна нѣвола.

4. Тилзитски договоръ и реформи въ Цариградъ. Между това на сѣверъ въ Тилзитъ рѣшавали съдбината на Турция. Наполеонъ I и Русскій царь Александръ I се съгласили да си раздѣлятъ османското царство. Тѣ не знавали за народитѣ на полуострова и за тѣхнитѣ желанія нищо положително; тѣ мисляли да ги отърватъ отъ Турция и тоакожъ. За Цариградъ станали дълги прѣбирни; най-послѣ въ тилзитскій договоръ влѣзълъ този членъ: «Франция и Русия ще извадятъ яздъ подъ игото и тиранията на Турнитѣ всички области на османското царство въ Европа, като се исключи Цариградъ и Румелия». Тайната на **ТИЛЗИТСКИЙ ДОГОВОРЪ** не се укрила; въ Цариградъ узнали за това ско-

ро, испованшили се и не знаели що да правятъ. Но Наполеонъ не нападналъ тогавъ на Европ. Турция, и въ Стамбулъ се успокоили.

Въ 1818 год. Стамбулъ билъ поприще на ужасни сцени. Мустафа Байрантаръ дошлеъ отъ Руссе въ столицата съ отбрана войска и съ ицъ да освободи заирѣния Селима; но противниците му го удушили. Мустафа Байрантаръ свалилъ Мустафа IV и на негово мѣсто качилъ Махмуда II, комуто станалъ и великъ везиръ. Прѣвъ октомврий станало съвѣщанне за реформи: туиъ присѣтствували всички наши, ицъ не виждано до тогавъ. Рѣшили да се унищожи еничерскій корпусъ и да се введе низами-джелидъ. Когато обаче се пристъпнло къмъ работи, избухнало силно въстание. Бѣснонъето на еничеритѣ било ужасно; тѣ запалили Цариградъ отъ-впредъ — колѣли, грабили и събаряли всичко по пътя си. Въ пожара, въ една кула загиналъ и Мустафа Байрантаръ. Султанъ Махмудъ отложилъ за друго време своитѣ реформи, които той дѣйстви-телно навѣршилъ, но отъ една страна късно, а отъ друга не при-отъкъ притовнена почва, която прави реформитѣ да принасятъ нѣ-конъ полза.

XXII.

Фанариотското владичество.

1. Кои са били фанариотитѣ; — фанариотско духовно робство. — 2. Горенето на българската книга; граждански-гърци и османли-хоранитѣ. — 3. Гръцкии епископи въ българските училища и черкови.

1. Кои са били фанариотитѣ; — фанариотско духовно робство. — Турското правителство не прѣслѣждало поше езики и народността на побѣденитѣ; затова тѣми двѣ драгоцѣнни нѣща намиралн своитѣ още по-възрастн гонители у Фанариотитѣ. Фанариоти се наричатъ онѣзи цариградски гърци, живущи на Фереръ (Фанаръ и отъ сдѣто Фанариоти), които са били въ съюзъ съ грѣцкото високо духовенство, за да се прѣслѣжда и прѣобрѣща въ грѣцка българската народностъ. Още Мухамедъ II назначилъ грѣцкии патриархъ за религиозенъ и свѣтски глава на грѣцката православна община (рукъ-милета) и му далъ право да я управлява на основание на каноническитѣ закони. Патриархътъ можалъ да събира господарственни данъци и да взема налози за вътрѣшното управление на общината, да сѣди гражданскитѣ работи, освѣнъ смѣсенитѣ, които са принадлежали на мусулманскитѣ сѣди, най-послѣ да налага и наказаниа. Това пълновластие на цариградскитѣ патриарси имъ послужило относѣ за едлинизацията на полуострова.

Въ това врѣме, когато Турцитѣ нахълтали въ България, имало три самостоятелни български черкови: търновската патриархия, шекската и охридската архиепископии. Наедно съ наданието на Шишмановото царство, паднало и търновското патриаршество. Кожото за другитѣ двѣ архиепископии, тѣ травали още дълго врѣме и много по-късно тѣ били подчинени на грѣцката патриархия отъ патриарха Самуила. — шекската (въ 1766 год.), а другата (охридската) въ сѣдующата 1767 год. Разказватъ, че патриархъ Самуилъ отишолъ при Султана, изложилъ несправедно въ бунтовничество много Българи, които и за това били убити или заточени, а българскитѣ книги биле прѣдадени на огънь. Така въ игората половина на миналото столѣтие, черковното вѣрноповѣдно управление на всички християни въ полуострова се вѣрдогочило въ рѣкитѣ на грѣцкии цариградски патриархъ. При двойното владичество въ България турското — политическо, и грѣцкото — духовно, май е трудно да се произнесе въ кое

е било по-опасно, по-прѣдательно, по-съсипателно. Безспоренъ фактъ е, че слѣдъ поробяването на България и въ духовно отношение, отечеството на е станало много по-злочесто, тъй като горното духовенство—владичитѣ не само вече не се грижели за наството си, но много пакъ го пратѣснявали, грѣбили, мачили повече и отъ кърджалиитѣ, дзалиитѣ и еничеритѣ. Особно щомъ забѣлѣжали, че е възможно едно изхлузване на българското население изъ подъ духовната имъ зависимостъ, грѣцкото духовенство станало много по-притѣснително и то приближило до всевъзможни срдства само за да прѣточи българския елементъ и да го погърчи.

До гдѣто имали своитѣ полузависими архиепископи, България имали още срдудожъ, който ги е свързвалъ и напоминвалъ за народността имъ; но когато и тѣли послѣднитѣ връзки се прѣкъснали отъ враждебнитѣ фанариоти, България се прѣвържила на жители по селата и градищата, които били «турски райи и фенерски еноршоти». Положението на черковнитѣ работи по-послѣ станало още из-ужасно. Всички духовни звоние отъ патриаршеския до свещенически станаха продажни. Сантъ на вселенския патриархъ се е достигалъ само чрезъ интригитѣ на грѣцкитѣ банкери, турскитѣ велможи или чуждитѣ посланици. За 40 години 140 патриарси смѣнявали единъ другия. Когато стигалъ въ епархията си епископитѣ най-напрѣдъ се залавялъ да събере платената за ржкополагането си сума. Той не се грижалъ за нищо друго, освѣтъ за плячка, удоволствия и забави. Въ митрополитѣ четовитѣ викалъ козля, сабя, лжковъ и сѣрѣли, но книга на една. Одринскитѣ митрополитѣ се боялъ да подинше илгето си, като изваля, че писането не е негова работа. Долнитѣ духовни лица и калугери били също така безграмотни и гледали какъ да събержтъ повече пари за да си купжтъ епископски чинъ. Съ грѣцкитѣ епископи повлияли се по черковитѣ и грѣцки книги. Делко-делка славянский санжъ билъ изгоненъ и замѣненъ съ славянский. Училищата били затворени съсьмъ или пъкъ, гдѣто останали, тамъ се изучавали по грѣчески. Въ унищожението и на послѣднитѣ самостоятелни български цркви охридската и виевската се почело такова енергическо погрѣчване на полуострова, за каквото до тогавъ не се е и похислявало.

2. Горенето на българската книга: граждани-гърци и селяни-хорияти. Подначило се прѣслѣдването и горенето на българската книга въ най-широки размѣри.

Такивъ случаи на горене книги има твърдъ много. Ще по-

менехъ нѣколко. Иларионъ Търновскій, гръцки митрополитъ въ 1825 г. заповѣдалъ да пробиятъ врата въ митрополитската черква изъ олтара на двора. При това пробиванье се открила стая пълна съ книги, които, види се, била библиотеката на едноврѣмешната българска патриаршия. Тукъ намѣрили нѣколко мощи на светии. Като извадили драгоценнатѣ книги, Иларионъ отдѣлилъ гръцкитѣ, а българскитѣ заповѣдалъ да изгорятъ. Въ митрополитската градина запалили огънь и тукъ по срѣдь бѣлъ д-нь извършили аутодафе на всички български ръкописи. Огъ старата библиотека остана само сребърната и рѣшетка. Григоровичъ, учей руски пкѣтешественикъ по Македония разказва, че въ Зографъ, и: Св. Горѣ, нѣколко врѣме прѣди тоя да иди (1845 г.) изгорили грамади съ ръкописи. Озвондця му разказвали че Гърцитѣ въ Ксенофа хвърляли въ морето славянски ръкописи. Въ Ватопедския тамъ манастиръ палила печката съ старославянски пергаментни ръкописи. Въ манастира Св. Науяъ, все на Атонъ, игуменътъ Дионисай, виздолски гъркъ, изгорилъ тоже всички книги. Въ Меникойския манастиръ, при Серезъ, всички славянски книги били изгорени. Въ 1823 год. софийскій гръцки митрополитъ заповѣдалъ на елнитѣ въ с. Цероненъ, при Берковина, да изгорятъ изходящитѣ се тамъ славянски книги и икони. Въ 40-тѣ година шуменскій гръцки митрополитъ, когато отишелъ въ Тича да освещава една черква, заповѣдалъ да хвърлятъ всички ръкописни книги въ една яма на гробищата. Около същото врѣме, други единъ фанариотинъ въ Стара-Загора заповѣдалъ да изгорятъ или да закопаятъ единъ камѣра старобългарски черковни книги подъ прѣдлогъ, че ужка вързу имъ било разлѣно причастието. Около 1853 год. въ Пешера били прѣддени на огънь ръкописитѣ на черковта Св. Петка.

Духовнитѣ владци отварили само гръцки училища, поддържа-ли гръцки даскали, разпространявали гръцкия езикъ, проповѣждали идеята, че само гръцкото е благородно, добро, човѣшко. Такава за погръчване училища се явили скоро въ Македония, Тракия и даже въ Сѣверна България. Въ много мѣста цѣлата била достигната твърдѣ скоро и твърдѣ лесно. Единъ огъ пустославие за нѣкакво си гръцко благородство, другъ огъ интересъ, трети огъ страхъ да не ги прѣслѣдватъ учили гръцки езикъ, книга, и учение, прохѣнавали са имената и фамилиитѣ, приказвали и пишели по гръцки и вече се гърчѣли. Тази зараза се въсирнала главно въ градищата. Въ селата единизаторското влиание не намѣрило почва и пропускъ. Затова селанитѣ били гледани като дивн «хораяти», дебе-

до-газани («хондро-кефали») и съ такива имена наричани отъ гърците и гърчеющитѣ се въ градищата. За туй пъкъ селянитѣ скоро залѣпнахъ названieto гъркъ на всички граждани.

Въ много градове гражданиѣ се срамували да се кажатъ, че сж българи. Богато не знавали грѣцки, жчили се да ги приказватъ приво-лѣно, обучавали сж на него дѣцата си и пишали съ грѣцки слова български. И въ чужбината дору българскитѣ търгонци сѣмашъ се срамували да се кажатъ че сж Българи, и се зовѣли и прѣкарвали за гърци. Рѣдко въ пѣкои градове, въ монастиритѣ и въ затѣгнатитѣ пазници (Коприяница, Калоферъ, Сопотъ, Панагюрище, Елена, Габрово и др.) гърнизатѣ не можелъ да направи нищо. Тамъ не само се приказвало по български, но се учили въ келитѣ, чели въ черковитѣ и разпространявали на всѣкъдѣ български езикъ, писмо и книга. Ето защо никакъ не трѣбва да се чудимъ, гдѣто по едно врѣме българското име взело да се поменана само като историческо название. Мнозина даже учени историци мислѣли, че българитѣ сж вече само изчезнало племе на Балканския полуостровъ и се знаело че тамъ има само «ружъ-милетъ» (грѣци народъ).

Нѣма да говоримъ за материалнитѣ подтисквания, за грабежитѣ, оголването на населението отъ грѣцкитѣ владци и таксиджоти, които подъ разни прѣдлози — за граденie черкови, за Божи-Гробъ, за Света-Гора — събирали парични помощи отъ сиромаситѣ и оголѣлитѣ селяни. Нѣмало кому да се оплачатъ злочеститѣ населенки. Много пактѣ тѣ гледали дѣцата си непоирѣстени, своитѣ умиращи безъ опѣло, години не отивали въ черкова. . . Българскитѣ свещеникъ не билъ по-добръ, така гдѣто го имало. Той билъ запонецъ за пари — и това стигало да се знае положението му. Много пактѣ той не умѣлъ да чете, не зналъ да иде въ черкова и молитвитѣ четѣлъ на наустъ. Такива свещеници сж завѣли «орманъ паназаръ» (горски свещеници). Тѣ били употребявани отъ владцитѣ като сжши сауги: да имъ гледатъ кончетѣ, да имъ палатъ чибучитѣ, да имъ копаатъ градинитѣ. Монастиритѣ били прѣдметъ за плячка на владцитѣ. Колкото за живота и характера на грѣцкитѣ «деспоти» въ България — доста е да се каже, че тѣ били обикновено неврѣжественни, носители на разиратъ и че нѣмали нито дѣря отъ християнски добродѣтели.

Изобщо казано, врѣмето на грѣцкото духовно владичество въ България било най-черната страница въ робството на татковината ни подъ Турцитѣ.

3. Гръцкият езикъ въ българскитѣ училища и черкови. По настояване на гръцкитѣ владии почели се систематически гонения върху българскитѣ учители, училища и черкови, гдѣто ги имало Запрѣтавало се дору българско четене, пѣние и моление въ черковитѣ. Българинътъ билъ длъженъ да слуша молитвитѣ и литургията на непознатъ нему гръцки езикъ и нищо да не разбира.

То се знае, че по този начинъ духовниятъ животъ на народа билъ за окѣиване. Имало мѣста, гдѣто никой не зналъ да прочете, да произнесе една молитва. Суевѣрнето се ширило безъ никакви сиѣнии. Въ черковитѣ не се чувало никаква проповѣдь, или пъкъ проповѣдта се казвала на гръцки езикъ, никому непонатенъ. По нѣкъдѣ въ черковитѣ се проповѣдяло на раваленъ турски езикъ.

Слѣдъ всичко това става ясно, гдѣто въ началото даже на този нѣкъ славянски учени, като Шафарикъ (1826 г.) не познавали ни една българска книга, а въ 1827 г. въ единъ московски журналъ се утвърдявало, че заддунавскитѣ славяни сж вече изчезнали и че тамъ вече не се чува славянска дума.

Реакцията отъ фанариотското владичество възбудило и ускорило появяването на черковния въпросъ или на гръцко-българската распри. Като видѣли че гръцкитѣ владии гонитѣ българския езикъ, българското учение, българскитѣ просвѣтители, боритѣ за народното свѣстяване рѣшили да се отърватъ отъ подобни пастири.

XXIII.

Войнитѣ на Русия съ Турция.

1. Сношение на Южнитѣ Славяни съ Русия. — 2. Първи русско-турски войни — 3. Руситѣ на Дунава и гръдкото освободително движение. — 4. Николай I и Охридскитѣ трактатъ. — 5. Крамската война и Парижскитѣ трактатъ (1856).

1. Сношение на Южнитѣ Славяни съ Русия. — Още въ XVII столѣтие охридскитѣ архиепископи пхтувааи въ Русия за да събиратъ помощи за черковата си и още тогавъ, както се види отъ извѣстията на венецианскитѣ посланици, Турцитѣ проумѣдали твърдѣ добрѣ опасността отъ Русия, на които едноврнитѣ живѣли въ България, Сърбия, Босна и Гърция. Югославинскитѣ борби и патриотически духовни лица тоже често обличааи Русия; отъ тамъ се пращали книги и помощи за черковитѣ и монастиритѣ въ южно славянскитѣ земи. За руския царь поченало да се говори като за глава на всички православенъ свѣтъ.

Въ XVII столѣтие Руситѣ още повече починали да обръщатъ внимание къмъ православнитѣ Християни подъ турското иго; това казали да правятъ не само московскитѣ царье, но и малорусскитѣ хетмани (воеводи). На това много спомогналъ знаменитийтъ Хърватинъ, Георги Крижаничъ, който може да се нарече първий основателъ на всеславянската идея, извѣстна подъ назвѣрието и азѣ тълкувано название: панславизмъ. Списанията на Крижанича, както въ най-ново врѣме е доказано за положително, биди познати на царьетѣ Алекси и Тодора, а особено на Петра Великий. Въ царуваньето на Тодора Алексѣевича, братъ на Петра (1676) Турцитѣ прѣвзели единъ градъ въ Украйна; носатъ това се почнала първата русско-турска война, която траяла до 1681 год. и била много полезна за руското оражие. Султанътъ се откъзалъ отъ Украйна, гдѣто иззацитъ доста испоналячили и трепали Турцитѣ.

2. Първи русско-турски войни Въ 1711 год. Русия направила съ Черна-гора съюзъ, който, би могло да се каже, отъ това врѣме и до сега трае непрѣкъснато. Тогавъ се и поченала първата война на Петра Великий съ Турцитѣ. Но прѣди да се почне борбата на полуострова, трѣбвало е да се порази силата на крамскитѣ Татара, отъ които започеналъ Петръ. Той получилъ много нисма отъ Сърби, Българи, Румъли и Гърци: всички ожидааали освобождението си и били готови да се присъе-

диницѣ при него. Петръ настоялъ тогачъ, щото войската му да пристали по-скоро къмъ Дунава, за да може да избухне въстанието на Християнитѣ. Но катастрофата при Прутъ побъркала да се осъществи желанието му. При всичко това, Петръ обърналъ внимание на онѣзи источници, които се запознаваха съ живота на южнитѣ Славяни и започнаха да прѣведжтъ на руски Барониевата летопись и съчинението на Мавроурбина, отъ които е доста заемалъ отецъ Пандий за своета българска история и които сѫ послужили много и на другитѣ български историографи.

Катерина II, наречена Велика, която е вървѣла подиръ стъпнитѣ на славния прѣобразователъ на Русия, Петра, чрезъ своитѣ обсъждания съ Турция накарала Българитѣ да промѣнжтъ мнѣнието си за своитѣ побѣдителѣ. Моществото и силата на Османлиитѣ били смазани отъ едновѣрнитѣ Руси и мисълта за непобѣдимостта на Мюсулманитѣ прѣдъ очитѣ на райтѣ се разклатила. Всеважестенъ е планътъ на тѣзи руска царица за раздѣлянето на Турция и за издигането на нѣколко самостоятелни християнски господарства, подъ нейно покровителство.

Въ 1773 год. въ Българии се появили рускитѣ войски подъ прѣводителството на графа Румянцова-Задунайски. На другата година станалъ прочутиятъ **Кайнарджикски миръ** (1774), съ който Русия добила формално право да защитава своитѣ едновѣрци, живущи въ Турция. Споредъ този договоръ Руситѣ добили Дарданелскитѣ пролики, правото да иматъ военни кораби въ Архипелагъ и покровителството издъ Влахия и Молдава. Турцитѣ се лишили отъ земитѣ между Диѳиъръ и Вугъ.

Но малко по-късно измѣнената въ Европа политика сарѣла смѣлитѣ кроежи на Потѣомкина, които бѣлиувалъ освободяването и уреждането на Балканскитѣ Християни подъ една християнска империя.

Скъбата на Българитѣ и Сърбитѣ не малко е интересувала Александра I, нареченъ Благословенний, въ всичко време на неговото царуване. Отъ него на септѣ въ политиката на Русия вече не се съгледва онѣзи смѣлостъ и непрѣдпазливостъ, които сѫ били обикновени ища при прѣдшественичатѣ му. Тѣзи послѣднитѣ безъ забивалки се стремили да издворжтъ руското знаме на Босфора, да заложжтъ Черно море и Архипелага, да унищожжтъ Турция или да я нахджжтъ въ Азия. Отъ него се почива политиката по-умѣренна, по-обмислена и по-внимателна. Александръ I и неговитѣ прѣемници очикали удобенъ случай; Екатерина не е правила това.

Программата на Петра и Екатерина не била изгубена наистина из видъ, но никой не мислил вече за нейното паведѣжъ осъществяване. Сега се работило ползка, съ надежда по-вѣрно да се достигне цѣльта.

3. Руситѣ на Дунавъ и гръцкото освободително движение. Войнитѣ, които е ималъ съ Наполеона Бонапарта не са дали на Александра да обърне своитѣ погледи на югъ, къмъ Дунава и Босфора. При Тизантското снѣждане (1807) раздѣлянето на Европа било рѣшено между Наполеона и Александра: единиятъ и малъ прѣдъ видъ западъ, а другия — изтокъ. Императорътъ на Французитѣ прѣдоставилъ на руския императоръ всички Европейска Турция, но безъ Цариградъ, който трѣбало да стане свободенъ градъ. «Нищо не може да се стори съ тѣзи варвари, казвавъ той, като говорилъ за Турцитѣ, ний сме длъжни да имъ видимъ работата.» — Царътъ билъ напълно съгласенъ съ Наполеона. Царь Александръ I е ималъ нѣколко боеве съ Турцитѣ каквито на 1793 год. и на 1809 год. когато побѣдителнитѣ Руса, подъ командата на графъ Бутурловъ, стигатъ до самия Балканъ, унищожватъ на Дунавъ турската флотица и генералъ Каменски прѣвазедъ твърдинята Видинъ. Но скоро пакъ станалъ миръ въ Букурещъ (1812), споредъ който Мухамедъ II устъпвалъ на руския царь Бессарабия, и пограничната линия на руската държава, вмѣсто Диѣстъръ, става Прутъ и Дунавъ. Първи пътъ руската империя достѣга до рѣва, която дава възможностъ да има сношение по Черно море съ всичката сръдна Европа.

Подиръ Парижский и Вѣнски трактати, Александръ Благословенний се рѣшава да си почине. Но работитѣ изкарали Александра пакъ да вземе силно участие въ борбата за подзаченото гръцко освобождение (1821). Първий потиятъ къмъ това било кланьето, което Турцитѣ навършили на о. Хиосъ (1822), гдѣто 25,000 души, безъ различие на възрастъ и на общественно положение, били умъртвени отъ Турцитѣ, а 45,000 жени били изѣдени и прѣдадени въ робство. Александръ се само приготвилъ за бой; смъртта го за прѣла въ началото на прѣдприятието, което трѣбало да изпълни прѣемникътъ му Николай (1825).

4. Николай I и Одринский миръ. Още на другата година отъ царуването си, Николай I подписва Акиерманский договоръ, съ който се осигорява независимостта на Сърбитѣ. Въ 1828 год. той обивава на Турция война, която първа е разжърдала Българитѣ най-много отъ онова равнодушно състояние, отъ онии дълбокъ сънъ, отъ който отдавна вече бѣхъ се пробудили

тѣхнитѣ съеди : Гърци, Сърби, Вааси. Въ този бластателенъ походъ, въ време на който се отличили Витхеншайнъ и Меншиковъ, русскитѣ войски прѣзема съ бой по-големата частъ отъ България, стигнали до Одринъ и го прѣзема (августъ 1829). Цариградъ билъ въ опасностъ да падне въ рѣнитѣ на побѣдителитѣ. Сега Руситѣ могли най-добри да се запознажтъ, и може би, за цѣри пѣть направо съ Българитѣ и по този случай се възродила най-якното сѣкпагитѣ между двата сѣлемеини и единавѣрни славянски народи. Догдѣто Дибичъ, нарѣченъ Забалканскій, се приближавалъ къмъ Цариградъ, Паскевичъ, който добилъ название Еривански, взелъ Ерзерумъ, въ Мала-Азия, и тоже отивалъ къмъ Босфора. Но нещастия и истрѣбителни болести постигнали руската войска и царь Николаи билъ принуденъ да се спре. Заключилъ се Одринскій договоръ (1829 год.), споредъ който Русия спечелвала правото за свободно минаване прѣзъ Дарданелскій протонъ и за свободно плаване по Черно море; осѣилъ тока и устиата на Дунавъ станали руски. — Портата въ добавкѣ припознала независимостта на Гърция, Сърбия и Придунавскитѣ княжества. Русия въ този си бой не е търсила твърдѣ да добива земи или други ползи, а се е ръководила отъ безкористно желаніе да улучши живота на страждущитѣ християни. Даже и самитѣ Българи по този случай се разпавали, надеждитѣ нѣкъ въскръснали и тѣ навистина вѣрвали, че денитѣ на тѣхното освобождение настанали. Рѣдко слѣдѣ тѣзи война е имало българска каша, въ които да не билъ помаченъ портретътъ на царь Николай. Но освобожденіето не би тоа пѣть и расирамизми защо.

5. Кримската война. Не се мижало обаче дълго време (всичко 23 години) и императоръ Николай се рѣшилъ изново на смѣло прѣдиритіе : да сваже властѣта на Султана въ самия Цариградъ и да даде окончателно свобода на балканскитѣ Славяни. Трѣбва да кажемъ и това, че 1852 година се сѣтала и отъ русскитѣ народни пророчества за край на Турското владичество въ Европа. Меншиковъ се явава въ Цариградъ испроводенъ да види какъ отиватъ турскитѣ работи. Недоволенъ отъ двосмисленното и тайнствено обясненіе на Меншикова, Султанъ Меджидъ веднѣжъ се отказалъ да приеме посланика на руския царь. На 21 яни той останалъ Цариградъ, а на 3 яни руската войска мижала вече Прутъ. Приближавала се огъли война, която носи название Кримско мухаребе и въ която европейскитѣ западни сили (Англия, Франция и Сардиния) се опозорихъ съ своето участие въ полза на

полужъсеца противъ кръста. На 4 окт. Русия обявила войната сама и въ манифеста си казвала, че ще се грижи за защитата на православната вѣра на Истокъ. — Ний не ще говоримъ за тѣзи война и за нейнитѣ подробности, нито за участието на Англия и Франция, които направили да се смърши тя съ унищожаванъето на руския флотъ при Севастополъ и съ изгубванъето пакъ на българската надежда за скоро освобождение. Ще поменемъ само за Парижския трактатъ който се сключилъ между Русия и съединенитѣ ѝ противници на 30 Марта 1856 г. Споредъ този трактатъ Черното море станало неутрално и свободно за всички европейски кораби; Русия и Турция се задължили да не държатъ никакви военни флоти; Русия загубила границата си на Дунавъ и частъ — на Прутъ; устанината ѝ по-прѣди територия се присъединила на Влашко и Молдава, тѣй щото между Турция и Русия се поставила една чужда брѣзна, и Русия била дълбоко оскърбена.

Но това положение на работитѣ не е могао да трае дълго врѣме, при всичкото желание и пригледванъе на европейскитѣ велики сили, приятелки на Турция.

XXIV.

Възраждането и неговитѣ по-главни дѣйци.

1. Първите причини за възраждането. — 2. Отецъ Пансий и неговата история. — 3. Отецъ Софроний, славниятъ врачавскии неговото житие и проповѣди. — 4. Фангориѣва възраждането и доминантн условия за освобождението на България. — 5. Одринска желя, капитанъ Стойко Мажаровъ и бунтовническия шити. — 6. Кемалино-просвѣтително движение и дѣйцата му.

1. Първитѣ причини за възраждането. Великото умствено давление, което въ XVIII столѣтие расклатило цяла Европа, досегнало и славянскитѣ народи, които, като навадимъ Руситѣ и Полцитѣ, били доста забравени. Отъ всичкитѣ най-забравени били Българитѣ, които въ началото на нашия вѣкъ трѣбвало дори да се откриятъ отъ разни пътешественици и историци, какъто сѫ били Венецианъ, Али Буе, Гривебахъ, Грагоровичъ, Англичанката мисъ Уокъръ и пр.

Турци отслабвала, както видѣхна, отъ вътрѣшни размирици, отъ русскитѣ войни, отъ карджалийскитѣ движения, отъ рѣжданье на остарѣлая държавенъ механизъмъ и отъ невлѣжство. Младитѣ български сили не искали много силенъ потикъ да се събудятъ отъ дълбокия сънъ, до блинактѣ и да поченатъ новъ животъ. Къ защо талаяктѣ на голѣмата френска революция, захващането на онова просвѣтително и народностно движение, което се появи въ ярал, а особено въ началото на нашия вѣкъ, подновяванитѣ русско-турски войни и появяването на русскитѣ войски въ България, освободителнитѣ движения въ съседнитѣ земи — всичко това раздвижило и нашата татковина. Българитѣ, живущи на чужбина видѣли, че тука е необходимъ починъ и тѣ го подали сами и съ това направилъ възможно да се подхвачи народното възраждане. И то се подначило съ една стѣпка къмъ просвѣщенето. Коренната причина на постепенни и тихъ прѣиратъ лежи въ стремлението къмъ учение, което можеше да бѣде удовлетворено само съ помощта на родния езикъ. И заблѣжително е това явление че просвѣтителното движение охващало водната долнитѣ народни пластове.

2. Отецъ Пансий и неговата история. Единъ отъ най-първитѣ и най-велики народни будители е приснопаметний отецъ перомонахъ Пансий, който живѣлъ въ първата половина на миналото столѣтие. Въ вѣчно зеленитѣ дѣбрави на Атонската Свѣ-

та Гора о. Паисий свършил въ 1762 год. своята жъничка книжка: История славяно-болгарска о народа хъ, о царѣ хъ и о светихъ болгарскихъ*). Отецъ Паисий се родилъ около 1720 г. въ самоковската епархия, около старай Рилски манастиръ; той билъ монахъ въ Хилендарския манастиръ, на Атонъ, гдѣто ста нълъ проигуменъ на манастира. Въ това врѣме въ Хилендаръ дошелъ историкътъ Раичъ, младъ человекъ съ рѣдко прилежанне и благороденъ характеръ. Той ималъ за цѣль да прѣрови и събере нѣколъ свидѣния изъ манастирскитѣ книги за сърбската история. Но като не му се позволявало това, той се върналъ назадъ. Паисий се срѣтналъ съ историографа. Цѣлитѣ съ ентузиазмъ души на Раича, и проявената му неуморима ревностъ на събирателъ, вѣроятно, побудили младия калугеринъ да направи и той нѣщо подобно за историята на своя народъ. Прасмѣхливитѣ бѣлѣжки на сърбскитѣ и гръцки монаси, че Българитѣ нѣматъ история, още по-много го укрѣпили въ неговото рѣшение. Цѣли двѣ години отецъ Паисий събиралъ материали въ Атонъ и България; съ тѣзи цѣль той отишелъ въ Нѣжско. По-послѣ той се поселилъ въ Зографския манастиръ, гдѣто при негои пособия и источники, довършилъ труда си (1762). Слѣдъ това той обиколилъ България и давалъ навсѣкждѣ да прѣписватъ неговата история; а слѣдъ три години (1765), той отишелъ въ Ботехъ. Книгата му не е била критическо издирване на историята ни; но та е имала неопѣнимо значение за най-новото развитие на българския народъ.

Всѣха страници отъ историята на о. Паисия даше съ пламененъ патриотизмъ. Патриотътъ монахъ напомнява на своитѣ сънародници, че и тѣ сж имали славни дни въ миналото си, че и тѣ сж имали царѣ и патриарси, че и тѣ сж били полнати и уважени. Той сериозно осѣжда Гърцитѣ, гдѣто даватъ на Българитѣ само фанариотски епископи, гдѣто никкъ не се грижатъ за основанието на български училища, оставатъ народа въ простотия и невѣжество и съ помощта на турското насилие, противъ всички черковни закони и евангелски правила, вършатъ ужасни неправди! Затова той побуждалъ своитѣ съотечественици да не гържатъ вече тѣзи безобразия така, като ови. Въ името на своята история прѣди всичко трѣбва да се старажатъ да изучаватъ своя езикъ. Остро поучение получаватъ отъ него оиѣзи български дѣтонѣта (релюгати), които напуцатъ бащини си езикъ и изучаватъ само гръцкия. —

*) Първото название на книгата е било О царѣ хъ и светихъ болгарскихъ и о всѣхъ дѣний болгарскихъ.

Проститѣ, но дълбоко прочувствованиятѣ дужи на проповѣдника сѣ изжали широкъ отливъ по всички български земи. Пократа, хвърлена отъ него, не угасна; напротивъ, малко-по-малко ти запалила свещенний огънъ на народното чувство и съмъстванне въ сърдцата на много избрани Българи, които станали неговии ученици и послѣдователи. Скоро той намѣрилъ послѣдователи, които правили много добавки на неговата знаменита книга, въ които били изброени всички български църъе, кнѣзе, светии и патриарси.

Въ 1844 год. Христанъ Пашовачъ, единъ отъ пърнитѣ учители напечаталъ тази книга въ Б. Пеша, манаръ доволно измѣнена подъ названіе: Царственникъ или история българска.

3. Отецъ Софроній, епископъ Враченски; неговото житие и проповѣди. Кога билъ въ Котель о. Пасий се запозналъ съ единъ младъ момъкъ, който относалъ станалъ най-добрия му ученикъ. Той билъ Стойко Владиславовъ, нарѣченъ по-подиръ, кога станалъ владика (епископъ), врачанскій Софроній Прѣосвященный Софропай е обезсърчилъ своето име не само съ своитѣ бащински занѣзанія и учителски трудове, които е полагалъ прѣвъ живота си въ полза на народа, но още и съ драгонѣнитѣ си занисия и списания, въ които ни е оставилъ високополезни наметници за своето врѣме. То сѣ наметници за народното житие битие, за домашния ни животъ, за тегалата и надеждитѣ на народа въ оноиа страшно, размирно (карджалийско) врѣме, за своитѣ (Софрониеви) тегала и усалія за народното добро, както и за мъчнотинитѣ и прѣчинитѣ, които той срѣщалъ въ дѣятелността си. Стойко се родилъ на 1739 г. въ Котель, останалъ сиракъ, билъ принуденъ да стане занаятчи, оженилъ се, а по-послѣ станалъ попъ (1762). На младия попъ прѣминала прѣвъ главата много случки; прѣвъ руската война на 1768—1774 г. той нѣшалъ квартирни билети за прѣминавалитѣ турски войски, занятие, което му сторило много неприятности.

Стойко страдалъ наедно съ своитѣ събратии както отъ Турци, така също и отъ Гърци, владии, дикони и пр. Най-подиръ той рѣшилъ да бѣга отъ родината си, толкова повече, понеже съпругата му умрѣла. Той отишолъ при Лихнадския епископъ, който го приелъ дружески. Най-послѣ той умѣлъ да спечели у Гърнитѣ голямо значение, така што на 1794 г. приелъ името Софроній и станалъ епископъ въ Вратца. Но и тукъ той не останалъ изъ мира; било тежко карджалийско и размирно врѣме; на всѣка станка Българинитѣ се обѣскавалъ съ зании, ужаси и поразии. Пазвановитѣ постѣжии не малко тоже го отчуждали и той, отъ какъ се видѣлъ

немогнелъ да сире опустошенията и грабежитѣ въ епархията си, принудилъ се да иде въ Букурещъ, гдѣто и умрѣлъ въ 1815 година.

Софроний е издалъ първа новобългарска печатна книга, на простъ, разбранъ езикъ: Слова за празнични и недѣлни дни (1806 г.). Твърдѣ важни и почитателни сѫ неговитѣ «Въспоминания», въ които той ни разправя все, що му е прѣмишляло прѣвъ главата, съ една забѣлжителна простота. Прѣди да се ржкоположи, той дълго врѣме, иѣщо около 20 години, билъ учителъ въ Котелъ и другадѣ и училъ дѣцата на българска книга, когато на другитѣ мѣста за това нито се е помисляло. Но живото-описанието *) на прѣсовъ, Софрония има най-голяма важностъ за нашата нова история.

Пансий и Софроний били прѣдтечитѣ, първитѣ знаменосци на нашего възраждане. Тѣ оставили много ученици, патристически дѣйци, които продължили дѣлото на своитѣ прѣдшественици.

4. Фактори на възражданъето и лощавитѣ условия за освобождението на България. Безспорно е, че при тѣзи плодотворни сѣмена на първитѣ труженици, трѣбвало е да се приложатъ и други обстоятелства за да може да се даде на възродителното дѣло единъ по-голямъ потникъ. Токи потникъ извършили събитията, които се случили на полуострова при края на хилялото и въ началото на сегашното столѣтие. То били, повтаряки, войнитѣ на Русия, размирията и кърджалийскитѣ врѣмена, отслабването и раздоритѣ на турскитѣ паша, стремленията на всички народи къмъ политически права и слобода, културний напредѣкъ на свѣта, съ който се досѣгаше въ сношенията си България.

Всички тѣзи събития били за голяма полза на дѣлото. Както войнитѣ, така също и размириитѣ, ако и да съсипвали материално народа, но тѣ го въ сѣщото врѣме и пораажърдали, оживили надежитѣ му, накарали Българитѣ да взематъ участие въ нѣкои войни, нѣкои да се прѣселятъ, да милѣжтъ за родината си и да търсятъ срѣдство за нейното духовно и политическо продвижане.

Българската емиграция се е поченкала още отъ Йшския миръ, когато Русия добила Бессарабия (1792), и се е продължавала прѣвъ всичко кърджалийско врѣме. Въ рускитѣ губернии Херсонска, Таврическа се появили 9 български колонии. Въ 1821 г. въ Бессарабия вече имало 7735 челяди, 18,623 души. Най-напрѣдъ бессарабскитѣ и румънски чокчи и болѣри сѫ мисляли да взематъ

*) Тѣзи книги всъщностъ се печатаха въ „Периодическото списание на Българ. книжовно дружество“ въ Брава, 1 г. кн. оста и шеста.

прѣсленици като крѣпостни роби; но отъ 1819 г. колониститѣ на южна Русия станали свободни хора съ голѣми привилегии.

Въстанията на Сърбитѣ и Гърцитѣ донарали тоже голѣмо движение въ България, но нѣмали никакво практическо слѣдствие, освѣнъ гдѣто много хайдутѣ отишли въ Сърбоя и Кпирь. Една вѣща голѣма е била тѣзи, че въ градоветѣ, гдѣто грѣцкитѣ агитатори успѣли да спечелжтъ много привържени, щомъ избухвало нѣкое въстание, беззащитнитѣ и невинни хора били паклавани отъ побѣсителитѣ Турци. Да въстанжтъ Българитѣ не било така лесно, защото тѣ нѣмали нито географическитѣ условия на Сърбоя и Гърция, нито богатството и срѣдствата, съ които располагала грѣцката естеря (бунтовнишка дружина) и търговиятѣ елани.

Сърбитѣ имали задъ себе си Австрия, многобройни граничарски офицери се бивали въ тѣхнитѣ редове и сѣрбскитѣ воєводи се изучили отчасти въ онѣзи доброволически дружини, които Австрия устроила, когато имала война съ Турция. А пъкъ на Гърцитѣ спомогнали твърдѣ много морето и тѣхнитѣ многобройни търговски ладии, снабдени съ разни оръжия и дору съ топове за да се бранжтъ противъ сѣверо-африканскитѣ дивачи. Не по-малко подпорка имали тѣ въ симпатитѣ на образованна Европа, изучена върху классическитѣ пропаведения на грѣцкитѣ даровити поети и историци.

България не е имала ни едно отъ тѣзи прѣимущества. Влашко и Молдава не могли да бжджтъ полезни за едно българско въстание по много причини, и това става ясно отъ движението на 1821 год. когато се подвигнали въ тѣзи земи алочеститѣ естерии (грѣцки бунтовнически комитети и дружини), т. е. завѣрджии. Както е познато, главатарѣтъ на влашката завѣра е билъ Александръ Инсизланги и въ нея сж взели участие много Българи; даже между прѣдводителитѣ е имало мнозина наши сѣнародници. Това движение се потыкало навредъ съ огънь, ножъ и разорение. Най-много пострадала и тоаъ пжтъ България, прѣтъзъ която е трѣбвало да се минава надлъжъ и наширь въ врѣме на ужаснитѣ дни. Въстанието на грѣцкия патриотъ, поченжто въ Влашко, прѣмнижло на скоро въ Еллада. Напразно Българитѣ очаквали своето освобождаване въ врѣме на сѣрбската революция и отъ тогавашната руска война, която се свърши съ Букурещкия миръ. Бърджалиитѣ се загубили, но намѣсто тѣхъ отъ село на село ходжали тѣзи и конии Дели-башии, съ калваши дълги до единъ аршинъ; това били все пакъ старитѣ Бърджалии въ друго обѣкло и ужъ съ друга

цѣли, т. е. да защищаватъ населението отъ грабителитѣ. Отъ Кърджалиитѣ тѣ се отличавали само съ това, че не изгорявали селата, а само ги ограбвали. Въ всѣко мѣсто тѣ са хранили даромъ и освѣтъ това изисквали още да имъ плащатъ разни данъци. Най-забѣлжителний отъ тѣхъ данъци е билъ динъ-хакъ (акѣбно право), т. е. плата за това, че трѣбали казнитѣ си съ чужди хайбѣ.

5. Одринскій миръ; капитанъ Мамарчовъ и бунтовитѣ. Рѣшигемъ прѣвратъ въ сѣдѣбата на България настапалъ едвамъ во време на Одринскія миръ.

Когато революцията въ Елада избухнала и догдѣто се продължавала, Русия отворила нова война противъ Портата. Въ 1828 г., както видѣхми, Руситѣ прѣвзели Добруджа до Варна и почти телно. Слѣдующата година, подъ прѣдводителството на Дибича, тѣ пристигнали до Одринъ, Люле-Бургасъ и Черлу. Българитѣ тоя нѣтъ дали на руската войска по-голяма помощъ, отъ колкото въ по-напрѣжната война. Имало даже доброволци, на които командовалъ капитанъ Георгі Стойковъ Мамарчовъ, но прѣкоръ Буякау, роденъ въ Котелъ и отличенъ вече въ 1810 г. Той е ималъ съ себе си нѣколко български чети. Мамарчовъ е мислялъ, че е настапалъ вече желаниия денъ за освобожданието на България и искалъ да се използва отъ руската окупация за да изправи една по-голяма революция. Съ 500 волентери той отишолъ въ Котелъ, гдѣ искалъ да призове народа на оръжие, да иде въ завѣтия отъ Руситѣ градъ Търново и тамъ да постави знамето на свободата върху развалинитѣ на славната стара столица. Българитѣ го поздравили като освободителъ и били готови да трѣснатъ подаръ него. Но за зла честьъ, още въ Сливенъ хванчили Мамарчова и го закарали въ руската квартира. Жителитѣ отъ г. Сливенъ и Котелъ, като се убѣрили, че и тояка планъ се развали, прѣбързали да пратѣтъ при Дибича депутация съ една записка, въ която описвали страданията на сѣлменника и еднолѣренъ на Руситѣ български народъ. Тѣ се молили при това да се освободи Мамарчовъ и да му се дозволи да води съ Турцитѣ борба за свобода съ собствени сили.

Между това (на 2 Септ. 1829) г. вече билъ заключенъ Одринскія миръ. Дибичъ приелъ дружески българската депутация; но било късно. «Сега, казалъ той, въ помирителния договоръ нѣмъ говоримъ за Сърбитѣ и за Румънитѣ, по-послѣ ще дойде речъ и за Българитѣ.» Руската войска се приготвила да излѣзе изъ страната. Отчаянието овладѣло населението на балканскитѣ области.

Подъ ръководството на генерала Рота захванало се второ прѣселване въ Бессарабия. Тогавъ се прѣселили, споредъ едни 3900 чинади, а споредъ други 25,000 души. Въ 1850 година въ 83 мѣста на Бессарабия имало около 70,000 прѣселеници Българи. Шуменъ, Сливенъ и Плевна загубили почти половината отъ своето население. Ружичкиятъ градове Браила, Галацъ, Букурещъ, Крайово (отъ Вадинъ и Гетевенъ) и Плоещъ (отъ Сливенъ) се испълнили съ български търговци.

И числото на хайдучитѣ, които сж вземали участие въ тази война, е било твърдѣ голѣмо. Отъ врѣмето на карджалитѣ и сръбскій бунтъ хайдучкиятъ чети въобще се умножили значително. Въ началото на нинѣшното столѣтие живѣли Алатъизъ-Столицъ отъ Котель, Кара-Танасъ отъ Жеравна, които съ десетъ обатчени изъ мундири другари живѣли въ Балкана и Златѣо Кочарчо-оглу изъ Сливенъ, погиналъ въ 1810 год. при Сливенъ въ една отчаяна битка. Разказватъ, че послѣдний свалилъ до 25 души, додѣто най-послѣ се западнѣла торбичката му съ баруть и погиналъ отъ тона. Но по-личенъ отъ тѣзи тримата билъ Болѣо, отъ Драгуново, брадатийтъ войвода, който е живѣлъ на Балкана отъ 1810 г. до 1825 г.; макаръ че той ималъ повече отъ сто страженици съ Турнитѣ, но той загубилъ само двамина отъ своитѣ; и укрѣлъ въ Букурещъ. Неговийтъ ученикъ билъ Бойчо войвода отъ Цѣлзраке, въ Трънненско, който на 1829 г. постанилъ на руския служба. Подиръ заключаваньето на мира, рускій комендантъ въ Силистра му заповѣдалъ да распусне своята чета. Бойчо се опиталъ да отиде въ Балкана, но билъ хванатъ и съ двамата си братия проведенъ въ Сибирь. Но тамъ той спознчилъ да побѣгне даже изъ крѣпостната гланица, като прѣскочилъ високитѣ и стѣни. Той надвѣлъ въ сражение съ Зийнезъ-паша. Тогѣо войвода е единъ отъ узеницитѣ му.

Но най-едрий и личенъ юнакъ отъ всички български хайдуци е билъ Дончо Ватахътъ отъ Конравщина, въроатно, другаръ на Дѣдо Никола въ гоненьето на карджалитѣ. Той живѣлъ ту по височинитѣ на Балкана и Родонитѣ, ту по полянитѣ при устието на р. Марица, и постоянно гонилъ турскитѣ грабители, султанскійтъ низамъ и българскитѣ чорбаджии. Грабилитѣ пари Дончо войвода раздавалъ на бѣдитѣ, както Християни, така и Мусульмани; той имъ купувалъ волове и имъ исплащалъ дълговетѣ. Поради това той спечелилъ любовта и уваженieto на всячко население, българско, турско и гръцко, така що съ него не било възможно да се стори нищо. Въ 1848 г. противъ него испроводили изъ Одринъ

200 души низами, отъ които само 60 души се върнали живи. Отъ тогазы турскитѣ чиновници го оставили на покой. Смъртта на Донча е непозната.

До свършенното исплащане на данъка, т. е. контрибуцията споредъ Одринскій договоръ, Русситѣ занимавали крѣпостта Силистра. Капитанъ Мажарчовъ, който билъ тамъ градски кметъ, приготвилъ скрѣпно бунтовнически планове. Шомъ като си отишле Русситѣ, той заминалъ за въ монастыря Св. Никола, нарѣченъ още Плаковскій, на пѣти отъ Търново за Елена. Между това, въ Търново както и въ градеца Елена всичко било приготвено за единъ бунтъ. Будното и състоятелното население на Търновско показало такава патриотическа готовность, съ каквата се отличилъ относатъ всички чисто български градина, гдѣто фанариотнамътъ и турскитѣ умственъ развратъ не били още произвели своето дѣйствиe. Душата на Търновския бунтъ били Хаджи Вълчо отъ Габрово и Хаджи Йорданъ Братата отъ Елена. Този послѣдний искалъ да приваѣче къмъ работата и Милана Кисловски, братъ на младия Хаджи Йорданъ, той го завелъ въ монастыря, гдѣто ставилъ въ числото на съзаклетничитѣ. Вечерята Миланъ оставилъ монастыря подъ прѣдлогъ, че трѣбва да си иде въ Елена и да се приготви; но не това направилъ той на дѣло. Напротивъ той отишле въ Елена и разказалъ брату си за всичко, що узналъ и видѣлъ въ монастыря; Хаджи Йорданъ проводилъ Милана въ Търново за да съобщи за всичко на грѣцкия митрополитъ Парвонъ.

Владиката побързалъ да иде тогъ-часъ при турския вана, обидялъ му за всичко и го подбудилъ да вземе по-скоро нужнитѣ прѣдпазители мѣрки. Въ слѣщата още нощъ турски суварии (конници) обиколили монастыря, но намерили само игумена Сергия, родомъ отъ Елена и Мажарчова. Монастирътъ билъ ограбенъ, черковата осквернена, а на иконитѣ на светцитѣ били извадени очитѣ. Другитѣ завѣрджии, Търновци, Еленчани и др. повечето богати и почетни хора, били хванати относатъ, испроводени въ Търново и тамъ обѣсени безъ никакъвъ съдъ. Игуменътъ Сергий загиналъ въ страшия ямки, като сѣщияски мученикъ. Намѣничитѣ Миланъ се убѣсилъ отъ биене на сѣкѣята. Не по-добра е била участъта на братъ му. Хаджи Йорданъ билъ награденъ отъ Турцитѣ: но съгражданиитѣ и отечественитѣ му го прѣзирали до самота му смъртъ, която била на него единъ видъ наказание. Той умрялъ, като се видѣлъ прѣдварително разоренъ и съсианъ отъ своитѣ.

Хванали и капитана Мамарчова, който носял още руски мундиръ и го изпроводили въ Цариградъ, а оттамъ на заточение въ Кона. Но, поради фанариотски интриги, изпроводили го въ Самось, гдѣто той умрялъ шейсетъ-годишенъ старецъ, на 1846 година съ надежда че, хъ днесъ, хъ утрѣ, ще настане и и за него бѣлъ день, че ще види България свободна.

6. Книжовно-просвѣтително движение и дѣйцитѣ му. Между това, захванатото отъ Паксия и Софрония дѣло на народното свѣстиванье и просвѣтително движение намѣрило още по-силна почва въ ученолюбивиятъ стремежи на народа. Голяма заслуга въ това принадлежи на българскитѣ търговци и емигранти, които като имали не голѣми срдства, заловили се най-впрѣдъ съ издаване книги и наредбата на училищата.

Имената на многозаслуживши хора сѣ не малко и най ще поменемъ само по-главнитѣ, каквито сѣ братия Мустакови въ Букурещъ, Иванъ Добренъ Бакалоглу, Теодосий Пачиевъ, Анастасъ Стоиновичъ отъ Кипилово при Котелъ, Петръ Сапуновъ, Василъ Непочичъ, Петръ Бероничъ или Беронъ отъ Котелъ, ученъ Българинъ и издатель на първия българскій Букваръ, въ 1814 год. съ помощта на заможня купецъ Антона Ивановача. Освѣтъ азбуката този букваръ обема много полезни нѣща върху природнитѣ науки и физиката съ много картинки и на риби, поради които и е станала обществена похъ пазваницето «Рибеній букваръ». Беронъ е прѣпоръчилъ да се введе ланкастерската метода на прѣподаване (взаимноучителната), която се приела и распространила напредъ въ Българско. Подиръ появяването на Берониятъ Рибенъ букваръ българската книжнина се видѣла на пътя къмъ развитието. Други книги не се забавили да се появятъ. Бероничъ изпечаталъ въ 1825 г. библейската Свещенна история и на слѣдующата година букваръ. Въ Букурещъ самъ той отворилъ славянско народно училище, което обаче скоро се затворило, когато той станалъ адвокатинъ при владшки диванъ (1831). Сапуновъ отъ Габрово прѣвезъ съ монаха Серафима отъ Стара-Загора Новиятъ завѣтъ и го издаде на 1828 год. съ помощта на владшки митрополитъ Григорий. Скоро била приготвени нѣкои и други ръководства по историята и др. съ цѣлъ да се распространи първоначалното образование между българитѣ.

Но рѣшително ново направление и великъ прѣвратъ въ умственото състояние на българския народъ е направилъ Юрий Ивановичъ Венелинъ (род. на 1801), карпатски Малорусъ, който

спършилъ своето учение въ Львовския университетъ. Първи пътъ той се запозналъ съ Българитѣ въ Вишневѣ въ време на грцката революция. На 1825 год. тѣй отишълъ въ Москва и свършилъ медицинаския факултетъ. Но Венелинъ, ако и станалъ лекаръ, останалъ си дѣйствиелно историкъ. Той написалъ такова историческо съчинение за насъ: Старитѣ и нинѣшнитѣ Българи (появило въ 1829 г.), което положило кръвотгълний вахъкъ въ научното изслѣждане историческитѣ слѣди на Българитѣ. Той умрялъ на 1829 г. тридесетъ и седемъ годишенъ, отъвъз обиколка сѣверна България. На гроба му въ Москва е написано на мраморна плоча: «Юрию Ивановичу Венелину — Одесскитѣ Българи 1841 г. Напокивалъ на свѣта за забравеното но нѣкога славно и могъщо племе Българи и пламенно желалъ да види неговото възраждане.»

Подиръ тѣзи знаменити имена, идатъ други просвѣтители и труженици, като: дважата Неофитовци, Хиландарскитѣ и Рилскитѣ, славни учители на вѣмето си, Плармонъ Макаринопольски, Райно Поповичъ, Н. Момчиловъ, Н. Михайловски, Христанъ Павловичъ, П. Р. Славеиковъ и др. Всички тѣзи дѣатели най-много послужили за народното просвѣщение и образование, което приготви и събуди народното и политическо чувство у народа.

XXV.

Българскиятъ черковенъ въпросъ и неговитѣ
главни дѣйци.

1. Характеръ на борбата за черковни правдини. — Хатти-шерифътъ и Танзиматътъ (1839 г.) като исходни точки за поджеляване на борбата ершиу феодалитѣтъ. — 2. Неофитъ Бозвези, Иларионъ Мияриновски и др. — Възстание на Крайската война (1854). — 3. Великиятъ денъ на 1860 г., седмичка български точки и 15-ти гредни отсталии; патриаршескиятъ съборъ (1864). — 4. Борбата въ Македония и братия Младшевици. — 5. Възмущението на въстаниците и на тайнитъ комитети за рѣшаваннето на въпроса. — 6. Български прѣдставители. — Учрѣждението на българския екзархатъ съ султански фирманъ (1870). — 7. Българската схизма. — Сетивани отъ рѣшението на въпроса.

1. Характеръ на борбата за черковни правдини. Въ историята на нашето възраждане и политическо развиванье, борбата ни за черковни правдини играе една важна роль. Тяка борба е била най-великото движение на новобългарската история; отъ нея се е породила и укрѣпила политическата идея у насъ. Тя приготви народа ни за послѣдующи домогвания и стремления. Черковниятъ ни въпросъ не бѣ распра за догмата, не бѣ вѣроисповѣдени въпросъ, а престо и често борба за запазването на нашата националностъ и езика ни отъ погълтителнитѣ стремления на византийскитѣ цоговници. Трѣбва да кажемъ и това, че за да понижне единъ подобенъ споръ, бѣше нужно подобряването на правното положение на раба, бѣше нужно и малко-многого просвѣщение, което проникна въ България и се распространи така скоро, благодарение на ученолюбивото на народа ни и на многото учителски сили.

Отъ Одринския миръ (1829 г.) европейскитѣ правителства съ правили цѣлъ реди опитвания за да доставятъ на християнскитѣ поданици на Султана по-человѣческо съществуване. Султанъ Махмудъ II е извѣстенъ като реформаторъ: той бѣлъ занимавъ съ цивилизацията, а още повече съ централизацията на държавата си. Въ време на своето пътешествие по придунавскитѣ и при-балкански земи, той лично събѣтъвалъ чиновницитѣ да пазятъ равноправностъ между Християнитѣ и Мусулманитѣ и си споменилъ голѣми сѣкълити всрѣди народа. Неговиятъ синъ и прѣемникъ, Абдулъ-Меджидъ (1839 — 1861) съ събѣтитѣ на свои министръ Рашидъ паша на 2 ноември 1839 год. провъзгласилъ, аз не малко удивление на Европа, итъщо като конституция. Това било Гюлханскиятъ

Хатти-шерифъ, въ който Християнитѣ се уравнивали съ Мусулманитѣ.

Гюлханскиятъ Хатти-шерифъ изреждаше за всички християнски подданици въ държавата: гаранция и пълна безопасност въ живота имъ; налагането и събиране на данъцигѣ, рекрутскиятъ наборъ (редифството) и времето на военната служба съ гудили въ по-правилни начала; опредѣляла се заплата на всички чиновници; било запрѣтено да се продаватъ службитѣ; унищожена се вредната продажба на събиране десегънатъ (натизамъ) и други подобни реформи, впрочемъ отсегнѣ не изпълнени. Трѣбва да знаеме и това, че учрѣдението съвѣта (меджлиси, 1845 г.), въ областитѣ било и единъ видъ прогресъ, доволно значителенъ, защото на единъ редъ съ Турцитѣ взели да засѣдаватъ и Християнитѣ, които обаче въ повечето случаи не смѣли да даватъ мнѣние и се задоволявали съ класото: еветъ, ефендимъ! да, господарю!

Споредъ този Хатти-шерифъ Правителството изработило цѣлъ редъ устава подъ общото име Танзиматъ (наредби, организация). Танзиматътъ отъ 1844 г. състояше отъ 4 части, отъ които първата говори за правителството, опредѣлява положението на Султана и на високитѣ учрѣждения въ държавата; втората е посветена на административното дѣление на държавата и опредѣлява състава на гражданската и на финансовата частъ въ областитѣ; третата нарежда съдебнитѣ учрѣждения, правосъщени, областни и търговски; най-послѣ четвъртата се занимава съ наредбата на войската.

Танзиматътъ поизглаждалъ малко голѣмитѣ обѣщания на Хатти-шерифътъ, по нѣкъ билъ едно важно доказателство, какво правителството заявява, че не прави разлика между Турция и не Турция. Той напомнявалъ, че и Християнитѣ могатъ да иматъ по-добро положение отъ съществуещото. Това напомняване възбудило духовитѣ, дало поводъ да се размърда мисълта и да се изказватъ нуждитѣ и желанията. Българитѣ този пътъ се задоволили само съ едно: да искатъ да не имъ се прѣсѣдва елика, да имъ се позволи да иматъ български владци и да се чете по български въ черковитѣ и училищата имъ. Първитѣ искания на народнитѣ на работници била не може да бѣде по-скромни. Тѣзи искания се поддрѣшили и изказали особено отъ търговцитѣ, които ходили на чужбина и които видѣли и други черковни порядки, осѣтнѣ финансовитѣ. Първата стѣпка била сторена около 1833 година отъ жителитѣ на Самоковъ и Скопие, които подиръ оти-

ванъето на своитѣ неспособни епископи, сѣ домогнали дано имъ се назначатъ двама отечествени кандидати. Вселенскиятъ патриархъ въ Цариградъ отхвърлялъ тѣзи желанія на Българитѣ като нечисти и пакъ имъ испроводилъ за владии двама Гърци.

2. Неофитъ Бозвели и други дѣйци по черковния въпросъ. Борецътъ, който най-напрѣдъ подигналъ явнo знамето за освобождението отъ фанариотското владичество, за български владия, билъ Неофитъ Бозвели, родомъ отъ Котелъ, учителъ въ Габрово. По негово залѣгане, Българитѣ взели да даватъ Султану жалби противъ неспособнитѣ и нехристиянски постании на гръцкото духовенство и да искатъ да имъ се пращатъ народни епископи. Политичитѣ цариградски Българи, даже и нѣкои Турци, взели присърдце тѣзи работа, защитили Неофитовитѣ исканія и даже се оитали да му помогнатъ, като изработилъ да му се даде оковѣлата подаръ Паларнона гръцкой (1839 г.) търновска митрополия. На всичко обаче побъркали гръцкитѣ интриги. По-послѣ Неофитъ Бозвели се посветилъ на борба и агитация противъ фанариотското духовенство и за сѣданище си избралъ Цариградъ, гдѣто живѣятъ хиляди български търговци, занаятчи изъ Тракия, Македония и Сѣверна България. Главното желание на Неофита е било да види българска черква построена прѣдъ вратата на самата фенерска патриаршия и то се сбдишло на 1848 г. Мѣсто за постройка подарилъ князь Богориди. Неофитъ билъ често клеветенъ, заперанъ и заточаванъ отъ Гърцитѣ на островитѣ Принкино и въ Света-гора. Послѣденъ пактъ го заточилъ въ Св. Гора съ нѣрния му другаръ отъ Елена, Паларнона Стояновича Махавловска, гдѣто смъртъта довършила жнитѣ му въ влажната тъмнина на хиландарската башня (въ 1849 год.).

Но смъртъта на Неофита, славна смъртъ на единъ великъ борецъ, не поврѣдила дѣлото. Тя станала единъ видъ знаме на българското духовно движение. Въместо единъ родилъ се нѣколко дѣйци. Такива дѣйци, освѣнъ поменати, били: Паларнонъ Манаранолски, Александръ Екзархъ, Никола Сацуновъ, а по-сетнѣ Гавриилъ Кръстевичъ, П. Р. Славейковъ, Драганъ Цанковъ, Д-ръ Чомаковъ, Бр. Тъпчилешоци, Братия Гешови, Захария Струмски и пр. Нѣкои отъ тѣхъ по-късно били опълномощени прѣдставители изъ Българско. Въ България вктрѣ борбата се е поддизала сѣщоврѣменно въ Търново, Пловдивъ и София. По-сетнѣ планитѣ прѣмилжалъ въ Свищовъ, Шуменъ, Ловечъ и пр. А кждѣ 1845 год. движението вече обземао цѣла Сѣверна България, Тракия и Македония.

На Пловдивчани принадлежи честъта на едно систематическо

упорно водеше борбата. «Като гледахъ съ жалостъ — казва известното послание на българските свещенноначалници до православнитѣ черкови — че българскиятъ езикъ е изключенъ изъ градскитѣ училища, които бѣха общи за Българи и Гърци, а въ тѣхъ господаруваше само еллинскій езикъ, пловдивчани предложиха на тогавашния си митрополитъ Хрисанта да се въведе и българскій езикъ. Но напразно. Негово Прѣосвещенство положително отговори, че не може да въведе въ общитѣ училища изучаването на варварския и неблагозвученъ славяно-български езикъ; само това той отговори и за въвеждането на славянския езикъ въ нѣкои отъ черковнитѣ; той казваше, че както всички черкови, така и всички училища принадлежатъ на Гърцитѣ и само тѣмъ.»

Това поведение на Хрисанта било възмутително; но за това и пловдивчани успѣли по-късно да докажатъ, че не са нито послаби, нито по-малко разумни и патриоти отъ Гърцитѣ. Тѣ си успѣли една черкова силою и направили свои училища.

Слѣдъ крамската война Султанътъ издаде новъ тържественъ актъ за реформи: Хатти-хумаюнътъ отъ 18 Февруар. 1856 г., който насърчалъ още повече Българитѣ въ борбата имъ съ грцкото духовенство. Хатти-хумаюнътъ потвърждавалъ правата дадени отъ Хатти-шерифа. Чрѣвъ него били общани религиозна народна равноправностъ, свобода въ вѣрата и свѣтъта и смѣсени сѣдилица, допущанье Християнитѣ до държавни служби и въ войската, повикване християнски прѣдставители въ държавни свѣтъ (шурат-девлетъ) и д. т. Прѣдъ видъ не били испускати и черковнитѣ реформи: дотогавашнитѣ неопрѣдѣлени бѣри на владци и на патриархътъ трѣбвало да се закъвнатъ съ опрѣдѣлена плата, а всичкитѣ невѣроисповѣдани дѣла на християнитѣ трѣбвало да се гледатъ отъ смѣсени свѣти (отъ мирски и духовни).

Въ края на 1857 год. въ Цариградъ стигнали депутати изъ разни градища и епархии съ пълномоща за борба противъ грцкитѣ владци, а когато се събрали повечко тѣ прѣдставили на правителството колективна жалба за учрѣжданьето на автономна българска иерархия. Въ една отъ жалбитѣ се оплаквали противъ своитѣ грцки владци и се искали свои и именно Видинци — Антима (отсетнѣ Видинский), Търновци — Илардона (отсетнѣ Макариополски); само пловдивци бѣха удокументворени, защото имъ се прати Пѣвсий, ако и грцки. Обаче отсетнѣ той се показа истински отечески пастыръ на своето пство.

Турското правителство бѣше вече разбрало, че тая българо-

гръцка прѣпирия не ще може така лесно да се свърши, а че ще трѣбва и то да се понамѣси. Слѣдъ парижскій договоръ (1856 г.) то взело починъ и съставило една коммиссия отъ свои и гръцки чиновници. Тази коммиссия имала да съчини единъ проектъ, който отсегнѣ да се разиска и приеме отъ смѣсенія съборъ или народно събрание, що трѣбвало да заседава, споредъ Хати-Хумаюна, при патриаршията за окончателната наредба на черковнитѣ дѣла. Проектътъ се приготвялъ и той обемалъ наредби какъ да се избира патриарха, какъ да се избиратъ митрополититѣ и епископитѣ, какъ да се съставятъ Синода и митрополитскитѣ смѣсени съвѣти и пр. На 1857 г. апр. В. Порта изоставила тоя проектъ на патриаршията и се принудила да свика по-скоро поменатий смѣсенъ съвѣтъ. Той щѣлъ да състои отъ 7 архiereи, назначени отъ патриарха, отъ 10 прѣдставители на Цариградъ и отъ 28 прѣдставители на епархитѣ, — всичко 45 души. Въ тоя съвѣтъ Българитѣ не рачили да участвуватъ, защото виждали, че не било възможно да проводятъ такива и толко прѣдставители, колкото имъ се падало. Ето защо видинскій и софийскі прѣдставители, ако и да се избрали, не се явили; а пъкъ пловдивскій само отишѣлъ да протестира. Останалъ единъ — търновскій чорбаджия Хаджи Николай Хаджи Минчооглу. Смѣсенія съвѣтъ се съставилъ на 1858 година. Той работилъ доволно дълго врѣме, но щожъ дошло до плащавия борчъ на патриаршията, нашия прѣдставитель се принудилъ да се оттегля, защото 1) тоя борчъ изведнѣжъ порасналъ отъ 2 милиона на 7 и 2) защото искали да го расхвърлятъ равномерно на православнитѣ християни, а не имъ сѣ давали равномерно права. Тогана Гавриилъ Бръстевичъ съчинялъ единъ проектъ, който се прѣдставилъ отъ бълг. прѣдставитель и който именно съдържалъ слѣдующитѣ условия: 1) да се възстанови охридската архиепископия, унищожена въ 1767 г. 2) Българитѣ да си избиратъ сами владци и 3) да плащатъ само на владцитѣ си. Подъ тия условия бълг. прѣдставитель приемалъ да подпише протокола.

3. Великъ-день 1860 г. Повсемѣстно гоненіе на гръцкитѣ владци. Между Българитѣ не можело вече нито да бѣде дума за безусловно подчинение на фанаротската власть. Около по-първитѣ български дѣатели въ Цариградъ се събрали мужове родолюбив и млади енергически дѣатели, които подразели съ прѣсна смѣлость дѣлото на свободеніето на българската черква отъ гръцкитѣ владци. Появили се много вѣстници и брошури, които почти исклучително били посветени върху народната борба

съ фанариотството. Слѣдъ Цариградскій Вѣстникъ се появили Българскитѣ Книжници, Свѣтъникъ, Врѣме, Гайда, Дунавски Лебедъ, Македония, Право и пр.

Въ това врѣме и Иларионъ билъ назначенъ за владика безъ епархия и се нарекълъ Макариополски.—При него скоро се присъединялъ Аниксентий Велески, отличенъ борецъ. Жителитѣ въ голѣмитѣ български градове слѣдвали съ напрегнато внимание вършежа на работитѣ въ Цариградъ, като чели българскитѣ вѣстници. Народнитѣ училища се уголямѣвали изъ брой и учители се появявали навсякъдѣ.

Между това въ фанариотското народно събрание Паратеориди казвадъ една заключителна рѣчь. «Българитѣ сж много прости, ако се надѣватъ, че въ събрание отъ еллински депутата могатъ се слуша домогания за български правдини; черновата не приема никакви различия на националности; а избранието на епископи е нищо нечувано!» Тъзи рѣчь, прѣста отъ великото народно гърцко събрание, произвела между Българитѣ ужасно ожесточение. Отъ всички български мѣста до Великия Везиръ потекали като порой прошения и жалби противъ гърцката жадность, користолюбие и безправствениость. На много мѣста фанариотскитѣ владци били изгонени и замѣнени отъ българското свещенство. Цариградскитѣ Българи наискваля отъ Портата своя черковна администрация; скоро работата дошла до открито отагчване Българитѣ отъ черновата.

На 1-й апр. 1860 г. на Великъ-денъ Иларионъ Макариополскій служилъ въ малката българска черква въ Цариградъ тържествена литургия. Когато, споредъ обичая, дошло редъ да поеме името на патриарха, народътъ грѣмогласно заявилъ, че не ще да чува вече това име, а да го пропусне. Иларионъ ужъ нещѣлъ, но най-посаѣ отстъпилъ на народната воля. Този примѣръ, исхвърлянието на патриковото име, намѣрилъ подражание въ всички България. Българитѣ припознали самоволно за глава на своята черква Илариона и неговото име отъ тогава се поменавало на всѣкъдѣ въ бълг. черкви.

Въбужданьето дошло до гнана степенъ, щото великиятъ везиръ, Мехмедъ-Кхбръзали, по заповѣдь на Султана, билъ длъженъ на 19 майа да тръгне по Тракия и България за изучаване отъ близо нѣщата. Хиланди християни срѣщали на всѣкъдѣ Кхбръзалията, искали отъ него да ги отърве отъ гърцкитѣ владци и деспоти и да имъ се проведатъ български владци. Гърцитѣ въ Цари-

градъ се уназили до толкова, щото патриархъ Кирилъ, който управлявалъ отъ 1855 г. се оттегилъ отъ своя санъ, и на мѣстото му се избралъ патриархъ Иоакимъ (29 октомвр. 1860 год.). Новиятъ патриархъ подкачилъ изново дѣлото. Той се общалъ на Али паша, че всичко ще направи за да удовлетвори лека-по-лека Българитѣ и така да се съгласятъ общанитѣ въ хатти-хумаюна реформи. Това обаче не особно се харесало на Али-паша и той прѣменно взелъ да охладява къмъ българския черковенъ въпросъ и да събитва помиряние съ патриарха. Веднѣжъ даже Къбръзалията (велики везиръ) заявилъ на българскитѣ депутати: да признаватъ или патриарха, или папата. Върху това отгорѣ и патриархъ Иоакимъ вусилъ своитѣ грѣмотевници противъ бълг. владци: Пларриона, Авксентия и Паясия (Паовдивски), като ги изважилъ и афоресалъ... Това било върхътъ на кризата. Отчаяно било българското прѣдставителство и духовенство въ Цариградъ. На 27 дек. станало българско събрание въ мегоха, на Фенеръ. Станало дума за уния, като единствено срдство за спасение отъ Фанариотитѣ.

Между това положението било вече обърнало вниманието на нѣкои западни католически водачи, които поискали тоже да се възползуватъ отъ случая за да направятъ Българитѣ съединение съ католическата черкова: унията. По едно време дору тѣмъ уния била прогласена; униатски депутати ходилъ въ Римъ на поклонение при Папата; игуменътъ Иосифъ Соколскій, бившия бегликчия, билъ ракоположенъ за български униатски владика. Но радостта на привърженцитѣ не билъ за дълго врѣме. Благодарение на една енергическа борба подигната и въ печата и въ народа, унията била поразена, а дѣдо Соколскій изчезналъ въ Русия, гдѣто останалъ да прѣвара послѣднитѣ години отъ живота си.

Въ това врѣме патриархъ Иоакимъ, откакъ оталчилъ и афоресалъ черковно Пларриона Макариополски, Авксентия Велески и Паясия Паовдивски, поискалъ отъ Българитѣ да му искажатъ писмено своето желание. Тѣ му прѣдложили тогасъ така нарѣченитѣ 7 точки. Чрѣзъ тѣхъ Българитѣ искали народна иерархия и черковна автономия съ избираемъ отъ тѣхъ архиепископъ на чело, който да има своето мѣстожителство въ Цариградъ и да припознава върховната власть на патриарха; всички български епископи да се избиратъ отъ мѣстния клиръ и народъ; при това патриарху общавали да плащатъ оврѣдѣленна годишна данъ.

Патриархътъ въ отговоръ съ едно окръжие (25 февруарий 1861 г.) отказалъ на седемтѣ точки и въ писмото си далъ на

българитѣ така нарѣченитѣ 15 точки — отетакни. Той се обѣщавалъ въ чистобългарскитѣ епархиа да постави за епископи достойни Българи (точка 1); да даде въ българскитѣ училища прѣимството на вародния езикъ (т. 5); да въведе въ чистобългарскитѣ черкови старославянската литургия и въ патриаршеския синодъ да приеме двама български митрополити (т. 7); оиржнитѣ до Българитѣ да се нишжтъ по български (т. 3); Патриархътъ ще про-
 вожда единъ видъ ревизори да надзираватъ паството и чуватъ неговитѣ оплаквания (т. 15). Но българскитѣ прѣставители съглагода-
 ли твърдѣ добрѣ неискреността на тѣзи обѣщания и не ги приеха. Тогази патриархътъ замолилъ отъ Портата зановѣдѣ да се пратѣтъ на заточение въ Мала-Азия владницѣтѣ Иларионъ, Авксентий и Павсий Пловдивскій. Партения Подлински билъ запригъ въ Солунъ. Българското население въ Цариградъ било слицсно, ко-
 гато се научило, че е рѣшено испровождањето на владницѣтѣ на за-
 точение въ Азия. То се било толкова наелектрисало, щото било готово кръвта си да пролѣе за да ги задържи. Но владницѣтѣ и пѣрвенциѣтѣ умирили народа и се подала само просьба Султану, кол-
 то отерочила заточението. На 19 апр. 1861 г. много войска обиколила Балатъ и Фенеръ, заприрала Българитѣ и ги отдалечавала за да не прѣчатъ на онова, що имало да се изгѣрши. Зрѣлщето било неописуемо, особено, когато турски войскари и чиновници иска-
 ли да влѣзатъ въ метоха и да вземжтъ владницѣтѣ. Множеството бъл-
 гари направили една стѣна и не пропуснали войницитѣ до милитѣ си архипастири Това било величествена мирна демонстрация. Най-послѣ владницѣтѣ били отнети и испроводени на заточение.

Подиръ 15-тѣ точки и заточвањето на българскитѣ владниъ, българскитѣ епархиа проводили въ Цариградъ 28 постоянни прѣд-
 ставители. Пловдивъ билъ начинателтъ на това проваждене. Тоя градъ бѣше станалъ единъ стожеръ на интелегенцията, който кжго че даваше тонъ на българско-черковното движение. Тужъ ра-
 ботѣше усърдно старий учителъ Найдень Геронъ, а слѣдъ него —
 Якимъ Груевъ. Отъ Пловдивъ бѣше проводенъ за нар. прѣдставителъ
 Дръ Чомаковъ. Прѣдставителитѣ подали на тогавашния великъ везиръ
 Али-паша проекта съ осемъ точки. Тѣ желзели въ тоя си проектъ
 щото патриаршескиятъ синодъ да състои отъ 6 гръцки и толкова бъл-
 гарски митрополити; българскитѣ членове съ шесть свѣтски депутати
 да съставляватъ българскиятъ черковенъ съвѣтъ; единъ отъ ми-
 трополититѣ, въ качество бълг. черковенъ глава, да има съдалището
 си въ Цариградъ; епископитѣ въобще да бждатъ избираеми, а тѣх-

нитѣ доходи точно опредѣлени. Слѣдъ това Правителството поискало отъ патриарха да свика смѣсена комиссия за обезпѣдане на тойзи проектъ, но напразно; една събитията на 1862 г. (бунтътъ и бомбардираньето на Бѣлградъ) побудили Високата Порта за по-енергически дѣйствия по отношение къмъ Патриаршията.

Комиссията се събрала. Та състояла отъ 6 Гърци и 6 Българи. Самъ Аля-паша прѣдседателствувалъ на едно отъ най-бурнитѣ ѝ засѣдания. Но щомъ прѣминало политическо-бунтовническото движение на Сърбитѣ и на българскитѣ ханове, засѣданията на комисията се сирѣли.

Само, по-подиръ, новитѣ оплаквания на Българитѣ докарали оставката на патриархъ Ноакима, когото даже самитѣ Гърци осмѣждали въ расплаване и изостране на българския въпросъ. На негово мѣсто билъ поставенъ Амасийскій Софроній (1863 г.). Прѣдъ него турското правителство настояло да се рѣши единъ часъ по-скоро въпроса. Патриархъ Софроній свикалъ (на 22 февр. 1864 г.) съборъ, на който освѣнъ Т. Пр. Антима Видински, Панарета Пловдивскій, Доротей Софійскій и учений ни съотечественникъ г. Гавриилъ Кръстовича, засѣдали само фанатици Гърци — владци и мирли. Подиръ четири-мѣсечни съвѣщания осемтъ български точки били съвършено отхвърлени; гърцитѣ богослови прѣдложили да се отмахнатъ даже израженията български епископъ и българска черква, за да се прѣдварали светата вселенска и православна черква отъ фанатизмъ. Тогавъ турското правителство, като видѣло, че никъкъ нѣма да го блде, само взело воденъето на дѣлото и повърнило отъ загощене владцигѣ, които се поселили въ Цариградъ, Ортакъой.

Не само депутати и комисии, но цѣли села и градове по всички България се борили съ фанатотитѣ. Новий киротскій епископъ Софроній за своитѣ дошавини трѣбвало да бѣга отъ народа съ жандармска стража въ близкия манастиръ. Въ Русчукъ епископскій домъ билъ взетъ съ пристапъ и митрополитъ Сипесий изгоненъ. Тѣзи сжщята участь постигнала и Павсия Видинскій, който искалъ отъ епархията си 185,000 гроша, намѣсто 75,000, освѣнъ това шипонствувалъ гражданитѣ и ги ковадѣлъ на турското правителство за тайнитѣ имъ сношения съ Сърбитѣ. Всички български газети открито проповѣждали изгонването на внороднитѣ и притѣснителни владци. Търновскійтъ митрополитъ Григорій, челоукъ на когото безобразията и разваленността нѣматъ описанье, оставалъ въ Търново даже противъ волята на турското правителство.

4. Борбата въ Македония; братия Миладиновци. Не по-малко ожесточена била борбата въ Македония, на която Гърците гледали като на свое владѣние. Тамъ българскитѣ патриоти се борили не само противъ подошитѣ Еллии и еллински оражди, а и противъ Куцовласитѣ, които защищавали грѣцкай саякъ въ черковата и училищата. Въ Приаѣнъ, Битола и Велесъ родолюбивитѣ млади Българи направили таквакъ възбужденія, които не надали подолу отъ тѣмъ въ Пловдивъ, Видинъ, Русчукъ и пр. Най-подиръ, Българитѣ заплатили голѣми сумми на Куцовласитѣ, които така си уредили особени черкови и училища. Много Българи въ тѣмъ много-страдална и до сега страждуща страна пострадали сериозно отъ интригитѣ на Фанариотитѣ; едни се хвърляли въ тъмнина, други се изпроводици на заточение, трети се изгонили отъ градоветѣ и отъ службитѣ си, като учители. Трѣбва да кажемъ и това, че не всички Куцовласи били партизани на Гърцитѣ. Много отъ тѣхъ имали здравъ разумъ, достѣпали се, че тѣхното происхождение не е грѣцко, че тѣ воджтъ потеклото си съвсѣмъ отъ друго племе и даже (на 1862) си основали първата «македоно-румѣниска школа». Това куцовлашко движение станъ отсѣгнѣ дѣло доволно важно и Фанариотитѣ го прѣслѣдватъ сега така също, както прѣслѣдватъ и българското.

Най-личниятъ борець въ Македония за български интереси е билъ Дмитръ Миладиновъ или Струга, при Охрида. Като получилъ образование въ грѣцкия лицей, въ Янина, даровитийтъ можкъ най-напрѣдъ билъ учителъ въ много македонски градове и, всрѣдъ непрѣстѣквани гонения, той се трудилъ да введе българскій и славянскій саякъ въ училищата и черковитѣ на своето отечество. Още въ 1858 г. той станълъ учителъ въ Кукушъ, гдѣто и ввелъ въ черкова печуваната до тогава славянска литургия. На недостойний тамъ грѣцки епископъ Мизетия той направилъ таквоу жно съпротивление, щото самитѣ Гърци видѣли нищожността му и го изслѣдили. Но Мизетий скоро сполучилъ да стане Охридски митрополитъ (1860), гдѣто станълъ още по-развужденъ. На 1861 г. Миладиновъ, който живѣлъ у дома си въ Струга, по исканнето на Мизетия, билъ арестованъ като господарственъ прѣстаниникъ, а въ окова го изпроводици въ Цариградъ. По-младийтъ му братъ Константинъ Миладиновъ (род. въ 1829), който смършалъ курсъ на наукитѣ въ Атина, а сѣгнѣ, въ Московскимъ университетъ, по него врѣме напечаталъ драгоцѣнный Сборникъ отъ народни пѣсни, събрани отъ двамата братия; издържитѣ по

напечатването взелъ върху си хърватскии епископъ, българолюбецъ Штросмайеръ. Константинъ Миладиновъ побързалъ да иде въ Цариградъ за да избави брата си. Манаръ че го прѣдупрѣдвалъ, той отишълъ въ тъмницата да наѣсти брата си, но вече отъ тамъ не изѣзълъ, а тамъ загиналъ. Като епископъ Штросмайеръ чрѣзъ австрийското правителство, така също и руското правителство наедно взели да ходатайствуватъ за да се пустиатъ изъ тъмницата двамата злочести братя. Портата се съгласила, издала заповѣдъ за освобождение, но Фанариотитѣ и испрѣварили, като подкупили тъмничитѣ хора да отровятъ Миладиновци. Това било на 10 — 12 февр. 1862 г.

Най-сетнѣ на 1866 год. патриархъ Григорій VI, който билъ прѣемникъ на Софроня, прѣдложилъ новъ проектъ отъ пѣтцолко (18) членове, които длавали много повече отъ колкото прѣдложенията на прѣдшественникитѣ му. Той приемалъ да се даде на Българитѣ «независима черковна област, на която главниятъ митрополитъ да носи титлата Епископъ на цѣла Бѣлгария». Но тѣя областъ се ограничавала само съ това, което се наричало Дунавски вилаетъ, гдѣто господарувалъ съ пѣлна реформаторска власть вѣдѣстниятъ убѣсникъ Митхадъ паша (1864—1868). Впрочемъ вече било късно за отстъпни; сега Българитѣ гледали по на широко, тѣ вече искали пѣлна автономна черква — независима иерархия, защото движението обхвацало всички мѣста, гдѣто населението пицѣло отъ фанариотскитѣ безобразия, отъ фанариотскии гнетъ. И какъ можали българскитѣ прѣдставители да се откажатъ отъ Тракия, отъ Македония, които колкото по-много страдали, толкова и най-много работили за народно-черковното дѣло? Какъ можали да се жертнува първа Пустиняна, отечеството на Миладиновци и отечството на Неофитовци? Въ отговоръ на това фанариотитѣ се мъчили до докажатъ, че въ Тракия и Македония нѣмало Българи.

5. Влиянието на възстанията. Въ това сѣщото време българскитѣ политически дѣатели, които живѣвали въ Влашко и въ Сърбия, приготвявали се за по-широка работа. Тѣ наѣтървали добра почва за това, тъй като Черкезитѣ и Абазитѣ, изгонени изъ Русия, поцѣлвали Бѣлгария и правили всевъзможни злодѣлния, грабежи и безобразия. Не се забавили и румжискитѣ приключения, свлзанието на Буза, прѣговоритѣ на Българитѣ изъ Влашко съ Михаила Обрѣновича, сръбскый князь, и прѣминаващето на четитѣ на Филиппа Тотъ и на Хаджи Дижитра съ Ба-

раджата (1867 — 1868). Тези събития именно накарали Цариградският Турци да се помислят и да дадат най-подиръ единъ край на прѣварията между Българитѣ и Гърцитѣ.

Фуадъ паша, който умрѣлъ по него време (11 Фев. 1869 г.) завѣщалъ на В. Порга да гледа колкото се може да отдели Гърцитѣ и да имъ отнеме духовната власт надъ Българитѣ за да не би послѣднитѣ да влѣзатъ въ съюзъ съ Папата или съ Русиа. Тогасъ Али-паша, другарь на Фуада, подвелъ работата въ свои рѣки и изработилъ два проекта, прилични въ сѣщността си съ проектитѣ на патриарха Григорий, които и поднесълъ на грѣцката патриаршия за да приеме тя единъ отъ двата. Но патриархътъ и синодътъ отхвърлили и двата като антиканонически, антидогматически и антиевангелски, поради единичката причина, че Турцитѣ прѣдлагали «екзархатъ за всички Българи» и че позволявали на бълг. духовенъ начальникъ да прѣбивава въ Цариградъ.

Патриархътъ слѣдъ това намислилъ да свика вселенски съборъ и прѣдварително испроводилъ послания до черковитѣ. Отъ свои страна българскитѣ владци сѣщо така испроводили обяснително писмо до самостоятелнитѣ православни черкови за защита на черковнитѣ права на българския народъ. Перусалинската, антиохската, кипърската и грѣцката черкови като че се присъединили къмъ патриарха; сръбскитѣ митрополити повече се склонили въ полза на Българитѣ; отговорътъ на руский синодъ билъ уклончивъ и неясенъ.

6. Учрѣждението на българския екзархатъ. Около това време находящитѣ се и дошли въ Цариградъ, неотажчени български владци: Антипъ индиски, Назаринъ Ловченски и Доротей Софийски прогласиха, че отстъпватъ отъ властята на патриаршията. Актътъ на отстъпването гласѣше, че «тѣ се присъединяватъ къмъ древната и независима бълг. иерархия». Този актъ подписалъ и Панаретъ Пловдивскитъ. Сега всички въ Цариградъ български владци си съставили единъ смѣсенъ съборъ, който застѣдвалъ на Орта-Кюй — всѣки петъкъ. Той отхвърлилъ всички претенции на патриаршията въ нейното послание до черковитѣ.

Тогавъ Али-паша поръчалъ (края на 1869) на една смѣсена коммисия да приготви единъ новъ трети проектъ, който ималъ сѣщата участъ при патриарха. Възбужданьето на умовѣтъ въ България достигнало до апогея си. Най-послѣтъ въ сѣбота вечерь, на 28 Февруарий 1870 година Али-паша свикалъ при себе гърцитѣ и българскитѣ прѣдставители и имъ издалъ Султанскитѣ ферманъ отъ 18

звладже 1286 год. (27 Февр. 1870 г.), който съдържа 11 точки и рѣшавалъ българския черковенъ въпросъ.

Султанътъ повелѣвалъ чрезъ фирмана си да се учрѣди български екзархатъ (чл. 1), който да обема епархитѣ: русенска, силистренска, шуменска, търновска, софийска, ловечска, врачанска, виданска, нишка, пиротска, самоковска, кюстендилска, и велеска, — цѣли, славенска съ исклучение на Варна, Ахило (Ахилъ), Месемерия и гръцкитѣ приборѣжни села; созополската, — безъ крайморската областъ, филипополската — безъ града, безъ Станимака и други 9 сѣтсени села (чл. 10). Останжалитѣ епархии на Българско се присѣдинявали също къмъ българския екзархатъ, но само условно, т. е. ако двѣтѣ трети издѣляли български. Най-първиятъ български митрополитъ, нареченъ Екзархъ, глава на българската народна черква (чл. 2), трѣбвалъ да се избира и утвърждава съ Султански бератъ; той е прѣдсѣдатель на българския Синодъ; той поменавя въ молитвитѣ си патриарха (чл. 4) и получава отъ него миро (чл. 7). Той се списва направо съ Портата за всичкитѣ си нужди. Козното за догматическитѣ и чисто черковни въпроси Синодътъ е длъженъ да се свѣтшава съ патриарха (чл. 6). Гръцки владци не могатъ да прѣимнатъ безъ разрѣшение на мѣстния владика въ българска епархия; също така — и български владци въ гръцка (чл. 8). Въ Цариградъ се дава право на Българитѣ да си основатъ единъ метохъ (подворье), гдѣто може да обитава и Екзархътъ (чл. 9). Нѣкои манастири, които отъ старо прѣже зависели отъ патриарха и се наричали ставропигиални си оставатъ пакъ подъ надзора на сѣция (чл. 11).

Българитѣ празнували своето тържество и чрезъ многобройни адреси и депутации изливали чувствата си отъ благодарностъ до Али паша. То било несвароденъ празникъ. Многогодишната борба, които погълнѣла токова жъртва и въ пари, и въ дѣци, била увѣчана съ успѣхъ. Българския народъ билъ припоанатъ като народъ, а не като частъ на ружъ-миллети. Тамъ била всаchkата голѣма смисълъ на побѣдата. Тя била побѣда, чрезъ която се отвоювали не само черковно, но и народно-общински права! Но гръцкиятъ патриархъ нито искалъ да припоане Султанскитѣ фирманъ. Али паша умрѣлъ (1871 г. септ.). Неговъ прѣемникъ билъ Махмудъ-паша, който по настояванъето на новия патриархъ Ангимъ, заповѣдалъ да се испроводитъ на заучение къ Никомидия епископитѣ Пазарлионъ търновскитѣ, Панаретъ пловдивскитѣ и Пазарлионъ кюстендилскитѣ. Но българското население въ Цариградъ направило една отъ онѣзи демонстрации,

които Цариградъ откося не билъ виждалъ и които даал да се разбере, че вече е невъзможно да си играятъ съ интереситъ му (6 ян. 1870). Портата била принудена да повърне владениятъ отъ заточение и да приложи по-скоро въ дѣйствию фирмана за учрѣждение на българския епархатъ. Дазо се распорѣждане да се избере епархъ. Бившии Макарнополскій, по него време търновскій Палармонъ, старийтъ другаръ на Неофита Возвезаната и първийтъ подиръ него поборникъ, можелъ да се надѣе, че ще го избератъ за епархъ, но едно защото и Турнитъ виждали въ него единъ опасенъ народенъ водачъ, друго поради лични къмъ него вражди, настояли да не се избира той. (Той умръ на 4 Юлий 1875 г.).

И така за пръвъ български епархъ се избраа Палармонъ Ловченскій, родомъ отъ Елена. Това станало на 11 февруарий, въ Ортаклой. Но нему обстоятелствата не били благоприятни. Подиръ петдневно епархуване той самъ билъ принуденъ да се отрече, което и направилъ и намѣсто него се избраа за епархъ Вадинскій Антипъ, родомъ изъ Лозенградъ (Карлъ-власе), роденъ на 1816 г., висшатаиникъ на богословската академия въ Халки и въ Москва. Той билъ професоръ на черковната история и на славяно-българскій езикъ въ Халки. Най-напрѣдъ той се ръкоположилъ за Шуменски владика, но народътъ не го приелъ. Отъ 1867 год. той билъ назначенъ епископъ на Вадинската епархия. Той умръ въ 1888 год. 2 февр. пакъ като вадински митрополитъ.

7. Схизмата и сетнини отъ рѣшението на въпроса. Патриаршината употребила всичката си сила за да задуши черковния въпросъ. Тя провѣждала посланици по другитъ православни черкови; молила Портата да ѝ даде помощъ за да удуши пакъ българскитъ стремления, които тя прѣдставлявала като много опасни за османската държава, най-посаѣ на 16 Септ. 1872 г. на единъ голѣмъ сборъ отъ чисто грѣцки владии и калугери провъзгласила българската черкова за схизматическа. Основанието за това било, че Българитъ внесли въ черковната наредба плевиството (филетинамъ), което ужъ не приejala Вселенската черкова още отъ врѣмето на апостолитъ.

Но схизматицитъ Българи не се убояли отъ схизмата на грѣцкитъ калугери; тѣ видѣли своитъ планове осществени и радвали се; тѣ устройли, както умѣли, една съборна, синодална черкова, като си изработили уставъ за управлението на Бълг. Епархия (14 май, 1871 г.). Побѣдата била тогкозь повече бѣснава, защото тя извадила на явѣ забравения и потуленъ българинъ.

Българският народъ доказалъ ясно жиащената и нравствена своя сила и обхрижалъ върху си вниманието на европейскитѣ държави. Гърцитѣ не можах да не на се сърдятъ, да не ни припознажтъ за схиама-тици. Люблени въ люлката на стари мечти и идеи за да възстано-вятъ старопремѣнната византийска империя, тѣ се готваха да ста-вятъ наследници на Османлиитѣ и, изведнѣжъ, тѣмъ се княваха единъ такъвъ опасенъ врагъ. Тоя врагъ трѣбвало какъ-какъ да се снаже. И тѣ употребили за това всичкитѣ си усилки. Въ твърдѣ естественното желание и исканне на Българитѣ да се припознае тѣхната народност и да имъ се даждъ свои владци, Гърцитѣ виж-дали ужъ нарушаваннето на свещенитѣ закони и черковни уста-ви; а на дѣло тѣ гледали на тѣхъ като на възстанкли поддан-ници и на исканията имъ като на бунтъ. Но тъй като нѣмаха физическа сила за да поразжтъ своитѣ противници, то употребили най-ужасното нравствено оръжие, което имаха въ рацѣтѣ си; тѣ нарекаа надъ тѣхъ анатема, отаажчили ги отъ черковата.

Разумната часть на българския народъ ужѣла да докаже на набожното население, че тъй анатема нѣмаха никакво основание, че тя нѣмаха никакво значение и че прѣдъ Бога Българитѣ сж прави, защото Богъ не прави различие на племена и народности. Отъ то-газъ и просвѣщенното у насъ трѣгна много напредъ, на учили-щата поспорѣ твърдѣ много, книжнината ни вае да вирѣе. Отво-рихъ се нѣколко полугимназии, които се посѣщавахъ отъ голѣмо число ученици и които имаха за учители реалности и патриоти хора, повечето възпитани въ славянски земи. Една часть отъ бъл-гарскитѣ дѣатели си помислиха, че нашето спасение е само въ просвѣщенното; че ний за примѣръ трѣбна да вземемъ Чехитѣ въ Австрия и че бунтовническитѣ опитвания у насъ никога не могатъ доведе до практически резултати. Това убѣждение на не малко Бъл-гари не се приемаше обаче отъ находящитѣ се на чужбина тоже български дѣатели и патриоти. Но какъ и да било, а распростра-неннето на просвѣщенното прѣдшествува нашето политическо съ-буждане!

Въ всѣки градъ или село се поавиха многобройни общества и дружества. Читалища се учрѣдихъ за събиране, прочитане, сло-воурѣния и въобще за развитието на четенето и распространение на знанията срѣдъ массата. Женскитѣ дружества взеха подъ свой надзоръ дѣвическитѣ училища и по тогва начинъ у нашия народъ по единъ твърдѣ естественъ начинъ жената се постави на едно лодно стѣпало и ѝ се допустихъ свободна дѣятелност, за добиване

на които въ други държави прои́злаза голѣмата борба за женското равенство и освобождение.

Освѣнъ това, много Българчета оставиха отечеството си и отидоха на чужбина да усъвършенствуватъ своитѣ знания, да довършатъ курса на наукитѣ си, та относатъ да бѣдатъ повече полезни на обществото, на народа си. Като оставихъ на страна Цариградъ, гдѣто добри-нареденитѣ училища Робертъ-Коллежъ, Султанскиятъ лицей и Медицинската школа бѣхъ изпълнени съ стотина млади българчета, най ще кажемъ че Бѣлградъ, Прага, Загребъ, Москва, Киевъ, Одесса, Николаевъ, Вiena и Парижъ брояхъ въ своитѣ стѣни по десетни млади, подпомагани ту отъ частни, ту отъ обществени благотѣлности. Отъ общественитѣ благотѣлности никога не ще се забравятъ помощитѣ, които непрѣкъсвано сѣ давали на нуждающитѣ се главоу Славянскитѣ благотворителни общества въ Русия и особено Московскій славянскій комитетъ, на койго душата и прѣдсѣдателъ въ послѣдното врѣме бѣше многозаслужившиятъ и незабравимъ покойникъ П. С. Аксаковъ († 27 ян. 1886). Редомъ съ славянскитѣ общества трѣбва да се поставятъ още двѣ учрѣждения въ Русия: Едното е Българското Одесско Настоятелство, което е помагало въ всѣко патристическо и ученолюбиво българско дѣло отъ врѣмето на кримската война и до сега. Учрѣдителитѣ на това настоятелство сѣ били: С. Д. Тошковичъ († 1870 г.), Н. Х. Палаузовъ, Н. М. Тошковъ († 1874) и К. Н. Палаузовъ. Другото Южно-славянскій пансионъ на многозаслужилия Т. Н. Минковъ въ Николаевъ, койго принесе тоже драгоцѣнна услуга съ приготвянето на интеллигентни сили за работата на нашето умствено движение.

XXVI.

Политическо-революционни движения.

1. Бунтовнически опитвания подиръ Танзимата (1841, 1851 г.). — 2. Борбата на народността — Георги Раковски (1818-1868). — 3. Прѣвземаванетоъ прѣвъ Дунавъ на 1867 и 1868. — Вълг. Т. Ц. Комитетъ и неговитѣ мемоари. 4. Дѣятелността на Любена Каравазовъ. — 5. Тѣлнитѣ комитети, Левски и софийското въстание на 1873. г.

1. Бунтовнически опити слѣдъ Танзимата. Отъ врѣмето на Танзимата (1839 год.) въ България се явяватъ двѣ движения едно просвѣтително, друго революционно политическо. Революционно-политическото движение не е могло да се прояви така открито, както първото. То не само не е било допуснато отъ правителството, не само е било прѣсѣдвано, но то не е имало на първо врѣме и почва въ страната. Но по-посаѣ, наедно съ събитията на Балканския полуостровъ, прикърженците на балканската революция, на едно българско въстание все растѣли и растѣли. Въ редоветѣ на българскитѣ дѣтели се явило младото поколение, образовано и независимо, на което политическиятъ символъ билъ: пълното освободяване отъ Турцитѣ.

Смѣлитѣ и освободителни опити на Сърбитѣ, които въ 1833 г. взели окръжията Княжевачко и Зайчарско, макаръ че Турцитѣ нѣмъ се опарали и Циротското въстание на 1836 год. послужило за побуждение на Българитѣ, които взели вече въ нѣкои мѣста тоже да поговарватъ и помислюватъ за едно сериозно въстание. Въ 1841 год. единъ селски бунтъ избухналъ около Лѣсковецъ, Нишь и Циротъ, но той билъ потиснатъ зѣтрски отъ Турцитѣ, които изпратили противъ въстаналитѣ все що могли да събератъ: Арнаути и башибузуци. Прикършенитѣ въ този случай свирѣности развѣнгували цѣла Европа. Даже французското правителство изпроводило тамъ нарочно учений издирвачъ А. Бланки, на който обнародването «Плтуване по България» и доволно живо напомнюва станалитѣ по-подиръ баташки и верушенски ужаси. Въ 1851 година въстанало населението въ Видинско, Ломско и Бѣлоградничко, но и то скоро било потушено. Отъ това врѣме на сръбскитѣ граници се въдворили миръ и тишина.

Въ 1853 год. Руситѣ отъ ново захванали война съ Турцитѣ. То било кражката война, въ която Русия имала за цѣлъ да

довърши това, което въ 1829 год. не могла: освободяването на Българско. Българскитѣ доброволци въ това време взели лично и сериозно участие въ тояка бой, който се свършмал злочесто за Руситѣ съ Парижския трактатъ (1856 г.). Тогавя Русия изгубила пристѣпия си къмъ Дунава, а поради това и къмъ България. Но вътрѣшното разслабване на Турция съ туй никакъ не се свърло.

2. Борба на народноститѣ; Г. Раковски. — Двадесетгодишното време отъ Парижския миръ до избухването на Херцеговското въстание прѣдставлява едно злимателно зрѣлище. Турция се показвала за нѣщо здраво и силно, а между подданичеститѣ ѣ народи ставали голѣми прѣспирни за това, кой ще наслѣди «болния чело-вѣкъ». Този периодъ билъ времето на исторически права и претенции. Българскитѣ поборници и подвижници искали да видѣтъ своето отечество освободено, както сполучили Гърци, Сърби и Ромѣни. Сърбитѣ сѣнували за подновяването на Душановата монархия, която се простирала даже до Солунъ и по-нататъкъ. Гърцитѣ мечтали за едно византийско царство до Дунава. Ромѣнитѣ описвали съ милиони гѣхнатѣ съотечественници живущи задъ Дунава и Балкана.

Догдѣто вниманието на най-голѣмата частъ отъ развитата и свѣтна България се погѣщала въ борбата за народно-церковни правдини; догдѣто на това поле се подвизавали Пларковци, Славейковци, Геронци и други просвѣтителни дѣйци въ нашето отечество се откъдали и политическо-революционни дѣтели.

Главата на тѣзи нова работа, родоначалникътъ на българската революционна мисль е билъ Георгий Стойковъ Раковски (роденъ на 1818, † 1868). Той се е училъ въ Атина и въ Парижъ, а отъ послѣ станалъ български енциклопедистъ и бунтовникъ. Той писалъ исторически изслѣдвания, съставявалъ поетически творения, издавалъ поврѣмения списания и газети и проповѣдвалъ бунтъ противъ Турцитѣ. Той се старалъ най-много да даде политическа цѣль на балканскитѣ хайдути, които ходили распрѣснати и безъ нуждата наредба. Въ тѣзи работа на Раковски много му помогнали нѣкой отъ старитѣ и млади хайдуци, каквото Хаджи Димитръ, Панайотъ Хитовъ, родомъ отъ Сливенъ и др. Раковски първи взелъ да дѣйствува въ България за уреждането на таки нареченитѣ тайни комитети. Въ онова време се случило, че народътъ билъ много развълнуванъ поради идването и заселването на грабителитѣ Черкези (1874), които Руситѣ били исплѣдили отъ Кавказъ. Срѣдоточе на бунтовничеститѣ приготовления билъ Буку-

решъ, гдѣто е било всѣкога главното гнѣздо на българскитѣ емигранти и гдѣто Раковски далъ идеята за основаване на тайния революционенъ централенъ комитетъ. Когато се свършила крѣпкната война българскитѣ патриоти били много разочаровани; тѣ отледали надеждата си отъ Русия и загледали къмъ Сърбия, гдѣто князь Михаилъ Обрѣновичъ дѣйствително се готвялъ за рѣшителенъ бой съ Турцитѣ. Хайдушкитѣ военоводи на българскитѣ чети се били настанили по него време въ Бѣлградъ.

3. Прѣминаване прѣзъ Дунава въ 1867 — 1868 г. Меморатътъ на Б. Т. Ц. Комитетъ. — Въ 1862 год., когато Турцитѣ бомбардироваха Бѣлградъ, Раковски събрахъ тамъ българска легия, а нѣкои балкански въстаници се появили на Шипченския проходъ. Но Сърбия направила скоро миръ съ Високата Порта. Българскитѣ чети, които съставлявали легията, трѣбвало да се разпръснатъ, като загубили своитѣ надежди и въ Сърбия. Немали недраги се разпръснали българскитѣ юнаци по Влашко и Сърбия. Но когато въ Влашко свалили князь Куза и когато Гвританитѣ храбро подкачили своитѣ борби противъ Турцитѣ, у нашитѣ бунтовници, у нашитѣ емигранти се запазилъ паноно бунтън огънь за бунтъ, който вече не угасна до самото освободяване. Министерътъ Братяно, който се бояхъ, подиръ свалянето на Куза, да не падае въ Влашко турска войска, обърнахъ се къмъ Раковски съ позвана да организира българската легия. Сѣдующата зима българскитѣ военоводи Панаѣотъ Хитосъ, Филипъ Тотю и пр. се съвѣщавали за нови революционни планове. По него време Раковски нѣколко билъ смутенъ, едно за това гдѣто съгледвахъ голѣми раздори и несъгласия въ самата емиграция, а друго за това, защото се разболяхъ на лѣгло. Той казвахъ, че сега нѣмало пари, нѣмало оружие, а да се надѣватъ на сѣрбска или на русска помощ имало най-малко основания. Между това, имало хора, които мисляли, че безъ помощъ отъвън, движението било невъзможно.

Въ началото на 1867 год. Тайнийтъ български централенъ комитетъ (съставенъ отъ Н. Касабова, Грудова, П. Висниова и пр.) обнародва единъ меморатъ до Султана Абдулъ-Амисъ-хана, «нашиятъ милостивъ господаръ и баща». Въ тѣзи интересна записка, комитетътъ искалъ автономия, организирана въ всички български страни подъ върховната власть на Султана. Султанау се прѣдлагало да вземе титлата български царъ, да има въ България свой намѣстникъ, избранъ отъ народа или срѣдата на Християнитѣ, съ народно събрание, народна черква, земска вой-

ска и съ опредѣленъ данѣкъ. Портата обаче и необърнала внимание на този актъ.

Прѣвъ пролѣтѣта, благодарение на помощта на разни богати родолюбци Българи въ Влашко, се съставили двѣ чети: Панайота воевода, който полагае всичката си надежда на самопомощието, съ една дружина отъ около 30 души прѣминае Дюнава, при Тутраканъ и достигналъ до Балкана. — Друга чета подъ прѣводителството на Филипа Тотя (изъ Търновско) прѣминала прѣвъ Свищовъ, издържала една юнашка битка при Върбовка, гдѣто изалотаквоо множество Турци и башибозуци, щото единъ българинъ трѣбвало да се брани отъ 10 и повече души. Едвамъ съ 4 души Тотя можилъ да се съедини съ Панайота. Низами, башибозуци и Черкеси прѣслѣдвали и дирѣли на всѣкѣтѣ малкото, но опаснитѣ български юнаци, които Турцитѣ наричали разбойници. Но тѣ подиръ голѣми страдания и усания сполучили да прѣминатъ въ Сърбия, като се крили отъ едно недостъпно мѣсто въ друго.

Въ това врѣме Мидхатъ-паша, който бѣше главенъ управителъ на Руссенския имлятъ, нареди страшенъ садъ въ Свищовъ и Търново. По негова заповѣдъ сѣкаше неожиданно понижиха бѣсиани въ тѣзи градове и той взе да наказва виновнитѣ. Кого бѣсехъ и защо, не се разбираше. Всѣкого, може да се каже, когато наклонвахъ на Мидхада, всѣкого, който е билъ нѣкога приятелъ на одного отъ хановѣтѣ, всѣкого, който е отишелъ веднѣжъ въ Букурещъ. Колко невинни хорица избѣси и испроводи на заточение Мидхадъ! Въ Свищовъ той отири момчешки заговоръ и много млади момци, даже момчета, бѣха покачени на бѣсианата, по исканъето на Мидхада; други бѣха испроводени въ Диваръ-бекиръ на заточение, при което нѣкои намрѣха по пътя; нѣкои отъ страхъ избѣгнахъ въ Влашко, Сърбия и Австрия.

Сабдующата зима князь Михайлъ Обрѣиновичъ се заготовилъ пакъ за голѣма война. Въ Бѣградъ, съ участието на сръбски офицери, била обучена българска легия, която състояла приблизително отъ 300 души, между които имало и нѣколко Червогорци и Херцеговци. Но още прѣвъ пролѣтѣта, поради злочеститѣ всѣкого раздори и несъгласия между Българи и Сърби, тя се разпрѣскала и трѣгнала за въ Влашко, съ цѣлъ да мине пакъ въ България.

На 29 мая сѣщата година князь Михайлъ надижъ отъ рѣцѣтъ на убиецъ. Министрътъ Балзанаванъ, който тогавъ станжъ княжески намѣстникъ, проводилъ Панайота въ Букурещъ да сире бунтовническия походъ. Но било вече късно!

Хаджи Димитър Асѣневъ (роденъ на 1840 г. въ Савенъ) и Стефанъ Караджата (роденъ на 1844 г. въ Тулча) се рѣшиха да ударятъ напредъ и да стане що ще. Съ приготвена, добръ облѣчена и по военному съставена дружина, състояща отъ 160 млади отборъ можчета, неустранимитѣ Асѣневъ и Караджата, на 8 юний, прѣвгнаха Дунава до Свишовъ, при устието на рѣка Интра. Но скоро Турцитѣ се анусиха, като на ловъ противъ бунтовниците; Милхадъ, който бѣше вдигнатъ отъ Русчукъ въ Цариградъ, се повърна да усмирява възстаняето. Подиръ нѣколко сблъсквания, въ които нашитѣ показвахъ чудесна храбрость и нещовѣрна рѣшителность, възстаняциятъ отслабиха, распахъха се и въ Габровския балканъ повечето бѣхъ избити. Хаджи Димитъръ загина въ Шипченския балканъ, при мѣстото извънаемо Буалуджа; а Стефана хваняхъ раненъ и той загина въ Русчукъ.

4. Дѣятелността на Л. Каравелова. Раковски умрѣ още прѣвъ тѣзи година (1868). Като неговъ прѣемникъ въ революционната дѣятелность и публицистика, появи се по това врѣме въ Букурещъ Любенъ Каравеловъ. Каравеловъ бѣ родомъ изъ Бопривщина и се образова въ Русия, гдѣто се отличи като сполучливъ писателъ и вѣщъ въ българскитѣ народни обичаи и животъ. Въ Москва Каравеловъ издаде хубавото съчинение «Налѣтници народнаго быта Болгаръ», което може да служи и до днесъ като една сполучена сборка на народнитѣ ни обичаи. Тамъ той писалъ много повѣсти и разкази, взети изъ прѣстонародниа ни битъ, които относѣ се явихъ и на български езикъ, както въ неговитѣ периодически издания, така също и въ отдѣлни брошури. Отъ Москва Каравеловъ отишелъ въ Бѣградъ съ надежда, че ще може да се приготви една южно славянска война противъ Турцитѣ. Но, въ 1868 г. той билъ подозрѣнъ въ убийството на княза Милана, и подиръ едно замиранье, съденъ, припознатъ за невиненъ, той се отдалечилъ въ Букурещъ именно тѣмъ въ това врѣме, когато имало нужда отъ единъ человекъ, достоенъ да замѣсти Раковски. Въ столицата на Румъния Каравеловъ подкачи и продължава примѣрна, паразитна дѣятелность. Отъ това врѣме се почиватъ настоянитѣ трудове на публициста, агитатора и книжонника. Той почевъ издаването на заирѣтитѣ вѣстници Свобода и Независимость, въ които се мѣчеше да прѣдстави българското тежко робство въ пълната му голота. Тѣзи газети не се четѣхъ, а просто погълтаха отъ оулка, на които се случаше сяримомъ да минатъ въ ралѣ. По тоя начинъ Каравеловото перо пробуждаше въ духоветѣ оулямъ омраза про-

тивъ Турците, които даде массата поборници, отгачивши се отпослъ. Въ непрѣкъсванъ редъ статии неговото огнено перо проповѣдаваше общенародно въстание въ свързка съ южно-славянското движение. Политическото му учение не бѣше твърдѣ ясно за разбиране; той проповѣдаваше, че отъ Турците не е възможно да се очакватъ доброволни реформи, че ний сами само можемъ да си покотнемъ на злато, че Българитѣ на турска служба са народни прѣдатели; колкото за Високата Порта той я не наричаше нищо освѣтъ съ титлата дебелата сѣнка, подъ която могатъ да благодеиствуватъ само алодитѣ, нехранамайконцитѣ и безобразнитѣ паша, каймакчи и людюри съ тѣхнитѣ сюринъ заптиета и прочия гланици и длауички. Свобода и Независимостъ бѣха колекото политически, толкозъ и книжовни вѣстници. Въ тѣхъ Бардзеловъ въставаше своитѣ отборни приказни и разкази, които дѣло врѣме ще бѣдѣтъ украсение на българската поствозвателна книжнина. Поличнитѣ отъ тѣхъ повѣсти сѣ: Българи отъ старо врѣме, На чужди гробъ безъ съзая плачатъ, Неда и Воевода.

5 Тайнитѣ комитети; състоянието на Турция; Левски и дѣятелността му въ 1873 г. Въ това също врѣме се поде и организиранята на бѣдѣщего българско въстание, на тайнитѣ бунтовнически комитети въ България. Около Варвезова, като около срѣдище се въртѣше цѣла върволица агитатори, които посѣдѣхъ названяето вѣстолази, хж шове, бунтовници и пр. Всичко младо, живо, честно и родолюбиво, прѣмо или косвено, но всѣкозъ скривно, живеше, що се върши въ Букурещъ; мнозина вземаха дѣйствиетелно участие въ работитѣ и почти всички намѣрвахъ възможностъ да четатъ скришождъ огненитѣ редове на бунтовническия печатъ. Турскитѣ шивони, които бѣха распроведени на всѣждѣ да надирнатъ що се кове противъ османската държава, не можахъ да узнажатъ нищо положително. За това Турцитѣ само чувахъ, че съществуватъ ибѣкакви комитети, но тѣ сѣ, що сѣ, каква цѣль иматъ и що работжатъ, тѣ не знавахъ нищо. Думата комита бѣше стинала на тѣхъ еднозначующа съ думата бунтовникъ.

Най-послъ, турцитѣ държавни мажѣ заблѣжвахъ твърдѣ добрѣ, че едно всеобщо и ненадѣйно българско въстание би било много опасно за турското царство. Заради това тѣ вземаха мѣрки да има на всѣждѣ въ държавата или гарнизони и стражи, а при прѣселванъето и расселванъето на Черкеситѣ имаха прѣдъ видъ стратегическата важностъ на всичкитѣ горски проходи и пѣтеки. Шождъ се подозрѣше нѣкои Българинѣ, то такъзая го праща-

ха въ Азия и заселвах на вечно живище въ Дияръ-бекиръ. Тръба да обидимъ обаче и тази горчива истина, че нашите емигранти не само сами вѣдѣха на работитѣ си, понеже тѣ се караха постоянно, дѣлаха се на разни партии, стара и млада, сръбска и руска, вѣстниците имъ тоже се въоружавахъ единъ срѣцу други и съ това пакостяха на великото дѣло на българското освобождение и го отлагаха за по-късно време.

Между това, положението на турската държава станаше все по-тежко и по-критическо. Отъ кражската война на сѣгнѣ всѣка година държавния турски дългъ се умножаваше ту ужъ за желаница, ту ужъ за пактица и поправнише рѣки. Най-послѣ дългътъ за Портата ставъ колосаленъ: държавниятъ доходъ бѣхъ около 180 мил. фиоринта 360 мил. фр., отъ които 150 мил. се давахъ само за исплащане на лихвитѣ на държавния дългъ. По този начинъ, дългътъ трѣбаше да се умножава всѣкидневно, а наедно съ него бѣше необходимо да се умножаватъ и данъцитѣ, на които събирането ставаше по единъ съсипителенъ начинъ. Турските зантиета се отнасяха съ населението, като съ добитъкъ, и правяха неимоверни злоупотребици, насилна, разврати и обира. Черкезитѣ се надваряхъ съ тѣхъ. Имаше хора, които даже нарочно подбуждахъ турското простолюде въжъ провазвали и притѣснения.

Между това агитациитѣ срѣдъ българското население ставахъ все по-систематически и по-организовано. Василъ Левски, диконъ отъ Карлово (до Балкана), и Панаѣотовъ, другаръ неговъ, взеха стгорѣ си организацията на тайнитѣ комитети, особено въ Софийско, и въ селата около Сръдни-гора. Левски се отгличилъ най-напрѣдъ като знаменосецъ съ четата на Панаѣота. Той биазъ истински юнакъ — хайдукъ, уменъ, рѣшителенъ и отчаяно смѣлъ. Хиляди хора имали споразумѣние съ него. Областта, която била въ рѣкитѣ на агитаторитѣ, се раздѣляла на бунтовнически окрѣаи. Въ много села жителитѣ правали своитѣ военни упражненя пощѣ, когато грѣбелъ жѣсецътъ и някой други не можалъ да ги види. Турцитѣ знавали че има единъ Левски, който върши такава опасна работа, но тѣ не можали да го хванатъ никѣдѣ. Главата на българската агитационна дѣятелность, рѣшителний Левски умѣлазъ всѣкога да избѣгне неврѣдианъ отъ турскитѣ рѣкѣ: той се прѣбрѣшалазъ твърдѣ различно, веднѣжъ като пощѣ, другий пазъ като Френецъ или Турчинъ, често като простъ селянинъ. Но въ 1873 год. неговата дѣятелность се издала по причина на неовняжението на единъ неговъ другаръ и пазъ съ ирѣдетелство. Левски

билъ въ едно село, облеченъ въ турски дрехи и никакъ не се на-
дѣвалъ да го нападатъ и уловятъ. Но щастнето му измѣнило.
Една чета заплетя и Турци го заушиса на вредъ, и при всич-
ката му жжестивна защита, той билъ хванатъ. Въ слѣдното врѣ-
ме хванали и нѣколко други подозрѣвани негови другари и съ-
участници, обадени отъ друго, а не отъ Левски, когото обѣса-
ли, безъ да издаде нѣкого отъ своитѣ другари и съчувствующи.
Около 60 души млади Българи бѣха испроводени тогасъ на зато-
чение въ Мала-Азия.

Тъзи случка като че допара едно малко охлаждане въ
агитаторитѣ. Населенето се поуплаши врѣменно и комитетитѣ се
ужъраушиха, а нѣкои и съвсѣмъ сирѣхъ своята дѣятелность.

XXVII.

Възстанието и кланъето на 1876 г.

1. България въ 1876 г. Источний въпросъ. Християнското въстание. 2. Началото на 1875 г. и промената на България до В. Порта; — Прадета и фирмани. Турските и български притоговления. — Закапанна на Турците. 3. Въстанието на 19 априлъ 1876 г. Беливски и Каблешковъ. — Орѣдноторскитѣ съюздѣтели: Панагюреще, Копрявица и пр. — Десетдневно свободно живяне. — 4. Кланъето и шѣрствата; Батакъ, Перушица, Клеура и пр.

1. България въ 1876 г. Херцеговинското възстание. Отъ онова време, отъ когато европейскитѣ държави забѣляжили че Турция не ще може да се удържи въ Европа, че тя не ще може да владѣе надъ балканскитѣ Християни, че тѣзи послѣднитѣ, кога да е, трѣбва да се освободятъ отъ турския яремъ, отъ тогазы се е появилъ съ всичката си сила така нарѣченный источенъ въпросъ. Съ други думи — источний въпросъ се отнася до освобождението на християнскитѣ народности отъ турското владичество. Първий актъ отъ този въпросъ било движението на смѣлитѣ Елани, подиръ които видѣли бѣлъ и свободенъ день Рожнитѣ и Сърбитѣ.

България била, както видѣхми, въ най-несгодни условия за да добие своята свобода съ собствени сили. Тя нѣмала нито мѣстоположенieto на Черна-Гора, нито свободното съседство на Сърбия и Рожния, нито морскитѣ сношения и прочути покровителства и ходатайства на Гърция. България била стисната въ желѣзни обръчи отвредъ. Народътъ кроткъ, тихъ, миролюбивъ билъ забравилъ свои войкственъ характеръ. И понитѣ политически дѣатели и революционни агитатори не би могли да взематъ на страната си никога жирний народъ, ако отъ една страна просвѣщенieto не бѣ дошло да отвори очитѣ и да проиние населението отъ идеята на народната свобода, и отъ друга страна, ако турскитѣ злоупотреби не бѣхъ надминали всички граници на търпѣнието. Миролюбива разпръзка на положението бѣше немислива. Християнското население искаше добри, европейски наредби, а турското — повръщанъето къмъ старото, еничерско и кхржалийско време, когато всичко можеше да се върши безнаказано.

При края на 1874 се отвори засѣданието на сърбската скупщина, въ които се подягнх енергически въпроса за освобождението на рактѣ и за историческата задача на Сърбия. Именно

този път истински въпросъ се подига съ кождо се може повече голѣмъ шумъ. Въ юлий, 1875 година, избухна въстанieto въ Херцеговина. Съ него искрата бѣше хвърлена на Балканския полуостровъ. Тя стигаше аз да пламне на всѣкъдѣ, да се обхване отъ огънь и пламъкъ всичко подтиснато. Агитаторитѣ въ Балкана изново се възползувахъ отъ случая да поченатъ най-дѣятелно своята работа. Турскитѣ илзми и башибозуци, които отиваха къмъ Босна и Херцеговина, които униваха що се върши на татъкъ и които обкашъ търсахъ именно такива врѣмена, подкачиха своитѣ пакости, жестокости и злодѣяния.

Случи се че илотѣ на населението въ нея година бѣше много поврѣденъ по причина на неплодородие: въ прижамъничнитѣ градове храната стана 6 пати по-скѣпа, а въ Мала-Азия се появи даже гладъ, който бѣ способенъ да докара до всѣкакви крайности гладитѣ и който умори хиляди хора. Въ сѣщото врѣме се появи болестъ по добитъка въ Тракия. И тѣй, много богати и сиромаси хора изгубиха си всичкото иманье. А юшурджитѣ (илтизамжитѣ) нито искаха да знаятъ аз тѣзи обстоятелства, искаха съ сила да събератъ данъна, като че нищо не бѣ се случвало. Въ селата и пазанкиитѣ, мюдюритѣ, съ своята сурин заплата, бѣха се прѣобърнали на хайдутски чети и правѣха всевъзможни поразни и обири. Въ България народътъ захванъ да се движи. Очакваше се Сърбия да обяви война на Туритѣ. Въоръжени хора явно излизали по патитата и по улицитѣ на градоветѣ, замяляваха даже, че нищо се готви и не бѣше никакъ тайно за Портата, че това нищо ще бѣде. Турското правителство, при всичката си голотия, намѣрваше възможность да се приготви и да въоружи по всевъзможень начинъ Черкеситѣ и башибозуцитѣ, раздразняваше и подбуждаше населението, като распровождаше между него ходжи, молли и други фанатници да проповѣдватъ свещенна война, защита на мюсюлманството. Едно бунтовническо движение стана въ Стара-Загора и Чирпанъ, безъ планъ и смисълъ. То прѣдизвика още пове че турскитѣ свирѣности. Около 800 млади и стари, виновни и невинни, учители и търговци, попове и ученици отъ двата градова се хванаха и запрѣха. Башибозуци почнаха да ходитъ на чети въ балканскитѣ села, гдѣто грабѣха, обираха, насилваха и казаха на народа да се остави отъ своитѣ полски работи, защото сѣдѣ байрама ще го исползатъ. Правителството на всѣкъдѣ продължаваше да раздава оръжие на Мухамеданитѣ.

2. Началото на 1876 година. Настанк 1876 година и въ всички полуостровъ работитѣ стояхъ тъй изѣ, што имаше никаква възможность да си помисли нѣкой, че турското царство ще може да се уреди по миренъ начинъ, че Християнитѣ и Иосуаитѣ ще могатъ да се азживѣятъ братски, безъ да се намѣни държавниятъ строй. Пронастѣта, които дѣлаше управители и управители, отъ денъ на денъ се уголѣмваше.

Още прѣвъ зимата българското население имаше своитѣ желания съ прошения, които подаде на великиятъ везиръ. То го молеше първо: да унищожи досегашниятъ воененъ данѣкъ и Християнитѣ лично да освободятъ военната служба, и друго: половината отъ чиновницитѣ въ България да се взематъ измежду Българитѣ. Въ отговоръ на тѣзи справедливи искания на Българитѣ, Султанътъ издаде нови фермани и прадега, исполнени съ хубави обѣщания за реформи и подобрения. Но и съ тѣзи обѣщания подобрения, положението на Християнитѣ не стана никакъ по-леко, по-добро и по-спасно*) Финансовото състояние на турското правителство отъ повстанieto на херцегованското въстание стана тъй лошо, што въ септември 1875 год. прѣхваснахъ да плащатъ лихвитѣ на държавнитѣ дългове, заради това и първитѣ реформи бѣхъ финансови, т. е. разширяването на нови данѣзи. Ветхийтъ и отживѣлъ вече своето време десетѣкъ се вземаше отъ неимашитѣ закунници (изтизанджии) все пакъ по стария грабителски начинъ. Войничкиятъ данѣкъ за искупуванье (бедели-аскорие) се разширяваше не само на хора способни да бѣдятъ войници (отъ 20 до 40 години), а взе да се иска даже и за дѣца годишчета отъ челядта и така, много сиромаси, които въ годишата едвакъ спечелвахъ около хилядо гроша, бѣхъ принудени да плащатъ по 300 — 400 гроша беделѣ. Освенъ това, народътъ бѣше принуденъ да работи по патишата, да докарва дърва, пѣськъ и катъне и то не само тѣзи, които живѣяхъ по-рай патишата, но и отъ сѣла, които бѣхъ далечъ отъ тѣхъ. Най-много гърѣбѣхъ отъ сѣла, прѣвъ които турцитѣ минаваха за въ Херцеговина или Босна, или пъкъ за сѣрбската граница. Най-сетнѣ наехъ да дозвчатъ и нашитѣ гражданско-общински правдини. Въ сѣлитѣ, дѣто трѣбваше да има еднакво число Турци и Българи, половината бѣхъ Турци, а другата половина бѣхъ Българи, Гърци, Евреи и Арменци. Когато на Джедетъ пѣла, министръ

*) Едилъ Хатиджуванъ (1857 г. Девня, 3-8) даваше широка реформа и уредваше комисии отъ военнистѣ лица за разгледането къмъ въ дълго. Такава бѣхъ и по-остѣи други фермани отъ началото на 1876 година.

на правосъдието се оплакали за това въ Плондинъ, той простижно казаа: «комуто се не харесва и който иска да се изпълняватъ точно законитѣ, той нека иде въ Америка да живѣе!».

Бѣсиенето на Мюсулманитѣ растѣше огъ день на день. Тѣ се распалваха и идосваха най-много за тона, гдѣто турскитѣ войски не можаха да унижатъ едно въстание на херцеговинската рая и гдѣто Гърцитѣ и Черногорцитѣ се готвяха да се биятъ за освобождението на тѣзи рая. Въ джамитѣ проповѣдваха противъ гяуритѣ, а пхтияци, софти и дервиши, безъ никакви стѣсненне застрашаваха Християнитѣ, че малко имъ останало да живѣятъ на този свѣтъ. Правителството станх безсилно, то не можеше да обуздава нито турскитѣ страсти и фанатизмъ, нито християнскитѣ съпротивления. Приближаваше се къмъ една неопикуема анархия. Българитѣ като че прѣдчувстваваха да се готви за тѣхъ една вартоломейска нощъ*) и съ страхъ очакваха началото на пролѣтѣта.

Но и българскитѣ народъ не смѣташе да се даде да го използатъ като овци. Населението купуваше и събираше оружия за да може поне да се въспротиви на баши-бозуцитѣ, когато се захване кланьето; особено то се въоружаваше, както можеше, въ горскитѣ мѣста, гдѣто бѣше най-развитъ търговския промишленъ и политически животъ, въ който имаше повече свобода, а по-малко Турция.

Това бѣше врѣмето за едно всеобщо въстание; но то не станх по много причини. Първо и първо нѣмаше оружия, нѣмаше възможность и да се купиатъ, защото турското правителство гледаше и пазише съ четири очи. Друго, горскитѣ мѣста, гдѣто именно можеше да се подкачи въстанието верѣде страната съ много далечъ отъ Дунава, отъ Сърбия и Влашко, та нѣмаше какъ и гдѣ да намиратъ убѣжище въстанкитѣ. При това, както вече поменалхи, населението бѣше отслабнало отъ военнитѣ занятия и духътъ му бѣше доволно убитъ.

3. Въстанието на 1876 г. Бенковски, Каблешковъ и другаритѣ имъ. Агитацията бѣше изела своитѣ мѣрки. Едно въстание бѣше рѣшено и неговитѣ инициатори бѣха знаменититѣ воюборници Гавриилъ Груевъ Хаджонъ, извѣстенъ подъ името Бенковски, Каблешковъ, Бобеконъ, Водонъ, Ванковъ и други. Г. Бенковски дойде прѣлъ зимата отъ Сърбия въ Панагюрище; той и неговитѣ другари бѣха отъ школа-

*) Вартоломейска нощъ се нарича оная на 12/24 ян. 1572 г. когато въ Франция католицитѣ встрѣнаха въ една нощъ изнепадащо деостина халлаи протестантитѣ подъ прѣдлогъ, че се готвели за изкопкъвъ бунтъ противъ царяната.

та на дикона Левски и всичкото движение устроиха пакъ останалитѣ отъ старо комитети. Тѣ си бѣха расподѣлили България на окрѣли съ революционни началници и подначалници; прѣписваха си постоянно и се събраха на събори за обсъждане и рѣшаване рѣшнитѣ мѣропріятия по великото дѣло.

На 19 мартъ съзаклетничитѣ направиха събрание въ дѣбралитѣ на Сръдня гора, въ гората Разлатица (при Мечка), подъ отворено небе. Подиръ дълги прѣбирни рѣшили, въстанието да се подвизи на 1-й Маия; а до тогава трѣбвало всички приготовления да се свършатъ. Мѣстото на най-енергическитѣ и сериозни приготовления бѣше Западна Тракия или пловдивскій санджакъ. Въ Сръдня-гора наиѣше работата неирѣжисахто. Сръдточното на въстаническата дѣятелностъ бѣше Панагюрище (Отлукукю), 7 часа на Сѣверъ отъ Т.-Пазарджикъ, градъ самостоятеленъ и на който жителитѣ сѣ промишленници, търговци и доволно развити. Сѣдѣ Панагюрище идеше Копривщица (Аврат-аланъ), градъ сѣщо богатъ и напредѣлѣтъ. Участвуваха още всички сѣдѣни горски села въ Сръдня-гора, около Трапезницѣтѣ врата, на сѣверната страна отъ Родопитѣ нѣкои села и паланки: Брацигово, Перущица и др.

Единъ отъ главнитѣ недостатѣци на сръдно-горскитѣ приготовления бѣше неточното споразумѣване на съзаклетничитѣ съ комитетитѣ въ Букурещъ и другадѣ, които ожидаха да отвори Сърбия война, че тогавъ да се подвизи работата. Дѣйствително и съзаклетничитѣ въ сръдно-горскитѣ мѣста се надѣваха на сръбската война, по мислѣха, че Сърбитѣ ще почнатъ веднага сѣдѣ Герѣионъ-денъ, въ началото на пролѣтъта, когато се захвана хайдушкото врѣме. Тѣ се надѣваха още, че и отъ Влашко ще прѣминатъ български чети, каквито не бѣха нивакъ приготовени.

При това турскитѣ шивони унапала, както казахми, за всичко. Тѣ узнали и за дѣна, въ който бѣше назначено въстанието. Аманъ-паша, пловдивскій мѣтесарифишъ, излѣзълъ по него врѣме нарочно да обиколи окрѣга си и да се увѣри отблизо. Той пратилъ въ сѣщото врѣме и чиновници въ планината, въ Панагюрище и въ Копривщица за да види: дали е истина всичко това, което му се съобщава. Тѣя турски пратеници съ своето отиване въ близкитѣ мѣста ускориха въстанието.

На 19-й апр. чиновникътъ Неджибъ-ага идва въ Копривщица и затвара нѣколко граждани, които искалъ да захара въ Пловдивъ. Това ускориа въстанието. Бато узнаватъ за това, нѣколко въоружени въстаници съ Тодора Каблешкова на чело се собиратъ, обиколяватъ

конака, дѣто били Неджибъ, мюдюринътъ и 6 души зангян. Най-послъ Турцитѣ сполучагъ да избѣгнатъ. Мюдюринътъ биязъ убитъ въ врѣме на бѣганъето ся, а другитѣ сполучили да се отгърватъ здрави. Слѣдъ това възстаницитѣ избиватъ нѣколко пигани, които нерачили да стожатъ мирно, опарзали се и искали да идатъ съ Турцитѣ.

Единъ день слѣдъ това и Панагюрище пазва. Бенковски прогласава девиза: «свобода или смъртъ» и разнива знамето на българската революция. Камбанитѣ гърмватъ, гърмежи скватъ и множество панагюрци ударитъ въ конака, гдѣто захвататъ съ това, като убиватъ двама зангян, пазиватъ намѣстника на мюдюринъ и 15 други Турци, които прѣвъ всичко врѣме на възстанието дръжали въ прилаченъ затворъ. Правилатъ на възстаницитѣ, които били подгвърдени съ общо съгласие, заприщавали имъ да убиватъ заробенитѣ Турци.

Подиръ това Панагюрци съ пѣсни и гърмежи трѣватъ по улицитѣ, като носятъ българското знаме и при всеобщата радостъ се поздравляватъ съ «свободно царство». Водната распроеждатъ и четн по околнота, възстанието минава огъ едно село въ друго, а прѣдъ Панагюрище женитѣ, старитѣ и дѣцата съ необикновено въодушевение копачатъ обкопи. Между това, възстаницитѣ нѣмали най-потрѣбното: достатъчно добри пушки и припаси. Всичко-всичко тѣ имали 600 ветхи пушки, 15 ягленки и 6 орѣхови топови, изработени огъ панагюрска Никола Бабашовъ. Зарченитѣ и очаквани огъ Цариградъ пушки не могатъ да пристигнатъ прѣди възстанието.

Подиръ тѣзи случки, възстаницитѣ заданжтъ цѣла Срѣдна-Гора. Безоржжитѣ жители на незаварденитѣ села се отстраняватъ въ двата по-главни центра. Въораженитѣ се раздѣлятъ на четн и се распрѣсватъ, като се словарятъ върху пазна за дѣйствио. Една чета Панагюрци подъ прѣводителството на Бенковски съ 60 отбрани конни отива край горитѣ къмъ Татаръ-Пазарджикъ. Друга чета, съставена огъ Панагюрци и Копривщици, напада Стрѣлча, единичкото смѣсено, турско-българско село въ Централна Срѣдна-гора, и, слѣдъ единъ кървавъ бой, въ който селото много се разсина, обсажда стрѣлческитѣ турци въ тѣхната джамия; слѣдъ това изгара четири малки турски селца по край планината, наречани Юрюк-махала. Третя чета напредва къмъ Златица и като се бое съ прѣсаднитѣ Черкези запази Срѣдна-гора огъ сѣверо-западъ.

Въ това врѣме изставатъ и околнитѣ села при Ихтиманъ,

обсаждатъ горенитѣ класури (тѣсени), прѣсѣиватъ телеграфитѣ и прѣкжватъ всѣко сношение на Цариградъ съ областта.

Смѣллийтъ Безковски бѣше душата на дѣйствиата. На чело на своята малка четина той самъ напана Бѣлово, гдѣто подъ планината се свързва Цариградската желѣзница, изгара станицата, избива запяетата и събара два моста на желѣзницата; возното за европейскитѣ чиновници, що имахъ служба по желѣзницата, той остави да си отидатъ свободни. Както се видѣше, възстанициитѣ имаха за планъ, сѣдѣ като занематъ тѣзи важни пунктове, тогавъ отъ три страни да ударятъ на Татаръ Пазарджикъ, голѣмъ грѣхъ въ полето, гдѣто имаво не малко турци фанатици.

На 20 априлий още Азия-паша телеграфира въ Одринъ и въ Цариградъ за възтанието и иска войска, защото въ пловдивскии санджакъ имаво гвѣрдѣ малко военна сила. Цариградъ се обзель отъ ужасъ; правителството било поравено като грѣхъ, но отъ самото възстание, а отъ това, че за това възстание се искали сили даже отъ Стамбулъ; ще каже, работата не била шега.

На 21 априлий Азия-паша самъ трѣгна отъ Татаръ Пазарджикъ на Сѣверъ за Панагюрище съ стотина конници и нѣколко бейове. Сѣдѣ малко въ Т. Пазарджикъ се расчува, че излата е заобиколена отъ възстанициитѣ. Настава ужасна паника. Отъ страхъ Турцитѣ били слесани, гвѣрѣли на въздухъ, а Туркинитѣ бѣжили по улицитѣ вѣрѣтали «гауръ гелмишъ, московъ гелмишъ.» Дюкениитѣ се напоказворитѣ. Българитѣ се прибиратъ у дома си; въ това всеобщо смущение гвѣрѣли върху соланиитѣ, които били дошли да сварятъ годишния св. георгиевски панаиръ. Соланиитѣ тоже се разбѣгаха по селата. Тѣ навсѣкждѣ съобщаватъ поражающий вѣкъ: Турцитѣ колятъ! И тогавъ вѣкъ щѣлъ скоро да стане дѣло. Турцитѣ отъ всѣкждѣ тичали въ Т. Пазарджикъ и навстина се готвали да колятъ.

Въ това врѣме тамъ пристига изъ Цариградъ Хафулъ паша съ 400 души пѣши аскери. Сѣдѣ малко се върна и самъ Азия-паша. Той не биль обиколена, но при селото Калагари, гдѣто захваца планината, 5 часа далечъ отъ Панагюрище, видѣлъ отъ далечъ дѣйствиателно възстанически чети.

Въ това врѣме въ Панагюрище пропаказвала кинища работа. Повече отъ 4000 мажѣ и жени се трудили денѣ и нощѣ да изкопаватъ обкопи и да правятъ насипи. Скоро щѣли да се възстанатъ и на мѣстата имъ дървенитѣ топове и съ тѣхъ се прѣполагало да се не даде възможности на Турцитѣ да праблажатъ до Панагюрище, гол-

вои повече, защото единственият път по който могло да мине артилерия билъ ужасно разваленъ и мостоветѣ строшени и съборени. На третия день укрѣнителнитѣ работи били свършени и тогасъ гражданитѣ се счели за безопасни. Но подигналъ се въпросъ за това, че Турцитѣ могатъ да нападнатъ отъ какъ друго мѣсто: отъ какъ Сѣверъ и Сѣверо-Истокъ. Златиченскитѣ и коприщенскитѣ устия обаче били укрѣпени отъ природата, така както и ъздението било трудно, освѣнъ това отъ тамъ нѣмало опасностъ още и за това, че тамъ пламнѣло също въстание. Слѣдователно оставало да се погрижатъ за други два пътя-устия: западниятъ софийски и юго-источниятъ пловдивски. Отъ първитѣ по разни съображения не се плашили: за това тѣ рѣшили да окрѣпятъ пловдивския път, като си прѣдположили, че щомъ войската отъ Стамбулъ намери татаръ-пазарджикскитѣ пъти неудобни, ще се завърне и ще удари прѣзъ пловдивскитѣ.

Но, за зла честь, прѣдположенieto на въстаниитѣ се осъществило прѣди да осъществитъ плана си. На 26 апр., въ това сѣщото врѣме, когато изъ Панагюрище излезали да укрѣпватъ пъти, насрѣщъ имъ лѣтѣлъ вече посланикъ отъ стрѣлченскитѣ въстанически отредъ, който имъ извѣстилъ за неочакваното появяване на огромно брой незрятели. Стрѣлча искалъ помощъ отъ Панагюрище. А какво можело да даде то на своя отредъ въ Стрѣлча?—Могли ли сѣ единица, и то неуредени и необрѣжени, да се борятъ съ постоянно пристигвалитѣ по париградската жѣлѣзница пѣши и конни хиляди войници? Въ това врѣме и баши-бозуци изникнали като из земята пѣли чети. Адиятъ-наша, съ подчиненитѣ нему баши-бозушки началници Хафулъ и Сваджи, потеглили вадѣ Панагюрище на Югъ, а пъкъ друга войска отивала къмъ Срдия-гора отъ къмъ Сѣверо-Западъ отъ София прѣзъ златиченскитѣ пъти. Хасанъ-наша билъ повнаникъ отъ Нишъ и трѣгналъ прѣзъ София къмъ Пхтиманъ.

Работата била вече сериозна. Адиятъ-наша щомъ се върналъ въ Пловдивъ узналъ, че е сваленъ. Властѣта прѣминѣла врѣменно въ рѣцитѣ на разни фанатически бейове и аги въ Пловдивъ и въ Т.-Пазарджикъ. Това било единъ видъ гурска баши-бозушка комуна. Телянитѣ свиквали на оружие всички мюсюлманци; пратили известия до Помациитѣ и Турци въ Родонитѣ, Гунчосъ, Ахъ-Челеби, Султанъ-ери и особено на иждралийскитѣ Турци въ Хасковското окръжие.

Това не било войска, това не било потушаване, не било противодѣйствие на единъ бунтъ, а просто единъ всеобща анархическа

станъ, които се сбирала отъ ввредъ съ една цѣль: да разрушава, да коли и граби всичко не-турско. Башни-бозуцигъ захващали отъ Пловдивъ. Градътъ потрепералъ отъ тѣхнитъ безобразия. Една вечеръ слѣдъ заглѣз-саѣнце избухва огънь на чаршията, но скоро го угасили. Тогазъ отъ едно тече на Пловдивъ изгърмѣватъ три тона, които се чуватъ на далеко и на широко по околността. Сѣмашъ това било сигнальтъ на пожаритъ, разрушениата и опустошениата. Не далечъ отъ Пловдивъ огнени стълбове се издигнали въ облацитъ: горѣли вече запалени откъмъ сѣверната страна на Родонската планина села. И отъ таа критическа минута, отъ тѣли вечеръ селата горѣли денъ и ноцъ около двадесетъ дни.

Адилъ-паша съ Хафъза най-напрѣдъ раскидали въстаницигъ отъ Стрѣча и, като имали постоянни битки съ тѣхъ, оуктали се на Панагюрище, центръ на революцията. Въ петъкъ на 28 априлия Турцитъ, които били единъ полкъ иѣхота, 1500 башни-бозуци съ три тона, били се съ 150 въстаници при така нарѣчений Балбановъ лѣсъ и ги принудили да отоганятъ.

Въ таа битка въстаницигъ показали поразително мъжество. 160 души застанжали смѣло противъ една войска отъ редовни и башни-бозуци около 10 хиляди души. Най-напрѣдъ неприятельтъ помислялъ, че работата ще се свърши и безъ бой. Но щомъ се приближилъ смѣло и стройно, музиката засапила песний маршъ и командата била направена. Съ викове ала хъ ярдъ яджидъ рѣ! Турцитъ се впуснали напредъ. Но въ това врѣме изъ гората се почива живо и бързо гържење изъ 160 пушки. Турцитъ трепнажи, мръднали назадъ и се сирѣли. Тогазъ се заловилъ страшний бой, въ който непрѣкъсвано гърмѣли тонове и пушки. Като градъ падали куршумитъ върху главитъ на нашитъ, защищавани отъ шумятай лѣсъ; понѣкога гора отъ башни-бозушки глави се впускали напредъ, но посрѣщиата отъ огънь, ударали на назадъ и постилали земята съ трупове. Но това не можело да се продължава дълго врѣме. Нашитъ били принудени да се распрѣснатъ.

До самото Панагюрище (при Бърдото) станжала нова битка, въ която въстаницигъ гърмѣли съ тѣхнитъ дървени тонове; но подиръ единъ бой, който траалъ единъ часъ и половина тѣ се принудили да отстѣпнатъ отъ своитъ окопи. Тогазъ подъ командата на Хафъзъ-паша се почикло бомбардирането на Панагюрище. Турцитъ съборили дѣт черкови, дѣтѣ мъжки училища и вскити по-голѣми и по-хубави къщи, безъ да имало иѣкой да имъ се противи, защото четитъ се оттеглили къмъ планината, като имали работа съ башни-бозуцигъ, които ги прѣсѣдвали.

4. Кланъето и звърствата; Панагюрище, Клисуря, Батакъ, Перуцица и др. Собствено, тукъ се свършва въстанието и се почива други периоди: **Кланъето**. Десетдневната свобода и независимостъ отлетѣли въ областта на миналото. Загубитѣ на Турцитѣ били навстина голѣми, хиляди надикан мъртви, стотини били ранени, но на расположење тѣ имали други десетини хиляди; отъ нашитѣ надикан твърдѣ назко, но на останалитѣ прѣдстоили мъки, гибелъ, унищожение.

Прѣвъ ноцта въ петъкъ побѣдителитѣ Турци влѣзли въ Панагюрище и подкачили да вършатъ еиѣни работи, новто английскит комиссаринъ Берингъ, испроводенъ нарочно да изучи какъ е станало българското въстание, сравнява се свърствата на черновожитѣ Индийци. Три дни се продължавали безчинства, грабежи, гореша, събарания, мъчения и клания на жени, мъже, дѣца и старци. Редовнитѣ войски се надварили съ баши-бозушитѣ въ звѣрствата. Около 2000 души безоружни хора, момчето селани въ околнитѣ села, били събрани. Скъща Панагюрица загиннали 763 души, между които 284 жени и 217 дѣца. Европейскит комисси послѣ удостоверили че, както гунъ така и на всѣхдѣ, женитѣ и момчетата сж били заклани, подиръ едно насилствено обезчестяване. Когато Турцитѣ ограбили Панагюрище съслѣлъ съ ужасна буйностъ, завалили го и то горѣло иѣли шестъ дни.

Скъщата участъ постигнали и другитѣ въстанали села. Въ **Копрявщица** народътъ се прѣдалъ на Адилъ-паша безъ съпротивление, защото въстаницитѣ били се отдалечили въ гората. Адилъ-паша повиналъ въ лагера си гражданитѣ, прѣдложилъ имъ да се откупятъ, а въ това смшото врѣме баши-бозушитѣ нахлѣтали въ къщата и много отъ тѣхъ опалѣнали. Но Адилъ не даялъ да се завлаи града. Убити е имало стотина души. Клясура била усмирена не по-добрѣ отъ Тосунъ-паша, родомъ отъ Бардово, който прѣдвождалъ иѣли чети баши-бозуци. Навадикти отъ този главорѣлъ Клисурини се иѣсоротинили, като се оградил съ обкопи и баррикади, но не можала да надвиктѣ. Баши-бозушитѣ влѣзли въ Клисуря на 25 Априлий и я ограбили така, што имали съ тѣхъ ся дору ключове и гвозден. Най-сетнѣ тѣ завалили градеца (отъ 800 къщи) и го оставили на произвола на садбата.

Свъртмѣнно се потликала и въстанието въ южашното Бѣлово и около Елзидере, гдѣто седемъ села се опирали на Хасанъ-паша, дотелъ изъ София. Особло е било сериозно сражението при Елзидере, за което расиравактѣ живитѣ останали другари на Бен-

ковски: Юрданъ Мисиронъ, Наклановичъ и др. Тукъ Белковски распусналъ малката си чета, нападната отъ 3-4000 души аскеръ и башибозуци, и казалъ имъ всеки да се спасява както може. Самъ Белковски съ други другари се опиталъ да побѣгне къмъ върховетъ на Орханійския балканъ и да отиде въ Сърбия, но на половинъ пътя въ една гора, той билъ убитъ.

Батакъ, Перушица и Брацигово пострадали най-много отъ баши-бозушкитѣ зѣрства. Батакъ особено билъ сцената на ний-ужаснитѣ, най-отвратителнитѣ, най-поразителнитѣ зѣрства, които челоуѣкъ, като кръвопийно животно, може да направи надъ челоуѣка. Тукъ билъ испроходенъ Барутунли Ахмедъ и Мехмедъ ага отъ Доржово, които имали съ себе си Поманитѣ отъ Неврокопско. Батачани се държали мъжски нѣколко дни и отговаряли, че сж готови да се прѣдадатъ на редовни войски и че ако се защищаватъ — то е само отъ баши-бозуцитѣ. Тѣ се прѣдали на Ахмеда само тогавъ, когато той се заклеалъ, че ни ко съмъ не ще надне отъ главитѣ имъ. Това било на 27 априла. По щомъ Батачани сж прѣдали оръжието, Ахмедъ-ага имъ поискалъ да му дадатъ всички паря що има въ селото. А когато се съкрилило и това, тогавъ настанило таквовъ явланье, което никадѣ нѣма подобното. Батакъ се прѣжърналъ на прахъ и на пепель. Двѣстѣ жени и дѣца живи нагорѣли въ училището, срѣщу черковата. Около 1200 души побѣгнали, та се скрили въ черковата и въ образени черковенъ дворъ, гдѣто най-напрѣдъ ги бомбардирани съ запалени дървета и нарпали, а послѣ ги съскали до послѣдното дѣте. Въ това явланье загинили до 5000 души. Около сто жени и моли закарани върху единъ баиръ и тамъ, слѣдъ едно изнасилванье, съ итагани ги неслали. Когато подиръ три мѣсеца дошли въ Батакъ консулски комиссии, жъртитѣ тѣла не били още закопани, ужасенъ сиракъ не давалъ да се иде въ черковата, а въ развалинитѣ се виждали само кучета.

Послѣдний по-голямъ бой станалъ въ Брацигово на 5 маия. Тукъ Турцитѣ не клали, защото Хасанъ-паша имъ не позволилъ. Брациговци обаче се брацивали клански. Освѣтъ тия градове баши-бозуцитѣ, Турци, Черкези, Помани и Цигани обисалили околнитѣ села, горѣли, убивали и съсипвали. Въ Пловдивско за 26 дни се унищожили 58 села и 5 манастири и избили около 15 000 души. Тѣла велико-драматическа събития сж описани въ най-сърдечеразвирателни черти отъ корреспондентина на английския вѣстникъ Дейла и Ньюсъ Мак-Гаханъ и отъ аймакпатия Гладстона.

Ужаситѣ не сѣ били само въ Пловдивско. Когато набухнало панагюрското въстание, то въ Балкана се появили разни въстанически дружини отъ Габрово, Търново, Севлиево, Троянъ и Сливень. Нѣкои отъ тѣхъ заловили Шипченския балканъ, спрѣли пощата и и изрѣзали телеграфитѣ. Около 300—400 въстаници заловили укрепении Дръновски манастиръ, гдѣто тѣ се защищавали дълго врѣме подъ командата на Христа Баражинова, попъ Харитона и военнии Пармакова. Чакъ подиръ десетъ дни Фаалж-паша, чрѣзъ буйно бомбардиране, накаралъ въстаницитѣ да избѣгатъ и да се распрьснатъ, откакъ оставили въ манастиря 110 души геройски и мъченически паднали поборници за българската свобода. Фаалж-паша билъ побѣсиѣлъ: Габрово потреперало и насмалко учителитѣ щѣли да станктъ жъртва на неговата жестокость. Бланѣто, а най-многo обиритѣ, грабежитѣ, изнасилванията станкали общи на дълъж и на ширъ въ цѣло Българско. Черкезитѣ откарвали голѣми стада добитѣкъ; баши-бозунитѣ нѣлиѣли кола съ покличини; нѣмало милость за жени и дѣца, нѣмало милость за старци и бабички; нѣмало пощада за никого.

Сѣмашъ било дадено отъ нѣкадѣ новелѣние: да се разруши българската земя!

XXVIII.

Сърбско-турска война и Цариградска конференция.

1. Новъ султанъ. Положението подиръ кланъето; „Курье д'Орианъ“ и „Дейли-Нюсъ.“ Консулски комисии. — 2. Ботаник поднятъ на „Раденка“. — 3. Сърбско-турската война: Черкичъ; участие на Българскитѣ чети. — 4. Цариградската конференция.

1. Новъ султанъ. Положението слѣдъ кланъето. Консулски комисии. Въ края на априла, 1876 год. се случи убийството на двамата консули французскій (Мурен) и нѣмскій (Абота), въ Солунъ, гдѣко когато и защото тѣ искаха да отърватъ едно българско момиче отъ потурчване. Софитѣ се раздраниха въ самия Цариградъ, направиха демонстрации прѣдъ Султанския дворецъ и вслѣдствие на това се свали тогавашний великъ везиръ Махмудъ-Недиръ-паша, а на негово мѣсто дойде пакъ Мехмедъ-Руши. Въ срѣдата на май (срѣщу 18 мая прѣзъ нощта) Султанъ Абдулъ-Азизъ се нахѣри съ прѣрѣзани на рѣката жили, умъртвенъ. На прѣстола се възкачи Султанъ Мурадъ. Едно чудно раздражняване бѣше се проинвало въ срѣдата на Турнитѣ. Великъ везиръ стана Митхадъ-паша, българскій джелативъ, който пое властѣта наедно съ своитѣ реформатори събратии. Европейскитѣ сили за очи бѣха приготвили консулски комисии, за да надиржатъ на истинна ли Българитѣ сж постраждали толкова, колкото се писа зарадъ тѣхъ.

Между това, работитѣ взехъ друго направление. И глутитѣ въ Европа прочуха и слѣпнитѣ прогледахъ. Ужасъ обхвана всѣкого, когато се уана за това що ставаше у насъ. На 15 мая цариградскій вѣстникъ Курье д'Орианъ имѣ най-напрѣдъ смѣлостѣта, да издаде голѣмата истина, че въ Пловдивско сж изгорѣли 118 села, убити 100,000 души и че земята е покрита съ жъртва тѣла. Курьерътъ, на който редакторътъ Жанъ-Шетри не пѣри пакъ правеше услуги въ българското дѣло, обръщаше внимание на Портата върху положението на работитѣ и показваше на нуждата да се смирижтъ баши-бозуцитѣ, защото държавнитѣ доходи ше прѣтършатъ голѣми загуби. Но посланициитѣ мѣлаха и английския Съръ Едливотъ еднакъ на 17 юний въ една депеша помена за свѣршавата на баши-бозуцитѣ, направени при потѣпкванъето на «бл-

гарския бунтъ!» — Но на 21 Юний въ вѣстникъ Дейли-Нюзъ се напечатана първото отъ оиѣзи писма, които направиха възмущение не само въ Англия, но и въ цѣла Европа. Българскитѣ жени и турскитѣ свирѣности станяха дневни въпроси; нѣмаше вѣстникъ, който да не се занимава съ тѣхъ; въ парламентитѣ и народнитѣ събрания заговориха за тѣзи нечувани свирѣности. И пакъ, едвамъ прѣвъ мѣсець юлий се испратиха консулскитѣ комиссии за да испитватъ това дѣло на сащото мѣсто.

Книжъ Церетелевъ, вато руски прѣдставитель, Валтеръ Берингъ, английски, и Енг. Скайлеръ, делегатъ отъ американското посолство въ Цариградъ, бѣха комисаритѣ, що трѣбяха по оустошенитѣ мѣста. Съ тѣхъ заедно дойдохъ и нѣкои дописници, между които бѣше прочутай Мак-Гаханъ, дописникъ на Дейли-Нюзъ, който описа съ много поразителни подробности турскитѣ зверства и дописнитѣ на негото сѣ най-цѣннай материалъ за историята на българското въстание и за казаното въ 1876 г. Отъ надирваньето на тѣзи комиссии излязе, че по край 150,000 убити имало само 163 души Турци и че всичко, що е било писано за турскитѣ свирѣности, е вѣрно. Комиссията обърна вниманието на Портата върху това, искаше да се обезоржатъ Турци и Цигани, да се повърне крадений добитъкъ и земеделческитѣ стѣнча на Българитѣ, да се съградятъ съборенитѣ къщи и да се накажатъ главнитѣ турски злодѣйци. Портата не само че не направи това, а взе още та награди съ нишани нѣкои отъ прочутитѣ разбойници.

«Който иска да си прѣдстави какви сѣ били врѣмената на Хунитѣ и Аваритѣ, нека погледне сега Тракия, нишеше по тоиз врѣме за положението дописникътъ на Неологосъ, който излазише въ Стамбулъ, прѣдъ очитѣ на турското правителство. Остатия отъ сезанитѣ, жени и дѣца, живѣхъ по горитѣ, въ нещеритѣ и хридопитѣ на дърветата и се храняхъ съ коренье, зеленчукъ и трѣва. Мнозина станяха робѣе у Турцитѣ и вато животия ниволю работяхъ по турскитѣ чифлици. Баши-боуцитѣ не сѣ свѣрвовах още подвигитѣ си, ходяхъ въ съседанитѣ села, напасиватъ жени и юми, грабихъ и обирахъ все що намѣрихъ и убиватъ тѣзи, които имъ се съпротивлявахъ. Послего около Пловдивъ бѣше покрито съ лешове, непотребени, които распрѣсвахъ ужасенъ и опасенъ сиракъ въ въздуха. Въ самия Пловдивъ всички тѣмници, ханища, хамани и магазини бѣха пълни съ «пѣлѣница» отъ опустошенитѣ села. Между тѣхъ имаше малцина отъ сѣщитѣ възстаниния; повечето бѣха люде невянни, учителя, попове, жени, момичета и дѣца. Всѣки денъ

тъ кръж отъ жли, отъ гладъ и отъ страхъ. Захвапахъ по едно време да затварятъ жители и отъ самия Пловдивъ: почтени търговци, учители, книгопродавци, попове вѣзоха въ тъмницата! Сѣкашъ искаха въ единъ-два дни да довършатъ българския народъ».

2. Подвигътъ на Хр. Ботевъ на „Радецки“. Въ това време духоветъ на българскитъ емигранти въ Влашко бѣха силно раздразнени. Тѣ не можахъ вече да чакатъ всичкитъ приготовления на Сърбия, която все се готвише, а не подвчаше работа. Христо Ботевъ, родомъ изъ Казоферъ, издатеъ и редакторъ на революционния вѣстникъ Знаме, събра една чета и въ първитъ дни на юний стали отъ Гурново на парохода Радецки, който бѣше отъ австрийското паронаувно дружество и плуваше на горѣ по Дунава. На всѣка станция българскитъ патници се умножаваха. Не далечъ отъ селото Козаудуй, което се намирна на българскии брѣгъ, между Ломъ-Паланка и Орѣхово, ненадѣйно на парохода за-свириа трѣба; минитѣ българскии патници, търговци, ученици и градинари вжтрѣ въ парохода се обличатъ въ войнишки униформи, наваждатъ пушки и сабли и така покриватъ кувертата 200 обрѣжени добровоци. Ботевъ командува дружината си, прѣдстава се прѣдъ капитана и писемна отъ него да ги изведе на българскии брѣгъ. Капитанътъ нѣмало що да стори и изпълниа желанието на българскитъ юзаци. Случаята проваведе хубаво и силно впечататѣлно на вредъ. Храбростта, майсторството и ринарската обнеса на Ботевата дружина припознавахъ и нашитѣ врагове. Четата излѣза на българскии брѣгъ, съ развѣвано знаме трѣгна навжурѣ къмъ България, но слѣдъ нѣколко дни постигна я сѣщата сѣдба, която прѣди осемъ години бѣ прѣтърѣла Хаджи-Димитровата дружина. Подирѣ нѣколко бойове, въ които нашитѣ се биха юзаци, Ботевъ падна убитъ и дружината му се разби. Нѣколко главни атакити на бойонети се занесоха въ София, мнозина патници се испроводиха въ Азия.

3. Сръбско-турската война. Участието на българскитѣ чети. Най-подирѣ се изкачи и Сърбия. Тя обяви война на Турция на 20-й юний Сжщото направи и Черна Гора. Българскитѣ емигранти въ Букурещъ и старитѣ хайдуци отъ разни мѣста взеха участие въ подготовлението на войната и полагаха голѣми надежди на нея. Тѣ, както и нѣкои сръбскии капитани, всеобщо си мислѣха, че сръбнегорското въстание и балканскитѣ движения още тракатъ. Военодитѣ Панайотъ Хитовъ, дѣдо Или Марковъ, Филипъ Тотѣо и Христо Македонски още отъ маи взеха да събиратъ войнишки добровоци въ Зайчаръ и Кладо-

во. Таквясъ се събраха Българи до 2000 души. Намѣренето на тѣзи распалени и патриоти млади Българи бѣше да изнадиятъ по балканскитѣ върхове на България, та да подирѣимтъ възстанието. Но Сърбитѣ не рачиха да се съгласимтъ на тѣзи български кроежи и искаха българскитѣ чети да вѣзвяхтъ въ състава на сѣрбската войска. Това първо неспоразумѣяние бѣше причина на цѣлъ редъ скърбни неразборни проявени отъ насѣ.

Отъ най-напрѣдъ сѣрбската войска, подъ командата на руския генералъ Черилена стигна до Бѣла-Паланка, само единъ часъ далечъ отъ Циротъ, а на лѣво бѣше обсадила прохода Св. Никола, въ Балкана. Селянитѣ Българи отъ околнитѣ села, ако и да бѣха не малко пострадали въ злочеститѣ възстания на 1836, 1841, 1851 год. и ако и да бѣха съвсѣмъ съсиани отъ черкезски и арнаутски нападения, ако и да бѣха ужасно притѣсени отъ доветъ-мѣсечно распалгане на турски войски, съ радостъ прѣминаха на сѣрбска страна и даваха живо за драго само дано се освободиятъ. Между това, развадохъ имъ нанстина пушки и баруть, но никой не се яше да ги уреди, да ги органилова. Подиръ нѣколко дни щастнето нашѣи на Сърбитѣ. Тѣхнитѣ войски вѣзехъ да се тегнатъ назадъ; селянитѣ бѣха нападнати отъ Черкези, башибозуци и Турци; селата бѣха запалени и обрани; около 60 села бѣха съвършено униожени. Когато българскитѣ чети вече пристигвали на границата, отъ нѣмъ Пандерало, Сърбитѣ вече отставяха и селянитѣ бѣха се разбѣгали, за което Сърбитѣ не малко ги осѣждаха, ако и съвършено безосновно. При всичко това, генералъ Черилена даде на нашитѣ чети единъ горски топъ и имъ дозволи да опитатъ щастнето си и да вѣдѣтъ еждѣ Балкана. На 4 юлий четитѣ се отделиха отъ редовитѣ на сѣрбската войска, заловиха прохода Св. Никола на Балкана и се отправиха по горитѣ на Истокъ. Така, тѣ отидоха дори до Чинжровци, при Берковина, и отъ тамъ се спуслиха въ долината. Народътъ се сбираше около тѣхъ, искаше имъ пушки, баруть, но тѣ имаха едвамъ за себе. Освѣнъ това рѣшителнитѣ, но злочести доброволци страдаха отъ гладъ, отъ неслгласна и неподдржка отъ страна на сѣрбското правителство.

Една битка провагѣе при селото Бѣлий Мѣлъ, гдѣто четитѣ се срѣщиха съ три баталиона Турци. Тя се свърши съ отставяннето на нашитѣ въ гората. На всѣждѣ патищата бѣха завзети отъ Турцитѣ. Друго не оставаше, освѣнъ или живи да се прѣдадатъ, или за нашо и никакво да умрѣтъ, или нѣкъ да се върнатъ. Тѣ направиха посѣднито. Еждѣ яран на юлия, доброволцитѣ стиг-

нахх въ Пандерало въ най-злочесто положение, полуголи, боси, непокъсани и полуубити отъ гладъ. Хайдушнитѣ войводи загубихх всичката си важность. Останалитѣ доброволци се съединихх съ на-дошлитѣ Русси и така съставихх русско-българската бригада, която малко по-късно се отличи въ нѣколко боеве при Делиградъ и Алексинацъ.

На 18 октомври, при Дюнавъ, сърбската войска прѣтърпѣ голямо поражение, което се послѣдва отъ друго и второ. Туринтѣ хайнахх и се опитихх въ срѣдъ Сърбиа и заплашвахх да прѣддхлхт всичко на пожаръ, огнь и грабежъ, когато Русскій Императоръ произнесе своето мощно слово и съ улитамужъ къмъ Султана сирѣ турскитѣ войски Портата не можеше да не послуша повелителната дума на изря. Но побѣдитѣ, рипарскитѣ побѣди на черногорскитѣ юнаци въ Черна-гора, които се бѣхх впуснали отъ триумфаленъ походъ на други по триумфаленъ, трѣбваше тоже да се спрхт.

4 Цариградска конференция и нейни прѣдложения. Военнитѣ дѣйствиа се послѣдовахх отъ дѣйствиата на дипломатитѣ. Генералъ Черилекъ напустих Сърбиа. Поченахх се прѣговоритѣ за миръ; рѣши се да стане конференция на европейскитѣ прѣдстави-тели въ Цариградъ; тѣмъ конференция трѣбваше да рѣши скд-бината на балканскитѣ племена.

Въ изрния денъ още, при отварянъето на конференцията, ко-гато се раздадохх топовни гърмежи, Савфегъ наша заяви, че тѣмъ гърмежи извѣстиватъ провъзгласяванъето на «османската конститу-ция» (30 ноемвр. — 11 дек. 1876 г.). Разбира се, че уцѣлно-мощенитѣ не обрѣцахх на това внимание и продължавахх своитѣ прѣговори; тѣ правахх въ нѣколко засѣданне по нѣколко отстъпки.

Тѣмъ като Българскій въпросъ бѣше излежающа, то за разрѣ-шаванъето му се състави единъ проектъ. Споредъ този удобренъ отъ конференцията проектъ, България съ дѣлѣше на двѣ об-ласти, источна и западна, на които пространството обемаше гра-ницитѣ на Българския окархлхтъ. За главенъ градъ на источ-ната частъ щѣше да бжде Търново, а на западната — София. Раз-скласанието на България ставаше тогава по волята на Туринтѣ. Управленнето щѣше да се повѣри на християнски губернатори, на-значавани отъ Портата съ съгласие на великитѣ сили за петъ го-дина и непрехѣлени безъ дозволеннето на свлитѣ. Страната щѣ-ше да се раздѣли на кантони (окрѣпи) съ по 5000 — 6000 жи-тели, отъ които по нѣколко да се съединихт въ санджаци. Управ-леннето на околината щѣше да бжде въ раитѣ на мюдурхна (на-

чальникъ), назначаванъ отъ губернатора измежду двама кандидати, предложени отъ самия кантонъ. Околийскитѣ съветъ, избранъ отъ Християни и Мюсюлмани, щеше да има пълно самоуправление въ раздѣлянето на данънитѣ, въ правенето на платица, въ мѣстна полиция и други. Санджакътъ щеше да управлява вилаетска-финъ (окр. управителъ), назначенъ за по-дълго опредѣлено време отъ Портата съ съгласие на сивитѣ. Той щеше да се спомога отъ четиричленния окръженъ съветъ, който губернаторътъ щеше да назначи измежду предложенитѣ кантонски кандидати. Чиновницитѣ трѣбваше да бѣдатъ споредъ числеността на населението — Християни или Мюсюлмани, избирани и назначавани. За дѣлата на всичката областъ щеше да се събира народенъ съборъ, който щеше да заседава всѣка година въ Търново и въ София; нѣколцина избрани отъ събора заедно съ представителитѣ на духовенствата щяхъ да съставляватъ Постояненъ съветъ на губернатора. Споредъ скъпий проектъ на цариградската конференция турската войска трѣбваше да се прибере и съсредоточи само въ крѣпоститѣ и въ голѣмитѣ градове. Въ главнитѣ градове щяхъ да се наредятъ редовни сѣдиваща. Българскитѣ езикъ щеше да бѣде официаленъ, но въ сѣсенитѣ кантони езикитѣ турскій и българскій щяхъ да бѣдатъ равноправни. Заселването въ българско на Черкези се заирѣщаваше.

За да се испълни този планъ на автономни великитѣ сили щяхъ да взематъ мѣрки и употребуватъ 5000 белгийски войници; нарочно се предлагаше войска отъ малка държава за да не се възбужда съревнуването на великитѣ сили. Освенъ това една постоянна европейска комисиона щеше да наблюдава за напредѣ върху изборитѣ, върху съдопроизводството и управлението. Но Портата упорствуваше, поддържана отъ разни идиши отъ Англия общинни и подбуждания, на които прѣдставителъ въ Цариградъ бѣше Съръ-Хенри-Елиотъ. Както и да е, а делегатитѣ на великитѣ държави, като видѣхъ несполуката на своитѣ усални, рѣшихъ се да напустнатъ Цариградъ. Този часъ подиръ тѣхното заминуване, Митхадъ-паша се обърихъ къмъ Сърбия и Черно-гора и искаше направо да сключи миръ съ тѣхъ; но Митхаду не било писано да дойде до съгласяване: скоро го испратихъ на заточение, а мѣстото му се назначи за великъ везиръ Еджемъ-паша. Прѣговоритѣ съ Сърбия дойдохъ до единъ край, защото сърбското правителство се съгласи съ *status quo ante bellum*, т. е. да си остане както прѣди войната. Не сѣщото бѣше и съ Черно-гора; тѣзи ри-

царска държавина въ силата си на побдигелка искаше това, което беше рѣшила за нея конференцията.

Турската конституция, за която Митхатъ пострада, трѣбваше да се приложи, ако не за друго, поне за да бъде пълна дипломатическата комедия, която така вѣщо се играеше въ Цариградъ (1-й мартъ 1877) г. Парламентътъ се открива: но той не оправда ожиданиата на комедантите. Положението на турската държава съ това никакъ не се поправи, напротивъ то се влошаваше не съ деще, а съ часове.

XXIX.

Русско-турска война на 1877 г. — Сан-Стефан-
ский и Берлинский договори.

1. Лондонски протоколъ. — 2. Прогласяване на руско-турската война. — 3. Миренъ договоръ въ Сан-Стефано. — Български споредъ Сан-стефански договоръ. — Дипломатически интриги. — 4. Берлински конгресъ; неговитѣ дѣла и послѣдствія: Берлински договоръ.

1. Лондонски протоколъ и руската декларация. Прѣвъ януарий 1877 г. рускии канцлеръ князь Горчаковъ се обърихъ нѣмъ силитѣ и ги питаше какво смѣтатъ да вършатъ нато Портата отблъсна прѣдложенията за реформи. Сѣдѣ това петербургскии кабинетъ испроводи генерала Игнатиева въ Европа и резултата на неговитѣ трудове бѣше «Лондонскии протоколъ», подписанъ отъ прѣдставителитѣ на шеститѣхъ държави, на 19-й мартъ 1877 г. Най-жъчно бѣше да се получи съгласието на Сен-жемскии кабинетъ, който не само не допушаше да се взематъ принудителни мѣрки противъ Турция, но още искаше да се разоражи руската войска. Въ тои протоколъ Русия доброволно изказваше съгласие да почака за неопрѣделено врѣме да се облекчи участиѣта на християнитѣ, но най-сетѣ прилагаше: «Ако положението на поданиитѣ на Портата Славяни не се подобри и безпорядкитѣ не се прѣкратятъ, то тя, Русия, си запазва право да обвини, че таквои положение на работитѣ не е съжъсно съ интереситѣ както на Русия, така и на всички Европа. Въ такъвъ случай, тя остава за себе право да обсади изобщо срѣсвата, които являри нато най-сгодни за запазване интереситѣ на общи миръ и за обезпечение благоденствието на християнскии народности.» Най-подврѣ, когато Русия заплаши, че ще вдигне войскитѣ си на Дунавъ, ако въ нѣтъ дни протокола не се подпише и Англия отсгали, но Лордъ Дерби заяви, че английскии кабинетъ подписва протокола съ надежда, че посредствомъ него ще може да се достигне распушчанѣто на многото въоръжени сили, които събирахъ Русия и Турция.

Русия плани готовностъ да се разоражи, но съ условие, както се поменува въ декларацията на графа Шувалова, издадена съврѣженно съ протокола, че Портата ще заключи миръ съ Черна-гора и ще прикове съйтитѣ на кабинетитѣ, ще се полърне дѣйствително на мирно положение, ще почене да изпълнява реформитѣ, поменати

въ протокола и ще испроводи въ Петербургъ особенъ пълномощенъ за прѣговори върху разоржаванъето.

Портата, подирѣнявана отъ английскитѣ тайни и явни съѣсти, отказа своето съгласие и присѣдиниванъе на «протокола» и «декларациата.» Савфетъ наша, тогавъ великъ-везиръ, халпиво отговори, че не може да припознае за опекуни прѣдставителитѣ на иностраннытѣ държави, защото парижскій грантатъ бматъ прогласилъ принципа на ненаѣсванъето въ Турция отъ страна на Силитѣ.

2. Прогласяване на войната. Подиръ всички тѣзи дипломатически опитвания на Русия да свърши чрѣзъ миренъ пътъ, оставаше и послѣдний и единственъ исходъ — войната. Тоазъ неизбѣженъ резултатъ бѣше прѣдвидѣнъ отъ всички разузни людие, които слѣдахъ вървежа на источнитѣ работи.

Русия се хва на бойното поле да извърши това, което не може да направи въ по-изирѣжнитѣ си войни въ 1806, 1812, 1828 — 1829 и 1853 — 1856 г. г.: освобожденъето на Българско. Стремленъето къмъ тѣзи война се прояви съ изумителна сила въ срѣдата на цѣлва рускии народъ. Може би, тѣзи бѣше първата всенародна руска война, за която принесе липтата си и най-послѣдний русинъ. Когато на 12-й априлия 1877 г. рускии императоръ дойде самъ въ Кишиневъ и прогласи войната, то ентузиалмътъ на населенъето нѣмаше прѣдѣли. Българитѣ и тѣхнитѣ страдания сѣкашъ бѣха много повече близки на руското сърдие. Цѣла Русия се покърти да даде солдата и парични срѣдства за великата война, имѣюща света и благородна цѣль. Русската войска, съсрѣдоточена още прѣлъ зимата въ Бессарбия, потегли къмъ Влашко подъ главното началство на царскии братъ великии князь Николай Николаевичъ.

Нѣма да се спирами на дълго върху блѣсковитѣ поданиги, минашки побѣди и кръвопродлитни сражения, които има руската войска съ Турцитѣ. Ще поменимъ за всичко въ кратко.

Най-наирѣдъ Руситѣ прѣминаххъ въ България отъ Влашко по Дунавъ на двѣ мѣста: при Буджакъ, близо до Мачинъ (10 юния 1877), а при Свищовъ по сѣтитъ (15 юний 1877 г.). Во прѣме на прѣминаванъето при Буджакъ най-много се отличилъ Раванскій полкъ, който първи излѣзълъ на брѣга и занелъ буджакскитѣ височина. Генералъ Пилмерманъ командувалъ прѣминаванъето тука, когато на Свищовъ се отличилъ Генералъ Драгожировъ и неговии помощникъ Генералъ Скобелевъ. На 10 юния главната квартира на цари и на великии князь главнокомандующа бѣше вече прѣнесе-

на въ Свищовъ. Турците се бяхъ юнашки и не лесно отстаиваха отъ земята, която бяхъ владѣли токозь стотинъ години. Тѣ казаха: «съ ножъ сме взели тази земя, съ ножъ ще я отстапимъ». Особно се акрѣпиха и опрѣха тѣ въ Пазвенецъ, Руссе и Шичанския Балканъ. Самъ покойникъ ($\frac{1}{2}$ 1 мартъ, 1882 г.) русски царь Александръ II, нашия освободителъ остана въ България, да настрѣчава войската си и да раздѣля трудоветѣ на великия народъ. Той живѣ на квартира въ Свищовъ, Бѣла, Горна-Студена, Пазенецъ и пр. Сжшо така взе голѣмо участие въ боеветѣ и синъ му почина въ 1894 год. Александръ III, който командуваше русскиски отредъ.

Ръководена отъ доблестния си царь и отъ восходи като генералитѣ Драгожировъ, Радечки, Скобелевъ, Гурко, и др., руската армия въ кратко врѣме стигна отъ Дунава до Балкана, прѣвзе Търново (генералъ Гурко, на 23 юни), прѣминахъ първи и втори пѣти Балкана, държа въ обсада дълго врѣме Пазвенецъ и най-послѣ го прѣвзе, като пѣтия цѣлата затворена тамъ Османъ-пашова войска (26 ноемвр.). Между това западния отредъ на генерала Гурко се опита прѣзъ Златишкото поле, послѣ прѣзъ Софийското и прѣвзела София (26 Декемвр.), гдѣто се озова на връхъ Коледа, а отъ тамъ Пловдивъ, гдѣто рускитѣ войска, подъ командата на генерала Гурко стигнаха на 4-й януарий 1878 г.

На Шипка по замръзналитѣ скали и височини русскій и българскій солдатинъ съ братски уславя връха, но не се отчайваха. Тѣхната смѣлостъ сломи всички прѣчи. И веднѣжъ падна Шипка, въ како врѣме западни и южни България бяхъ въ рацѣтъ на освободителитѣ.

Нашитѣ български дружини, притовени още въ Влашко, взеха участие въ тази война подъ командата на генерала Столѣтова. Всички дружини бяхъ осемъ, отъ които 6 образувани въ Влашко, а другитѣ въ Търново. Тѣзи юнаци, между които имаше мнозина и отъ останжалитѣ отъ русско-българската бригада, отъ въостанницитѣ и хайдушитѣ на по-напрѣшнитѣ боеве, отличиха се много въ петмѣсечното защищаванье на шипченския проходъ.

Военнитѣ дѣйствиа се свършиха съ завземаването на Адрианополь, втората турска столица въ Европа. Тукъ се съединиха главнитѣ русски сили, тукъ се сирѣ и главнокомандующий великий князь Николай Николаевичъ съ своята цѣль. Нѣкои военни отреди се испроводиха къмъ Димотриа и Калиполъ, но скоро работитѣ взеха примирителна посока. Руската войска не прѣвзе тѣзи пунктове, не прѣвзе и Цари-

градъ, който билъ готовъ да се прѣдаде на русскитѣ. Русскитѣ солдати встаняха въ Сан-стефано и гледаха отъ далечъ прѣкрасний видъ на Станбулъ, високитѣ минарега на Св. София и се кръстиха на старославянската черква, сега потурчена, върху която тѣ прѣдолагаха да въздигнатъ християнскій кръстъ и знаме.

На 19 августъ 1878 год. пратеницитѣ на портата Серверъ-паша и Намжкъ-паша, съ сълап на очи, испросиха миръ и главний началникъ на русската войска великий князь Николай Николаевичъ, като бѣше принуденъ да се съгласи на прѣзирие, подписа прѣдварително условията на мира.

България пострада твърдѣ много отъ тази война. Турцитѣ не го имаха за нищо да убиватъ безоръженитѣ Българи, едноплеменицитѣ и еднобратитѣ на Московцитѣ. Около 15000 души се закараха въ разни времена въ Азия. Та и париградскитѣ Българи, които до това врѣме не бѣха твърдѣ незащитени, начнаха сега да затварятъ въ тъмници и да ги пращатъ въ Дваръ-Бекиръ или въ Ангора. Българскій екзархъ, Негово Блаженство Антипъ I, съ няколко души бѣше изпроводенъ въ Ангора. Въместо него се избра и одобри за българскій екзархъ младий юристъ и писателъ Даваръ-Повченъ отъ Калоферъ, който въ священство доби име Посифъ I и до сега остава екзархъ на българската черква. Въ Пловдивъ, Одринъ и Сливенъ стотини Българи отъ всички съсловия бѣха избѣсени. Най-злъ станъ, когато кядѣ краи на юлия Гурко се принуди да отстъпи отъ Источна Тракия наиздѣ отатъкъ Балкана. Тогава именно Турцитѣ залявиха няколко градове и села, каквото Стара-Загора, Нова-Загора, Елена и пр., които съсипаха, изгоряха и искааха голѣмо количества хора. Бѣженцитѣ изъ Тракия, които попълниха Търновско, умираха отъ гладъ и отъ студъ и едва на ануария можеха да се върнатъ на родната си.

3. Сан-Стефански договоръ. Великайтъ день на освобождението на милиони русски селини станъ день и на свободата на българското многострадално отечество. На 19 февр. 1878 год. се заключава окончателний миръ въ Сан-Стефано. Договорътъ сключенъ туку устрои едно българско княжество въ неговатѣ истински прѣдѣли. Слѣдъ наминуващето на 485 год. робство (отъ паданьето на Търново въ 1393) България пакъ се видѣ свободна, пакъ се повиза на политически животъ отъ своитѣ велики спасители и освободители, отъ Русскитѣ и русскитѣ солдати, отъ Царя-Освободителя.

Границитѣ на българското така уредено кня

жество бѣхъ малко по-широки отъ оиѣзи, които бѣше изработила конференцията въ Цариградъ. Тукъ бѣхъ взети въ по-строга и сериозно изучаване етнографическитѣ отношения. Споредъ Цариградската конференция въ България влизахъ: Сѣверна България изедно съ Добруджа, цѣла Западна Тракия до Мустафа паша, по голѣмата частъ отъ Македония, като се отиваше до Серезъ, Охридъ и Битоля. Нишкото окръжие тоже влизахше въ България. Споредъ С. Стеф. договоръ България се простираше още по на югъ отъ Серезъ до Архиполага, обемаше повече земя покрай Черно море, но не влизахъ въ България нито Добруджа, нито Нишкото окръжие, нито югъ на Охридъ нѣкъ Тесалия. Това княжество щѣше да се управлява отъ единъ князь, избранъ отъ народа, когото Портата щѣше да назначава съ съгласието на великитѣ държави, както е и сега съ българския князь. Султану щѣше да се плаща всѣка година данѣкъ.

Такъво бѣше българското княжество, както то се съставяваше споредъ Санъ-Стефанския парѣченъ прелиминаранъ, т. е. прѣдварителенъ договоръ. Врѣменното управление щѣше да трае двѣ години и щѣше да има за цѣлъ да приготви страната на княжески животъ, да приготви и люде, способни за разни правителствени служби, сѣдебни мѣста и пр. То се връчи на княза Чернзеский и България, подиръ петъ вѣка робство, дѣйствително заживѣ единъ честитъ животъ подъ раководството на своитѣ по-стари братья избранители и учители.

4. Берлинский трактатъ и послѣдствията му. Но не бѣше се още искъртила изъ градитѣ на нашия народъ първий вихъ отъ безкрайна радостъ за едно толкова хубаво, толкова желателно рѣшаванье на въпроса, когато кракъ побѣ неговото сърце и отчаяние облада неговата душа. Санъ-Стефанский трактатъ извика явната вражда на Англия и на нѣкои други държави противъ Русия. Тя казвахъ, че Русия самѣ не могла да рѣшава источнитѣ въпроси и че е необходимо съгласието и на другитѣ европейски държави. Въ 1878 год. първитѣ шестъ мѣсеци прѣминахъ въ най-уморителни дипломатически прѣговори. Главний прѣдметъ на тѣзи прѣговори бѣше да се свика единъ дипломатически конгресъ за да се обсъди новото положение на работитѣ въ Турция, създадено отъ шиковецѣ на рускитѣ солдати.

Конгресътъ се събра въ Берлинъ въ юний мѣсець, а договорътъ, Берлинский трактатъ, се склучи на 1-и Юний 1878 г. Този конгресъ и неговий трактатъ бѣхъ за Русия единъ видъ окови подиръ нейнитѣ велики подвизи на Дунава, подиръ ней-

нитѣ геройски побѣди на Балкана, Шипка и подъ Пазивенъ, а за Българитѣ — единъ ножъ, който распокжса отечеството ни на части.

Пространството на Българското васално княжество бѣ ограничено и съкратено на повече отъ половината (замѣсто 3150 кв. мили 1091 кв. мили, съ около до два милиона жители). За устройството на България оставаше рускии комисарь съ 50.000 войска на 2 мѣсци. Освѣнъ Българското княжество, останалата частъ на нашето отечество се распокжса още на четири части: а) Источна Румелия (Южна България) — автономна областъ; б) Добруджа — подвластна на Румѣния; в) земи подъ управлението на Сърби и г) земи, които по старому оставахъ подъ ирѣната султанова властъ (Македония и Одринско).

Сегъ Сърбия доби своята пълна независимостъ и широка частъ отъ земи. Нишко, Пиротско, които сж населени съ Българи. Черна-гора получи окончателно припознаване на нейната скъпниски ненарушавана независимостъ и доволно широко разширяване на своята жъничка земица; приложената частъ къмъ нея има колкото сама Черна-гора и доби още частъ отъ брѣга на Адриатическо море. Славянскитѣ земи на Босна и Херцеговина, гдѣто най-наирѣдъ смѣлитѣ хайдуци дигнахъ знамето на балканското освободяване, се прѣдаде отъ едно чуждо нго на друго, именно на Австрия, която доби право да държи гарнизони и да има военни патища въ Новопазарскитѣ санджакъ, между Черна-гора и Сърбия. Отъ неславянскитѣ земи, Гърция доби ижната частъ на Тессалия и Епиръ, отъ Ларисса до устието на рѣка Саламбриа. Колкото за сама Русия, тя си повърна отиетата съ парижскитѣ трактатъ Бессарабия, задържа Ардаханъ и Карсъ, а отъ Батумъ направи единъ руски свободенъ пристанищенъ градъ. Освѣнъ това, руското правителство се услови да получи отъ Портата една исплащанье отъ нѣколко милиона рубли.

XXX.

Българското княжество и Источна Румелия до съединението.

1. Руската окупация и държавността на тогавашното управление. — 2. Изгледът на Конституция (16 Апр. 1879). — 3. Источна Румелия; нейни учреждения и история.

1. Руската окупация и временно то гражданско управление. Отъ 13 юлий 1878 г., день, когато се подписа Берлинският трактатъ, до 16 априлий 1879 г. когато въ Търново бѣше подписана и утвърдена Бълг. конституция, т. е. Органическият Уставъ за управлението на българското княжество, — изминах се единъ периодъ отъ деветъ мѣсеца. Въ това време руското управление, най-напрѣдъ подъ раководството на князь Черкасскій († 1878), а сепи — на князь Дондукова-Корсакова разви една полезна дѣятелностъ. Администрация, съдебни учреждения, народно просвѣщение и финансии, — тѣзи важни клонове на държавната дѣятелностъ, — обърнахъ сериозно внимание на уредителитѣ. Въ този периодъ на 9 мѣсеца у насъ дѣятелността кипѣше и на всѣкъдѣ се виждаше едно възбурено движение. Отъ нашитѣ по-видни български дѣтели, които не малко съдѣйствувахъ въ това време за уреждането на новитѣ учреждения у насъ, ний смя дѣлжих да поменемъ името на г. Марина Дринова, известниятъ български историкъ, който направи значителни услуги по просвѣщението. Отъ рускитѣ дѣлни особено заслужа Лукьяновъ, който положи първитѣ основи на съдебнитѣ у насъ порядки († 1893 г.). Сящия Лукьяновъ представляваше руския комисаръ въ учредителното народно събрание. Въ това непродължително време ний видѣхъ въ България да се появятъ училища, съдебни учреждения на здрави научни основания, администрация доволно редовна, пощи и телеграфи, жигинии, болници и пр. Но това, което бѣше най-утѣшителното, то бѣ военното устройство, българската войска, които ни оставиха нашитѣ освободители. Слѣдъ шестъ-седмично упражненіе младитѣ български сили съставихъ една стройна, доволно добръ уредена войска. При това, откри се военна школа, които имаше за цѣль да приготви мѣстни офицери и военни началници. Слѣдъ една годишна учение въ военната школа учащитѣ се положихъ испитъ съ отлична сполука и се назначихъ за офицери (подпоручици) по войската.

2. Българската конституция. На 11-й февруарий 1879 г. се отвори тържествено първото учредително народно събрание въ Търново отъ Всерусийскій комиссаръ Дондукова-Корсакова, въ присъствието на раянитѣ европейски дипломатически агенти. Учредителното събрание държа 27 заседания подъ прѣдседателството на бившия български ексархъ Н. Блаж Антимъ. Първото учредително българско събрание, което се състоеше отъ всичко, що България можеше да даде най-лично и просвѣтено, наработи една конституция за българското княжество. Тякъ конституция се прие окончателно и подписа на 16 апр. 79 г.; тя съдържа 22 глави, въ които сж обяснени и изложени всички основни начала на държавно-общественнитѣ наредби въ княжеството.

Споредъ Българ. конституция, княжеството е монархия наследствена и конституционна, съ народно прѣдставителство. Князьтъ утвърждава и обнародва прѣтетитѣ отъ народното събрание закони. Исполнителната властъ принадлежи князю; съдебната властъ въ всичката нейна ширина принадлежи въ съдебнитѣ мѣста и лица. Князьтъ има право за помилованье. Той е длъженъ да живѣе постоянно въ княжеството и нато го остави, да обади за това народу чрезъ прокламация, като си остави намѣстникъ. Българскитѣ държавенъ гербъ е азатенъ коронованъ левъ на тъмочервено поле, съ корона отгорѣ. Прѣстолонаслѣднето ще става по мъжката нисходна права линия на първия избранъ князь; князьтъ получава 600,000 фр. на година за обдържанье. Господарствуващата вѣра въ Българ. княжество е православно християнската. Въ черковни работи Българ. княжество прави нераздѣлна частъ отъ българската черковна областъ, почивава се на Св. Синодъ, върховната властъ на българската черква, гдѣто и да се намѣрва тая властъ. Но свободата на вѣроисповѣданията е признаната за всѣкого. Запрѣтени сж въ България всѣкакви титани, отличия и ордени (нишани), освѣтъ за военитѣ. Само така е запрѣтено робството и продажбата на чедовѣчески същества. Собствеността, личността, жилището и прѣписването сж неприкосновени. За това никои не може да бѣде наказанъ, лишенъ отъ имущество, постѣтъ въ дома си отъ полицията, ако за това нѣма съдебно или законно постановление. Българската конституция освещлава свободата на печата, сѣбранията и дружествата. Прѣдставителството на българското княжество се заключава въ народното събрание, което бива обикновено и велико. Обикновеното народно събрание се съставя отъ прѣд-

ставители, избрани направо отъ народа и се избиратъ за по три години по единъ на 10 хиляди души отъ двата пола. Обикновениото народно събрание нагледва и потвърждава всички законопроекти, обсъжда предложениа за държавни займове, данъци и вериги и прѣглежда бюджета на държавата. То заседава всяка година отъ 15 октомврий до 15 дек. Но за нѣкои важни работи може да се свика и извънредно. Великото народно събрание се свиква отъ князи, намѣстничеството или министерскій съвѣтъ за нѣкои извънредни въпроси, каквото сѣ: отстъпване или раздѣляване на територията, намѣняване на конституцията, избиране, въ случай на пужда, на новъ князь и пр. Числото на прѣдставителитѣ, които го съставяватъ, е двойно отъ числото на обикновениото събрание. Министерствата сѣ шесть: на вътрѣшнитѣ дѣла, на външнитѣ дѣла и на правосъдието, на финанцитѣ, на правосъдието и на войната. На чело на всяко министерство има по единъ министръ; всичкиятѣ министри съставятъ министерскій съвѣтъ.

Първиятъ Българ. князь Александръ I бѣше избранъ отъ учрѣдителното народно събрание на другия денъ подиръ подписването на конституцията (7 апр.). На 4-й май когато князь Александръ бѣше отишълъ въ Ливадия при Русскія императоръ, една българска депутация му поднесе тамъ акта отъ неговото избирание. Откакъ обиколи европейскитѣ дворове, първиятъ български князь се вържъ въ България, а въ юлий той стѣли въ българската земя и прие върховното управление на княжеството.

3. Источна Румелия: учрѣждения и история. Въ това време, когато въ българското княжество самото народно прѣдставителство си изработи едно конституционно управление, въ Источна Румелия това същото извърши една европейска комиссия, която заседава въ Пловдивъ. Тязи международна европейска комиссия си върши своитѣ дѣла на $14/21$ апр. 1879 год. и подписа Органическиятъ Уставъ, по който да се управлява Южна България, прѣкрѣстена въ името Источна Румелия.

Първия главенъ управитель на Источна Румелия бѣше князь Богориди, избранъ отъ Султана съ знанието на европейскитѣ държави. Слѣдъ първото познатѣло намѣсто него се избра за главенъ управитель Гаврилъ Кръстевитъ, дѣсна ръка и главенъ секретаръ на Богориди, познатъ още като многогодишенъ дѣлецъ и писателъ.

Първи помощници на главния управитель бѣха директоритѣ: на вътрешнитѣ дѣла, на правосъдието, на финанцитѣ, на общитѣ сгради, на просвѣщеніето и на милицията. Тязи директори съставляваха

Частний Съветъ на Главния управителъ. Областта бѣ надарена съ всички конституционни свободи, каквото свободата на печата, на мисълта, на вѣрата, неприкосновенността на жилището и пр. Тя си имаше и едно обл. представителство, което приготвяше бюджета, законитѣ и пр. Областното събрание имаше всѣкогодшния сесия, която се подвжаше прѣлъ октомврия и траеше два мѣсеца. Обл. Събрание състоеше отъ 36 избирани отъ народа членове, отъ 10 назначени отъ главния управителъ и отъ 10 други, засѣдающа по право. На всѣкогодишната си сесия Областното събрание избираше въ своята срѣда десетъ членове, които съставляваха Постоянний комитетъ. Това тѣло, избрано отъ народното представителство, имаше за цѣлъ да служи като постояненъ контролоръ на администрацията, като събѣтникъ на главния управителъ и да разглежда и одобрява всички публично-административни правилници, които имаха силата на законъ и се издаваха съ особни прикази отъ главния управителъ. Источна Румелия бѣше раздѣлена на 6 департамента, управлявани отъ префекти. Департаментитѣ се дѣляха на околии, а тѣми послѣднитѣ на общини. Околитѣ се управляваха отъ околийски началници, а общинитѣ отъ кметове. Въ продължение на седемъ години отъ своето автономно съществуване Источна Румелия направи значителни успѣхи въ обществено-културно отношение. Управлението, сѣдилищата и училищата отъ день на день се уреждаха все по-добрѣ. Едно стремление за улучшение въздушевляваше всички: и управявци, и народъ. Въ Пловдивъ и областта въ това кратко врѣме се подигаха нѣколко общеползени сгради: прѣкръсната хубава жжска гимназия, болницата, народната библиотека, окръжний затворъ въ Пловдивъ, нѣколко подобни сгради и кругомъ съставляваатъ и до сега единичнитѣ мѣстни видни учрѣждения. Данцинтѣ сравнително бѣха доста леки.

Българскитѣ обществени дѣйци не забравяха обаче, че прѣкръстената и отдѣлена отъ Княжеството Южна България бѣше едно население нѣщо и че трѣбваше кога-кога да ваѣзе въ състава на Българското княжество. Ето защо идеята за съединението бѣше толкова популярна. За да се подирѣни тя, не трѣбвахъ никаква особени усилия и всѣки, който се заваѣше неинъ партизиантъ, бѣше слушанъ и покрѣпанъ добрѣ на всѣкъдѣ въ отечеството. Ето защо макаръ прѣбързано и противъ съгласието на Русия, прогласеното съединение на 6-й септ. 1885 г. се посрѣтнѣ въ цѣла България съ вѣсторгъ.

Княжество България. Прѣди и подиръ съединението.

1. Господаруване на князь Александра. Спиране и възстановление на конституцията (1881—89 г.); — 2. Съединението и сръбско-българската война. — 3. Сваднѣето и обдициантѣ на князь Александра. — 4. Изборътъ на князь Фердинандъ. Време на неговото управление. — 5. Слѣдъ Стамболова. Министерството на Д. К. Стоилова. Важни събития: Православенъ прѣстолонаследникъ; Български князь признатъ отъ снитѣ и пр.

1. Господаруване на князь Александра; спиране конституцията и възстановлението ѝ. Князь Александръ I (Батембергски) господарува 6 години, отъ 17 апр. 1879 до 26 августъ 1886 година. (Той бѣ роденъ на 5 апр. 1857 год., а умрѣ на 5 ноемвр. 1893 год.)

Като прѣе въ Ливадия българската депутация, която му поднесе акта за избираньото му български князь, Александръ I обиколи европейскитѣ дворове, ходи въ Цариградъ и отъ тамъ по море дойде въ Варна, гдѣто първи пътъ стъпи на българска земя, като български князь. Казвани като български князь, защото по-напрѣдъ въ прѣже на русско-турската война, той бѣше въ България, въ отряда на генерала Гурка, взема участие въ нѣколко сражения — напр. при Нова и Стара Загора, а по-послѣ — подъ Пазвентъ, гдѣто участвува въ сражението подъ Гривина (30 авг. 77 год.).

Отъ Варна български князь стигна въ старата българска столица — Търново, гдѣто даде влетва за вѣрностъ на българската конституция. Слѣдъ това, той прѣе върховното управление на страната отъ княгиня Дондукова-Корсакова, който се занѣрижъ въ Русия, а български князь отиде въ София — избрана за столица на българското княжество. Първото министерство при князь Александра бѣше съставено подъ прѣдсѣдателството на Тодора Бурмова, старъ български учител и публицистъ. Но на слѣдующата година министерството на Бурмова-Начовича се наследѣ отъ Драгана Цанкова и Каравелова. Министерствата въ България сѣ се мѣняли отъ тогавъ доста често.

На 27 априлий 1881 г. князь Александръ suspendира конституцията и свика Велико Народно Събрание. Князьтъ и приближенитѣ му държавни мъже, които бѣха умѣрени люде, нажрваха конституцията за много радикална и мисляха че не мо-

жало да се управлява съ нея. За това тѣ искаха да направятъ нѣкои измѣнения въ нея, върху които се призоваше да се провъдесе Великото Народно Сѣбрание. Това послѣдното се избра и сѣска въ Свищовъ (1 юлий). Князю се дадохъ тогавъ пълномощия да управлява седемъ години безъ конституция, като щѣше да се свикна Народно Сѣбрание по бюджетнитѣ и други въпроси. Като едно необходимо учрѣждение бѣ сметено, извънъ конституцията, съставленето на *Държавенъ Сѣветъ*. За приготвенето устава за това учрѣждение се повика отъ Русия М. Дриновъ. Държавний сѣветъ състоеше отъ 12 души, отъ които 8 избирали отъ народа чрезъ двоини избори, и 4 назначавани отъ князя. Въ този сѣветъ можахъ да засѣдаватъ живиститѣ и духовнитѣ прѣдставители на разнитѣ вѣроисповѣдания по въпроси отъ тѣхно вѣдомство.

Въ 1882 г. освѣнъ министра на войната генералъ Баулбарскъ, бѣше повиканъ за министръ на вътрѣшнитѣ работи пакъ русинъ — генералъ Н. Соболевъ. Но скоро между рускитѣ генерали и князя се породиха недоразумѣния, които се свършиха съ оттеглянето на рускитѣ генерали и съ едно охлаждане на отношенията между князя Александра и Русия. Причината на охлаждането, споредъ Руситѣ билъ князь Александръ и неговото ужъ сближаване съ противнитѣ на Русия държави. Во време на пълномоощиата нѣкои отъ бившитѣ министри и други противници на извършеното се оттегахъ въ Южна България. Д. Цанковъ тоже противеаъ остана въ княжеството, но бѣ заперанъ и живѣ въ Вратца. Обаче скоро той бѣ заперилъ въ столицата и влезе въ прѣговори съ министра Пачовича и се споразумѣха за начина на въстановление на конституцията, като съставиха ново министерство съвдъ генералитѣ. Министерството на Цанкова внесе въ Народното Сѣбрание прѣлъ същата година «Законопроектъ за измѣненieto на конституцията», който щѣше да се прѣдожи на едно Велико Народно Сѣбрание съвдъ тринадесетъ онитѣ на Търновската конституция, както си тя бѣше.

Търновската конституция бѣше сврѣна съ княжески указъ на 27 априля, 1881 год. и пакъ съ княжески указъ отъ 7-й септ. 1883 год. бѣше възстановена.

На съдующата обаче година падна министерството на Цанкова и дойде на власть Каравеловъ (1884 г.).

2. Съединението и сѣрбско-българска война. Съединението на двѣтѣ България се прогласи на 6-й септ. 1885 г., когато отношенията между князя Александра и Руското правителство продължаваша да бѣдатъ доста обтегнати и недобри. Ако и пострѣ-

щиято съ вѣсторъгъ въ страната, Русия обаче погледна на съединението съ криво око, защото се бояла, че задъ него се крие-ла нѣкои чужда интрига и защото се беспокояла да не се подкачатъ нѣкои усложнения на истокъ, каквито тя искала по това време да се избѣгнатъ. Князь Александър I, възрѣйки това, се рѣши да приеме поканата, която му се направи отъ временното правителство въ Южна България, распорѣди се да се приготви войската за всѣки случай и самъ тръгна за ново-присъединената частъ на България. Българскій князь, при възтържении посрѣщания на населението мина Балкана и дойде въ столицата на Южна България — Пловдивъ. Тукъ князьтъ одобри акта на съединението и пое управлението на страната. Българскитѣ войски се приготвиха да се защитятъ отъ възможни нападения отъ къмъ Турция, които изгубваше своето непосредствено управление надъ Источна Румелия. Въ това време рускитѣ офицери, които шестъ години бѣха учили младата българска войска и приготвялихъ българското офицерство, напустихъ страната, извикани отъ Петербургъ. Това бѣше едно фактическо и пълно доказателство че Русия не одобрява българското движение и съединение въ ставащитѣ форми и прибрзано, както се считаше то и отъ мнозина. Отъ това време се изострихъ твърдѣ много негоднитѣ отношения между двѣтъ правителства: русското и българското.

Догдѣ българскитѣ войски плаяха на турската граница и българскій народъ се беспокоеше за едно нападане отъ къмъ Турция за да възстанови тя своитѣ права и властъ надъ Источна Румелия, война избухна отъ гдѣто не се очакваше. Сърбското правителство, на което никакъ не изнасяше уголявяването на България, като заѣ разбираше интереситѣ на южното славянство, рѣши да се прѣпрѣчи на съединението ни или поне да се използува отъ случая на българското скарване съ Русия за да отнеме нѣкои части отъ западна България. Съ тази цѣль Сърбинъ, отваятъ мобилизира войскитѣ си, ненадѣйно нападихъ нашата граница, при Царибродъ (2-й ноемврий 1885).

При все че българскитѣ войски бѣха настанени на турската граница, нашето военно началство взе бързи мѣрки и проводи колкото можѣ сили за да защитятъ отечеството. Царибродъ Трънъ, Бръникъ и Була бѣха вече въ сърбски рацѣ, когато застигнахъ и нашитѣ войски, справедливо идосани отъ глян нѣроломна постышка на сърбското правителство. Тѣ сварихъ да посрѣщиктъ неприятеля при село Сливница, на 40 километра отъ столица София. Тукъ, сѣдѣ

тридневенъ отчаянъ бой (5, 6 и 7 ноември), въ който българскитѣ солдати се биха съ юначество и дисциплина, се напомниха старопръжскитѣ боеве на българската войска. Българскитѣ войници защитаваша едно священо право, огищата на своитѣ, татковината си. Испълнени отъ това съзнание войницитѣ на младата ни войска и нейнитѣ водачи, останали самички безъ рускитѣ си учители, доказвахъ че са били достойни ученици и прѣвници на рускии солдатини. Сърбитѣ отъ нападатели каквито бѣха, щомъ потърпѣха първото поражение при Сливница, гдѣто се бориха само съ голямо юначество, принудиха се да отстъпятъ.

Едно слѣдъ друго българската войска нанесе побѣда надъ Сърбитѣ при Драгоманъ и Цариградъ, гоня ги въ самата Сърбия, разби ги и подъ Пиротъ, градъ, гдѣто бѣха сръбскитѣ главни сили, които поднахъ въ български рѣки. Отъ туй българскитѣ войски се готвяхъ да минатъ на ватрѣ въ Сърбия, но на помощъ на Сърбитѣ се яви австрийската дипломация, която заплаши нашето правителство, като каза, че «ако българитѣ продължатъ по-нататкъ отъ Пиротъ, ще срѣснатъ австрийски войски».

Българското правителство не можеше да се наеми да води борба и противъ Сърбия, и противъ Австрия. За това то се принуди да направи врѣменно прѣкирие съ Сърбитѣ, слѣдъ което прѣзъ мартъ другата 1886 год. се сключи между двѣтъ воюющии съседни държави окончателенъ миръ въ Букурещъ. Спсредъ този миръ България не може да спечели нищо, ако и да бѣше побѣдителка, защото австрийската дипломация продължаваше да помага на Сърбия, а въ наша полза не излаваше нищо да се застали.

Пакршеното съединение, и слѣдъ сръбско-българската война, пакъ не може да се поддържа отъ европейскитѣ държави, както го нисковаха народнитѣ ни интереси. Конференцията на европейскитѣ прѣдставители въ Цариградъ състави едно съглашение, което се подписа въ Тонхането, на Босфора, и споредъ което Источна Румелия се припознаваше за съединена къмъ княжеството, но не въ пълна и свършенна форма. Българскитѣ князь трѣбваше да се счита за главенъ управителъ на присъединената област, назначаванъ срочно отъ Султана и Источна Румелия оставаше въ сжшитѣ подчинени отношения къмъ В. Порга. Но това бѣше писано на книга, а дѣйствително българскитѣ народъ не е никога помислялъ, че съединението му не е пълно. Наистина, фактически въ вътрѣшното управление и въ всѣко друго отношение

пѣма рѣшително никаква разлика между двѣтъ съединени части на кнѣзството: сѣверна и южна.

3. Свалянѣето и абдикацията на кн. Александра. Страната не бѣше се още окончила отъ рѣшителнатѣ събития на съединението, на сѣрбско-българската война, която стори толкова нарѣчни и човѣшки жертви, когато нѣкои отъ по-високитѣ български офицери свалихъ князь Александра отъ прѣстола (на 9 августъ, 1886 г.). Князь Александъръ бѣше изведенъ изъ България и закаранъ, по Дунава, въ Рени (Русия) отъ гдѣто той заняхъ за австрийската граница. Въ това време голѣмата частъ привърженици на князь Александра отъ войската направихъ контра-прѣвратъ. Тогавашниятъ прѣдседателъ на Народното Сѣбрание Стефанъ Стамболовъ, отъ името на сѣбранието, обяви че не призовава приврѣменното правителство, което замѣсти князь Александра, а самъ състави ново правителство, призна изгонения български князь, когото и помоли да се върне въ страната. Наистина князь Александъръ се върни прѣвъ Букурещъ, Руссе, Търново, Пловдивъ въ София. Обаче това не бѣше за дълго време. Той съзнаваше, че не може да остане на българския прѣстолъ при изричното нещение на Русия. Той абдикира, т. е. напустихъ доброволно прѣстола (26 авг. 1886 г.), като остави вмѣсто себе си регентство, състояще отъ Стамболова, полковникъ Муткуровъ и Каравеловъ (вмѣсто когото слѣдъ малко доде Г. Живковъ.). Въ прощалната си прокламация къмъ българския народъ князь Александъръ казваше: «Слѣдъ като се убѣдихъ въ печалната истина, че нашето изглавяние изъ България ще улесни възстановяването добритѣ отношения между България и нейната освободителка Русия, и като получихъми утѣрение отъ правителството на Руския царь, че независимостта, свободата и правата на държавата ни ще останатъ непоколебливи и че никой нѣма да се бърка въ вътрѣшнитѣ ѣ работи, обявявахи на нашия любезенъ народъ, че се отказвахи отъ българския прѣстолъ.»

Врѣмето на регентството на Стамболова и другаритѣ му бѣше врѣме на смутове и безредия въ страната. Правителството виждаше, че безкняжеството е опасно за България, толкова повече като страната продължаваше да се вълнува и междуособни се явихъ въ нѣкои мѣста даже въ крайно остра форма (Бургасъ и Русчукъ), при които случаи забѣгналитѣ извънъ България военни и граждански емигранти подклаждахъ неудоволствието и движението. Регентството се погражи за избиранѣето на князь. На 27 окт. 1886 г. Великото Народно Сѣбрание, прибрѣра да избере за князь изъ България принца Влѣдимера Датски,

братъ на руската императрица, съпруга на Александра III. Оволю това време рускии царски пратеникъ генералъ Баузбарсъ, който бѣше дошълъ въ България за да приготви едно умиротворение, като не можа да се споразумѣе съ управляющитѣ, напусти страната наедно съ всички руски дипломатически агенти. Сега вече между България и Русия се сдвсаха всѣлкви сношения и настанж времето на скърбинитѣ русско-български сърдити. Прииць Валдамеръ не прие избора.

4. Изборътъ на кн. Фердинанда; време на негово управление. — Великото Народно Събрание на 25 юни 1887 год. избра еднодушно за князь на България сегашний господаръ — Фердинанда I Саксъ Кобургъ Готскии.

Князь Фердинандъ по рождение принадлежи къмъ една отъ най-знаменититѣ европейски челяди — Саксъ-Кобургската, която е отъ царствующитѣ въ Германия челяди, влоиъ отъ прочутия въ срѣдитѣ вѣкове домъ на Витингелитѣ графове, отъ славянско потекло. Той е роденъ въ Виена на 14/26 февр. 1861 год., синъ на принца Августъ Саксъ Кобургски (†1881 г.) и на княгиня Климентина, дъщеря на френския царъ Людовикъ Филиппа (род. 6 окт. 1778 † 20 авг. 1850 г.). Баѣсковото възпитание, което е получилъ Н. Ц. В. подъ грижливото ръководство на майка си, и образованието си той завършилъ съ редъ пътешествия по разни страни. Слѣдъ това той постъпилъ на служба въ австрийската армия. Въ младиниитѣ си той слѣдилъ съ особень интересъ развитието на българското дѣло и добилъ особениа обичъ къмъ бѣдѣщего си отечество прѣдъ видъ на заѣлганята му за едно хубаво и велико бѣдѣще. Покаяиень да приеме избора на Великото Народно Събрание (26 юн. 1887 г.) князь Фердинандъ направи това съ пълна готовность, безъ да се подвоуми отъ международнитѣ и вътрѣшни ялчютии, въ които бѣше поставено отечеството ни. На 1-й августъ князь Фердинандъ бѣше вече въ старата българска столица и даде клетва за вѣрность на България и основния и законъ.

Съ идванъето на князь Фердинанда въ страната регенството му отстапи властѣта си и се състави министерство подъ прѣдседателството на Ст. Стамболова. Страната скоро се ужири, гражданитѣ се прѣддоух на своитѣ мирни занаята, емигрантитѣ починахъ да се връщатъ и захваихъхъ се къмъ редъ обществени и полезни дѣла на страната. Това управление обаче бѣше твърдѣ стѣснително и тежко за Българитѣ и това се изказваше доста ясно всѣлкакъ въ печата и обществото.

Въ 1893 год. министерството на Стамболова свика Велико Народно събрание и му предложи изменението на Търновската конституция, по точки, върху които се бѣше произнесло по-напредъ обикновенното VI Нар. Събрание. Главнитѣ приети изменения на конституцията състояха въ слѣднитѣ:

1) Даде се право не само Князю, но и на първия прѣстолонаследникъ да си остане въ друго, неправославно, християнско исповѣданне, ако принадлежи къмъ такова; 2) Народното събрание ще състои отъ народни прѣдставители не на 10 хиляди души, а на 20 хил. души, т. е. намали се числото на народнитѣ прѣдставители на половина, и се уголѣми времето на мандата имъ отъ 3 на 5 години; 3) Редомъ съ това изменение, измени се и съставъ на Вел. Народно събрание, което ще състои отъ двойно число народни прѣдставители, т. е. по 2-ма на 20 хиляди души; 4) Броятъ на министерствата се уголѣми съ още два и ставатъ 8 вмѣсто шести. Два тѣ нови министерства сѫ на общитѣ сгради, платщата и съобщенията и на земледѣието и търговията; 5) Разрѣши се учрѣдението и на граждански ордени.

На 8/20 април 1893 г. князь Фердинандъ се ожени въ Пизаноре, Лукска провинция, въ Италия, за Н. Ц. В. княгиня Мария Луиза Бурбонска, родена на 5/17 ян. 1870 г. въ Рамъ, дъщеря на князь Робертъ Бурбонски, дукъ Пармски и на първата му жена Мария Бурбонска, дъщеря и сестра на двамата послѣдни царе на двѣтъ Сицилии.

Отъ този бракъ се доби въ София на 18/30 ян. 1894 г. първий български прѣстолонаследникъ Н. Ц. В. Борисъ князь търновски.

5. Слѣдъ Стамболова. Министерството на Д-ръ К. Стоиловъ. Знаменитни събития. На 18 май 1894 год Стамболовъ се отдалечи отъ управлението и вмѣсто него на чело на правителството се повина Д-ръ К. Стоиловъ. Новото правителство разпусна VII Об. Народно Събрание и свика ново, като прогласи, че въ външната си политика то нѣма да върви по нѣжта на прѣдшественника си, който държеше враждебно на Руситѣ поведение. Напротивъ, новото правителство, подъ върховното ръководство на Князя, поведе миролюбива политика съ всички държави, изключително и съ Русия. Тази нова политика принесе скоро своитѣ добри послѣдствия. Въ това време се почина и царь Александъръ III, когото наслѣдиха синъ му Николай II. Този послѣдний повѣри външната политика въ рацѣтъ на руския старъ дипломатъ князь Лобановъ-Ростовски

(† 19 авг. 1896), който бѣше добръ расположенъ къмъ нашитѣ работи. Князь Фердинандъ забѣлѣжи скоро, че Русия е готова да възстанови прѣдшнитѣ си добри сношения съ България и даже да го припознае за български князь наедно съ В. Порта и съ другитѣ велики сили. Бато посветиваше всичкитѣ си сили, млада и благородна енергия и неуморна дѣятелностъ за благото на България, князътъ рѣши да удовлетвори и всенародното желание, щото българския прѣстолонаслѣдникъ князь Борисъ Търновскій да прѣмине въ лоното на православната вѣра, събитие, което се посрѣтнѣ съ ентузиазмъ въ цялата Българска земя.

Миропомазанieto на прѣстолонаслѣдника се завърши на 2-й февр. 1896 г. отъ Негово Блаженство Бълг. Евзархъ Носифъ I, спомоганъ отъ всичкото висше духовенство и отъ свещенството и при възпримчивостта на младия царь Николай II, прѣдставяванъ отъ графа Голенищевъ-Кутузовъ, въ присѣтстването на министритѣ, народното прѣдставителство и извъпрѣднитѣ пратеници на Турция, Франция и други европейски сили. Веднага слѣдъ този тържественъ актъ послѣдва ферманъ на Султана, чрезъ който, съ съгласието на силитѣ, се припознаваше избора на князь Фердинандъ за Български князь.

Князь Фердинандъ слѣдъ това обиколи нѣкои европейски държави, като ходи най-напрѣдъ въ Цариградъ, при сюзеренния дворъ на Султана, и послѣ въ Петербургъ и други европейски столици. По тоя начинъ международното положение на България се уравни и рускитѣ дипломатически прѣдставители, които прѣди десетъ години бѣхъ напустили страната, бѣхъ отново изпроводени, та заета мѣстата си и между България и Освободителката се подновиха правни и дружески сношения.

Въ прѣмето на князь Фердинандовото господаруване България прави голѣми успѣхи въ материално и духовно отношения. Ще помелемъ тукъ само за нѣкои отъ тѣзи успѣхи и по-важни събития.

Прѣди всичко училищата, държавни и народни, се уголѣвиха. Въ София се основа Висше Училище, което най-напрѣдъ имаше физико-математически, естественъ и историко-филологически отдѣлъ, а отъ 1892 година се откри и юридически факултетъ.

Открихъ се и нѣкои специални училища за учители, за свещеници, за търговци, занаятчи и пр. Отвориха се въ повечето общини библиотеки, нѣждѣ читалища и наѣдни училища.

Въ 1892 г. се откри Пловдивското промишлено-земледѣлче-

сно наложение, което ако и да нѣма голямъ успѣхъ, поради появилшата се тогава холера и затварянето на границата, все пакъ показва прѣдъ образовани свѣтъ стремления на Българитѣ къмъ културата и новитѣ усъвършенствования въ нейната областъ.

Построен се нова линия Ямболъ — Бургасъ, която свързва столицата, па и Европа, съ едно българско пристанище на Черно-море. Също се построи линията София — Перникъ. На 1894 г. се подкачи постройката на линията София — Романъ — Руссе, постройката на пристанищата въ Бургасъ и Варна и проектира се прѣдстоящата да се строи Балканска линия Шуменъ — Търново — Нова-Загора, която ще кръстоса България, ще улесни и ускори търговскитѣ сношения и въобще ще подигне благосъстоянието на цялата страна.

Уредихъ се по-добри земеделческитѣ каси за подпомагане на селянитѣ. Основахъ се голямъ множество кредитни, взаимни спомогателни и усигурителни дружества, които сж отъ голяма полза за страната.

Законодателството се улучши много. Освѣнъ едно доста усъвършенствувано Гражданско Сждопроизводство (8 февр. 1892), изработи се и се публикува голямъ частъ отъ гражданския законникъ за наследството, за настояничеството, за задълженята и договоритѣ (3 дек. 1892). Въ 1896 г. се обнародва (2 февр.) единъ твърдъ важенъ знаменитъ законодателенъ трудъ — новия наказателенъ законъ.

Подкачи се данъчна реформа, за основа на която нѣколко законодателни акта се прие щото непрѣкнитѣ данъци да измѣстятъ постепенно прѣкнитѣ, да се защищава мѣстната промишленостъ и всѣчески да се олеснива земеделческото население.

ПРИБАВКА.

XXXII.

Кратък поглед върху просвѣщението и книжнината.

1. Старославянска книжнина и просвѣщение. — 2. Първият учителна и основателът ѝ. — 3. Съвременното учебно дѣло въ България. — 4. Първите по-новрѣмски книги. — 5. Българска журналистика. — 6. Най-ново време въ българската книжнина.

1. Староврѣмска книжнина и просвѣщение. — Въ разни мѣста на нашата история се расирава за староврѣмската книжнина. Особна глава се посвети върху: «началото на българската книжнина» (стр. 38—43), гдѣто се описва дѣятелността на светитѣ равноапостоли братия, първитѣ славянски и старобългарски просвѣтителѣ. Тамъ же се говори за «седмочисленициѣ», ученици Методиеви и свети български учители, както и за трудоветѣ имъ. Въ главата «Възъ на царъ Симеона» (стр. 45—47) се разказва, между другото, за просвѣтителната дѣятелностъ на Симеона и на неговитѣ съврѣмници: Константина и Иоанна Екзарха. Въ главата «Богомилитѣ и тѣхното учение» (стр. 55—58) се обясни какво е било тѣхното учение и влиание върху тогавашния държавенъ и общественъ животъ у българитѣ. Най-послѣ (стр. 90—93) се изложи житието и дѣятелността на една отъ най-свѣтанитѣ личности въ старата българска история: Патриарха Ехтимий търновски. Въ особна глава (XXIX) е дадено най-широко мѣсто за изучаванье старобългарския държавно-културенъ животъ (стр. 100—121). Прочее, излишно е да се поврѣщамъ тукъ и да повтаряма макаръ като въ конспектъ вече казаното. Само така ний говорихми на мѣстото му какво е било духовното състояние на България въ време на турското и византийско владичество (стр. 137—141), какъ се е появила у насъ първата искра на народното възраждане, свѣтаване и кои сѫ били дѣяцитѣ му, както и кои сѫ били първитѣ народни учители и книжовници (стр. стр. 155, 156, 170—172). Тукъ прочее ще хвърляемъ само единъ най-кратъкъ погледъ изобщо върху просвѣщението и книжнината у насъ съгдѣ възраждането.

Бѣлѣжка. — Тамъ гдѣ прибавена глава се прѣдставя учителско да се подкува отъ нея въ прѣподаването си по свое умуотрѣние.

2. **Първите училища и учителите им.** — Ние видяхме че Царственикътъ, т. е. ржкописната българска история на Отца Паисия, между другите, послужилъ като първи потикъ за нашето възраждане. За събствването ни помогнали войнитъ на Русии съ Турцитъ както и освободителнитъ движения на Гърци и Сърби, които разклали Българитъ и тяхното отечество. Не трѣбвало много щото и училища да се отворитъ по насъ и да се распространихатъ; не било нужда отъ много книги щото и у насъ да се пробудя стария народенъ духъ.

Историята на българскитъ училища е твърдѣ значителна. Въ градоветъ миналий вѣкъ български училища никакъ нѣмало; тѣ били замѣтени съ гръцки школи, гдѣто аличеститъ българчета се мачели да пълнихтъ главитъ си съ Туклида, Платона и Аристотела, безъ да разбиратъ отъ тяхъ нищо. Само въ нѣкои чисти български градове, каквото Копришница, Елена, Габрово, Калюферъ и др. българското учение се е запомнило отъ най-старо време. Учителитъ тамъ е билъ обикновенно нѣкой калуцериинъ, понъ, или други, които се зовалъ даскалъ и който училъ въ нѣкой стаячка (келли) момчетата. Изучавали се букварь, паустиница, псалтирь, апостола и светчето. Писали се на панакиди — дъски намазани съ воскъ. Който е надвиселъ и некараелъ до края тоя курсъ, той е билъ ученъ човѣкъ и е можалъ вече да стане даскалъ или понъ.

Но работитъ скоро се изменили. Ржкописната Паисиева Бъд. История, новата Българска история на Юрия Венелина и неговитъ срѣщи съ българскитъ търговци въ Одесса и Букурещъ, дѣятелността на Неофитовци и пр. пробудили нови стремления къмъ просвѣщенieto и науката. Палаузовъ и Априловъ взели починъ и спомогнали да се уреди едно хубаво училище въ г. Габрово, което било отворено прѣвъ януарий на 1835 год. За първъ учител поикали иеромонаха Неофита отъ Рилскии манастирь, който тогава и послѣ направилъ голѣми добрини и услуги на българското учебно дѣло. Основателитъ на Габровекото училище се потрижили да издадхтъ най-необходимитъ първоначални книги за училищата, които повечето били приготвени отъ отца Неофита. Примѣриетъ на Габрово наскоро билъ последванъ отъ другитъ малки, чисто-български градове, а още по-послѣ и отъ градоветъ. А нѣщо слѣдъ 7—8 години имало е нововременни взаимноучителни училища въ Търново, Елена, Панагюрище, Копришница, Карлово, Каланджикъ, Калюферъ, Котелъ, София и пр. Априловъ, Палаузовъ и други български патриоти твърдѣ много направили за да се снабдятъ и тия нови училища съ потребнитъ спомогателни таблици и книги, както и съ по-добри учители.

Отъ това време началното учение у насъ се е поставило на добри основания, било охрванено и лека-по-лека ние виждаме, че къмъ 1865—1870 години въ България вече се явяватъ почти пълни гимназии и прогимназии (Габрово, Пловдивъ, Свищовъ),

дѣвически училища (Стара-Загора, Самоковъ и др.) и учители съ високо европейско образование, съ които ние можехме достойно да се гордѣемъ.

Отъ по-старитѣ български учители подиръ отца Неофита Рилскии сѫ били тѣзи: Христати Павловичъ Душиченинъ и Еммануилъ Васкидовичъ въ Свищовъ, Райно Поповичъ въ Карлово и Котель, С. Радуповъ и Ат. Чолаковъ въ Панагюрище, Боте Петковъ въ Калояръ, И. Н. Момчиловъ въ Елена, Савва Филаретовъ въ София, К. Жинлифовъ и Д. и К. Миладинови учителствували и двамата въ Македония, Савва Добронродний и Д. Чинтуловъ въ Сливенъ, Найденъ Геровъ, Якимъ Груевъ и Пулевковъ въ Копривщица и Пловдивъ, Никифоръ П. Костандиновъ въ Т. Пазарджикъ и Елена, Д. Т. Душановъ въ Казанлъкъ, П. Славейковъ и Н. Михайловскии въ Търново, Ив. Найденовъ въ Цариградъ, Т. Шишковъ въ Ст. Загора и други. Тѣзи рани работници по учебното дѣло твърдѣ много сѫ послужили и сѫ оставили всѣки по едно голѣмо множество ученици, сяко така трѣгвали по стѣжкитѣ имъ. Нѣкои отъ тѣхъ съ перото си сѫ принесли голѣма полза на българската книжнина.

3. **Съзрѣлението учебно дѣло въ България.** — Размирнитѣ времена и войната за освобождението, както всѣка война, разбърка доста много нашитѣ училища, но това бѣше за тѣхъ само едно временно поврѣждане. Отъ освобождението на самъ учебното дѣло нѣмти. Министерството на народното просвѣщение има подъ свой надзоръ всички училища, малки и голѣми, и се старе да въвежда въ тѣхъ система и еднаквость. Прѣди съединението, въ Княжеството и Южна България имаше около 2400 начални училища, седемъ мъжески гимназии, 4 женески гимназии, нѣколко професионални и много трикласни училища. — Въ 1889 год. въ Съединена България имаше 2844 народни училища, 172.183 ученици, когато въ 1894/95 г., т. е. слѣдъ петъ години народни училища сѫ имало вече 2990, ученици 260.544 (196.260 ученика и 69.264 ученички) съ 6458 учители (5203 учители и 1255 учителки). Гимназии имаше 9 мъжески и 7 дѣвически. Въ 8-тѣ държавни мъжески гимназии — едната сѫ окръжна — горнитѣ класове IV—VII състожатъ отъ двѣ отдѣлени: реално и класическо. Отъ 6-тѣхъ дѣв. гим. едната само руссенската сѫ общинска. Въ мъжескитѣ гимназии имаше въ 1894/95 г. 6500 ученика, а въ дѣвическитѣ — окозо 3500 ученички.

4. **Първитѣ нововрѣмени книги.** — Наедно съ отвариението и распространяванието на българскитѣ училища, вървѣло сѫщеврѣменно и развиванието на българската книжнина. Забѣлжително сѫ, че нашитѣ първи книги били учебни и училищни. Такива били български буквари (отъ Берона) и Българска граматика (отъ отца Неофита), Вс. История (отъ Ав. Кивилевски) и разни учебници: Катихизисъ, Аритметика и др. (отъ Христати

Павловича Дунявичини). До 1840 година българските книги били рѣдкостъ; нѣ въ всѣки случай била вече направена първата и най-голяма стъпка; имало около 30—40 новопрѣмени книги отъ рода на поменатитѣ и това било вече много нѣщо.

Венелинъ, който разбудилъ народното съзнание съ Българската История, не малко спомогналъ и за развиванieto на новата ни книжнина. Отецъ Неофитъ Рилскій написалъ и издалъ таблици за началното учение, които принесоха толкова голяма полза за нашата родина; още той написалъ българска граматика, катихизисъ и прѣвелъ евангелието (1840), напечатано въ Смирна отъ американското Библийско Общество.

Подиръ него отъ по-старитѣ български писатели заслужаватъ да се поменатъ: Райно Поповичъ, Неофитъ Хиландарскій, Фотиновъ, които е издавалъ първото периодическо списание Любословие (Смирна 1845) и И. Богоровъ или Богоровъ, Г. Кръстеничъ, Сава Радулловъ, Ив. Момчиловъ, Р. И. Блъсковъ и синоне, П. Р. Славейковъ, Н. Геровъ, Я. Груевъ и други.

Отъ тия по-ранни книжевни дѣатели най-много сж работили слѣдующитѣ:

Иванъ Богоровъ, родомъ отъ Карлово, основателъ на бълг. журналистика, който подкачилъ да издава първи български вѣстникъ (Български орелъ, отъносн Цариградскн вѣстникъ) и издалъ *География, Журналъ на наука, занаятъ и търговия, Френско-български и Българско-френски рѣчникъ* и пр.; — **П. Р. Славейковъ**, отъ Тръвна († 1895), поетически произведения на корото още не сж събрани наедно, а се намѣратъ въ разни книги, отъ които най-хубавитѣ сж въ Смѣна Китка (1852). Той е издавалъ отъносн Гайда, смѣшино списание (1863), Македония (всѣкинедѣленъ вѣстникъ), едва отъ най-добритѣ на врѣмето си газети и пр. Животътъ на Славейкова е пълъ редъ просвѣтителни дѣла за българското събуждане и книжнина. — **Найденъ Геровъ**, който се е посветилъ на изучаване българския езикъ и комуто се дължи полнинѣковина кашталенъ трудъ: «Рѣчникъ на българския езикъ», въ 5 ч.; до сега е издадена само една часть. — **Якимъ Груевъ** отъ Копривница е работилъ най-много по учебната ни книжнина и е прѣвелъ много учебни и други полезни книги, каквото Физиката на Гано, Самъ си поматай отъ Смайла и пр.

5. Първата журналистика. — Основателъ на първо българско пер. списание е както казахме, Фотиновъ, издатель на Любословие (1844—46 г. г.). Но първи български вѣстникъ — Цариградскн вѣстникъ е издалъ Богоровъ, П. В. по-послѣ прѣмннхъ въ рѣцитѣ на Александра Екзарха и се издава отъ 1849 до 1861 г. Отъ по-добритѣ и по-стари български периодически издания струва да се поменатъ: Български книжици (отъ 1858—1861 г.); Период. списание на Бълг. Книж. Дружество, издавано въ Браила Читалище въ Цариградъ. Отъ га-

летитъ по-главни съ били: Македония (редакторъ въ първо време Нямцовъ — Псевдонимъ на виекопрѣосв. Григорий Доростолю-Червенецкый и П. Р. Славейковъ), Свѣтъникъ, България, Дунавски лебедъ, Дунавска зора, Свобода и Независимостъ, Право, Наурѣдъкъ, Вѣкъ, Денъ и пр.

6. Най-ново време на българ. книжнина. — Не малко поработи за българската книжнина Любенъ Каравеловъ, който изнесе първнѣ и най-добри повѣсти и разкази изъ българския животъ, каквото съ Българетъ отъ старо време, Пела, Войвода и пр. Осмѣлъ тона Каравеловъ с издавалъ научно-литературенъ журналъ — Знание (1875), въ който съ вмѣстени много повѣсти, учени и любовитни ища.

По българската историкография осмѣлъ Гаврила Кръстенича, въ послѣдне време много работи Маринъ Дриновъ, родомъ отъ Панагюрище, който се е възпитавалъ въ Москва и е написалъ нѣколко книги по българската история на русски и на български. Такива съ: Погледъ въздуху происхождението на Бълг. народъ, Исторически погледъ на бълг. черкова и пр.

Въ поезиита слѣдъ Славейкова не малко се отличихъ по-младитѣ: Христо Ботевъ, Великениъ, Козлевъ, Живизфовъ, В. Поповичъ и Ц. Гинчевъ. Въ най-ново време въ изящната книжнина се появи Иванъ Вазовъ, отъ Сопотъ, знаменитъ съврѣменъ поетъ и писателъ, който празнува свои 25 год. юбилей на 1895 год. Той е издалъ нѣколко книги отъ своитѣ поетически произведения, каквото Прѣпорѣкъ и Гусла, Тагитѣ на България, Поля и Гори, Гусла и др. Художественни негови произведения отъ послѣдѣ време съ: Подъ Игото (романъ), Драски и Шарки (малки разкази) и Нова-Земъ — послѣдния му романъ. Отъ най-младитѣ поети слѣдъ Вазова видно мѣсто занимаватъ: П. П. Славейковъ, авторъ на нѣлъ редъ отлични поетически произведения, Ст. Михайловски, прѣимущественно сатирикъ, и други.

Между прѣводачитѣ отъ чуждитѣ езици на български заслужава да се поменатъ отъ старитѣ: Н. Михайловски (Телемахъ отъ Фенелона, Послѣднитѣ дни на Помпея отъ Булвера и пр.); Ц. Бончевъ (Разбойницитѣ отъ Шилера и Тарасъ Булба); Д. Цанковъ (Тѣмницитѣ ми отъ С. Пелико).

Отъ по-новитѣ прѣводачи по-забѣлжителни съ: М. Ивановъ (Маджарокъ) прѣведе Гр. Л. Н. Толстой: Миръ и Война, Анна Каренина; В. Юрдановъ прѣведе Достоевски: Братии Караманови, Прѣстѣжливие и Наказание и други; Харитонъ Гешадиевъ (Либуде: Парижъ въ Америка, Едмондъ Абу: Горскый царъ, Жуль Вернъ, Монте-Кристо и пр.).

За основателъ на българската драматургия може да се счита Добре Войничковъ, който е учителствувалъ много и е написалъ нѣколко историко-патриотически драми, всички прѣдставени на българския домашенъ театръ въ градоветѣ и паланкитѣ. Въ тоя

родъ книжнина се отличихъ В. Друмевъ (сега преосв. Климентъ Търновский), който създаде Ивanko, убиецътъ на Асѣна; — К. Величковъ, комуто се дължатъ, особѣнъ редъ публицистически статии и повѣсти, драмитъ Певѣнка и Свѣтославъ, Отечество.

Като издатели и първи работници по разпространението на книжното дѣло между българския народъ въ миналото е билъ Хаджи Найденовъ Хадж. Ивановичъ отъ Т.-Пазарджикъ, а въ новото време първо мѣсто занимаватъ Ив. Момчилевъ и Хр. Г. Данковъ.

При това не можемъ да не споменемъ, че въ най-последно време нашитѣ бивши и сегашни учители и професори Д. Матовъ (†1896), Д. Мишевъ, Н. Станевъ, Гюзелевъ, Кародевъ, Д. Т. Душановъ, В. Атанасовъ, Ив. С. Шишмановъ, Милетищъ, Ал. Теодоровъ, Д. Мариновъ, Т. Шинковъ (†1896) и др. зазѣгали се да обогатятъ кой съ по разбира учебната ни книжнина.

Най-нова журналистика. Сборникътъ за народни умо-творения, издаваемъ отъ единъ редакционенъ комитетъ при минист. на народното просвѣщение, даде масса етнографически, исторически и филологически материали, богатъ приносъ къмъ българската наука. Този сборникъ се основа въ 1888 и продължава до сега издаването си. Другитѣ поврѣмени списания, които са се задържали повече отъ двѣ-три години у насъ и до сега излизатъ, внасятъ тоже по нѣкой полезенъ приносъ ежегодно. Старото Период. списание на Книжковото Дружество разработва българската история, филология и етнография. — «Български Прѣгледъ» обръща особено внимание на филологията, етика и висшата наука изобщо; — Искра — е посветена прѣимущественно на хубави прѣводни трудове отъ руската класическа издана словесность; — Мисълъ (отъ 1892) е богата съ философски етюди и съ критически статии; — Българска Сбирка се старе да дава понуздено и полезно четиво за възможно по-широкъ кръгъ читатели; — Библиотека е единичното достъпно за вилетитѣ списание.

Въ София се издава отъ 1885 г. «Юридическо Списание», а отъ 1893 г. въ Пловдивъ Юридически Прѣгледъ. Други списания вече има нѣколко: Вѣстникъ (отъ 1892), Младина (отъ 1892), Градникъ. Хубави и полезни са специалнитѣ издания: Изворъ и Научно списание — вече сирѣчи, Учителъ (отъ 1894), Военна Сбирка (отъ 1888), Икономическо списание (отъ 1896), Орало (отъ 1894), Медицински Сборникъ, Домашенъ Приятель (отъ 1889), Свѣтлина (изд. списание), Ветеринарна Сбирка и Природа.

Българскитѣ вѣстници прѣди и слѣдъ съединението се появяватъ твърдѣ лесно и така само спиратъ. Прозивѣли са по-дълго и особено послужили: Марица (1878—1885) и Народни права до съединението.

Въ книжарницѣтъ

на
Хр. Г. ДАНОВЪ
на

ПЛОВДИВЪ и РУСЧУКЪ.

покрай различнѣ учебни, забавни и други книги намиратъ се за продажъ и съдѣрующитѣ по Българската История учебници и помагала:

История на Българския народъ. Отъ Стефана С. Бобчевъ. Учебникъ за гимназитѣ и срѣднитѣ училища споредъ програмитѣ уредени отъ Министерството на Народ. Просвѣщение. Второ, прѣработено и допълнено, издание. Пловдивъ, 1896; стр. 232 на гол. 8-ни л. 2.—

Историята на Българския народъ, по Д-ръ К. Иречекъ, съставилъ С. С. Бобчевъ. Първо издание. Пловдивъ 1881; стр. 304 на гол. 8-ни л. 2,50

Краткѣ учебникъ за Българската История отъ най-старо врѣме до днесъ. За трикласнитѣ училища, споредъ програмата въ България, съставилъ С. С. Бобчевъ. Четвърто, прѣработено, издание, стр. 140 на 8-ни л. 1.—

Кратки раскази изъ Българската История (отъ най-старо врѣме до днесъ). Учебникъ за основнитѣ училища, споредъ програмата, написалъ С. С. Бобчевъ за учение въ I и II година — втори курсъ, стр. 63 на 8-ни л. —40

Учебникъ по Българската История за долнитѣ класове на гимназитѣ и за трикласнитѣ общински училища. Съставилъ Д. Ганчевъ. Пловдивъ, 1893; второ, прѣработено, издание, стр. 102 на гол. 8-ни л. 1,20

Раскази изъ Българската История съ 9 хубави картини изъ важнитѣ исторически събития. Съставилъ Д. Ганчевъ. Пловдивъ, 1893; стр. 186 на гол. 8-ни л. 2.—

История на Българския народъ отъ 667—1877 год. Съставилъ С. Н. Миларовъ. Пловдивъ, 1885; стр. 284 на гол. 8-ни л. 3.—

Критически надирвания за Българската История отъ Юри Венелина. Прѣвелъ Б. Петковъ. Землянъ 1853; I и II части стр. 205 на гол. 8-ни л. 5.—

Книжество България отъ Д. Константина Иречка. Прѣвелъ Георги Беневъ. Пловдивъ, 1878; стр. 186 на 8-ни л. 1.—

Българска История кратка на питаня и отговори за употребление въ първоначални училища. Съставилъ Д. Т. Душановъ. Виена, 1874; трето издание, стр. 156 на 8-ни л. —50

Историческо обозрѣние на България отъ Бориковъ. Букурещъ, 1884; стр. 80 на 8-ни л. 1,20

Славянетѣ и Българетѣ, исторически расказъ отъ А. Д. Лонгъ. Цариградъ, 1870; стр. 60 на 16-ни л. —40